

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 9

Започаткована 2013 р.

Харків – 2019

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук (наказ МОН України № 241 від 09. 03. 2016 року).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 7 від 24 червня 2019 р.)*

Головний редактор:

В.О. Бабенко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступники головного редактора:

Н.А. Казакова — кандидат географічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Ю. Парфіненко — кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Відповідальний секретар:

Г.І. Гапоненко — кандидат економічних наук, ХНУ імені В.Н. Каразіна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Н.В. Антонюк — доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Біловодська — доктор економічних наук, доцент, Сумський державний університет

В.В. Гончаренко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Г. Гончарук — доктор економічних наук, професор, Міжнародний гуманітарний університет

І.М. Грабинський — доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Довгаль — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

С.М. Козьменко — доктор економічних наук, професор, Університет митної справи та фінансів

О.О. Любіцева — доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Почесний працівник туризму України, Відмінник освіти України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

І.Ю. Матюшенко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Пономаренко — доктор економічних наук, доцент, ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

О.В. Прокопенко — доктор економічних наук, професор, Міжнародний гуманітарний університет, University of Bielsko-Biala, Poland

М.М. Рижков — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

С.А. Циганов — доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Л.М. Черчик — доктор економічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

І.В. Шкодін — доктор економічних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Шталь — доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

С.О. Якубовський — доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Ted Azarmi, PhD, Professor, University of Tübingen, German

Anna Aleksandrova, Dr. of Geography, PhD of Economics, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia

Abdel-Badeeh M. Salem, PhD, Professor, Ain Shams University, Egypt

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Leonid Gaidukevich, D.Sc. (Historical Sciences), Associate Professor, Belarusian State University, Belarus

Suren Gevorgyan, Dr. of Economics, Professor, Armenian State University of Economics, Armenia
Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland
Kailash C. Kapur, Dr., Professor, University of Washington, USA
Marina Kudinskaja, Dr. of Economics, Associate Professor, University of Latvia, Latvia
Inese Mavlutova, Dr., Professor, BA School of Business and Finance, Latvia
Grigor Nazaryan, Dr. in Economics, Associate Professor, Armenian State University of Economics, Armenia
Tanova Petia, Dr. in Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus
Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India
Zenon Stachowiak, D.Sc., Professor, Cardinal Stefan Wyszyński University, Poland
Jan-Urban Sandal, D.Sc., Professor, Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Norway
William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, пл. Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ауд. 366а
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність
за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат,
інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2019

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Г.І. Гапоненко, Д.Н. Куликовська ПЕРСПЕКТИВИ КОНВЕРГЕНЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	11
Н.А. Казакова, І.В. Давиденко, А.М. Штиколенко ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	18
І.О. Дерід, В.Ю. Кальченко ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ЧЛЕНСТВА В БРІКС	27
І.В. Шкодіна, О.О. Легостаєва, Н.Д. Кондратенко ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	35
О.І. Кущенко, Д.М. Шкіря АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ЗОВНІШНЬОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	42
В.Є. Лазаренко ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ЯК МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНИ	50
І.С. Марченко, В.С. Шаповал НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ СТРУКТУРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В КРАЇНАХ НАФТО-ЕКСПОРТЕРІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВИХ ЦІН НА НАФТУ (НА ПРИКЛАДІ БОЛІВАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ВЕНЕСУЕЛА).....	57
Г.С. Панасенко СУЧАСНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ.....	67
А.С. Шолом ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В МЕЖАХ СОТ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ, НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ	75
Ядав Мані Упадхья СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В НЕПАЛІ: АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ ЗГІДНО АРТХАШАСТРА КАУТІЛІ	82

ЕКОНОМІКА

В.О. Бабенко, Є.Г. Коняєва ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ В СФЕРІ РОЗВИТКУ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ	92
Н.А. Даляк ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН З КОНТРАГЕНТАМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	100
О.А. Довгаль, І.О. Панова ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ	109

Є. А. Ломака ДОСЛІДЖЕННЯ ІСНУЮЧИХ СИСТЕМ ОПОДАТКУВАННЯ В КРАЇНАХ З РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ	115
Муфутау Аканму Попоола ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ РОБІТНИКІВ: OLAWIL WIRE INDUSTRY OSOGBO, ШТАТ ОСУН.....	121
О.О. Синявська ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	126
К.О. Утенкова ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	133
Г.М. Шведова, Д.С. Шведова ПРОБЛЕМА ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРИКЛАДІ БРЕКЗИТА.....	145
ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА	
С.І. Архієреєв, В.В. Баранова, К.М. Варава РОЗВИТОК БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	153
В.В. Ачкасова, С.С. Салімон КІНОТУРИЗМ – ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	164
А.В. Василенко, В.Ю. Василенко, О.В. Діхтяренко, А.С. Перепелиця СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКОВО-ПАЛАЦОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В ТУРИЗМІ	173
Н.І. Данько, А.С. Риндич РОЗРОБКА ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ МІСТА ХАРКОВА.....	179
Г.В. Довгаль СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ.....	190
А.С. Перепелиця, Ю.А. Юрченко СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГОТЕЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ	197
І.С. Посохов, А.В. Сагайдачна ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	203

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

H. Haponenko, D. Kylikovska PERSPECTIVES OF THE CONVERGENCE OF DOMESTIC AND EUROPEAN ENERGY MARKETS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION	11
I. Davydenko, N. Kazakova, A. Shtykolenko INFORMATIZATION OF GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND PLACE OF UKRAINE IN THE INFORMATION ENVIRONMENT	18
I. Derid, V. Kalchenko PERSPECTIVES FOR IMPROVING THE LIFE LEVEL OF THE POPULATION OF THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC IN THE CONTEXT OF THE MEMBERSHIP IN THE BRICS	27
I. Shkodina, O. Liegostaieva, N. Kondratenko INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL SYSTEM IN TECHNOLOGICAL REVOLUTION'S TERMS	35
E. Kushchenko, D. Shkiria ANALYTICAL ESTIMATION OF THE EXTERNAL MARKET OF UKRAINE.....	42
V. Lazarenko CREATING THE SYSTEM OF SOCIAL PARTNERSHIP AS A MANAGEMENT MECHANISM IN CONTEMPORARY ENTERPRISES: WORLDWIDE EXPERIENCE AND UKRAINIAN PECULIARITIES	50
I. Marchenko, V. Shapoval THE OVERCOMING DIRECTIONS OF THE STRUCTURAL ECONOMIC CRISIS IN OIL EXPORTERS' COUNTRIES ACCORDING THE CONDITIONS OF GLOBAL OIL PRICES' INSTABILITY (AT THE EXAMPLE OF THE BOLIVARIAN REPUBLIC OF VENEZUELA).....	57
H. Panasenko MODERN INTERACTION OF MAN AND SOCIETY IN THE CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT: NATIONAL INTERESTS	67
A. Sholom THE IMPACT OF GLOBAL INSTITUTIONALIZATION WITHIN THE WTO ON FOREIGN TRADE FLOWS, THE CASE OF UKRAINE.....	75
Yadav Mani Upadhyaya AGRICULTURE AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN NEPAL: AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF KAUTILYA'S ARTHASHASTRA.....	82

ECONOMICS

V. Babenko, Y. Koniaieva PROSPECTS FOR IMPROVING TECHNOLOGY IN NON-CONVENTIONAL ENERGY DEVELOPMENT	92
N. Daliak RESEARCH OF THE SYSTEM OF RELATIONSHIP WITH CONTRACTORS AS AN ELEMENT OF EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE	100
E. Dovgal, I. Panova EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT CONCEPTS IN TERMS OF GLOBAL ENVIRONMENTAL CHALLENGES	109

Y. Lomaka RESEARCH OF EXISTING TAX SYSTEMS IN ADVANCED ECONOMIC COUNTRIES	115
Mufutau Akanmu Popoola AN EXPLORATORY STUDY OF LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL BEHAVIOR ON WORKERS' PERFORMANCE: OLAWIL WIRE INDUSTRY OSOGBO, OSUN STATE	121
A. Shvedova, D. Shvedova THE PROBLEM OF DISINTEGRATION: CASE OF BREXIT	126
O. Syniavska ELECTRONIC TRADE IN UKRAINE: TRENDS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT	133
K. Utenkova ECONOMIC SECURITY AS A COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY	145
TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH	
S. Arkhiereiev, V. Baranova, K. Varava DEVELOPMENT OF BALNEOLOGICAL TOURISM IN UKRAINE.....	153
V. Achkasova, S. Salimon CINEMA TOURISM AS AN INNOVATIVE DIRECTION OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE	164
A. Vasylenko, V. Vasylenko, O. Dikhtiarenko, A. Perepelytsia STATE AND PROSPECT FOR THE USE OF THE CASTLE-PALACE COMPLEX OF UKRAINE IN TOURISM.....	173
N. Danko, A. Ryndych THE DEVELOPMENT OF KHARKIV TOURISM BRAND	179
G. Dovgal MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF WORLD HOTEL BUSINESS	190
A. Perepelytsia, Y. Yurchenko MODERN HOTEL TECHNOLOGY TRENDS FOR HOSPITALITY INDUSTRY	197
I. Posokhov, A. Sahaydachna THE PROSPECTS FOR ECOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	203

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

А.И. Гапоненко, Д.Н. Куликовская ПЕРСПЕКТИВЫ КОНВЕРГЕНЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО И ЕВРОПЕЙСКОГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО РЫНКОВ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ	11
И.В. Давыденко, Н.А. Казакова, А.Н. Штыколенко ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И МЕСТО УКРАИНЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	18
И.А. Дерид, В.Ю. Кальченко ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНО-АФРИКАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ ЧЛЕНСТВА В БРИКС	27
И.В. Шкодина, Е.А. Легостаева, Н.Д. Кондратенко ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ГЛОБАЛЬНОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ.....	35
Е.И. Кущенко, Д.Н. Шкиря АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВНЕШНЕГО РЫНКА УКРАИНЫ.....	42
В.Е. Лазаренко ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА КАК МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ОСОБЕННОСТИ В УКРАИНЕ	50
И.С. Марченко, В.С. Шаповал НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРУКТУРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА В СТРАНАХ НЕФТЕЭКСПОРТЕРОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ МИРОВЫХ ЦЕН НА НЕФТЬ (НА ПРИМЕРЕ БОЛИВАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ВЕНЕСУЭЛА)	57
А.С. Панасенко СОВРЕМЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ: НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ	67
А.С. Шолом ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ В РАМКАХ ВТО НА ВНЕШНЮЮ ТОРГОВЛЮ, НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ	75
Ядав Мани Упадхья СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ В НЕПАЛЕ: АНАЛИЗ ПЕРСПЕКТИВ СОГЛАСНО АРТХАШАСТРА КАУТИЛЬИ.....	82

ЭКОНОМИКА

В.А. Бабенко, Е.Г. Коняева ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ НЕТРАДИЦИОННОЙ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ	92
Н.А. Даляк ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ С КОНТРАГЕНТАМИ КАК ЭЛЕМЕНТ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	100
Е. А. Довгаль, И. А. Панова ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ	109

Е.А. Ломака
ИССЛЕДОВАНИЕ СУЩЕСТВУЮЩИХ СИСТЕМ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
В СТРАНАХ С РАЗВИТОЙ ЭКОНОМИКОЙ 115

Муфутау Аканму Попоола
ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИДЕРСТВА И ОРГАНИЗАЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ РАБОТНИКОВ:
OLAWIL WIRE INDUSTRY OSOGBO, ШТАТ ОСУН.....121

О.А. Синявская
ЭЛЕКТРОННАЯ ТОРГОВЛЯ В УКРАИНЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ 126

К.А. Утенкова
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ.....133

А. Н. Шведова, Д. С. Шведова
ПРОБЛЕМА ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПРИМЕРЕ БРЕКЗИТА 145

ИССЛЕДОВАНИЕ ТУРИЗМА И ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

С.И. Архиереев, В.В. Баранова, Е.М. Варава
РАЗВИТИЕ БАЛЬНЕОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ..... 153

В.В. Ачкасова, С.С. Салимон
КИНОТУРИЗМ – ИННОВАЦИОННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ..... 164

А.В. Василенко, В.Ю. Василенко, А.В. Дихтяренко, А.С. Перепелица
СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАМКОВО-ДВОРЦОВОГО
КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ В ТУРИЗМЕ 173

Н.И. Данько, А.С. Рындыч
РАЗРАБОТКА ТУРИСТИЧЕСКОГО БРЕНДА ГОРОДА ХАРЬКОВА 179

Г.В. Довгаль
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА 190

А.С. Перепелица, Ю.А. Юрченко
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕЦИИ ГОСТИНИЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
ДЛЯ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА 197

И.С. Посохов, А.В. Сагайдачная
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ 203

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

ПЕРСПЕКТИВИ КОНВЕРГЕНЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Куликовська Діана Нешківна

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022,

e-mail: diana.kulikovskaya15@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7146-3713>

В статті розглядаються перспективи співпраці Європейського Союзу та України в умовах глобалізації енергетичних ринків. Докладно висвітлюються питання найбільш вигідних шляхів формування довгострокових партнерських відносин в енергетичній сфері, які можуть призвести до міцного економічного та політичного партнерства. Аналізуються спроби запозичення Україною позитивних особливостей Європейського енергетичного сектору. Метою роботи є дослідження теоретичних аспектів, узагальнення методичних підходів з обґрунтування шляхів вдосконалення функціонування енергетичного ринку України в умовах його конвергенції з ринком енергетики ЄС. Завдання, що витікають з поставленої мети, які було вирішено під час дослідження, полягають у тому, щоб розглянути процес конвергенції українського та європейського енергетичних ринків та знайти і запропонувати шляхи прискорення цього процесу.

Об'єктом дослідження є процес конвергенції енергетичних ринків України та ЄС. При аналізі тенденцій інтеграції енергетичного ринку України до ринку енергетики Європейського Союзу використовувались методи статистичного групування та логічного аналізу. Результати дослідження зводяться до наступного. Конвергенція європейського та вітчизняного енергетичних ринків посприє розширенню паливного самозабезпечення України, оскільки посиляться впровадження нових технологій, запозичених у європейських партнерів. Також дозволить створити правову основу для розширення торгового обороту і інвестиційних потоків в області енергоресурсів для кожного з гравців міжнародних відносин, стане основою створення загального економічного простору між партнерами. Висновки. Для України насамперед становить інтерес можливість використання досвіду ЄС в створенні стабільного енергетичного ринку, а також системи його регулювання; модернізації економіки і використанні європейського досвіду інституційного розвитку.

Ключові слова: конвергенція, енергетичний ринок, євроінтеграція, енергоємність ВВП, енергетична політика, енергоресурси.

Актуальність теми дослідження. Характерною рисою сучасного світового соціально-економічного розвитку є бурхлива динаміка інтеграційних процесів у світі та Європі, зокрема. Навіть ті країни, які не входять до складу інтеграційних об'єднань, неминуче відчувають на собі їх вплив. На європейському континенті таким інтеграційним угрупованням є Європейський Союз.

Джерела європейської інтеграції, яка являє собою всеохоплююче явище взаємного зрощування, переплетення національних економік країн-учасниць, що супроводжується створенням наднаціонального інституційного середовища, ведуть початок від низки секторальних угод, які мали на меті упорядкування та удосконалення питань, пов'язаних із забезпеченням країн Західної Європи енергетичними ресурсами. Тобто

втілення ідеї європейської інтеграції, заснованої на секторальному підході Ж. Моне та на ідеї «об'єднаної Європи» Р. Шумана, розпочалося із поглиблення співпраці саме у галузі енергетики, зокрема зі створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) у 1951 р. та Європейського агентства з ядерної енергетики (Євратом) у 1957 р.

Основна проблема, з якою стикаються будь-які ініціативи щодо врегулювання енергетичних відносин в світі, полягає в тому, що паливні ресурси внаслідок своєї обмеженості є інструментом політичного маніпулювання: наявність або відсутність енергоресурсів нерідко призводять до конфліктної риторики між країнами, сприяючи напруженню політичних протиріч і ставлячи під загрозу стабільність у всьому світі. Отже тема конвергенції енергетичних ринків є надзвичайно актуальною.

Ступінь наукової розробки та джерельна база проблеми. Огляд проведених досліджень і публікацій підтверджує, що теорії конвергенції беруть свій початок від неокласичних теорій розвитку, прихильниками яких є Я. Тінберген, Дж. Гелбрейт, П. Сорокін, У. Ростоу, Ж. Фурастьє, О. Флехтхейм, Г. Маркузе, Р. Хейлбронер, Ю. Хабермас, Д. Рікардо, Р. Солоу, Т. Сван, Дж. Бортс, Дж. Стейн та ін. Проблематиці конвергенції приділяється значна увага як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Зокрема, значний внесок у розробку питання зробили А. Сицук, Т. Ковалік, Н. Лаңдрет, Д. Коландер, Дж. Гелбрейт, В. Бакінгем, М. Маріні, О. Булатова, М. Корнєв, Е. Вінокуров та інші.

Свій вклад у дослідження процесу конвергенції енергетичних технологій, розробку основних положень нової концепції енергозабезпечення зробили такі іноземні вчені-дослідники як: І. Волкова, Б. Кобець, В. Княгинін, В. Окороків та інші. Проблеми конвергенції технологій та впровадження інтелектуальних енергосистем в своїх працях розглядали такі українські вчені, як: Р. Григор'єв, С. Денисюк, М. Згуровський, В. Каплун, О. Кириленко, В. Козирський, О. Левшов, А. Паровик, О. Поліщук та інші.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів, узагальнення методичних підходів з обґрунтування шляхів вдосконалення функціонування енергетичного ринку України в умовах його конвергенції з ринком енергетики ЄС.

Результати дослідження. Однією з основних засад зовнішньої політики України визначено забезпечення інтеграції нашої держави до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в Європейському Союзі. Це пов'язано насамперед з тим, що Україна як європейська країна має спільну з Європою історію та сповідує спільні цінності разом із державами-членами ЄС. Необхідно відзначити, що можливість співпраці ЄС і України відкриває шляхи економічного розвитку для нашої держави і перш за все створює нові контакти в сфері співробітництва.

Оцінюючи ступінь наближення економік, використовують поняття реальної та номінальної конвергенції. Перша визначається за величиною реального ВВП на душу населення (повинні зникати відмінності в рівнях добробуту країн перехідного типу та розвинених країн Європи), друга – за сукупністю п'яти критеріїв, які були сформульовані в Маастрихтському договорі та Протоколі № 6 до нього, де було визначено, що:

- країна повинна мати рівень інфляції, який не перевищує більш ніж на 1,5 % середній показник для трьох країн з найнижчими темпами інфляції;

- країна повинна мати дефіцит бюджету, що не перевищує 3 % ВВП;

- державний борг не повинен перевищувати 60 % ВВП;

- відсоткова ставка не повинна перевищувати рівень, середній для трьох країн з найнижчими темпами інфляції, більш ніж на 2 відсоткові пункти;

- країна повинна брати участь у системі спільного регулювання коливання валютних курсів не менше 2 років без девальвації [5].

За останні кілька років нашої державі вдалося значно просунути на шляху до інтеграції з ЄС. Відтак на грудень 2018 року дефіцит бюджету знаходиться на рівні 2% ВВП, це цілком розумна величина. Інфляція в 2015 р. була 48,0%, в 2017 р. – 14,4%, а в 2018 р. – 10,7%. Україні вдалося створити деякі антикорупційні інститути, в тому числі Національне антикорупційне бюро і Антикорупційний суд. Потрібно відзначити, що в багатьох країнах – сусідах України такі інститути досі не створені. В Україні грають істотну роль інститути громадянського суспільства, і вони, власне, і є ключовим стейкхолдерами в боротьбі з корупцією, чинячи тиск на владу. Як позитивний приклад варто сказати про поліпшення рівня корпоративного управління в умовному держсекторі, наприклад, в компанії «Нафтогаз». Також в нашій країні вдалося провести серйозне очищення банківського сектора, так чи інакше, закрита приблизно половина банків, що безумовно є істотним досягненням [10, 11].

В перспективі поки що залишається земельна реформа і приватизація. Україна залишається однією з найбідніших країн в Європі. Безробіття залишається на високому рівні – 9,5%, оскільки попит на кваліфіковані робочі руки в сусідніх країнах великий. Також Україні поки що не вдалося знизити енергоємність ВВП. В 1990-1991рр. вона становила 0,895-0,888 кг н.е., коли У цей же час у світі середній показник складав 0,370-0,350 кг н.е. Економічна криза першого періоду незалежності призвела до того, що цей показник не зменшився, як в розвинених економіках, а навпаки збільшувався – 0,923 у 1996 році та 0,919 у 1997 році. Світовий показник у цей час складав 0,295. У 2010 році енергоємність вдалося не лише зменшити 0,390 кг н.е, але й значно наблизити до середнього світового – 0,190. За даними щорічної доповіді Global Energy Statistical Yearbook 2017, українська економіка залишається другою найбільш енергоємною у світі з показником 0,318 кг н.е./\$2005 рік [2].

Але потрібно відзначити, що за розрахунками Всесвітньої Енергетичної Ради Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), інтенсивність споживання первинної енергії світового господарства буде поступово знижуватися, але прямо пропорційна залежність між приростом ВВП і збільшенням енергоспоживання збережеться [8]. Видається очевидним, що в ХХІ ст. залежність промислово розвинених країн від імпорту енергоносіїв буде на досить високому рівні. Причому для забезпечення стабільних довгострокових поставок енергоносіїв основні їх

імпортери будуть прагнути до диверсифікації поставок з різних країн для підтримки власної економічної та енергетичної безпеки.

Однією із головних особливостей енергетичного сектору Європи, як і енергетичного сектору України, є значний дефіцит енергетичних ресурсів, тому потреба в них задовольняється за рахунок імпорту. На рисунку 1 наведено залежність Європейського Союзу від імпорту первинних енергоресурсів. Як можемо бачити в найближчий перспективі залежність буде надалі зростати і в 2020 р. перевищить 60%.

Саме тому в останнє десятиліття надзавданням енергетичної політики ЄС стало забезпечення

енергетичної безпеки. Європейська комісія в своїх документах навіть піднялася до високої поезії: «Енергія – це кров, необхідна для життя нашого суспільства». Для досягнення енергобезпеки ЄС використовує синтетичний підхід, резонно вважаючи, що внесок у вирішення цієї проблеми здатні внести практично всі напрямки енергетичної політики: «Енергетична безпека – це ключовий пріоритет. Вона повинна забезпечуватися за рахунок збільшення енергоефективності, диверсифікації поставок енергії, її джерел і маршрутів постачання, а також за рахунок просування енергетичних інтересів союзу у відносинах з країнами-партнерами» [9].

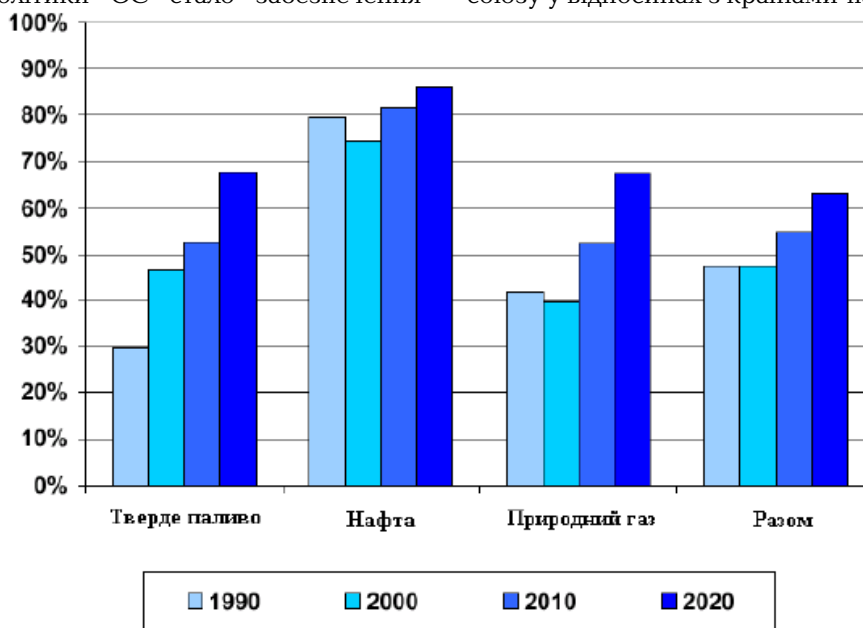

Рис. 1. Залежність ЄС від імпорту енергоресурсів [1]

В умовах надзвичайно високої і неухильно зростаючої імпортової залежності таке розуміння енергобезпеки трансформується в завдання забезпечення надійних і стабільних імпортованих поставок вуглеводнів за прийнятними цінами. Отже одним з ключових напрямків енергетичної політики ЄС було і є створення системи взаємодії з країнами-транзитерами і постачальниками енергоресурсів. Оскільки Україна є основним транзитером російського газу на територію європейських держав, всі сторони зіткнулися з деякими труднощами через розпал кризи в нашій державі в 2013-2014 рр. Як наслідок нестабільності, знову виникла загроза зриву поставок російського газу європейським споживачам через українську газотранспортну систему. Подібна ситуація сприяла негативному позиціонуванню України на енергетичному ринку, але тим самим відкрила можливість для нашої країни не тільки співпрацювати з ЄС як країна-транзитер, а й зробити спробу виходу на європейські ринки вже як країна-постачальник.

На нашу думку, слід виділити три причини, що сприяють розвитку енергетичної співпраці

Євросоюзу з Україною: перша – залежність Європейського Союзу від імпортованих енергоресурсів; друга – тенденція налагодження нових договорів з експортерами нафти і газу, оскільки з причини значних витрат на енергетичні ресурси ЄС намагається вплинути на цінову політику і диверсифікувати постачання нафти і газу; третя – ризики газових криз з Росією.

Поштовхи на шляху до інтеграції нашої країни в європейський простір були закладені в 2004 році, коли відбувся політичний діалог з енергетичної співпраці між Європейським союзом і країнами-партнерами INOGATE. Одна з цілей «Бакінської ініціативи» це посилення інтеграції енергетичних ринків країн-учасниць з ЄС, для покращення прозорості у залученні інвестицій та підвищення безпеки й надійності енергопостачання. Україна як партнер INOGATE отримує безліч можливостей в сфері співробітництва оскільки перед нею відкриваються нові ринки збуту енергетичних ресурсів [4].

Крім іншого варто згадати про політику ЄС в Чорноморському регіоні з позицій викликів для стратегій розширення української присутності на

регіональному ринку енергоресурсів. Одним з розділів Чорноморської стратегії є «Енергетика, транспорт та навколишнє середовище» де велика увага приділяється політичним аспектам, зокрема, консолідації демократичних урядів, розвитку ринкових підходів до вирішення енергетичних проблем. Крім цього, на високому теоретичному рівні відслідковуються і піддаються на опрацювання та осмислення проблеми енергетичної безпеки, створення енерготранспортних коридорів у Чорноморському регіоні.

У тексті зазначається, що Чорноморський регіон є стратегічним мостом, що з'єднує Європу з Каспійським морем. Вказується, що ЄС буде пов'язаний через Чорне море з країнами Південно-Східної Азії та КНР. В процес будуть залучені стратегічні партнери ЄС, в тому числі й наша країна. Європейський союз закликає до диверсифікації маршрутів і джерел постачання енергоресурсів, також наполегливо повторюється необхідність активізувати розробку проектів по створенню південних коридорів поставок енергії.

Україна також присутня в числі держав, охоплених «Східним партнерством», метою якого є поглиблення відносин з ЄС. У концепції цієї програми передбачається політичне співробітництво, створення спільних зон безмитної торгівлі та ліквідація візового режиму у відносинах з ЄС без перспективи членства в його структурах. Ці перетворення Євросоюз має намір здійснити за допомогою реалізації п'яти «флагманських ініціатив». Але саме для нашого дослідження необхідно виділити три основних:

1. Інтегрована програма управління кордонами, яка пов'язана зі збільшенням мобільності приватних осіб, приведенням юридичних положень в сфері управління кордонами в країнах «Східного партнерства» у відповідності до стандартів ЄС. Передбачається також боротьба з митними порушеннями, контрабандою,

нелегальною міграцією та покращення безпеки європейських транспортних коридорів.

2. Підтримка малого і середнього бізнесу, на яку виділено найбільше коштів. Ініціатива реалізується на основі трьох напрямків: а) програма East-Invest, яка управляється асоціацією EUROCHAMBRES і спрямована на сфери великого бізнесу і сектор малих та середніх підприємств (МСП) в цілях економічного розвитку країн-партнерів. Реалізація програми передбачається за допомогою створення мережі зв'язків між приватними і суспільними установами країн, зміцнення контактів на регіональному рівні, збільшення консалтингових послуг і поліпшення фінансування підприємств; б) підтримка розвитку кредитних ринків для сектору малих і середніх підприємств. Кошти в рамках даного інструменту надаються Європейським банком реконструкції та розвитку, а також Європейським інвестиційним банком; в) програма бізнес-консалтингу та менеджерської підтримки для сектора МСП.

3. Регіональні ринки електроенергії, розвиток відновлюваних джерел енергії та збільшення енергоефективності. Ініціатива передбачає створення техніко-економічних обґрунтувань і планів дій в сфері енергетичної стабільності [7].

Приднання України до Міжнародної Енергетичної Хартії (травень 2015 р.) є стратегічним пріоритетом. Воно дозволяє нам заручитися підтримкою країн, які поділяють такі ж принципи дії в енергетичній сфері і готові спільно протистояти нинішнім та майбутнім викликам світової енергетики.

Також не зайвим буде вказати, що Євросоюз готовий заохочувати формування нових і розвиток діючих нафтогазотранспортних артерій, в тому числі що проходять по дну Чорного моря, що, природно, підсилює перспективи України вступити в тісне енергетичне співробітництво з Європою. Так, експерти називають енергетику одним з основних напрямків співробітництва нашої країни з Європейським Союзом (рис. 2).

Рис. 2. Напрямки співробітництва України з ЄС*
*Складено автором за матеріалами [6]

Не зайвим буде відзначити, що в серпні 2018 р. Румунія висловила бажання побудувати газовий вузол в Україні, а саме третю мережеву точку вартістю 125 млн євро, яка стане новою гілкою газопроводу від Гереешть (Румунія) в Серет на кордоні з Україною. Хоча проект і знаходиться на стадії започаткування, а всі економічні і технічні розрахунки планується завершити лише в 2019 році, вже сміливо можна говорити, що країни ЄС поступово починають проявляти ініціативу в налагодженні тісних відносин з Україною в енергетичній сфері. Чи можна буде в перспективі розглядати це як поступову конвергенцію двох енергетичних ринків буде залежати від того, наскільки відкритими виявляться для співпраці основні країни Європейського союзу [3].

На нашу думку конвергенція вітчизняного енергетичного ринку з європейським несе для України наступні переваги:

- ЄС являє собою кращого з можливих споживачів, причому і з цінової точки зору, і з точки зору надійності платежів, і довгострокової затребуваності ресурсів;

- перевага співпраці в енергетичній сфері полягає в тому, що вона обмежує можливості ЄС поширювати своє законодавство на Україні в односторонньому порядку. На міжнародних форумах партнери ведуть переговори про вироблення взаємоприйнятних для них механізмів, які пізніше будуть інкорпоровані в їх законодавство. Це забезпечує рівність партнерів, яка є базовою категорією зовнішньої політики України;

- важливим стратегічним стимулом поглиблення цієї співпраці є підйом економіки відсталих районів. Така співпраця має величезний потенціал і ряд унікальних переваг. Близьке сусідство України і ЄС означає зручність в плані транспортування енергоресурсів;

- енергетична співпраця України і ЄС здатна різко активізувати енергетичну стратегію України на західному напрямку в цілому і дати стимул для подальшого багаторівневого регіонального співробітництва. Енергетичні ресурси стають все більш значущим чинником підтримки та розвитку конкурентоспроможності національної економіки і на глобальному, і на регіональному рівнях. Країни того чи іншого регіону не можуть сподіватися на поступальний економічний розвиток без адекватного забезпечення енергією. Тому Україні для формування стійкої позиції на міжнародній арені необхідно забезпечити можливість експорту енергоресурсів до країн ЄС.

Але можна виділити також цілий спектр проблем, що перешкоджають формуванню єдиної енергополітики між Європейським Союзом та нашою країною. Серед основних:

- відсутність єдиної стратегії енергетичної співпраці, чіткої нормативно-правової бази енергетичної політики України та Європейського Союзу;

- проблема транспортування енергоресурсів з України в країни ЄС;

- енергетична політика Євросоюзу складна і багатополісна в зв'язку з входженням до нього нових членів. Політико-економічні розбіжності в ЄС є серйозною перешкодою для створення його цілісної енергетичної політики.

Окреслені вище проблеми неможливо вирішити миттєво. Тут потрібно не вольове зусилля зверху, а напрацювання досвіду співпраці знизу – енергетичних компаній, організацій з охорони навколишнього середовища та екології, дослідників, які будуть трансформувати сприйняття обох сторін. Проте вже зараз можна запропонувати, як мінімум, три заходи, які сприятимуть нейтралізації вказаних проблем.

По-перше, енергетика вимагає чіткого відділення цілей від засобів, причому цілі повинні бути досить конкретні. Перш за все, потрібно визначитися з тим, що ми маємо на увазі під єдиним енергетичним ринком. Чи це буде свобода пересування товарів і послуг або, можливо, і людей? Про які контракти може йти мова? При цьому слід залишити певний простір для вибору інструментів досягнення цілей, виходячи із специфіки партнерів. Механізм, який успішно працює всередині Євросоюзу і дозволяє враховувати відмінності в перевагах, структурі економіки і культурі країн-членів, цілком може послужити для покращення партнерства Україна-ЄС.

По-друге, деполітизації, усвідомленню мети співпраці і формуванню правової бази повинна допомогти диверсифікація відносин. Тут можна виділити два напрямки. Перше – підвищення енергоефективності та розвиток відновлюваних джерел енергії. Другий напрямок – міждержавний діалог, в якому бере участь вище керівництво і глави енергетичних відомств, трансдержавний і транснаціональний діалог. Трансдержавні контакти мають на увазі вибудовування щоденної співпраці чиновників різного рівня, представників регулюючих інстанцій. Таку практику необхідно розвивати. Транснаціональні зв'язки – це діалог бізнесу, екологічних організацій, незалежних експертів. Акцент на енергоефективність та відновлювальні джерела енергії надає цьому рівню співпраці особливу динамічність, оскільки залучає до нього малий і середній бізнес і робить нагальним завданням створення прозорої правової бази.

Отже, проведений аналіз показав, що можливості і переваги двостороннього партнерства здатні перевищити наявні ризики. Політичні стратегії сторін у відношенні один до одного мають кон'юнктуру реакцію, їм не вистачає цілісного бачення. З нашої точки зору, саме в узгодженні спільних інтересів криється реальний механізм досягнення «енергопартнерства» України і Європейського Союзу. Крім того, даним акторам міжнародних

відносин слід враховувати необхідність пошуку і апробації нових технологій управління енергетичною сферою.

Такі технології повинні бути засновані на наукових підходах, що відповідають вимогам часу. До їх числа можна віднести кластерну технологію. Впровадження кластерної технології передбачає побудову мережних зв'язків між органами державного і муніципального управління, організаціями соціальної сфери, науково-дослідними установами, заснованих на децентралізованих формах координації, згуртованості суб'єктів при збереженні автономності та конкуренції, використанні інформаційно-комунікаційних систем. Дана технологія на міждержавному рівні дозволила б об'єднати інтелектуальні, інформаційні, організаційно-технологічні та інші ресурси України і Європейського союзу і надати партнерству цілісний характер.

Таким чином, партнерство України і Європейського Союзу в енергетичній сфері дозволить створити правову основу для розширення торгового обороту і інвестиційних потоків в області енергоресурсів для кожного актора, а також стане основою «дорожньої карти», спрямованої на створення загального економічного простору між партнерами.

З вищевикладеного можна зробити наступний **висновок**. Незважаючи на те, що співробітництво в енергетичній сфері ще в процесі підписання угод

та налагоджування зв'язків, сама ідея інтеграції ЄС з Україною досить амбітна і, з огляду на підвищену геополітичну напругу в світі, могла б сприяти зовнішньополітичному діалогу і стабілізації всього регіону. Для України насамперед становить інтерес можливість використання досвіду ЄС в створенні стабільного енергетичного ринку, а також системи його регулювання; модернізації економіки і використанні європейського досвіду інституційного розвитку.

Конвергенція європейського та вітчизняного енергетичних ринків посприє розширенню паливного самозабезпечення України, оскільки посиляться впровадження нових технологій, запозичених у європейських партнерів. Таке злиття спричинить за собою наростання сумарної пропозиції, але тим не менш вона не послабить попит на міжнародному енергетичному ринку. Процес зближення українського і європейського ринків буде здійснюватися на основі принципів внутрішнього енергетичного ринку ЄС. Це дозволить не тільки залучити інвестиції і забезпечити підтримку проектів, а й посилить енергетичну безпеку і надійність в транспортних мережах. Крім того, з'явиться можливість посилити саморегулювання на енергетичному ринку, створення самостійних організацій як корпорацій, що виражають інтереси учасників окремих видів енергетичних ринків.

PERSPECTIVES OF THE CONVERGENCE OF DOMESTIC AND EUROPEAN ENERGY MARKETS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Diana Kylikovska, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: diana.kulikovskaya15@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7146-3713>

The article examines the prospects of cooperation between the European Union and Ukraine in the context of the globalization of energy markets. The issues of the most beneficial ways of forming long-term partnerships in the energy sector, which can lead to a strong economic and political partnership, are described in detail. The Ukrainian attempts to borrow the positive features of the European energy sector are analyzed here. The aim of the work is to study theoretical aspects, generalization of methodological approaches to substantiate ways to improve the functioning of the Ukrainian energy market in the way of its convergence with the EU energy market. The tasks that stemming from this goal, which were decided during the study, are to examine the process of convergence of the Ukrainian and European energy markets and to find and suggest ways to accelerate this process.

The object of the study is the process of convergence of Ukrainian and the EU energy markets. In analyzing the tendencies of integration of Ukrainian energy market into the energy market of the European Union, the methods of statistical grouping and logical analysis were used.

The results of the study are as follows. Convergence of the European and domestic energy markets will contribute to expanding Ukraine's fuel self-sufficiency, as the introduction of new technologies borrowed from European partners will intensify. It will also create a legal basis for expanding trade turnover and investment flows in the field of energy resources for each of the players within international relations, will form the basis for creating a common economic space between the partners. Conclusions. The first opportunity for Ukraine is to use the EU experience in creating a stable energy market, as well as its system of regulation; modernizing the economy and using the European experience of institutional development.

Key words: convergence, energy market, eurointegration, energy intensity of GDP, energy policy, energy resources.

ПЕРСПЕКТИВЫ КОНВЕРГЕНЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО И ЕВРОПЕЙСКОГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО РЫНКОВ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

Гапоненко Анна Игоревна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Куликовская Диана Нешковна, студентка, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: diana.kulikovskaya15@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7146-3713>

В статье рассматриваются перспективы сотрудничества Европейского Союза и Украины в условиях глобализации энергетических рынков. Подробно освещаются вопросы наиболее выгодных путей формирования долгосрочных партнерских

отношений в энергетической сфере, которые могут привести к прочного экономического и политического партнерства. Анализируются попытки заимствования Украиной положительных особенностей Европейского энергетического сектора. Целью работы является исследование теоретических аспектов, обобщения методических подходов по обоснованию путей совершенствования функционирования энергетического рынка Украины в условиях его конвергенции с рынком энергетики ЕС. Задачи, вытекающие из поставленной цели, которые были решены в ходе исследования, состоят в том, чтобы рассмотреть процесс конвергенции украинского и европейского энергетических рынков и предложить пути ускорения этого процесса.

Объектом исследования является процесс конвергенции энергетических рынков Украины и ЕС. При анализе тенденций интеграции энергетического рынка Украины в рынок энергетики Европейского Союза использовались методы статистической группировки и логического анализа. Результаты исследования сводятся к следующему. Конвергенция европейского и отечественного энергетических рынков поспособствует расширению топливного самообеспечения Украины, поскольку усилятся внедрение новых технологий, заимствованных у европейских партнеров. Также она позволит создать правовую основу для расширения торгового оборота и инвестиционных потоков в области энергоресурсов для каждого из игроков международных отношений, станет основой для создания общего экономического пространства между партнерами. Выводы. Для Украины в первую очередь представляет интерес возможность использования опыта ЕС в создании стабильного энергетического рынка, а также системы его регулирования; модернизации экономики и использовании европейского опыта институционального развития.

Ключевые слова: конвергенция, энергетический рынок, евроинтеграция, энергоемкость ВВП, энергетическая политика, энергоресурсы.

References

1. Barannik, V.O., Zemlyany`j, M.G., Shevczov, A.I. (1999) Yevropejs'ky`j energety`chny`j sektor ta perspekty`vy` Ukrainy`: Anality`chny`j material. Vzyato z <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/88.pdf> [in Ukrainian]
2. By`znes Cenzor (2018, fevral` 5) Energoyemnist` ekonomiky` Ukrainy`, abo chomu do Yevropy` shhe daleko. Vzyato z: <https://biz.censor.net.ua/m3048408> [in Ukrainian]
3. VGOLOS (2018). Rumuns`ka kompaniya xoche pobuduvaty` v Ukraini gazoprovid vartistyu 125 mln yevro Vzyato z http://vgolos.com.ua/news/327856-revision-v1_331006.html [in Ukrainian]
4. Obzor proektov INOGATE. Vzyato s http://www.inogate.org/projects?collection=1996_2008&lang=ru [in Russian]
5. Stel`mashhuk, A.M. (2016). Sutnisna xaraktery`sty`ka, peredumovy` i zasady` transkordonnoyi konvergenciyi mizh Ukrainoyu ta YeS. Innovacijna ekonomika, 7-8, 7-17.2 [in Ukrainian]
6. Ukraina na evropejskih rynkah: vzglyad ehkspertov. Vzyato s: http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=96 [in Russian]
7. European Integration Index 2014 for Eastern Partnership Countries. Retrieved from <http://www.eap-index.eu/>.
8. European Commission (2010). Communication from the Commission. Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy2020_en_0.pdf.
9. European Commission (2017). Secure, Clean and Efficient Energy. Retrieved from http://ec.europa.eu/research/horizon2020/pdf/press//fact_sheet_on_energy_in_horizon_2020.pdf.
10. The New Times (2018, dekabr' 3). Sergej Guriev: «Situaciya v Ukraine gorazdo luchshe, chem to, chto dumayut i pishut ob Ukraine v Rossii». Glavnyj ehkonomist Evropejskogo banka rekonstrukcii i razvitiya – ob ehkonomike Ukrainy spustya pyat' let posle revolyucii dostoinstva. Vzyato s <https://newtimes.ru/articles/detail/173903> [in Russian]

INFORMATIZATION OF GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND PLACE OF UKRAINE IN THE INFORMATION ENVIRONMENT

Nadezhda Kazakova

PhD (Geographic Sciences), Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: meo_1@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Inna Davydenko

PhD (Philology)
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: i.v.davydenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6379-343X>

Alla Shtykolenko

Student
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: allaalla9955@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1628-6421>

This publication studies the impact of information and communication technologies on the global economy; using the main Indices (Network Readiness Index, Global Innovation Index, E-Government Development Index, E-Participation Index and ICT Development Index) the authors analyzed at a on information society development. Information and communication technologies are an integral part of the global economy; the decisive factor of the country's economic development is the level of ICT use in various areas of public life. The fact of the transition from the "old industrial order" to the "new economy", which affects the processes of production, processing and transmission of information, transforming the economy, politics and culture in the modern world, becomes obvious. The rapid development and spread of new ICT technologies acquire the nature of the global information revolution. This leads to an irreversible transformation into a new post-industrial type of society. The main idea of this research is relevant within the scientific and practical terms.

The subject of the research is the informatization of global economic development. The purpose of the research is to study informatization processes and to analyze ICT as a resource of the modern development of the world economy. The object of the study is the dynamics of the informatization process development and the detailed analysis of the impact of ICT on the world economy. The scientific methods are a system analysis, a factor analysis and a graphical method. The study reveals new components of the world economy and countries' positions on the global market. The authors conclude that due to the development of ICT, almost all areas of the economy, which have an impact on the development of states and people's welfare, are getting intensified.

Key words: Economic development, economy, globalization, information and communication technologies, informational environment, informatization.

Problem formulation. The process of globalization, the strengthening of regional economic, political integration are considered to be a defining characteristic of the modern world economy [3]. The problem of globalization is defined as a process associated with the information revolution, as a result of which our world is actively turning into a global, unified, real-time system [7].

The economic integration should be seen as a process of economic interaction between countries that bring together national economies, where the basis is stable interconnections and the international division of labor [4]. The globalization of world economic relations, the absence of information boundaries between states, which means the development of an information society in the states, regardless of their classification (developed / developing) depend on the introduction of the latest advances in science and technology in the field of communications and information, which are now used

by the economic synergy and are an integral part of the modern life.

Under the conditions of globalization and widespread use of ICT, all the structures of the society are being transformed. The transition to the information society is fully consistent with the concepts of sustainable development: the economy is formed on the basis of knowledge and information, rather than on expanding the consumption of natural resources[2].

Analysis of recent studies and published works.

The study of informatization of global economic development is becoming very relevant nowadays. V. Sidenko [7], A. Golikov [4], S. Dyatlova [2], M. Kizima, I. Matyushenko, I. Shostak [6], V. Sidorov, S. Glazyev, V. Baburin, Y. Yakovtsy and others have carried out the research on the formation society and globalization. However, despite the number of modern scientific works, the assessment of the state of the modern information environment and the impact

of ICT on the world economy has not been sufficiently examined.

The basic ideas. Information and knowledge have always been the main components of economic growth, and technological development has determined the standard of living, the development of society and the social forms of economic organization. Flexible and powerful information technology made it possible to turn information into a product of the production process. The generation, processing and transmission of information are gradually becoming the main sources of labor productivity. Under the influence of informatization there are new methods of competition, there is a change in the structure of the economy [2].

Traditionally, there are only three sectors in the structure of the economy: 1) primary (extraction of

raw materials and their processing); 2) secondary (enterprises of manufacturing industries); 3) tertiary (enterprises of the service sector). However, this classification is not sufficiently complete at the present stage, because it does not take into account the growing role of the information sector. In this regard, it is advisable to classify the structure of the economy in six sectors (Fig. 1.), paying particular attention to the ICT sector, which includes types of economic activities that are directly related to software (design, production and trade), communication equipment, computer technology, consumer electronics, as well as to system integration, to the provision of information technology and telecommunication services [1].

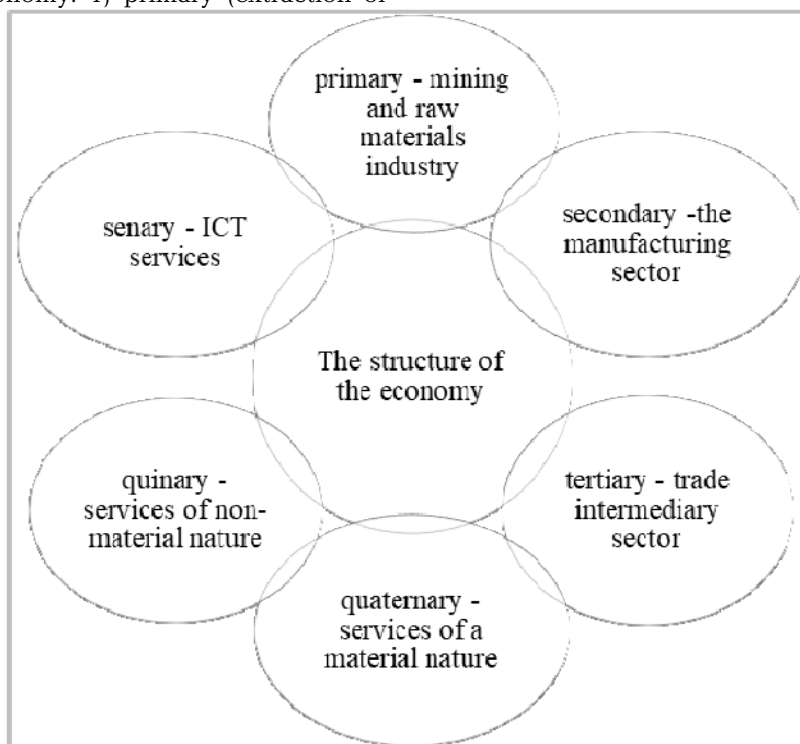

Fig. 1. The structure of the economy
 Source: Created by the author according to data [2]

Nowadays, the selection of information and communication services as an independent sector of the economy is a prerequisite for assessing the potential of development and the degree of countries moving to the "new economy". In the Western countries, scientific-intensive industries are the basis of a rapidly developing of the information economy. Due to these industries, products with high intellectual capacity are manufactured. These are, first of all, the electronic industry, construction of robots, the production of electronic computers, etc. Nowadays, information economy is characterized by an increase in the service sector. The information sector of the economy is the basis for the gradual transformation of the countries into the system of post-industrial ones, and then – into the information ones.

Due to information and communication technologies, the business environment increases productivity, simplifies and significantly accelerates communications at the external and internal levels. This has become possible due to the increased mobility, the introduction of various systems, including electronic document management. Also, there are distant service markets, security and safety, public health services and education. New forms of interaction between business and customers arise due to the fast access to the Internet. This increases the efficiency, dynamics and importance of the business environment.

The largest hotel companies in the world are a demonstrative example of implementation of Internet technologies in business. Marriot International includes more than 6700 hotels in 130 countries, with

a total capacity of 1190604 rooms [11]; Inter Continental Hotels Group (IHG) has 5348 hotels in 100 countries with a total of 798075 rooms [9, 10];

Wyndham Hotels & Resorts includes 8422 hotels in 66 countries with a total capacity of 728195 rooms [8] (Table 1).

Table 1

Financial indicators of the largest hotel companies, 2016 – 2017 (bn US dollars)

Company	Year	Net income	Total assets	Equity
Marriot International	2017	1,372	23,95	3,731
	2016	0,780	24,14	5,357
Inter Continental Hotels Group	2017	0,593	3,175	-858
	2016	0,417	2,927	-767
Wyndham Hotel Group	2017	0,872	1,040	883
	2016	0,612	0,982	718

Source: Created by the author according to data [8, 10, 12, 13]

The creation of interactive web pages by companies has provided many amenities for potential customers seeking a hotel that meets all requirements, reservations with the ability to view the hotel with a "virtual (3D) tour".

Due to the ICT sector, e-commerce has emerged in the trading sector, which is now growing at a fast pace and the newest online trading platforms are being created for a convenient and fast interconnection between counterparties; the process of transaction trading is accelerating. ICTs also play an important role in the country's financialisation. Information and communication infrastructures provide instant money transfers between banks of the world, electronic payments, telecommunication payment systems

(SWIFT, TARGET, etc.), the proper functioning of various funds, banking institutions etc. In the modern world, under the conditions of fierce competition, the country which produces and sells high-tech products can attract more investment, because the final price of this type of product includes a very high level of added value. Today ICT forms the basis for the "information society".

The importance of the information economy is increasing day by day and there is no doubt that the key to success is the ability to find and use the necessary information efficiently, clearly and quickly. In the following graph, we consider the percentage of people using the Internet in 2017 by age (Fig. 2.).

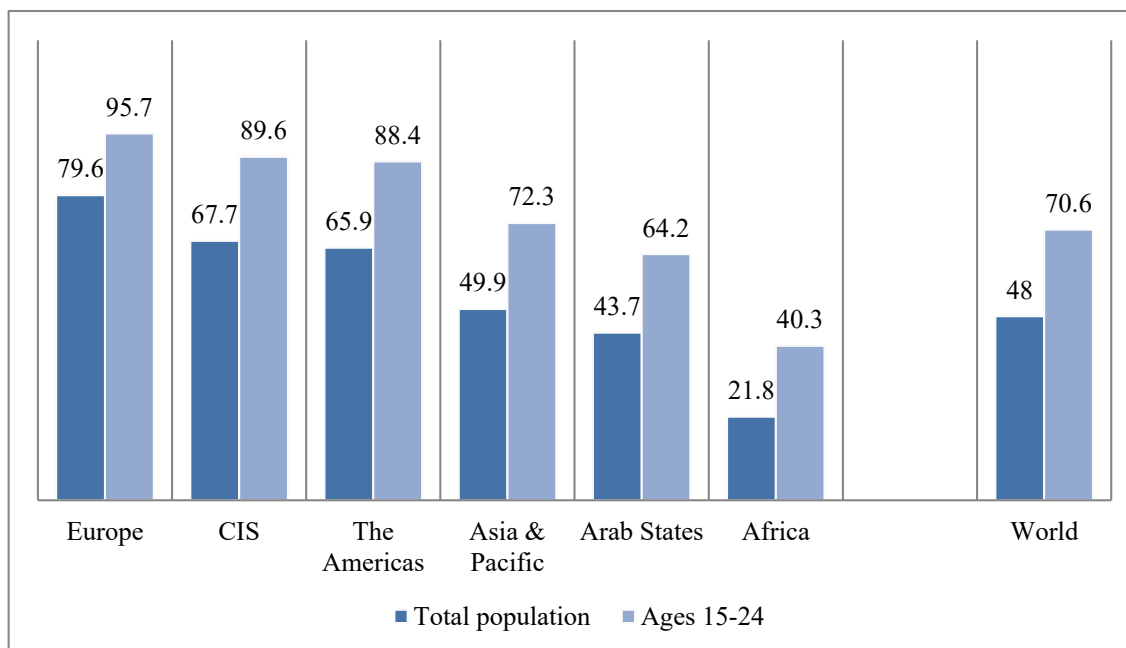

Fig. 2. Proportion of individuals using the Internet in 2017 / age
Source: Created by the author according to data [14]

The proportions in this table indicate the number of people using the Internet, as to the percentage of

the global population, and the number of people aged from 15 to 24 years who use the Internet, as to the

percentage of the total population aged from 15 to 24 years. The graph shows that the European region has the leading position in the number of Internet users, in which 79.6% of the population use the Internet. The group (15 – 24 years) equals to 70.6%. Young people actively use the Internet in everyday life in all over the world, without exception. In Ukraine, the number of

Internet users increases every year. In large cities, the number of broadband connections increases [6]. The main leaders in this segment of the market are Volya, Triolan, Ukrtelecom. The index given in a graphic includes users who access the Internet from all possible devices (including mobile phones) over the past 12 months (Fig. 3.).

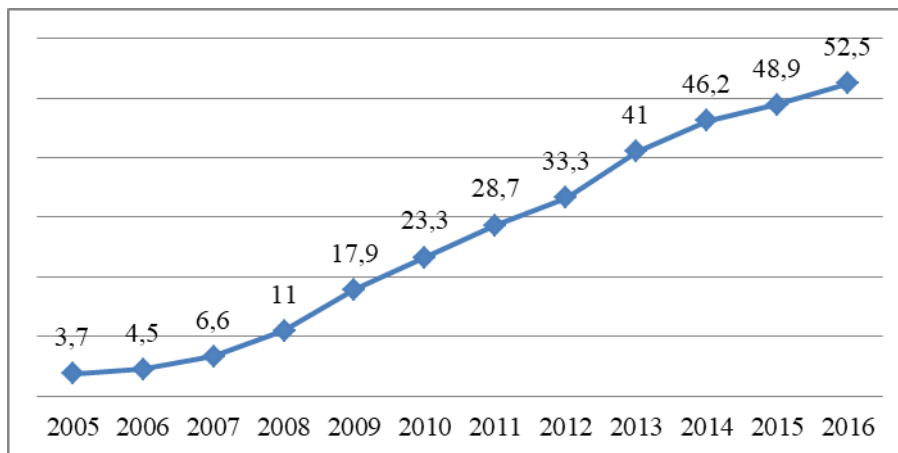

Fig. 3. Internet users in Ukraine (% of population)
Source: Created by the author according to the data [5]

The position of countries in the global information technology market is determined by the rating research. The five main indexes reflect the most recent data on the state of the development of the information society, namely:

- NRI – Network Readiness Index
- GII – Global Innovation Index
- EGDI – E-Government Development Index
- EPART – E-Participation Index

- IDI – ICT Development Index.

Network Readiness Index is a complex indicator that characterizes the level of ICT development in the countries around the world. It is used as a method for an analysis for constructing comparative ratings, which clearly reflects the level of information society development in different countries of the world (Table 2).

Table 2

Top 10 countries of the world and Ukraine's position according to the Network Readiness Index, 2015 – 2016

Country/Economy	Value	2016 Rank (out of 139)	2015 Rank (out of 143)
Singapore	6.0	1	1
Finland	6.0	2	2
Sweden	5.8	3	3
Norway	5.8	4	5
United States	5.8	5	7
Netherlands	5.8	6	4
Switzerland	5.8	7	6
United Kingdom	5.7	8	8
Luxembourg	5.7	9	9
Japan	5.6	10	10
–	–	–	–
Ukraine	4.2	64	71

Source: Created by the author according to the data [15]

The leaders of the rating are Singapore, Finland and Sweden. The Top 10 also included the following countries: Norway, the USA, the Netherlands, Switzerland, the United Kingdom, Luxembourg,

Japan. Ukraine has the 64th positions among 139 countries, rising by 7 points, comparing with 2015. According to the Network Readiness Index in 2016 – Haiti, Burundi and Chadare certain outsiders.

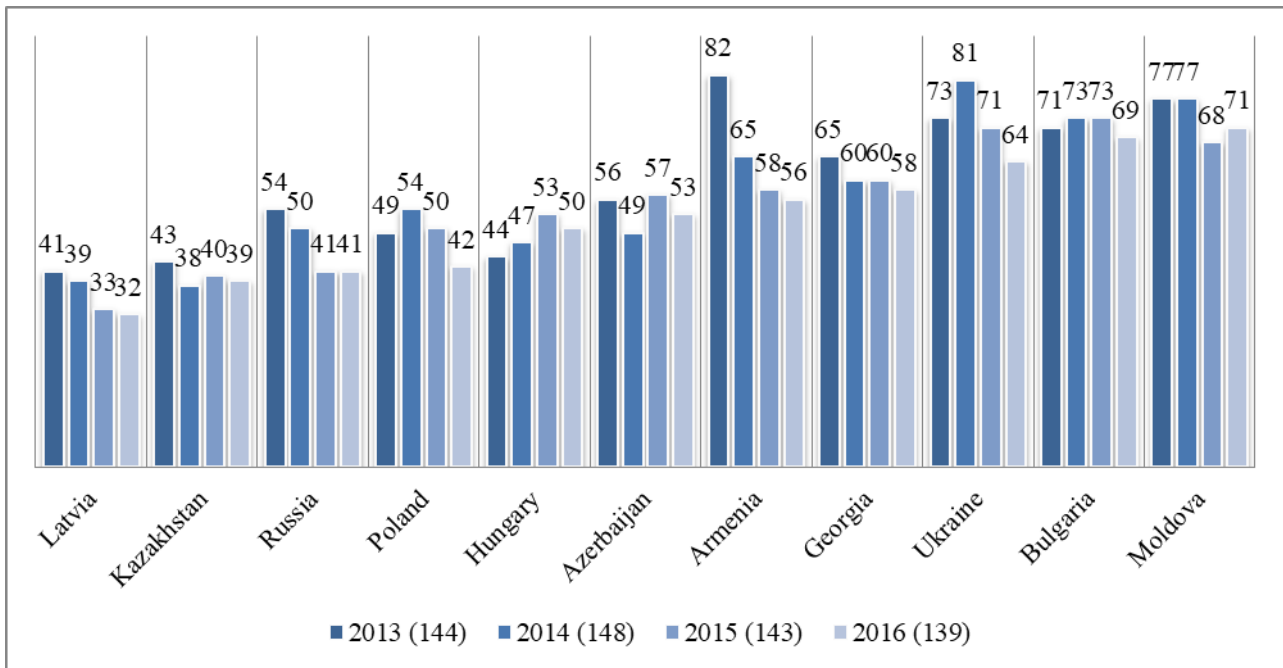

Fig. 4. Dynamics of changing value of the Network Readiness Index in Ukraine and other countries, 2013 – 2016

Source: Created by the author according to the data [14]

Despite the fact that our indicators are improving, Ukraine continues to be very much inferior to the CIS countries and the countries of Eastern Europe (Fig. 4.). The reason lies in lagging behind the components that characterize the political and regulatory environment – 113th among 139 countries, a very low level of information use and communication technologies by the government – 114th. The advantages of Ukraine remain the availability of ICTs, which allows it to take 6 steps, but according to the assessment of the level of competition in the market of telecommunication services, we lose 3 points a year, which has moved us to 80th position among 139 countries.

The Global Innovation Index is the world ranking by the indicator of the level of innovation development. The research evaluates activities, institutes, human capital, the level of market and business development and infrastructure. The index is calculated on the basis of more than 80 parameters, including the number of created mobile applications, scientific and technical publications, applications for intellectual property rights and the cost of education. The Cornell University is ranked annually by the INSEAD School of Business and the World Intellectual Property Organization (WIPO). The rating of countries according to the Global Innovation Index has been published annually since 2007 (Table 3).

Table 3

Global Innovation Index 2018 rankings

Country/Economy	Score (0–100)	Rank
Switzerland	68.40	1
Netherlands	63.32	2
Sweden	63.08	3
United Kingdom	60.13	4
Singapore	59.83	5
United States of America	59.81	6
Finland	59.63	7
Denmark	58.39	8
Germany	58.03	9
Ireland	57.19	10
–	–	–
Ukraine	38.52	43

Source: Created by the author according to the data [11]

This rating is headed by Switzerland. Among the leading innovation countries, there are Netherlands,

Sweden, United Kingdom, Singapore, USA, Finland, Denmark, Germany, Israel. China entered the Top 20

for the first time. Ukraine has become entrenched in the Top 50 and improved last year's result. The highest indicators of innovation are demonstrated by our country in education and science (43rd place) and business (46th place in the rating). At the same time, institutions (107th place) and infrastructure (89th place) remain the least innovative. Neighboring Hungary took 33rd place, Slovakia – 36th, Poland – 39th, Russia – 46th, Moldova – 48th, Romania – 49th, Belarus – 86th.

The E-Government Development Index is a comprehensive indicator, which assesses the capacity and willingness of government agencies to use ICTs

to provide citizens with public services. The study contains a systematic assessment of trends in the use of information and communication technologies by government structures (Table 4).

The E-Participation Index is an indicator of the development of active communication services between the state and citizens of the country that includes: 1) the use of interactive services to facilitate the provision of information to citizens (e-information); 2) consultation and interaction with the citizens of the country (e-consultation); 3) participation of citizens in the processes of making state decisions (e-decision-making) (Table 5).

Table 4

EGDI – Top 10 Countries and Ukraine, 2018

Country	Rank	Changing position 2018/16	Index
Denmark	1	+8	0.9150
Australia	2	–	0.9053
Republic of Korea	3	–	0.9010
United Kingdom	4	-3	0.8999
Sweden	5	+1	0.8882
Finland	6	-1	0.8815
Singapore	7	-3	0.8812
New Zealand	8	–	0.8806
France	9	+1	0.8790
Japan	10	+1	0.8783
–	–	–	–
Ukraine	82	-20	0.6165

Source: Created by the author according to the data [15]

Table 5

EPART – Top 11 Countries and Ukraine, 2018

Country	Rank	Index
Republic of Korea	1	1.0000
Denmark	1	1.0000
Finland	1	1.0000
Netherlands	4	0.9888
Japan	5	0.9831
New Zealand	5	0.9831
Australia	5	0.9831
Spain	5	0.9831
United Kingdom	5	0.9831
United States of America	5	0.9831
Norway	11	0.9775
–	–	–
Ukraine	75	0.6854

Source: Created by the author according to the data [15]

European countries are actively pursuing the development of e-government; North and South America and Asia have almost equal positions, speaking about the high and middle level of e-government. African countries are also struggling to improve the level of e-government development.

Denmark has the largest index – 0.915 (in 2016, Denmark took the 9th position in the rating). Australia and South Korea took their places – the 2nd and 3rd respectively. Britain, which in 2016 headed the rating, was placed 4th two years later. Ukraine was 82nd in the list.

The E-Participation Index, which reflects the development of active communication services between citizens and the state, is headed by South Korea, Denmark and Finland, while Ukraine has fallen to the 75th place (in 2017 it was 32nd, in 2016 – 77th place in the ranking) [16, 17].

The IDI indicator was created by analysts of the International Telecommunication Union in order to

calculate the development of the ICT sector of the world, and hence the level of information of its population. The table below shows the leading countries in the world according to their regional IDI rating. For example, Denmark having the index of IDI 8.71 is the third in Europe, but the 4th in the world, after Sweden – 8.74 (Table 6).

Table 6

Highest-ranking economies, IDI 2017

Europe				Arab States			
Regional rank	Global rank	Economy	IDI	Regional rank	Global rank	Economy	IDI
1	1	Iceland	8,98	1	31	Bahrain	7.60
2	3	Switzerland	8.74	2	39	Qatar	7.21
3	4	Denmark	8.71	3	40	UAE	7.21
4	5	United Kingdom	8.65	4	54	Saudi Arabia	6.67
5	7	Netherlands	8.49	5	62	Oman	6.43
Asia and the Pacific				CIS			
Regional rank	Global rank	Economy	IDI	Regional rank	Global rank	Economy	IDI
1	2	Korea (Rep.)	8.85	1	32	Belarus	7.55
2	6	China	8.61	2	45	Russia	7.07
3	10	Japan	8.43	3	52	Kazakhstan	6.79
4	13	New Zealand	8.33	4	59	Moldova	6.45
5	14	Australia	8.24	5	65	Azerbaijan	6.20
The Americas				Africa			
Regional rank	Global rank	Economy	IDI	Regional rank	Global rank	Economy	IDI
1	16	United States	8.18	1	72	Mauritius	5.88
2	29	Canada	7.77	2	90	Seychelles	5.03
3	34	Barbados	7.31	3	92	South Africa	4.96
4	37	St. Kitts and Nevis	7.24	4	93	Cape Verde	4.92
5	42	Uruguay	7.16	5	105	Botswana	4.59

Source: Created by the author according to the data [13]

IDI rating in 2017 is headed by Iceland. There are significant differences between the geographic regions in the levels of ICT development, according to the above table IDI. There is also a significant difference in the experience of individual countries in each region. These differences are mainly related to the levels of economic development.

The average IDI of 2017 in the region of Africa is 2.64. Mauritius is in the upper half of the global distribution of IDI.

In North and South America, the United States and Canada are the leaders. The most visible improvement in this region is noted in the countries of South and Central America and the Caribbean, which have an average rating.

The region of the Arab States is also extremely diverse in terms of IDI in 2017. This region is home to a number of high-income countries – Bahrain, Qatar and the UAE. Significant improvements can be noted in middle-income countries, where, compared to countries located in the upper and lower parts of the regional distribution, the average figures have more than doubled.

Seven countries in the Asia-Pacific region have IDI values above 7.50 points and therefore belong to the upper quartile, including the Republic of Korea, which is 2nd among all countries of the world.

In the CIS, only Belarus is in the upper quartile of the IDI, 2017. Ukraine was not among the Top 5

countries, it took only 8th place, and 79th place all over the world – 5.62.

Europe is the region with the highest average rate among the regions of the world (7.50 points). Twenty eight countries are in the upper quartile out of the 40 countries of the region. The most significant improvements were shown by Cyprus and Turkey.

Despite the rapid spread of information and communication technologies, there are significant digital divides between countries and regions. However, it should also be noted that there is progress in the growth of ICT in the least developed countries (the ability to establish connections, use of the Internet, etc.). At the moment, more than half of households in the world have access to the Internet, although it turned out that the growth rate has fallen by 5% per year. The significant progress in overcoming the digital gender gap in different regions should also be noted.

Conclusion. Thus, the globalization of world economic relations, the rapid development of the information society in all countries of the world appear due to the rapid implementation of advances in the field of information and communications, which are now an integral part of everyday life. ICT technologies have become the main driver of the economic development of states in the modern world. Due to the development of ICT, almost all areas of the economy are getting intensified, which makes it possible to create and develop new industries in the economy, science and technology. The branched set of the index system allows us to consider and evaluate the potential of countries in the world market of information technologies, to determine the degree of their readiness for a network economy, to assess the state of our country's participation in the modern information environment.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Казакова Надія Артурівна, канд. географ. наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: meo_1@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Давиденко Інна Володимирівна, канд. філолог. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: i.v.davydenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6379-343X>

Штиколенко Алла Миколаївна, студент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: allaalla9955@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1628-6421>

У даній публікації досліджується вплив інформаційно-комунікаційних технологій на світову економіку; використовуючи основні Індекси (Індекс мережевої готовності, Глобальний індекс інновацій, Індекс розвитку електронного уряду, Індекс електронної участі та Індекс розвитку ІКТ) автори аналізують дані щодо розвитку інформаційного суспільства. Інформаційно-комунікаційні технології являють собою невід'ємну частину світової економіки, адже вирішальним фактором економічного розвитку держави виступає ступінь використання ІКТ у різних областях суспільного життя. Очевидним стає факт переходу від «старого індустріального порядку» до «нової економіки», яка зачіпає процеси виробництва, обробки і передачі інформації, трансформуючи економіку, політику і культуру в сучасному світі.

Стрімкий розвиток та розповсюдження нових ІКТ технологій набуває характеру глобальної інформаційної революції. Це веде до незворотної трансформації в новий постіндустріальний тип суспільства. Тема даного дослідження є актуальною в науковому та в практичному плані. Предметом дослідження в статті є інформатизація глобального економічного розвитку. Мета – вивчення інформатизаційних процесів та аналіз ІКТ як ресурсу сучасного розвитку світової економіки. Завдання: дослідження динаміки розвитку інформатизаційних процесів та детальний аналіз впливу ІКТ на глобальний економічний розвиток. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз, факторний аналіз, графічний метод. Результати даного дослідження: виявлено нові сектори структури економіки та проаналізовано позиціонування країн на світовому ринку. Автори роблять висновок, що завдяки розвитку ІКТ інтенсивно зростають практично всі сфери економіки, які впливають на розвиток держав і добробут людей.

Ключові слова: Глобалізація, економіка, економічний розвиток, інформатизація, інформаційний простір, інформаційно-комунікаційні технології.

ІНФОРМАТИЗАЦИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И МЕСТО УКРАИНЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Казакова Надежда Артуровна, канд. географ. наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: meo_1@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Давыденко Инна Владимировна, канд. филолог. наук, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: i.v.davydenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6379-343X>

Штыколенко Алла Николаевна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: allaalla9955@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1628-6421>

В данной публикации исследуется влияние информационно-коммуникационных технологий на мировую экономику; используя основные Индексы (Индекс сетевой готовности, Глобальный индекс инноваций, Индекс развития электронного правительства, Индекс электронного участия и Индекс развития ИКТ) авторы анализируют данные по развитию информационного общества. Информационно-коммуникационные технологии представляют собой неотъемлемую часть мировой экономики, ведь решающим фактором экономического развития страны выступает степень использования ИКТ в различных областях общественной жизни. Очевидным становится факт перехода от «старого индустриального порядка» к «новой экономике», которая затрагивает процессы производства, обработки и передачи информации, трансформируя экономику, политику и культуру в современном мире.

Стремительное развитие и распространение новых ИКТ технологий приобретает характер глобальной информационной революции. Это ведет к необратимой трансформации в новый постиндустриальный тип общества. Тема данного исследования является актуальной в научном и в практическом плане. Предметом исследования в статье является информатизация глобального экономического развития. Цель – исследование информатизационных процессов и анализ ИКТ как ресурса

современного развития мировой экономики. Задача: изучение динамики развития информатизационных процессов и детальный анализ влияния ИКТ на глобальное экономическое развитие. Используются общенаучные методы: системный анализ, факторный анализ, графический метод. Результаты данного исследования: выявлены новые секторы структуры экономики и проанализировано позиционирование стран на мировом рынке. Авторы делают вывод, что благодаря развитию ИКТ интенсивно растут практически все сферы экономики, которые влияют на развитие государств и благосостояние людей.

Ключевые слова: Глобализация, информатизация, информационное пространство, информационно-коммуникационные технологии, экономика, экономическое развитие.

References

1. Khokhlova, Yu. Ye. (Red.). (2009). *Glossariy po informatsionnomu obshchestvu*. M.: Institut razvitiya informatsionnogo obshchestva. [in Russian]
2. Dyatlov, S. A., Maryanenko, V. P., & Selishcheva, T. A. (2008). *Informatsionno-setevaya ekonomika: struktura, dinamika, regulirovanie*. SPb.: Asterion. [in Russian]
3. Matjushenko, I. Ju., Berenda, S. V., & Rjeznikov, V. V. (2015). *Jevrointegracija Ukrajiny v systemi mizhnarodnoji ekonomichnoji integraciji: navch. posibn*. Kh.: KhNU im. V. N. Karazina. [in Ukrainian]
4. Golikov, A. P. (Red.). (2003). *Mirovoe khozyaystvo i mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya: uchebnoe posobie*. Simferopol: SONAT. [in Russian]
5. Knoema. (n.d.). *Mirovoy Atlas Danykh*. Vzyato s <https://knoema.ru/atlas> [in Russian]
6. Kyzym, M. O., Matjushenko, I. Ju., & Shostak, I. V. (2012). *Perspektyvy rozvytku informacijno-komunikacijnykh tekhnologij i shtuchnogho intelektu v ekonomikakh krajijn svitu ta Ukrajiny*. Kh.: VD «Inzhhek». [in Ukrainian]
7. Sidenko, V. R. (2008). *Globalizatsiya i ekonomicheskoe razvitie*. T. 1. K.: Feniks. [in Russian]
8. AnnualReports.com. (n.d.). *Annual Report and Form 10K 2017*. Retrieved from <http://www.annualreports.com/Company/wyndham-worldwide-corporation>
9. Sidorov, V.I., Babenko, V.A., Perepelytsia, A.S. (2016). Clusterization the Countries by the Level Information in the Conditions of International Globalization. *International Scientific Conference The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Conference Proceeding, Part 1, December 16, 2016*. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing, pp. 11-15.
10. IHG. (n.d.). *Annual Report and Form 20-F 2017*. Retrieved from <https://www.ihgplc.com/investors/annual-report?tab=right>
11. Soumitra, Dutta, Bruno, Lanvin, & Sacha, Wunsch-Vincent. (Eds.). (2018). *Global Innovation Index 2018 Report* (11th ed.). Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>
12. Babenko, V., Perepelytsia, A. (2018). Research of the informatization process development of the countries of the world. *Technology audit and production reserves*, Vol. 6, No 5(44), pp. 22-29. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146333>
13. Babenko, V., Perevozova, I., Mandych, O., Kvyatko, T., Maliy, O., Mykolenko, I., (2019). World informatization in conditions of international globalization: Factors of influence. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 5 (Special issue), pp. 172-179. DOI: 10.22034/gjesm.2019.05.SI.19
14. Marriott International, Inc. (n.d.). *2017 Annual Report*. Retrieved from <https://marriott.gcs-web.com/static-files/b82978a6-9d28-4e38-9855-fc4ae2cebe11>
15. International Telecommunication Union. (n.d.). *Measuring the Information Society Report 2017*. Retrieved from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017.aspx>
16. World Economic Forum. (2016). *Networked Readiness Index*. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2016>
17. UN E-Government Knowledgebase. (n.d.). *UN E-Government Survey 2018*. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018>

ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ЧЛЕНСТВА В БРИКС

Дерід Ірина Олександрівна

Канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: i.a.derid@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Кальченко Владислав Юрійович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: vlad7599@mail.ru

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8404-8332>

Стаття присвячена вивченню соціально-економічних проблем Південно-Африканської Республіки, а також поточним та перспективним заходам щодо їх вирішення в рамках членства в БРИКС. Предметом дослідження є рівень життя населення ПАР. Метою є виявлення перспектив вирішення ПАР проблеми низької якості життя абсолютної більшості населення завдяки її членству в БРИКС. Завдання полягає в тому, щоб дослідити показники бідності та коефіцієнти Джині, безробіття, стан та проблеми освіти, дані щодо показників захворюваності на СНІД та туберкульоз в ПАР та інших країнах-членах БРИКС, а також визначити намічені заходи в рамках діяльності БРИКС щодо вирішення цих проблем. Використовуються загальні наукові методи, такі як аналіз, синтез, порівняння.

Були отримані наступні результати: після відміни політики апартеїду деякі показники в ПАР покращилися (збільшився ВВП на душу населення, більше населення отримало доступ до електрики та Інтернету, підвищилася доступність освіти, збільшилася тривалість життя), однак залишилися значні проблеми – великий рівень безробіття, некваліфікованість робочої сили, величезна нерівномірність розподілу доходів, насильство, велика захворюваність на СНІД та туберкульоз; дослідивши декларації самітів БРИКС, нами встановлено, що неабияке значення країни-члени приділяють напрацюванню політичних методів боротьби із національними проблемами, деякі з яких вже вирішені в певних членів БРИКС, а інші ще залишаються спільними.

Висновки: виділено намічені заходи БРИКС у напрямку вирішення проблем злиденності, безробіття, освіти, захворюваності на туберкульоз та СНІД; вважаємо, що, якщо амбіційні цілі у перестановці геополітичних сил у світі, що приписуються БРИКС, є реальними, то об'єднання не може дозволити жодному із членів «закривати очі» на проблеми, які є загальновідомими і псують соціальну репутацію в глобальному просторі не тільки проблемній країні, але і всьому об'єднанню, а тому ПАР має усі шанси вирішити свої основні соціальні проблеми.

Ключові слова: БРИКС, Південно-Африканська республіка, ВВП, рівень бідності, нерівномірність розподілу доходів, насильство, проблеми освіти.

Постановка проблеми. Південна Африканська Республіка (ПАР) є найбільш розвинутою країною Африки. Неабияке значення в цьому відіграло багатство країни на корисні копалини. ПАР на 2017 рік займала 8 місце у світі по видобутку золота (139,9 т. на рік), при цьому за запасами золотих руд країна займає перше місце у світі (53% світових запасів). Також країна входить до лідерів із видобутку алмазів, а по їхнім запасам займає друге місце (20% світових запасів). У країні зосереджено 80% світових покладів платини та близько 6% урану. І при всьому цьому багатстві країна має ряд глибоких соціально-економічних проблем. Головна причина даного факту – історичний шлях розвитку, який пройшла ця держава. З 1948 року по 1994 рік в ПАР державна влада підтримувала політику апартеїду, тобто офіційної расової сегрегації. У цей період чорношкіре населення даної країни було позбавлено практично всіх цивільних прав і піддавалося дискримінації, при тому, що у відсотковому співвідношенні воно було більшістю.

Від несправедливої системи апартеїду уряд ПАР відмовився тільки на початку 1990-х років, коли до влади прийшов більш демократичний президент Фредерік де Клерк. З цього часу чорношкірому населенню повернули політичні права, і тому багато соціально-економічних показників, що характеризують рівень життя населення, стали зростати [1, с. 3]. Так, зокрема, ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності на 2018 рік в ПАР прогнозують на рівні 13840 дол. США проти 6388 дол. США в 1994 році (для порівняння у багатьох інших країнах африканського континенту цей показник на 2018 рік прогнозують набагато нижчим: 6027 дол. США – в Нігерії, 3664 дол. США – в Кенії, 6676 дол. США – в Республіці Конго) [21]. Покращився у країні і ряд інших показників. Наприклад, доступ до електрики в 2014 році мали 86% жителів країни, а в 2000 році – лише 70,6%. Частка населення, що використовує Інтернет, зросла з 24% в 2010 році до 54% в 2016 році. Також в цей період в ПАР стали розвиватися сфери освіти і охорони здоров'я.

Збільшилася частка населення від 25 років із рівнем освіти не нижче середньої з 51,0% в 2005 році до 64,6% в 2015 році. До того ж, значно збільшилася тривалість життя – з 56,4 років у 2000 році до 61,9 років у 2015 році, і знизилася смертність – з 14,4 до 10,1 смертей на 1000 жителів на рік [1, р.3]. У рейтингу країн за рівнем якості життя ПАР на 2018 рік зайняла 62 місце в світі, при тому, що Україна зайняла 72 місце із 80 місць [22]. При цьому проблемою ПАР залишається: високий рівень безробіття (близько 28%). Частина чорношкірого безробітного населення значно вище, що навіть через тривалий час є відлунням проведеної політики апартеїду, так як у чорношкірого населення рівень освіти і кваліфікації поступаєтья рівню освіти білого населення. Отже дані обставини ускладнюють працевлаштування. Тому показник безробіття тільки серед чорношкірого населення становить близько 40% [1]. Але найбільшою проблемою ПАР є нерівномірність розподілу доходів серед населення. На 2014 рік Коефіцієнт Джині в ПАР склав 0,69 і був найвищим у світі [1, с.15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема бідності, якості життя, нерівномірності розподілу доходів турбує багатьох дослідників, в тому числі тих, які працюють в міжнародних організаціях. У результаті існує велика кількість рейтингів країн за рівнем життя населення, існує офіційна статистика Світового банку щодо нерівномірності розподілу доходів та рівня бідності у країнах. Питання бідності, безробіття та нерівномірності доходів в ПАР присутнє практично у кожній науковій чи публіцистичній статті, присвяченій економіці цієї країни. Скасування політики апартеїду привернуло увагу науковців до проблем економіки цієї держави. Серед цікавих досліджень можна назвати книгу Стюарта Джонса «Занепад економіки Південної Африки», підручник В.Н. Шитова «ПАР в економіці Африки південніше Сахари», книгу Ю. Воїнова «Економіка та зовнішньоекономічні зв'язки ПАР» та інші. В свою чергу цілий ряд публікацій присвячено питанню БРІКС. Тут можна відзначити книгу Є. Авдокушина та М. Жарикова «Країни БРІКС в сучасній світовій економіці», А.Клауса «БРІКС проти диктатури долара», О. Стуенкела «БРІКС та майбутнє світового порядку» та багато інших книг, статей, тез та блогів.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проаналізувавши літературу, ми дійшли висновку, що більшість наукових доробків з питань БРІКС акцентують увагу саме на геополітичному аспекті. Досліджуються причини існуючого складу цього блоку, природні багатства та економічні успіхи і провали держав-членів, дослідники постійно відстежують частку БРІКС у світовому ВВП і гадають, чи зможе БРІКС переставити сили в глобальному господарстві. Натомість, аналізуючи декларації самітів БРІКС, можна дійти висновку, що неабияке значення

країни-члени приділяють напрацюванню політичних методів боротьби із національними проблемами, деякі з яких вже вирішені в певних членів БРІКС, а інші залишаються спільними – необхідність структурної перебудови економік, бідність та/або нерівномірність розподілу доходів, проблеми в якості та/або доступності освіти та ряд інших соціально-економічних проблем.

Мета статті. Метою нашої статті є виявлення перспектив вирішення ПАР проблеми низької якості життя абсолютної більшості населення країни завдяки її членству в БРІКС.

Виклад основного матеріалу. Згадуючи історію виникнення БРІКС, слід зазначити, що термін БРІК увійшов до вжитку із 2001 року для означення взаємодії країн – Бразилії, Росії, Індії, Китаю, що формують нову глобальну економіку (автор терміну – аналітик банку «Goldman Sachs» Д. О'Ніл). В 2006 році започаткувався форум із цих чотирьох країн. В 2010 році міністр закордонних справ КНР як країни, що була головною форуму БРІК, зателефонував міністру міжнародних відносин ПАР та від імені інших членів запропонував приєднатися до групи і прийняти участь у третьому саміті об'єднання в квітні 2011 року [11, с. 57]. Пропозиція була прийнята і БРІК перетворився на БРІКС. Так утворилася група взаємодії п'яти незахідних країн, кожна із яких відзначалась своїми перевагами. На 2017 рік за даними Світового банку, Китай – це друга економіка в світі за рівнем ВВП, Індія – шоста, Бразилія – восьма, РФ – одинадцята, ПАР – тридцять друга. Найбільш поширеною є думка, що до БРІКС увійшли країни із найбільшими темпами зростання серед країн, що розвиваються. Однак насправді, це не зовсім так. Якщо представництво Китаю (найбільший експортер у світі, найбільше населення світу, найбільші у світі валютні резерви), Росії (величезні запаси мінеральних ресурсів, найбільша в світі територія, ядерна держава) та Індії (більше мільярду населення, дешеві інтелектуальні ресурси) у БРІКС не викликає питань, то участь саме Бразилії та ПАР пояснюється дослідниками по-різному. Найпростішим поясненням є те, що Бразилія є найбільшою економікою у Південній Америці, а ПАР хоч і поступаєтья на 2017 рік за ВВП на Африканському континенті Нігерії, однак відзначається багатством і різноманітністю цінних природних ресурсів, про що вже йшлося вище.

При економічній потужності країн-членів БРІКС в цілому, кожна із них має подібні соціально-економічні проблеми – бідність населення і/або нерівномірність розподілу доходів. В Бразилії на 2006 рік (рік вступу у БРІК) частка населення, що проживала за встановленою в країні межею бідності складала 17,3% (в 2015 – 8,7%); в Китаї – на 2010 рік 17,2% населення проживали за національною межею бідності (в 2017 – 3,1%); в Індії на 2004 рік за національною межею бідності проживали 37,2% населення (в

2011 – 21,9%); в РФ на 2006 рік за національною межею бідності проживало 15,2% населення (на 2017 рік – 13,2%); в ПАР на 2005 рік 66,6% населення проживали за національною межею бідності (на 2014 рік – 55,5%) [24]. Звісно, для точного співставлення країн за рівнем бідності необхідно орієнтуватися на загальноприйнятий показник крайньої бідності у світі – частку населення, що живе менше ніж на 1,9 дол. США за паритетом купівельної спроможності на день, однак таких даних для всіх країн у Світового банку немає. Однак і з наведених даних стає очевидним, що рівень бідності у країнах БРІКС є суттєвим, але планомірно знижується. Щоправда визначити із точністю, в якій мірі це є результатом їхнього вступу в БРІКС, на наш погляд, не видається можливим. Більш наочним є показник нерівності розподілу доходів у цих країнах. Так, в Бразилії коефіцієнт Джині на 2015 рік склав 51,3% (в 2006 році – 55,6%), в Китаї даний показник в 2012 році становив 42,2% (в 2008 році – 42,8%), в РФ на 2015 рік коефіцієнт становив 37,7% (в 2006 році – 41%), в ПАР коефіцієнт Джині в 2014 році оцінювався в 63% (в 2005 році – 64,8%) [23]. В Індії коефіцієнт Джині на 2011 рік становив 35,1%. Таким чином, не зважаючи на економіки, що швидко розвиваються, в країнах БРІКС присутня суттєва нерівномірність розподілу доходів, в ПАР коефіцієнт Джині найбільший у світі.

На початку свого існування як міжнародного угруповання, саміти БРІК проходили у вузькому колі лідерів країн-членів, а мета проголошувалась як сприяння діалогу та співробітництву між країнами. Як зазначають фахівці, ситуація змінилася з 2014 року. На шостий саміт БРІКС були додатково запрошені лідери 11 латиноамериканських країн. У цьому саміті брали участь представники восьми країн Середньої Азії, Білорусь та Вірменія. На восьмому саміті були присутні лідери країн-членів Ініціативи Бенгальської затоки із Багатогалузевої Техніко-Економічної Кооперації. На дев'ятому саміті були присутні президенти Єгипту, Гвінеї, Мексики, Таджикистану та прем'єр Таїланду. До десятого саміту долучилися керівники Аргентини, Ямайки, Туреччини та лідери країн африканського континенту. В цьому аспекті експерти відзначають, що сталося очікуване – БРІКС почав набувати рис стратегічного міжнародного економічного альянсу країн Латинської Америки, Центральної та Південно-Східної Азії та Африки [4]. Таким чином, можна зробити висновки, що БРІКС налаштований на перерозподіл геополітичних сил, а країни-учасники – на зміну свого міжнародного статусу. Подекуди зазначається, що БРІКС можна розглядати як «асоціацію згідних між собою країн із репутацією незалежних і відданих реформуванню глобальних структур, приймаючих рішення» [11, с. 62]. При цьому, на наш погляд, амбітні плани країн щодо підсилення ролі у

прийнятті глобальних рішень, обов'язково мають бути підкріплені не тільки багатством країни, але і вирішенням внутрішніх соціально-економічних проблем. А такі проблеми наразі присутні у кожній країні, зо входить до БРІКС і вони не є таємницею для решти світу.

Виходячи із вище зазначеного, детальніше зупинимось на економічному стані та соціально-економічних проблемах ПАР. Протягом 1980-1992 років темпи річного приросту ВВП країни становили лише +1,4%. Після скасування політики апартеїду темпи приросту економіки в ПАР значно прискорилися, і максимальний показник в +5,6% можна було спостерігати в 2006 році. Правда вже в 2009 році був зафіксований приріст у -1,5%, але причиною цього стала світова фінансово-економічна криза. У наступні роки ситуація вирівнялася, і середньорічний приріст став складати +1,9% [1, с. 5]. Основною галуззю економіки Південної Африки на 2015 рік були фінанси, нерухомість і бізнес-послуги (20,3% ВВП), цей же сектор нині демонструє найбільші темпи зростання. Як не дивно, видобуток корисних копалин вже не є домінуючою галуззю (7,8% ВВП на 2015 рік). За рівнем ВВП на душу населення ПАР на 2018 р. за даними Всесвітнього банку знаходиться на 92 місці із 187 країн. Найбільшими експортними партнерами країни є Китай (частка якого скоротилася з 9,6% в експорті ПАР в 2014 році до 7,5% в 2016 році), США (6,0% в 2016 році) і Німеччина (5,8% в 2016 році). Головні постачальники товарів в ПАР на 2016 рік також Китай (13,6%), Німеччина (8,8%) і США (5,0%) [1, 11]. На 2017 рік найбільшу частку в експорті країни займали дорогоцінні метали та каміння (16,7% від загального експорту країни), далі йдуть руди та шлак (12,6% експорту країни), на третьому місці мінеральне паливо, включаючи нафту (11,8% експорту країни) [13].

Однією з негативних особливостей економіки ПАР, є нерівномірний розподіл ВВП між регіонами. Майже 64% ВВП країни забезпечують лише 3 із 9 регіонів (Гаутенг, Квазулу-Натал, Західно-Капська Провінція) [1, с. 12]. Як відомо, характеризуючи країну, важливо зазначити рівень країнового ризику (country risk), адже це один із ряду показників, що вказує на конкурентоспроможність країни на світовій арені. За встановленою класифікацією аналітичної компанії Euler Hermes Group Південна Африка має показник країнового ризику В2. Це середній рівень ризику, враховуючи те, що ранжування проходить наростанням ризику в межах AA1 – DD4, де буква відповідає за рейтинг країни у середньостроковому періоді, а цифра за рейтинг у короткостроковому періоді. Серед сильних сторін країни відзначають наступні: наявність природних ресурсів, включаючи золото, платину, хром, марганець, ванадій, вугілля та алмази; домінування на континенті; сильна влада правлячої партії; юридична і ділова система відповідає західним

стандартам; ефективна грошово-кредитна та фіскальна політика; вдалий досвід вирішення проблем зовнішнього боргу; гарні відносини із міжнародними фінансовими інститутами. До негативних рис відносять наступні: довготривалі структурні проблеми, включаючи безробіття, бідність в сільській місцевості, нерівномірні доходи, захворюваність на ВІЛ, слабкі освітні стандарти; відкритість економіки, що може призвести до валютного тиску; незважаючи на

зниження частки сектору видобувної промисловості у ВВП, залишається вразливість від світових коливань цін на сировину; негнучкість ринку праці [15]. Із вище зазначеного добре видно основні соціально-економічні проблеми країни.

ПАР досить часто характеризують як країну з одним з найвищих рівнів економічної нерівності. І ситуація не покращується, а погіршується, що відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Нерівномірність розподілу доходів в ПАР [1, с.15]

Населення	Частка доходу, що належить зазначеному квінтелю, 1993 рік	Частка доходу, що належить зазначеному квінтелю, 2011 рік
Перший квінтель (найбідніші 20% населення)	3,0	2,5
Другий квінтель	5,3	4,7
Третій квінтель	9,3	8,0
Четвертий квінтель	18,2	15,9
П'ятий квінтель (найбагатші 20% населення)	64,3	68,9

Нерівність розподілу доходів веде до уповільнення розвитку людського потенціалу через нездатність бідних верств населення вкладати кошти в освіту та професійну підготовку. Як наслідок, не підвищується продуктивність праці і не ускладнюється технологія виробництва на підприємствах. Відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність на 2013-2014 роки, Південна Африка була оцінена як найгірша за трудовими факторами. Рейтинг склався за даними із 148 країн. Хоча Південна Африка отримала загальний рейтинг 53, трудові фактори отримали дуже погане місце. Наприклад, співпраця робітник-роботодавець отримала рейтинг 148, гнучкість визначення рівня заробітної плати отримала в рейтингу 144 місце, система працевлаштування та звільнення в рейтингу – 147 місце, оплата праці та продуктивність – 142, ефективність ринку робочої сили – 116. Ці низькі рейтинги ПАР також були підтвержені іншими організаціями. За даними досліджень Світового центру конкурентоспроможності (World Competitiveness Center) ПАР за наявності кваліфікованої робочої сили на 2014 рік займала останнє місце серед 60 досліджуваних країн [16, р. 303]. Виходом із такої ситуації зазвичай стає державне фінансування освіти та забезпечення її безкоштовності та доступності. Нагадаємо, що на 2018 рік населення ПАР складало 57,4 млн осіб. Кількість людей, що отримують освіту збільшується. Якщо на 2002 рік дошкільну освіту отримувало лише 949 тис. осіб, то на 2015 рік вже більше 2 млн. Кількість населення віком від 15 років, що мають закінчену середню освіту (Grade 12) збільшилося із 3,7 млн в 1996 році до 11,6 млн в 2015 році. Кількість населення, що закінчили вищі навчальні заклади збільшилася з 1,3 млн в 1996 році до 3,6 млн в 2015 році [19].

Однак, при цьому, середня освіта часто відзначається низькою якістю. Більше половини всіх дітей в 5 класі ще не можуть адекватно читати на якійсь мові [9, с. 16]. Втім, держава здійснює останнім часом суттєві вкладення у розвиток освіти. Зокрема в 2017 році на шкільну освіту було направлено близько 16 % державних бюджетних витрат, а на освіту вище шкільної – близько 5 % [9, с. 50]. В цілому, на освіту в ПАР в 2017 році було витрачено близько 21 % державних витрат, в Китаї – 16,3 %, в Бразилії – 14,6 %, в РФ – 12 %, в Індії – 11,3 %. До того ж, саме в ПАР найвища частка витрат на освіту у ВВП країни – 6,1 % ВВП (в РФ та Індії приблизно по 3,8%). Звісно, такі великі витрати на освіту в ПАР зумовлені в деякій мірі тим, що для Бразилії, Індії та ПАР досі залишається актуальною задача підвищення грамотності населення [7].

Не дивлячись на величезні фінансові вливання в освіту, шкільна освіта в Південно-Африканській Республіці не є абсолютно безкоштовною, батьки учня все ж повинні внести певну суму за освіту. Хоча в останні роки законом визначився список шкіл, які отримують посилене фінансування, і плата за навчання в яких не береться, і цей список з кожним роком стає все більшим [8]. Зазвичай це школи у найбідніших місцевостях. Доступ бідних верств населення до вищої освіти в Південній Африці є вкрай обмеженим. В 2015 році в ПАР виникнув рух за зниження цін на вищу освіту («Fees Must Fall» movement). В грудні 2017 року колишній президент ПАР Джейкоб Зума заявив, що в 2018 році безкоштовна вища освіта буде надаватися усім студентам першокурсникам із бідних родин, які заробляють менше 350 тис. рендів на рік. Ця популістська обіцянка спричинила багато дебатів. По-перше, в суспільстві розділилися погляди щодо перспективності безкоштовної вищої освіти як

засобу зниження бідності. Зазначалася думка, що занепокоєність бідного населення про доступність вищої освіти є надуманою, адже в той час як лише 5 % людей віком 15-34 роки у ПАР є студентами, 34 % із них є безробітними. На користь цієї думки наводилися результати дослідження Світового банку стосовно того, що державні витрати на вищу освіту виявилися найменш перспективним заходом у вирішенні проблеми нерівності розподілу доходів, оскільки ним скористається тільки дуже мала частка бідного населення. Крім того, як стверджують експерти, навіть, якщо вища освіта може призвести до вирівнювання доходів в перспективі, на цей державний захід необхідні гроші, і джерело цих грошей – податки. Збільшення податків зменшить прибуток підприємців і може спричинити вплив на їхню політику оплати праці, тобто заробітна плата може зменшитись або виникнути проблема неповного робочого дня, що тільки поглибить проблему бідності.

Прихильники безкоштовної вищої освіти в ПАР на її користь відзначають, що безкоштовна вища освіта може зменшити безробіття серед молоді та таким чином заощадити на майбутніх соціальних виплатах. Прибічники опозиційних поглядів стверджують, що ефект не буде великим, знову ж таки через той факт, що лише невелика частка бідної молоді зможе скористатися безкоштовною вищою освітою через низькоякісну середню освіту [18]. Не дивлячись на критику та відставку президента Д. Зуми (нагадаємо, що його звинувачували у корупції), уряд ствердив програму надання можливості безкоштовної вищої освіти. В лютому 2018 року Міністр фінансів Малусі Гігаба заявив, що на наступні три роки було виділено додаткові 57 млрд рендів для фінансування безкоштовної освіти для студентів, які приїхали з бідних або робітничих сімей з сукупним річним доходом до 350 тисяч рендів. Із цих грошей 12,4 млрд рендів планують витрати в 2018 році, 20,3 млрд рендів – в 2019 році, 24,3 млрд – в 2020 році. Прийняттям заявок на фінансування займається National Student Financial Aid Scheme's (NFSAS). Уряд країни не робить таємницею із того, що у зв'язку із цими новими бюджетними витратами, було вирішено скоротити витрати на ряд інших програм, в тому числі на оборону та утримання ув'язнених [21]. Таким чином, якщо прогнози критиків не виправдаються, ПАР має шанс розірвати замкнене коло нерівності розподілу доходів населення хоча б у тій частині, що діти з бідних родин отримають можливість здобути вищу освіту.

Як зазначає Міхальченкова Н.А., не дивлячись на наявність проблем у сфері вищої освіти, країни БРІКС в той же час відіграють провідну роль в регіональних системах вищої освіти. Бразилія, Росія, Індія і ПАР роблять сильний вплив на своїх сусідів і виступають в якості регіональних лідерів в цій сфері. Хоча в Східній Азії головним

університетським центром (за якісними показниками) залишається Японія та значні успіхи спостерігають у Південній Кореї, однак Китай демонструє найбільш стрімке зростання і робить серйозні інвестиції у вищу освіту. Росія зберігає своє лідерство на пострадянському просторі. Бразилія виступає в якості наукової супердержави в Латинській Америці з точки зору ефективності проведених досліджень, підготовки кадрів вищої кваліфікації. Однак її вплив обмежений тим фактом, що викладання і дослідницька робота ведуться португальською мовою при тому, що вся інша частина Латинської Америки іспаномовна. Вища освіта ПАР є провідною на своєму континенті. 18 листопада 2015 року в Москві в рамках головування Росії в БРІКС міністри освіти Бразилії, Росії, Індії, Китаю, ПАР підписали Московську декларацію про співробітництво і Меморандум про взаєморозуміння. В рамках меморандуму було вирішено створити мережевий університет БРІКС (BRICS Network University). Міністерство освіти кожної з країн на початковому етапі визначили по 12 вузів від країни, які братимуть участь в мережевому університеті БРІКС. У той же час необхідно відзначити, що в цьому проєкті основні витрати беруть на себе Китай і Росія. Мережевий університет БРІКС є освітнім проєктом, направленим на розробку багатосторонніх спільних освітніх програм навчання, а також спільних науково-дослідних проєктів за 6 пріоритетними напрямками: 1) енергетика; 2) інформатика і інформаційна безпека; 3) дослідження країн БРІКС; 4) екологія та зміна клімату; 5) водні ресурси і нейтралізація забруднень; 6) економіка [6, с. 172]. Таким чином, можна відзначити, що ПАР як член БРІКС зацікавлена в покращенні власної системи освіти і в країні почалися перші зрушення у напрямку роботи над досягненням доступу різних верст населення до системи вищої освіти.

Як відомо, перешкодою для розвитку людського потенціалу є дискримінація у різних її проявах. В ПАР присутня дискримінація за ознакою статі та етнічної приналежності в зв'язку з культурними особливостями, що багато в чому сформувалися внаслідок тиску політики апартеїду. Рівень і тип освіти і професійного навчання, доступного дівчаткам і молодим жінкам, упередженість при наймі та кар'єрному просуванні обмежують продуктивність праці жінок. ПАР займає перше місце в світі за кількістю здійснюваних зґвалтувань. За даними ООН, в цій країні кожні 56 секунд відбувається сексуальний злочин. У 2009 році було проведено дослідження серед південноафриканських чоловіків – кожен четвертий з тих, хто погодився розмовляти з соціологами, визнав, що вчиняв сексуальні злочини, причому кожен другий з них говорив, що гвалтував жінок і дівчат неодноразово. В 2016 році в ПАР було зафіксовано не менше 120 тисяч

випадків насильств та сексуальних насильств, жертвами яких стали діти та підлітки до досягнення 16 років. Як відзначають експерти, такий жахливий стан речей притаманний саме для бідної частини ПАР. Адже як відомо, ПАР представлена біполярно – з одного боку розвинена економіка, єдина африканська країна в G20, а з іншого боку – сила силенна дрібних містечок, сіл, трущоб у великих містах, де розквітає бідність та безробіття. Так само в ПАР насильство над жінками поєднується із активною політикою підтримки рівноправності жінок, країна знаходиться на третьому місці в світі за кількістю жінок, що займають депутатські крісла в парламенті [5]. В принципі, залежність між рівнем бідності та криміналу є суперечливим питанням. Групою дослідників було приділено увагу виявленню факту такої залежності в Південній Африці на базі даних за 1995-2016 роки. Інститут економіки та миру в 2014 році зазначив, що Південна Африка займає п'ятнадцяте місце серед країн з точки зору найгіршого рівня соціальної безпеки та безпеки, і восьме місце серед країн з найбільшим показником злочинів із вбивством. У ході проведеного дослідження залежність між бідністю, нерівномірністю розподілу доходів та рівнем злочинності, пов'язаної із наркотиками, була доведена для ПАР [17, р.2]. Таким чином, щоб подолати злочинність неабияк важливо знизити бідність. На засіданнях БРІКС питання подолання бідності піднімається кожного разу. Серед усіх країн БРІКС найкращий досвід у боротьбі із бідністю – в Китаю. В країні протягом останніх п'яти років щорічно 10 мільйонів людей переставали вважатися бідними за рахунок підвищення добробуту, і до кінця 2017 року лише близько 3% населення продовжували жити за межею бідності. Як ми знаємо, проблема безробіття в Китаї почала вирішуватися на початку 21 століття, коли в країну інші держави стали переводити свої виробництва через дешеву робочу силу, низькі норми технічної безпеки та низький рівень контролю за екологією. З тих пір Китай зміг вирішити проблему бідності, сформував середній прошарок населення і вступив на шлях структурних реформ у виробництві, однак заплатив за це дуже високу екологічну ціну. Переймання досвіду Китаю для ПАР може стати проблемним через ментальну відмінність, адже, як відомо усім, китайці – трудоголіки. Ситуація у працевлаштуванні в ПАР погіршується тим, що більшість населення мають лише середню освіту і дуже низької якості, не мають доступу до сучасної інформаційної мережі, щоб дізнатися про вакансії, і живуть за межами мегаполісів і у бідних родинах, не маючи коштів, щоб добиратися до міст у пошуку роботи. Таким чином, очевидно стає необхідність державної програми працевлаштування такої частини населення. Саме держава має перейматися створенням робочих місць для некваліфікованої

робочої сили поза межами мегаполісів та забезпеченням їх поступового навчання вже на виробництві. Декларація міністрів праці та зайнятості держав-членів БРІКС від 26-27 червня 2017 року встановлює амбіційні цілі в галузі соціального забезпечення та ринку праці, включаючи ліквідацію злиденності у всіх її формах і впровадження універсальної системи соціального забезпечення. Міністри відзначили рішучість здійснювати зміни колективно і на національному рівні з метою сприяння сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та наявності гідної праці для всіх. В результаті було прийнято «План дій БРІКС по боротьбі зі злиденністю і скороченню масштабів злиденності за допомогою навичок» [2].

Серйозною проблемою ПАР була і залишається висока частка ВІА-інфікованого населення країни, близько 10% жителів країни. Крім того, в 2013 році міністр охорони здоров'я країни заявив, що 28% школярів країни заражені на СНІД. І причиною називав той факт, що більшість із них із бідних сімей і мали стосунки із багатими покровителями похилого віку [13]. Іншою суттєвою проблемою для здоров'я населення ПАР є туберкульоз. У 2017 році на туберкульоз захворіли 10 мільйонів осіб, і 1,6 мільйона осіб (в тому числі 0,3 мільйона осіб з ВІА) померли від цієї хвороби. Туберкульоз – головна причина смертності ВІА-позитивних людей. У 2017 році 87% нових випадків захворювання на туберкульоз відбулося в 30 країнах з важким тягарем туберкульозу. На частку восьми країн – Індії, Китаю, Індонезії, Філіппін, Пакистану, Нігерії, Бангладеш і Південної Африки – припало дві третини нових випадків захворювання на туберкульоз [3]. Розуміючи складність ситуації, на завершення саміту БРІКС 2016 року, що пройшов в індійському Гоа, лідери країн БРІКС підкреслили необхідність в розширенні співпраці та прийнятті активних заходів боротьби з ВІА і туберкульозом. На цьому саміті були відзначені зусилля міністрів охорони здоров'я країн БРІКС в досягненні цілей «90-90-90» до 2020 року, згідно з якими 90% ВІА-інфікованих зможуть дізнатися свій ВІА-статус, 90% ВІА-інфікованих, які знають про свій статус, отримають доступ до лікування, і для 90% ВІА-інфікованих, що проходять терапію ВІА-інфекції, буде забезпечено зниження вірусного навантаження [13].

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що, вочевидь, Південно-Африканська Республіка має шанси подолати основні свої соціально-економічні проблеми в рамках членства в БРІКС. Проблеми безробіття, боротьби із туберкульозом та СНІДом, злиденності та освіти лежать в центрі роботи БРІКС. Якщо амбіційні цілі у перестановці геополітичних сил у світі, що приписуються БРІКС є реальними, то об'єднання не може дозволити жодному із членів «закривати очі» на проблеми,

які є загальновідомими і псують соціальну репутацію в глобальному просторі не тільки проблемній країні, але і всьому об'єднанню. Сьогодні усі корпорації розуміють, що не бути соціально відповідальним – це великий ризик, розплатою за який може стати втрата іміджу, формування і відновлення якого є дуже

витратним. Саме тому, соціальні проблеми країни не можуть залишатися не поміченими, і їх вирішення стає задачею усього блоку БРИКС. У подальших дослідженнях, ми плануємо проаналізувати результати намічених заходів щодо підвищення якості життя населення ПАР.

PERSPECTIVES FOR IMPROVING THE LIFE LEVEL OF THE POPULATION OF THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC IN THE CONTEXT OF THE MEMBERSHIP IN THE BRICS

Iryna Derid, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Vladislav Kalchenko, student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: vlad7599@mail.ru, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8404-8332>

The article is devoted to the study of socio-economic problems in South Africa, as well as current and perspective measures for their solving within the BRICS membership. The subject of the study is the life level of the population of South Africa. The goal is to identify the perspectives for South Africa solving the problem of poor quality of life for an absolute majority of the population due to its membership in BRICS. The objective is to examine poverty and Gini coefficients, unemployment, condition and problems of education, data on AIDS and tuberculosis rates in South Africa and other BRICS member countries, and also to identify planned activities within the framework of BRICS for these problems solving. General scientific methods such as analysis, synthesis and comparisons are used in the article. The following results were obtained: after the abolition of apartheid policy some indicators in South Africa have improved (rates of GDP per capita, availability of education and life expectancy have increased, more people got access to the Internet and electricity). However, significant problems remained – high unemployment, unskilled work force, huge rates of uneven income distribution, violence, high rates of AIDS and tuberculosis. Having examined the BRICS summit declarations, we have found that member countries are paying considerable attention to the development of political methods for dealing with national problems. Some of the issues have already been solved by certain members of the BRICS, while others are still common. Conclusions: BRICS planned activities aimed at solving the problems of poverty, unemployment, education, incidence of tuberculosis and AIDS have been indicated; we believe that if the ambitious goals of repositioning geopolitical forces in the world attributable to BRICS are real, the union can't allow any member to "turn a blind eye" to problems that are well-known and spoil the social reputation in the global space, not only for the problematic country, but also for the whole union, and therefore South Africa has all chances to solve its basic social problems.

Keywords: BRICS, South Africa, GDP, level of poverty, uneven distribution of incomes, violence, problems of education.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНО-АФРИКАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ ЧЛЕНСТВА В БРИКС

Дерид Ирина Александровна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Кальченко Владислав Юрьевич, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: vlad7599@mail.ru, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8404-8332>

Статья посвящена изучению социально-экономических проблем Южно-Африканской Республики, а также текущим и перспективным мерам по их решению в рамках членства в БРИКС. Предметом исследования является уровень жизни населения ЮАР. Целью является выявление перспектив решения ЮАР проблемы низкого качества жизни абсолютного большинства населения благодаря ее членству в БРИКС. Задача состоит в том, чтобы исследовать показатели бедности и коэффициенты Джини, безработицу, состояние и проблемы образования, данные по показателям заболеваемости СПИДом и туберкулезом в ЮАР и других странах-членах БРИКС, а также определить намеченные мероприятия в рамках деятельности БРИКС по решению этих проблем. Используются общие научные методы, такие как анализ, синтез, сравнение.

Были получены следующие результаты: после отмены политики апартеида некоторые показатели в ЮАР улучшились (увеличился ВВП на душу населения, больше населения получило доступ к электричеству и Интернету, повысилась доступность образования, увеличилась продолжительность жизни), однако остались значительные проблемы – высокий уровень безработицы, некачественность рабочей силы, огромная неравномерность распределения доходов, насилие, высокая заболеваемость СПИДом и туберкулезом; исследовав декларации саммитов БРИКС, нами установлено, что большое значение страны-члены уделяют наработке политических методов борьбы с национальными проблемами, некоторые из которых уже решены в определенных членах БРИКС, а другие еще остаются общими.

Выводы: выделены намеченные мероприятия БРИКС в направлении решения проблем нищеты, безработицы, образования, заболеваемости туберкулезом и СПИДом, образования; считаем, что, если амбициозные цели в перестановке геополитических сил в мире, приписываемые БРИКС, являются реальными, то объединение не может позволить ни одному из членов «закрывать глаза» на проблемы, которые являются общеизвестными и портят социальную репутацию в глобальном пространстве не только проблемной стране, но и всему объединению, а потому ЮАР имеет все шансы решить свои основные социальные проблемы.

Ключевые слова: БРИКС, Южно-Африканская Республика, ВВП, уровень бедности, неравномерность распределения доходов, насилие, проблемы образования.

References

1. Analiticheskiy tsentr pri pravitelstve Rossiyskoy Federatsii. (2018). *Byulleten o tekuchikh tendentsiyakh mirovoy ekonomiki. YuAR: uspekhi i problemy razvitiya*. Vzyato s <http://ac.gov.ru/files/publication/a/15766.pdf> [in Russian]
2. BRIKS. (2017). *Deklaratsiya ministrov truda i zanyatosti gosudarstv-chlenov BRIKS*. Vzyato s https://www.ranepa.ru/images/media/brics/china2016/labour_2017.pdf [in Russian]

3. Vsemirnaya organizatsiya zdavookhraneniya. (19 sentyabrya 2018). *Tuberkulez*. Vzyato s <http://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/tuberculosis> [in Russian]
4. Ganzha, A. (2018, avgust 30). «Golodnyy» Yug protiv «zhirnogo» Severa. BRIKS: rastushchiy bambuk. *Informatsionnoe agentstvo REGNUM*. Vzyato s <https://regnum.ru/news/2473048.html> [in Russian]
5. Gostev, A. (2017). YuAR pervye po iznasilovaniyam. *Radio Svoboda*. Vzyato s <https://ru.krymr.com/a/28669396.html> [in Russian]
6. Mikhalchenkova, N. A. (2017). Reformy vysshego obrazovaniya v stranakh BRIKS: vesternizatsiya ili poisk sobstvennogo puti? *Vlast*, 7, 166-173. [in Russian]
7. Moskva RIA Novosti. (2017). Indiya i Rossiya tratyat na obrazovanie menshe ostalnykh stran BRIKS. Vzyato s <https://ria.ru/world/20171114/1508819382.html> [in Russian]
8. Russkoe agentstvo. (2018). Sistema obrazovaniya v YuAR. Vzyato s https://diplomabroad.ru/yuar/istema_obrazovaniya_v_yuar/ [in Russian]
9. Torgovoe predstavitelstvo RF v YuAR. (2017). Godovoy obzor sostoyaniya ekonomiki i osnovnykh napravleniy vneshneekonomicheskoy deyatelnosti YuAR za 2016 god. Vzyato s http://91.206.121.217/TpApi/Upload/350d79fa-999d-414e-a59f-1c142aeeb18b/obzor_economy_SA_2017.pdf [in Russian]
10. Shubin, V. (2013). Zachem Yuzhnoy Afrike BRIKS i zachem BRIKSu Yuzhnaya Afrika. *Indeks bezopasnosti*, 2 (105), T.19, 57-70. [in Russian]
11. Babenko, V.A. (2016). Development of integration processes of Ukraine and BRICS member states in the conditions of globalization. *Economy. Management. Innovation. Series: Economic Sciences*. № 3. [in Ukraine]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_3.
12. YuNCYDS. (2016). *Strany BRIKS podcherkivayut neobkhodimost v rasshirenii sotrudnichestva i prinyatii aktivnykh mer borby s VICH i tuberkulezom*. Vzyato s http://www.unaids.org/ru/resources/presscentre/pressreleaseandstatementarchive/2016/october/20161017_BRICS
13. BBC News. Russkaya sluzhba. (2013, mart 15). Bolee chetverti shkolnits v YuAR zarazheny VICH. Vzyato s https://www.bbc.com/russian/international/2013/03/130314_south_africa_hiv_schoolgirls
14. Daniel, Workmen. (2018). *South Africa's Top 10 Exports*. Retrieved from <http://www.worldstopexports.com/south-africas-top-10-exports/>
15. Euler, Hermes. (2018). *South Africa. Country Risk Report*. Retrieved from https://www.eulerhermes.com/en_global/economic-research/country-reports/South-Africa.html.
16. Johannes, C. Jordaan. (2016). An estimation of the impact of the 2012 platinum-sector strike on the South African Economy. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 19, 302-320.
17. Priviledge, Cheteni, Gisele, Mah, & Yohane, Khamfulayo, Yohane. (2018). Drug-related crime and poverty in South Africa. *Cogent Economics & Finance*. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1534528>
18. Seán, Mfundza, Muller. (2018). Free higher education in South Africa: cutting through the lies and statistics. *The Conversation*. Retrieved from <https://theconversation.com/free-higher-education-in-south-africa-cutting-through-the-lies-and-statistics-90474>
19. Statistics South Africa. (2017). *Education Series Volume III: Educational Enrolment and Achievement, 2016*. Retrieved from <http://www.statssa.gov.za/publications/Report%2092-01-03/Report%2092-01-032016.pdf>
20. Statistics Times. (2018, May 06). *List of Countries by Projected GDP per capita*. Retrieved from <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp-capita.php>
21. Tebogo, Tshwane. (2018, Feb 21). Finally: How government plans to fund free education. *Mail & Guardian*. Retrieved from <https://mg.co.za/article/2018-02-21-finally-how-government-plans-to-fund-free-education>
22. U.S. News. (2018). Quality of Life Rankings. Retrieved from <https://www.usnews.com/news/best-countries/quality-of-life-full-list>
23. World Bank. (2018). *GINI index (World Bank estimate)*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=BR-CN-RU-ZA>
24. World Bank. (2018). *Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population)*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=AF-BR-CN-IN-RU-ZA>

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Шкодіна Ірина Віталіївна

Докт. екон. наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: iryna.shkodina@karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>
Scopus Author ID: 56658371300

Легостаєва Олена Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: ealegostaeva@karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6753-3168>

Кондратенко Наталя Дмитрівна

доцент,
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: nkondratenko@karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2823-9905>

Людство стоїть на межі технологічної революції, яка докорінно змінить глобальну фінансову систему. Фінансовий сектор впроваджує нові фінансові технології (альтернативні платіжні систем та системи кредитування, робо-едвайзери, чат-боти, BigData, квантові обчислення та алгоритмічна торгівля, блокчейн, штучний інтелект т.д.), які миттєво реагують на зміни кон'юнктури, самостійно аналізують весь спектр необхідної інвестору інформації та приймають інвестиційні рішення, виключаючи людські емоції та помилковість. В результаті впровадження фінансових технологій, збільшується прибутковість фінансового бізнесу, ускладнюється структура фінансової системи, починають діяти неідентифіковані нами зв'язки і взаємозалежності, що створює потенційно нестабільне середовища з високим рівнем невизначеності. Мета статті визначити особливості інституційних перетворень глобальної фінансової системи в умовах четвертої технологічної революції.

Висновки. Інституційні перетворення глобальної фінансової системи в умовах технологічної революції тільки починається. Проте, вже сьогодні ясно, що під впливом нових фінансових технологій кардинально змінюється інституційна структура глобальної фінансової системи та її функціональні зв'язки. Фінансові інновації збільшують складність фінансової системи, збільшують кібер-ризик, які стають основною загрозою для фінансової стабільності. В цих умовах перестають діяти усталені практики, інструменти регулювання та прогнозування, збільшується спонтанність факторів, що можуть викликати нову кризу. Отже, світовим та національним регулятивним органам, професійним учасникам ринку доцільно працювати над інституалізацією нових фінансових технологій. Державним інституціям та бізнесу слід стимулювати зміни, створювати нові альтернативи всередині системи, а не захищати елементи старої системи.

Ключові слова: фінансові технології (фінтех), фінансові інновації, фінансові бульбашки, фінансова сингулярність, штучний інтелект, блокчейн.

Постановка проблеми. Людство стоїть на межі технологічної революції, яка докорінно змінить не тільки глобальну фінансову систему, але й всі виробничі та соціальні відносини. За своїми масштабами та складністю, сучасна інституційна трансформація буде відрізнитись від усього, що відбувалось раніше. Фінансовий сектор активно впроваджує нові фінансові технології, які миттєво реагують на зміни кон'юнктури - цифрові аватари, робо-едвайзери та чат-боти самостійно аналізують весь спектр необхідної інвестору інформації та приймають рішення, виключаючи людські емоції та помилковість. В результаті впровадження фінтеху, збільшується прибутковість фінансового бізнесу, ускладнюється структура фінансової системи, починають діяти не ідентифіковані нами зв'язки і взаємозалежності, що створює потенційно нестабільне середовища з високим рівнем невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останнім часом з'являється всі більше робіт економістів, ринкових аналітиків та регулюючих інституцій, в яких досліджуються трансформація фінансової системи в результаті четвертої технологічної революції [1, 6, 9, 11, 12]. В той же час, враховуючи експоненційне збільшення нових фінансових технологій, малодослідженими залишаються наслідки їх впровадження на інституційні перетворення фінансової системи, не розкриті роль та функції регулюючих інституцій в період швидких інституційних змін фінансової системи.

Мета статті визначити особливості інституційних перетворень глобальної фінансової системи в умовах четвертої технологічної революції.

Метод дослідження. Отримані результати базуються на використанні сукупності

загальнонаукових і спеціальних методів дослідження - системного підходу, наукової абстракції, теоретичного узагальнення і систематизації (для обґрунтування основних протиріч та тенденцій інституційних перетворень глобальної фінансової системи в умовах технологічної революції), статистичного аналізу, спостереження і узагальнення (для виявлення особливостей трансформації різних сегментів фінансової системи), методу експертної оцінки (для розробки підходів до вдосконалення інституціоналізації фінансових технологій), синергетичні методи (при розгляді фінансової системи, як складної відкритої нерівноважної економічної систем, що перебуває в умовах трансформації).

Основні результати дослідження. Четверта промислова революція, що спирається на третю, цифрову революцію, кардинально змінює світ, в якому ми живемо та розвиває межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами [7]. За своїми масштабами та складністю трансформації, інституційні перетворення не мають історичних прецедентів, оскільки у порівнянні з попередніми промисловими революціями, розвивається за експоненціальним, а не лінійним темпом та зачіпає всі сфери людського життя. Штучний інтелект, Інтернет речей, робототехніка, нанотехнології, біотехнологія, блокчейн та квантові обчислення перетворюють системи виробництва та споживання, управління та регулювання.

Враховуючи, що фінансова система є однією з найбільш розвинених систем економіки, то саме в ній відбуваються найбільш істотні, швидкі та прогресивні зміни. Розвиток технологічного прогресу, лібералізація регулювання фінансового ринку та постійне збільшення конкуренції стимулює учасників глобальної фінансової системи активно впроваджувати сучасні інноваційні технології, які стають одним з ключових чинників зростання фінансового ринку в посткризовий період. Відбувається так звана «фінансова революція», сутність якої полягає в збільшенні числа, складності та ролі фінансових інститутів, у фінансовій інтеграції різних суб'єктів глобального ринку та швидкому темпі розробки нових інноваційних фінансових інструментів та технологій. В результаті цього змінюється поведінка учасників глобальної фінансової системи, з'являються нові явища та процеси, які перетворюються на фундаментальні фактори трансформації.

Фінансова індустрія активно почала впроваджувала різні інноваційні підходи на основі цифрових технологій після фінансової кризи 2008 р., оскільки саме швидкість отримання інформації учасниками ринку, її релевантність та персоналізація впливає на прибутковість операцій. Саме вони стали основою фінансових технологій (фінтех), тобто технологічними інноваціями в галузі фінансових послуг. Спочатку

фінансові технології розроблялись на рівні стартапів. Згодом традиційні учасники світової фінансової системи (в першу чергу, банки, інвестиційні компанії, біржі, страхові компанії т.д.) модернізували свою діяльність для того, щоб залишатися конкурентоспроможними.

Найбільший розвиток технологій відбувається в банківській системі. За даними міжнародної консалтингової компанії Price waterhouse Coopers, 24% - 28% банківського бізнесу може перейти до нефінансових компаній, які застосовують фінтех [6]. В першу чергу, це стосується сегменту грошових переказів та платежів. Одним з напрямком розвитку фінтеху є розробка нових платіжних систем (P2P, P2B). Як альтернатива банківському кредитуванню, використовують мобільні додатки, що дозволяють позичати кошти в інших осіб і самому надавати кредити. Враховуючи, що число інтернет-користувачів по всьому світу вже зараз перевищує 4,1 млрд. чоловік, а за прогнозами до 2019 року збільшиться до 5 млрд. [5], то можливості цього сегмента ринку величезні. Власні платіжні системи розробляють великі фінансові корпорації та технологічні гіганти (PayPal, Alipay, Applepay, SamsungPay, Klarna, AlibabaPay та ін.). Для кредитування використовуються краудфантингові платформи (Kickstarter, GoFundMe, українська платформа Biggggidea) та краудінвестиційні платформи (SEEDRS, Crowdcube, AngelList, StartEngine та ін.). Щоб підвищити конкурентоспроможність комерційні банки активно впроваджують цифровий банкінг та надають фінансові послуги за допомогою мобільних та онлайн-платформ (Приват 24 та Ощад 24).

В результаті впровадження нових технологій, інституційних перетворень зазнає й торгівля фінансовими активами. Виникнення інтернет-технологій стали причиною віртуалізації біржової торгівлі ще наприкінці 1990-х р. Сьогоднішні інформаційні технології дозволяють учасникам фондового ринку проводити ще більшу кількість угод за допомогою різних електронних торговельних систем, які не є класичними біржами, оскільки функціонують в умовах відсутності інформаційної прозорості (не надають інформацію трейдерам про кращі ціни, не встановлюють єдиних правил, не здійснюють саморегулювання). Як наслідок, фондові ринки перестають зводити постачальників і споживачів капіталу, деформують механізм ціноутворення, не трансформують заощадження в інвестиції, підвищують ризикованість та спекулятивність всієї фінансової системи. В результаті фондові ринки модифікуються та втрачають риси традиційних ринків.

На основі технології BigData, яка обробляє величезні обсяги структурованих та неструктурованих даних, розробляються пасивні стратегії для купівлі/продажу фінансових активів. За допомогою пасивних стратегій в світі вже

управляється понад 1700 біржових фондів (ETF) з активами більше 3,5 трлн. дол. США. За даними Bloomberg News, протягом наступних 10 років пасивні гіганти Vanguard і Blackrock будуть управляти понад 20 трн. дол. [2]. В основі пасивного інвестування лежать два основних алгоритму - маргіналізація відкриття цін та ефект стада. В результаті застосування таких алгоритмів торгівлі збільшує системний ризик, що може призвести до порушення роботи всіх ринків та непередбаченої деформації сформованих схем фінансових потоків. Враховуючи складність сучасних фінансових активів, які продають/купуються біржовими фондами, неможливо визначити їх реальну цінність. Збільшення інвестування в ETF на фоні зменшення їх інформаційної прозорості, спричинює формування фінансових бульбашок, що збільшує нестабільність фінансової системи.

Для збільшення прибутковості фінансових операцій, фінансовий бізнес активно інвестує в розробки штучного інтелекту. В 2017 р. тільки в Північній Америці інвестиції в штучний інтелект становили від 15 до 23 млрд дол., в Азії (в основному Китай) від 8 до 12 млрд, дол., в Європі від 3 до 4 млрд дол. [14]. Штучний інтелект використовують різні хедж-фонди та інвестиційні компанії, його застосовують при автоматичному схваленні кредитів, автоматизації торгівлі різними фінансовими активами та виявленні фінансового шахрайства. За прогнозами аналітиків, до 2022 року за допомогою штучного інтелекту буде управлятися до 25% інвестицій, а через 25 років - до 99% інвестицій [5]. В той же час, штучний інтелект стає причиною наднизької волатильності на ринку, оскільки при аналізі великих обсягів даних, різні програми не здатні генерувати відмінні результати та створюють схожі стратегії для різних інвесторів. В такій ситуації інвестори перестають звертати увагу на фундаментальні показники (прибутковість/ збитковість компаній, EBITDA, коефіцієнти P/E и P/S тощо). Таким чином, сучасний фондовий ринок перетворюється на торгівлю заради торгівлі, що створює безліч системних ризиків для всієї глобальної фінансової системи.

Враховуючи, що можливості для інвестицій в нові фінансові технології є лише у великих фірм, відбувається концентрація капіталу, консолідація фірм та монополізація ринку. Найбільша концентрація капіталу має місце в технологічному секторі. В той час, як S&P500 за 10 років після кризи 2008 р. збільшився на 331%, акції Netflix зросли на 5,349%, Amazon - на 2 102%, Apple - 1,123%, Google - 586%. В середньому, акції всіх компаній фінансового сектору з 2008 р. зросли в ціні на 617%. Таким чином, відбувається формування «електронної комерційної бульбашки» (e-commerce bubble), яка є третьою за величиною фінансовою бульбашкою за останні 40 років (попереду лише бульбашка доткомів у 2000 р. та іпотечна у США у 2008 р.). Враховуючи, що вісім

найбільших технологічних компаній складають понад 48% у фондовому індексі Nasdaq100 та 15% індексу S&P 500, то будь-яка незначна непрогнозована подія може призвести до каскадного падіння всього ринку.

Інституційні зміни фінансової системи відбуваються під впливом технології блокчейну, за якої створюється децентралізована система електронних платежів з високим рівнем довіри, хоча жоден з серверів системи не викликає індивідуальної довіри. Інноваційність блокчейну полягає в здатності управляти системою без керуючої організації, дозволяє підвищити стандартизацію обробки платежів, істотно зменшує ризик помилки, відмовляється від багатьох діючих процесів і елементів інформаційної інфраструктури, що значно знижує витрати і підвищує ефективність [1]. Позитивний мережевий ефект від даної технології можна очікувати не раніше 2025 р., проте учасники ринку вже сьогодні використовують його в банківській системі, на фондовому ринку, державному управлінні, охороні здоров'я та інших областях. За даними PwC 30% учасників банківського сектора працюють над впровадження блокчейну, а 90% представників платіжних компаній планують втілити блокчейн до 2020 р. [6].

На основі технології блокчейн розвивається ринок криптовалют (Bitcoin, Ethereum, Ripple in.). Збільшується кількість компаній, які приймають криптовалюту, як засіб платежу, що підігриває зацікавленість гравців на біржах криптовалют та підвищує їх курс. Заступник директора Департаменту валютних та фондових ринків МВФ вважає, що наслідком впровадження криптовалют в майбутньому може стати зменшення попиту на гроші центрального банку, що змінить парадигму державних валют та домінуючу роль центральних банків в фінансовій системі [6]. Незважаючи на те, що сукупна капіталізація глобального ринку криптовалют складає близька 1% світового ВВП, проте швидкий розвиток криптовалют, збільшення числа учасників цього ринку, більша кількість їх зв'язків з фінансовою системою створюють ризики для фінансової стабільності. До того ж, ринок криптовалют є одним з найбільших нерегульованих ринків у світі. В результаті цього його використовують для відмивання грошей, ухилення від податків, махінацій, крадіжок та фінансування тероризму. Створений таким чином ринок «чорної електронної комерції» обсягом близька 72 млрд. дол. за масштабами порівняний до американського та європейського ринку наркотиків.

Сьогодні дуже складно передбачити майбутнє криптовалют. Є інвестори, які вважають, що біткойн за всіма характеристиками перевершує всі фінансові активи. В підтвердження наводять факт перевищення в рази прибутковості біткоіна традиційних фінансових активів (зростання цін на біткоін в 2011 р. — 1473%, в 2012 р. — 186%, в 2013 р. — 5507%, в 2015 р. - 35%, в 2016 р. — 125%, в

2017 р.- на 1331%) (рис. 1). З іншого боку, біткоїн демонструє всі риси фінансової бульбашки. Роберт Шиллер вважає, що біткоїн - найкращий приклад спекулятивної бульбашки в сьогоднішньому світі. Стимулює утворення бульбашки на ринку криптовалют відсутність єдиних правил торгівлі, в результаті чого суттєво відрізняються ціни на різних торгових майданчиках (наразі ціни на

біткоїн на більше ніж 200 біржах криптовалют можуть різнитись до 50%), що призводило до маніпуляції цінами та махінацій. Департамент юстиції США та Комісія з цінних паперів та бірж США (SEC) відкривають десятки проваджень щодо маніпулювання трейдерами цін на біткоїн та інші цифрові валюти.

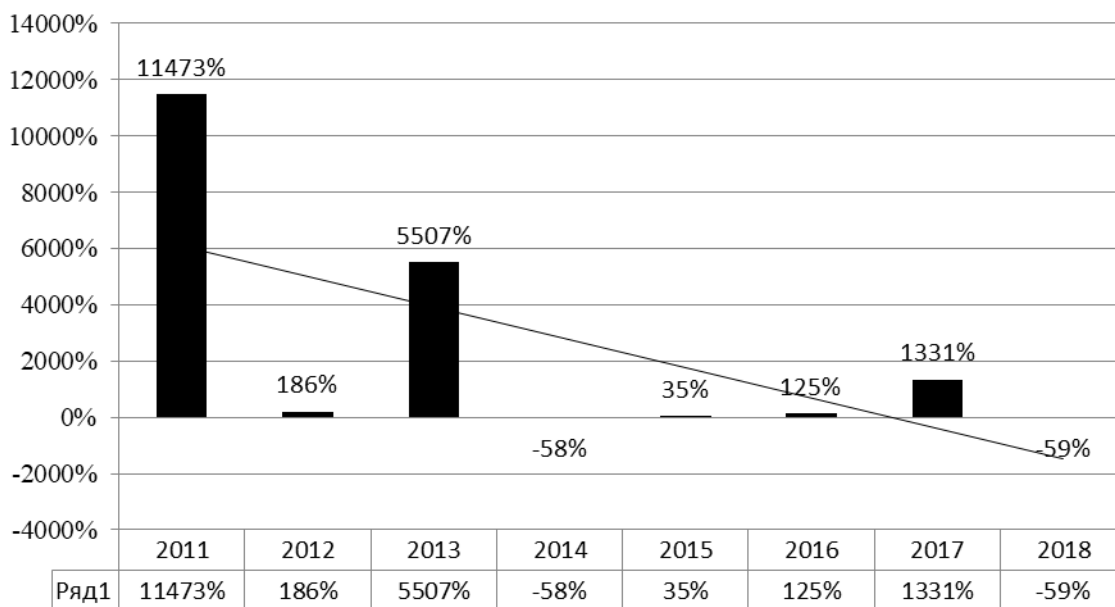

Рис. 1. Діаграма прибутковості біткоїна, 2011-2018 р.р.
Складено за даними CoinDesk [5]

Враховуючи це, регулюючим органам та професійним учасникам ринку слід скоординувати свою діяльність для узгодження правил гри. Для віртуальних криптобірж необхідно запровадити механізм «належної перевірки клієнта» та «знаю клієнта», які мають відповідати стандартам FATF (Financial Action Task Force) щодо «фінансової установи». Учасникам ринку варто спільно розробляти стандарти та правила ринку криптовалют. Враховуючи, що майже 90% операцій з криптовалютами здійснюється в Азії, Китаї та Японії посилюють регулювання криптовалютних бірж. Регулюючі новації відразу відображаються в зменшенні курсу криптовалют [4]. Глобальні перспективи запровадження блокчейну в різних сферах життя потребують юридичного урегулювання й чіткого визначення права власності на цифровий токен, яке вкрай важливо для суб'єктів фінансового ринку в умовах посилення кіберзлочинності. Різні національні юрисдикції намагаються розробити власні правові системи, проте, на наш погляд, більш ефективним був би глобальний підхід.

Таким чином, результати нової технологічної революції запроваджують в глобальній фінансовій системі, що ускладнює інституційну структуру фінансової системи. Ця «складність» може розглядатися як джерело уразливості, оскільки вона пов'язана з недостатньою інституційною прозорістю нових фінансових інститутів, зі

складністю розуміння масштабів потенційних впливів на ринок з боку фінансових інституцій [3]. З іншого боку, зростаюча складність глобальної фінансової системи створює серйозний виклик для управління системним ризиками, оскільки присутня вища синхронізація циклів між різними її частинами та важкість визначення причинно-наслідкових зв'язків та взаємозалежностей в умовах нелінійних зв'язків. Фінансові інновації не тільки збільшують складність фінансового ринку, але й збільшують тривалість ділових циклів. За останні шість десятиліть середня тривалість ділового циклу становила 44 місяці; медіана становить 35 місяців. В той же час, саме фінансові інновації подовжили бізнес-цикли у 80-тих, 90-тих та 2000-них роках (рис. 2).

Враховуючи, що сучасний діловий цикл, другий найбільший за всю історію (в кінці 2018 р. вже стане найбільшим), поєднується з найнижчих темпів економічного зростання, наступна рецесія може відбутись будь коли. За даними WSJ Survey of Economists, більшість економістів очікують кризу в 2020 р. Отже, фінансовий світ знаходиться в очікуванні нових кризових явищ. Велика кількість аналітиків, економістів та лауреатів Нобелівської премії вже котрий рік поспіль прогнозує падіння ринку та кризу. Але кожного разу ринок підкорює нові висоти та приносить надприбутки. Така ситуація пояснюється тим, що система трансформується, в ній перестають діяти усталені

практики, інструменти регулювання та прогнозування. Фінансові технології вже змінили інституційну структуру фінансової системи та створюють нові проблеми для учасників ринку. Складність системи та спонтанність факторів, що можуть викликати нову кризу, ускладнює

прогнозування конкретного часового моменту реалізації системних ризиків. Потрібно адаптуватися до фінансової революції, направляти в потрібне для загального добробуту русло та пом'якшувати її негативний вплив.

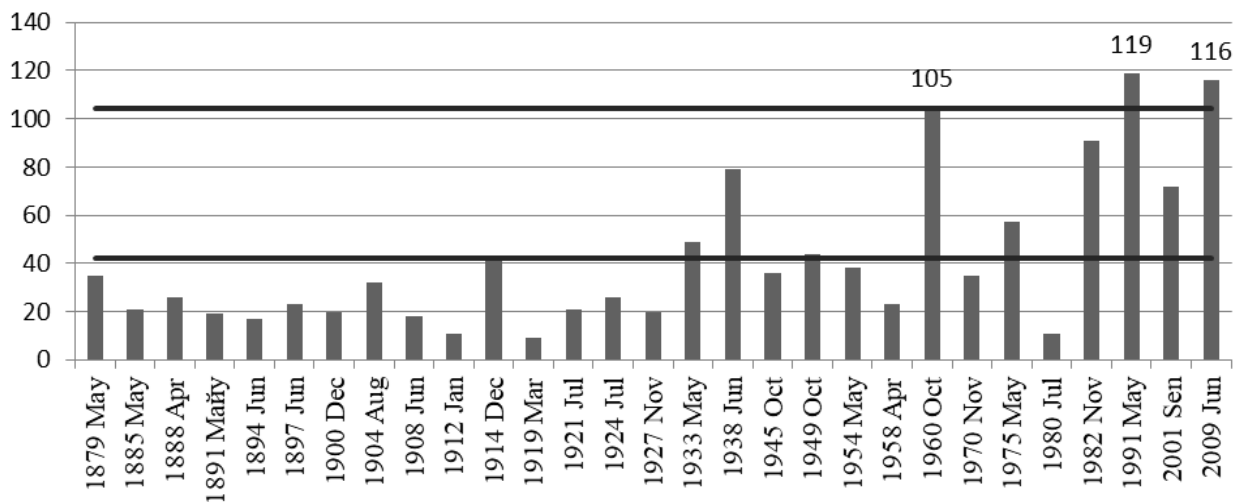

Рис. 2. Динаміка тривалості гілових циклів [13]

Аналізуючи інституційні трансформації фінансової системи, багато авторів приходять до висновку, що настає період фінансової сингулярності, коли інвестиційні рішення приймаються за допомогою штучного інтелекту, який аналізує всю інформацію, миттєво адаптується та реагує на зміни кон'юнктури, виключає людські емоції та хибність в прийнятті рішень [12]. За аналогією з технологічною сингулярністю, концепція фінансової сингулярності виходить з того, що фінансові технології стають настільки складними, що випереджають інтелект та здатність людей. В результаті поведінка фінансових ринків погано піддається розумінню, оскільки в глобальній економіці починають діяти неідентифіковані (невідомі нам поки що) зв'язки і взаємозалежності, які не враховуються в рішеннях не тільки господарюючих суб'єктів, але й регулюючих (державних та міжнародних) органів. Однак не всі науковці впевнені, що фінансова сингулярність неминуча. Роберт Шиллер вважає, що, не зважаючи на те, що штучний інтелект може імітувати поведінку інвесторів на ринку, проте, саме людські емоції та ірраціональність, схильність ігнорувати факти, що йдуть в розріз з нашими бажаннями, хибні уявлення та історії впливають на інвестиційні рішення [10].

Сучасні фінансові інновації складно регулювати, оскільки більшість з них ще не мають формальних правил, які звичні для традиційних фінансових інститутів, та настільки інноваційні, не підпадають під контроль регулюючих структур. Отже, в сучасних умовах спостерігаємо неузгодженість у діях регуляторних інститутів і суттєві протиріччя між правилами і типом інституційної поведінки. Для

попередження негативних наслідків, потрібно посилювати співпрацю державних органів з фінтех-компаніями для розробки формальних правил та процедур для забезпечення надійності та безпеки фінансового сектора. Необхідно працювати над збільшенням рівня довіри та розробляти інноваційну культуру, яка допоможе суб'єктам фінансового ринку адаптуватися до швидкозмінного середовища [15]. Враховуючи, що процес системної трансформації відбувається спонтанно і на цій основі детермінує дії людини, то не завжди можна чітко передбачити наслідки трансформації. Трансформацію фінансової системи прискорять різні зовнішні шоки та «чорні лебеді». Тому наукове вивчення впливу фінансових технологій на інституціалізацію фінансових ринків має бути посилено.

Висновки. Інституційні перетворення глобальної фінансової системи в умовах технологічної революції тільки починається. Проте, вже сьогодні ясно, що під впливом нових фінансових технологій кардинально змінюється вся інституційна структура глобальної фінансової системи. Фінансові інновації збільшують складність фінансової системи та стають джерелом її вразливості. В цих умовах перестають діяти усталені практики, інструменти регулювання та прогнозування, збільшується спонтанність факторів, що можуть викликати нову кризу. Отже, учасникам фінансової системи потрібно інституціалізувати нові фінансові технології. В той же час, фінансові технології мають спочатку стати широкозастосовуваними, перш ніж суспільство адаптується до них. Отже, тривалий процес адаптації створюватиме потенційно нестабільне середовище. Державним інституціям та бізнесу

потрібно стимулювати зміни, створювати нові альтернативи всередині системи, а не захищати елементи старої системи. Економіки стагнують, оскільки продовжується використання застарілих інститутів, які ефективно спрацьовували в минулих

десятиліттях, а сьогодні, в умовах технологічної революції мультиплікативно збільшують загрози та посилюють непередбачуваність соціально-економічного розвитку.

INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL SYSTEM IN TECHNOLOGICAL REVOLUTION'S TERMS

Iryna Shkodina, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq. 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: iryna.shkodina@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300

Olena Liegostaieva, Candidate of Economic Sciences, associate professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq. 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: ealegostaeva@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6753-3168>

Natalia Kondratenko, Associate professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq. 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: nkondratenko@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2823-9905>

Humankind stands on the top of technological revolution, which is changing the entire global financial system fundamentally. Financial sector implements new financial technologies (alternative payment systems and lending systems, chat bots, BigData, quantum computing and algorithmic trading, Cryptography, blockade, artificial intelligence, etc.), that respond quickly to changes in market conditions. These financial technologies independently analyze the whole range of information necessary for the investor and make investment decisions, excluding human emotions and fallacy. As a result of the implementation fintech, profitability of the financial business increases, structure of the financial system becomes more difficult, and unidentified relations and interdependencies begin to operate and create a potentially unstable environment with a high level of uncertainty. The purpose of the article: to determine features institutional transformations of the global financial system in the terms of fourth technological revolution.

Conclusions. In the conditions of the technological revolution, institutional transformations of the global financial system are just beginning. However, it is already clear today, that under the influence of Fintech, institutional structure of the global financial system will change radically. Financial innovations increase complexity of the financial system and become a source of its vulnerability. Under these conditions, habitual practices cease to operate, instruments of regulation and forecasting, spontaneity of factors increase, which may cause a new crisis. Therefore, participants in the financial system need to institutionalize new financial technologies effectively. Government institutions and businesses should encourage change, create new alternatives within the existing financial system, rather than to protect the elements of the old system.

Keywords: financial technologies (fintech), financial innovations, financial bubbles, financial singularity, artificial intelligence, blockchain.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ГЛОБАЛЬНОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Шкодина Ирина Витальевна, докт. экон. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, E-mail: iryna.shkodina@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, ScopusAuthorID: 56658371300

Легостаева Елена Александровна, канд. экон. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: ealegostaeva@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6753-3168>

Кондратенко Наталья Дмитриевна, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: nkondratenko@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2823-9905>

Человечество стоит на пороге технологической революции, коренным образом меняющей всю глобальную финансовую систему. Финансовый сектор внедряет новые финансовые технологии (альтернативные платежные системы и системы кредитования, робо-эдвайзеры, чат-боты, BigData, квантовые вычисления и алгоритмическая торговля, блокчейн, искусственный интеллект т.д.), мгновенно реагирующие на изменения конъюнктуры, самостоятельно анализирующие весь спектр необходимой инвестору информации и принимающие инвестиционные решения, исключая человеческие эмоции и ошибочность. В результате внедрения финансовых технологий, увеличивается прибыльность финансового бизнеса, усложняется структура финансовой системы, начинают действовать неидентифицированные нами связи и взаимозависимости, создающие потенциально нестабильную среду с высоким уровнем неопределенности. Цель статьи определить особенности институциональных преобразований глобальной финансовой системы в условиях четвертой технологической революции.

Выводы. Институциональные преобразования глобальной финансовой системы в условиях технологической революции только начинаются. Однако, уже сегодня ясно, что под влиянием финансовых технологий кардинально изменится вся институциональная структура глобальной финансовой системы. Финансовые инновации увеличивают сложность финансовой системы и становятся источником ее уязвимости. В этих условиях перестают действовать привычные практики, инструменты регулирования и прогнозирования, увеличивается спонтанность факторов, которые могут вызвать новый кризис. Следовательно, участникам финансовой системы необходимо эффективно институционализировать новые финансовые технологии. Государственным институтам и бизнесу следует стимулировать изменения, создавать новые альтернативы внутри существующей финансовой системы, а не защищать элементы старой системы.

Ключевые слова: финансовые технологии (финтех), финансовые инновации, финансовые пузыри, финансовая сингулярность, искусственный интеллект, блокчейн.

References

1. Abadi, J., & Brunnermeier, M. Blockchain. *Economics*. Retrieved from <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/markus/blockchain.pdf>
2. Bloomberg. (n.d.). *Bloomberg*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com>
3. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., Savin, R.S. (2018). Activities of international agroholdings in the world market of foreign investment: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, 4/4(42), 18-24. DOI: 10.15587/2312-8372.2018.141135

4. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhovetska Z. and Daliak N. (2019). Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. *SHS Web of Conferences*, 65 (2019) Pp. 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196501001>
5. CoinDesk. (n.d.). *Coin Desk*. Retrieved from <https://www.coindesk.com/price/bitcoin>
6. Dong, He. (2018, June). Monetary Policy in the Digital Age. *Finance & Development*, 2, Vol. 55. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/06/central-bank-monetary-policy-and-cryptocurrencies/he.htm>
7. Juniper Research. (n.d.). *Research, Forecasting & Consultancy for Digital Technology Markets*. Retrieved from <https://www.juniperresearch.com/home>
8. Price waterhouse Coopers. (n.d.). *Global Fin Tech Report 2017*. Retrieved from <https://www.pwc.com/jg/en/publications/pwc-global-fintech-report-17.3.17-final.pdf>
9. Schwab, K. (2015, December 12). *The Fourth Industrial Revolution. What it means, how to respond*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>
10. Shiller, R. (2015, Jul. 15). *The Mirage of the Financial Singularity*. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/will-computer-algorithms-replace-humans-in-financial-markets>
11. Shkodina, I., Timoshenkov, I., & Nashchekina, O. (2018). The impact of financial technology on the transformation of the financial system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 24, Vol 1, 417-424.
12. Sornette, D. (n.d.). *Financial Bubbles with Finite-Time Singularity*. Retrieved from http://www.hpcfinance.eu/sites/www.hpcfinance.eu/files/_Didier_Sornette.pdf
13. Babenko, V., Syniavska, O. (2018). Analysis of the current state of development of electronic commerce market in Ukraine. *Technology audit and production reserves*, Vol. 5, No 4(43). DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146341>
14. The real investment advice. (2018, Feb. 27). *The End Of Bear Markets*. Retrieved from <https://realinvestmentadvice.com/the-end-of-bear-markets/>
15. The Wharton School. (2017, Nov. 7). *Why Alls the «New Electricity»*. Retrieved from <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/ai-new-electricity/>

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ЗОВНІШНЬОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Куценко Олена Іванівна

Канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

вул. Мируносицька, 1, м. Харків, Україна, 61057

e-mail: o.kushchenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7316-1786>**Шкіря Диана Миколаївна**

Студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: dianashkiria@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6634-1658>

На початку третього тисячоліття в умовах прискореної глобалізації ключового значення набула зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД), як один з важливих макроекономічних чинників розвитку сучасної економіки. Вигоди цієї діяльності відомі і визначені давно. Предметом дослідження у статті є основоположні принципи та тенденції розвитку зовнішньоторговельних товарних потоків України в ув'язці з аналізом її макроекономічної ситуації і кон'юнктури світових ринків. Мета полягає у аналітичній оцінці сучасного стану зовнішньої торгівлі та її принципів, а також у розгляданні методів її регулювання і впливу експортно-імпорتنих операцій на ВВП та шляхи формування зовнішньоторговельного прибутку. Завдання: дослідження динаміки ефективності ринку зовнішньої торгівлі, яка визначається за результатами зовнішньоторговельного балансу. Забезпечення підвищення рівня повного та достовірного обліку даних про експорт та імпорт України. Аналітична необхідність територіальних зв'язків завдяки самим різним потребам у державі. Оцінка конкурентоспроможності країни на різних рівнях. Використовуються загальнонаукові методи та уся методологічна палітра статистичних показників та методів. Ключовим завданням державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності є створення ефективної системи підтримки експорту, яка забезпечить сталий економічний розвиток та реалізацію експортного потенціалу держави. Отримані результати є фундаментом інформаційного забезпечення органів виконавчої та законодавчої влади даними статистики зовнішньої торгівлі для прийняття ними рішень у галузі державного регулювання ринку України. Висновки: запропоновано рекомендації про подальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності, розробки політики України і міжнародних організацій, а також дана аналітична оцінка процесів, що відбуваються.

Ключові слова: зовнішньоторговельні товарні потоки, аналітична оцінка конкурентоспроможності, світовий ринок, експорт та імпорт, торговий баланс, національний платіжний баланс.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зовнішня торгівля була історично першою і до певного часу головною сферою міжнародних економічних відносин. Лише наприкінці ХХ століття провідну роль у системі міжнародної економіки почали відігравати різноманітні форми фінансових операцій, але значення міжнародної торгівлі і тепер надзвичайно суттєве, і полягає у тому, що підґрунтям зовнішньої торгівлі є важливі чинники та доцільність міжнародного обміну товарами та послугами.

У загальному вигляді торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і у такий спосіб збільшувати загальний обсяг виробництва. Суверенні держави, як і окремі регіони країни, можуть виграти за рахунок спеціалізації на výroбах, які вони можуть виробляти з найбільшою відносною ефективністю, і наступного обміну на товари, які вони не в змозі самостійно ефективно виробляти.

Недостатня аналітична глибина вивчення проблеми та необхідність пошуку ефективних шляхів її розвитку зумовили актуальність теми дослідження та слугували основою її вибору.

Підвищення рівня відкритості української економіки дає змогу створювати для національних підприємств, організацій більш сприятливі умови щодо виходу на зовнішні ринки. Вихід підприємств на світовий ринок може бути ефективним лише в тому випадку, якщо буде налагоджено певним чином регулювання зовнішньоекономічної діяльності з боку держави. Саме проблема державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на сьогодні є актуальною як ніколи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важлива роль у дослідженні теоретичних і методичних проблем зовнішньоекономічної діяльності належить таким відомим зарубіжним та вітчизняним вченим-економістам, як П.Н. Афоніна, З.П. Бараник, Л.І. Вишневецька, О.О. Вишневецька, С.С. Герасименко, А.В. Головач, Н.А. Головач, В.Б. Захожай, А.М. Єрина, Г.В. Ковалевський, О.В. Козирев, А.В. Мазур, І.Г. Манцуров, З.О. Пальян, Л.Г. Роджественська, Г.С. Столярова, А.А. Шустікова та іншим дослідникам.

Формулювання цілей статті. Дати у динаміці та структурі аналітичну оцінку сучасному стану

зовнішньої торгівлі та вказати на шляхи формування зовнішньоторговельного прибутку.

Постановкою завдання цієї роботи є аналітична оцінка сучасного стану зовнішньоторговельного балансу України, а також виявлення тенденцій розвитку експортно-імпортних операцій у регіонах та Україні в цілому.

Вклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня торгівля характеризується поняттями експорту та імпорту: перший передбачає вивезення товарів та послуг за кордон і отримання в обмін іноземної валюти, а другий - ввезення їх за кордону з відповідною оплатою. Експорт, подібно до інвестицій, що збільшує сукупний попит в країні і приводить у дію мультиплікатор зовнішньої торгівлі, створюючи первинну, вторинну, третинну і т. п. зайнятість. Збільшення імпорту обмежує дію цього ефекту внаслідок відтоку фінансових ресурсів за кордон.

Зовнішня торгівля організовується на принципах, розроблених у 1947 р. і закріплених Генеральною угодою про торгівлю та тарифи (ГАТТ). У 1996 р. його замінила Всесвітня торговельна організація (ВТО), яка більш широко розглядає зовнішню торгівлю, включаючи в неї обмін товарними послугами та купівлю-продаж інтелектуальної власності.

Економічний успіх будь-якої країни світу базується на зовнішній торгівлі. Ще жодна країна не спромоглася створити здорову економіку, ізолювавши себе від світової економічної системи. Міжнародна торгівля несе у собі безліч переваг, що стимулюють її економічне зростання. Завдяки

торгівлі країни отримують можливість спеціалізуватися у кількох провідних сферах економіки, адже вони можуть імпортувати ту продукцію, яку вони самі не виробляють. Крім того, торгівля сприяє поширенню нових ідей та технологій. Коли у якійсь країні з'являється важливий винахід, міжнародні торговельні зв'язки розносять його по цілому світу.

Надзвичайно низький рівень українського експорту обумовлює і дуже низький рівень імпорту. Україні бракує твердої валюти, необхідної для закупівлі західного обладнання, технологій та споживчих товарів, які є ключем до економічного зростання й підвищення життєвого рівня. Для того, щоб процес реформ був впливовим, він має обов'язково передбачати розширення обсягів експорту.

Крім того, в Україні низькі обсяги експорту поєднуються з його вкрай незадовільною структурою. Країна, що упродовж десятиріч перебувала в ізоляції від світових ринків, експортує дві основні категорії товарів: сировину та продукцію металургії. За цей період в Україні зменшилися фінансові валютні резерви, накопичені у минулому, а також вона витратила частину свого золотого запасу на покриття негативного сальдо зовнішньої торгівлі. Україна, по суті, з біднішала, у неї зменшився ВВП та ВНД.

Ефективність роботи зовнішньої торгівлі визначається за результатами зовнішньоторговельного балансу, який являє собою співвідношення вартості ввозу та вивозу продукції за тривалий час (див. табл. 1).

Таблиця 1

Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2014-2018 рр.,**

Рік	Експорт		Імпорт		Сальдо
	Товарів та послуг (тис. дол. США)	у % до попереднього року	Товарів та послуг (тис. дол. США)	у % до попереднього року	
2014	53901689,1	86,5	54428716,9	71,8	- 527 027,8
2015	38127149,7	70,7	37516443,0	68,9	610 706,7
2016	36361711,2	95,4	39249797,2	104,6	-2 888 086,0
2017	43264736,0	119,0	49607173,9	126,4	-6 342 437, 9
2018	30910512,4	112,4	35914575,5	116,1	-5 004 063,1

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

** Розроблено авторами за матеріалами [2].

Дані у досліджуваному періоді показують, що зовнішньоторговельний баланс в Україні є пасивним, так як вартість імпорту товарів та послуг перевищує вартість експорту і дає мінусове сальдо. На основі даних таблиці 1, ми можемо сказати, що зовнішня торгівля в Україні ведеться не ефективно. Експорт має безпосередній вплив на значення приросту в економіці. Як бачимо, у 2015 році спостерігається позитивне сальдо, тобто профіцитне і тому баланс став активним за

рахунок значного зменшення імпортних поставок. Для того, якби не було дефіциту поставлених товарів, треба вводити державне мито, внаслідок чого знижується купівельна спроможність, а також вводиться не фіксований курс долару, котрий корегує суми доходу від імпорту у місцевій валюті.

За підсумками 2017 року обсяг експорту товарів збільшився на 19% та становить \$43,3 млрд. У товарній структурі експорту, найбільша частка

припадає на чорні метали (20%), зернові культури (15%), руди та шлаки (6,3%). Зберігається тенденція до збільшення сировинного експорту, зокрема, приріст обсягів мінерального палива становить 77%, руда та шлаків – 40%, а насіння та плодів олійних рослин усього 34,2%. Поступово зростає експорт готової продукції, у т. ч. меблів на 36,3%, а виробів з чорних металів на 30% [2].

Топ-країни імпортери української продукції: Російська Федерація (9,1% сукупного експорту), Польща (6,3%), Туреччина (5,8%), Італія (5,7%), Індія (5,1%) [2]. Україна є одним з найбільших експортерів соняшникової олії (1 місце), напівфабрикатів чорного металу (2 місце), кукурудзи (3 місце), залізної руди (5 місце), пшениці та борошна (6 місце). Імпортує Україна переважно продукти паливно-енергетичного комплексу (перероблена нафта та газ), ядерні реактори, котли та наземні транспортні засоби. За оцінками експертів Українського інституту майбутнього, Україна має ресурсний потенціал ПЕК, який може забезпечити зниження імпорту паливної продукції. Імпортує Україна з РФ (14,5%), КНР (11,4%), Німеччини (11%), Польщі (7%), Білорусі (6,5%) [3, 4].

Основним інструментом макроекономічного аналізу та прогнозування є національний платіжний баланс. Це аналітична система кількох окремих рахунків, до якої входять: зовнішньоторговельний баланс, баланс первинних доходів, баланс іноземних інвестицій, баланс

економічної допомоги та ін. Кожна складова частина платіжного балансу включає, з одного боку, всі категорії платежів і надходжень до країни із-за кордону, з іншого – видатки і грошові виплати за кордон за імпорт товарів та послуг, прибуток перерахований за кордон, поточні трансферти та інші виплати.

Аналізуючи торговий баланс України за 2014-2018 роки у порівнянні з іншими макроекономічними показниками, ми можемо надати підсумки у вигляді наступного рисунку 1.

Якщо підсумкове сальдо позитивно – країна збільшує свої вимоги до інших країн, та, відповідно, на таку ж суму зменшуються її зобов'язання по відношенню до них. Навпаки, якщо підсумкове сальдо балансу негативне – країна повинна збільшити свої зобов'язання по відношенню до інших країн, з тим, щоб відшкодувати дефіцит платіжного балансу. Добре помітно, що ніякої стабільності тут немає.

Вплив експорту на ВВП нічим не відрізняється від впливу на нього з боку споживання, валових інвестицій та державних закупок. Незважаючи на те, що певна частка товарів та послуг, які виробляються в країні, продаються за кордон, витрати на їх виробництво – це витрати іноземців на вітчизняний ВВП. Чим більший експорт, тим більші витрати несуть іноземці на виробництво національного ВВП. Тому збільшення експорту приводить до зростання сукупних витрат та ВВП нашої країни.

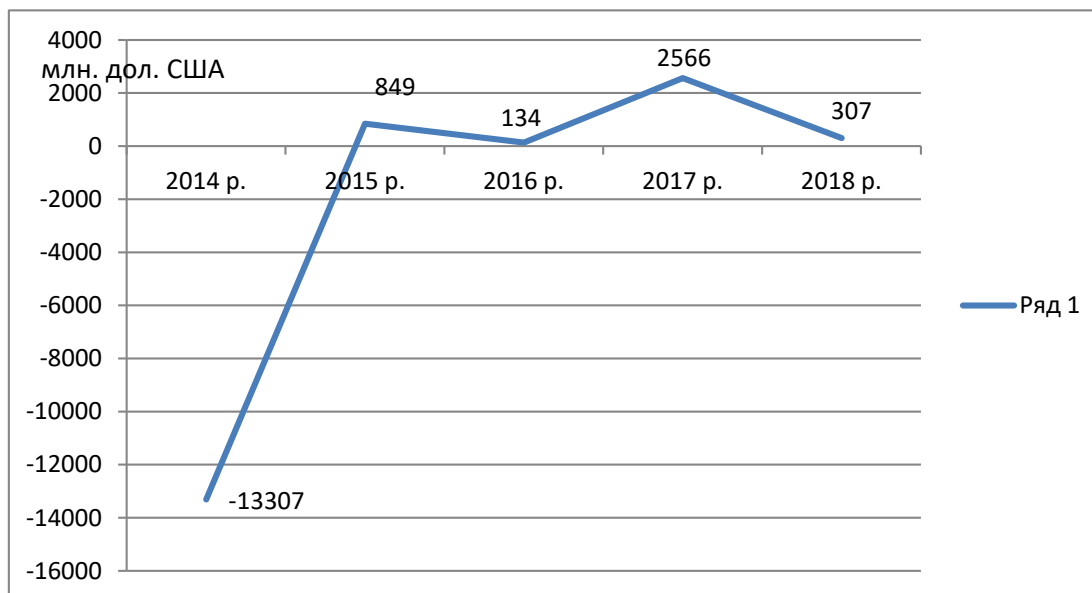

Рис.1. Платіжний баланс України у 2014 - 2018 рр. (млн. дол. США)*
* Розроблено авторами за матеріалами: [3].

Імпорт, навпаки, означає, що певна частка наших витрат на споживчі та інвестиційні товари є витратами на виробництво іноземного ВВП. Усі роки незалежності Україна практикує взаємозв'язки з іншими державами, а тому у нас достатньо розвинутий як експорт так і імпорт. Їх динаміка представлена на рисунку 2.

Даний рисунок показує нам динаміку експортної та імпортної торгівлі України за останні чотири роки. Можна спостерігати пряму залежність руху товарних взаємозв'язків України з іншими державами. За період у 2014-2015 рр. спостерігається стрімкий спад як імпортних так і експортних операцій через ситуацію з

погіршенням стану всередині країни та невдало вибраною товарною політикою держави.

Такі напрямки структури операцій як металургія, сільське господарство, машинобудівна та хімічна промисловості дають понад 80% українського експорту. Особливістю експортоорієнтованих галузей України є їх високий рівень залежності від кон'юнктурних коливань на світових ринках. В останні роки обсяг експорту з України нарощується за рахунок

сприятливої кон'юнктури світових ринків та постійного зростання цін у першу чергу на:

- чорні та кольорові метали,
- продовольчі товари (зерно, насіння соняшника),
- хімікати,
- окремі види продукції машинобудування (верстати, транспортні засоби, зброя).

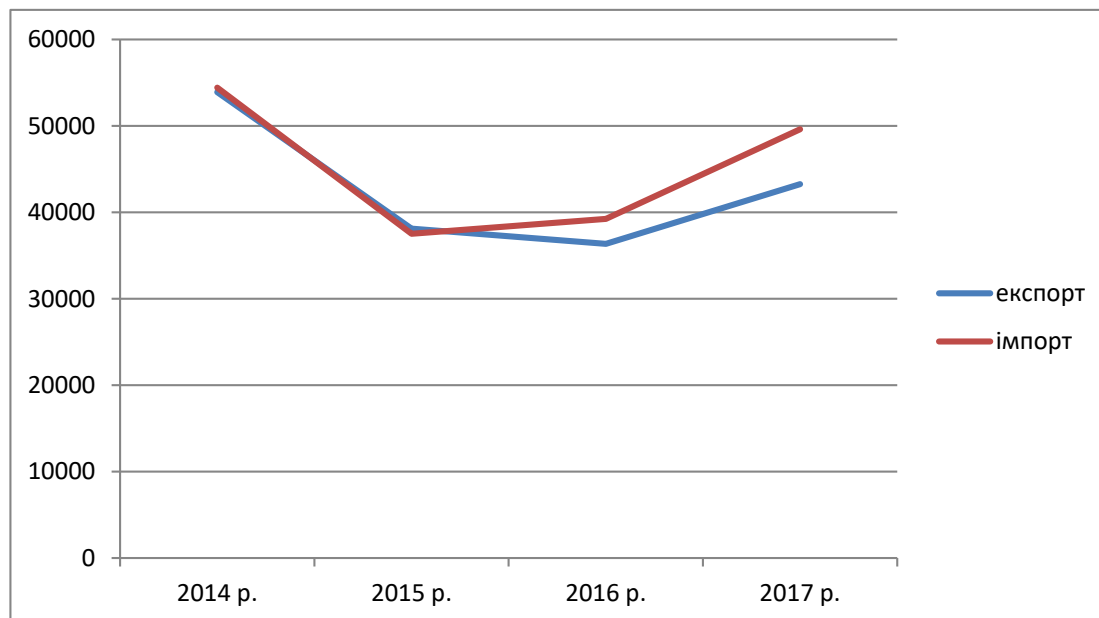

Рис.2. Динаміка товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2014-2017 роках*
* Розроблено авторами за матеріалами: [2]

За останні п'ять років частка продукції агропромислового комплексу (АПК) у структурі експортної виручки України зросла з 27% у 2014 році до 41% в 2017 році. За результатами першої половини 2018 року частка агропродовольчої продукції склала 36,5%. Проте варто зазначити, що основу аграрного експорту все ще становить експорт сировини, а саме продукція рослинного походження - пшениця, кукурудза, ячмінь та соєві боби. Частка цієї продукції у структурі становить майже 55%. Дивись рисунок 3.

Лідуючу позицію в аграрному експорті займає соняшникова олія, обсяг її реалізації за січень-червень 2018 року склав 2,2 млрд. дол. США. Україна вже декілька років поспіль є світовим лідером з виробництва та експорту соняшникової олії. Решту ключових позицій займають зернові культури (кукурудза, пшениця, ячмінь), а також олійні (соєві боби) [3].

Перейдемо далі до більш детального аналізу динаміки імпорту товарів та послуг в Україні. Для цього, по перше, необхідно розглянути динаміку темпів росту імпортованих закупів до України. Імпорт після кризових 2014-2015 років демонстрував явний спад. Проте починаючи з 2016 року спостерігається нарощення імпортованих закупів Україною (рис. 4). Україна імпортує з

різних країн світу безліч найрізноманітніших товарів. У цей список входять все те, що сама держава не може в силу своїх географічних чи політичних причин надати українцям. Тільки за перше півріччя 2018 року, товарна структура зовнішньої торгівлі була наступною (рис. 5).

Більш як третину імпортованих товарів складають мінеральні продукти (руди, нафта, газ). Також Україна закуповує машини та обладнання у розмірі 15%, а продукцію хімічної промисловості майже у обсязі 13% від загального обсягу імпорту [5, 6].

Україна знаходиться у співпраці з багатьма країнами світу і з кожною з них вона чимось обмінюється. Однак, існує багато факторів, завдяки яким відбувається співпраця. Це географічне розташування, політична та культурна спорідненість та багато інших. Нижче, у таблиці 2 наведено перелік з семи країн Європейського союзу(ЄС), що найбільше співпрацювали з Україною 2017 році.

Статистичне дослідження експорту та імпорту товарів та послуг в Україні показав, що розвиток зовнішньої торгівлі історично став першою формою економічних зв'язків між різними народами. Загалом зовнішня торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати

спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і таким чином збільшувати загальний обсяг виробництва необхідної продукції, поповнюючи бюджет країни.

Висновки та перспективи подальших розробок у даному напрямку. Розглянувши зовнішньоторговельний баланс в Україні, можна сказати, що він формується на основі вартісних показників експорту та імпорту, які також слугують як джерело інформації для складання

платіжного балансу. Проаналізувавши зовнішньоторговельний баланс України у 2014-2018 роках, ми можемо зробити висновок, що Україна в цілому є неефективною у зовнішній торгівлі товарами. Востаннє позитивне сальдо зовнішньої торгівлі в Україні було зафіксоване за підсумками 2015 року, після чого річний зовнішньоторговельний баланс залишається дефіцитним до цього часу.

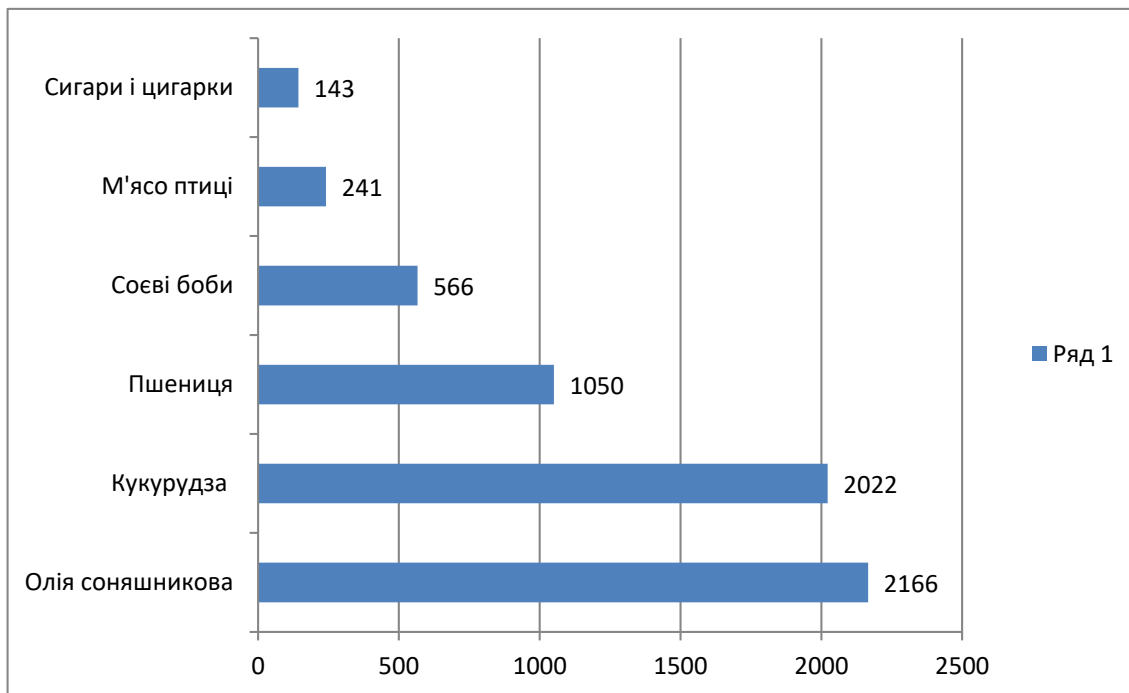

Рис.3. Продукти агропродовольчого експорту за перше півріччя 2018 року, млн. дол.*
* Розроблено авторами за матеріалами: [3].

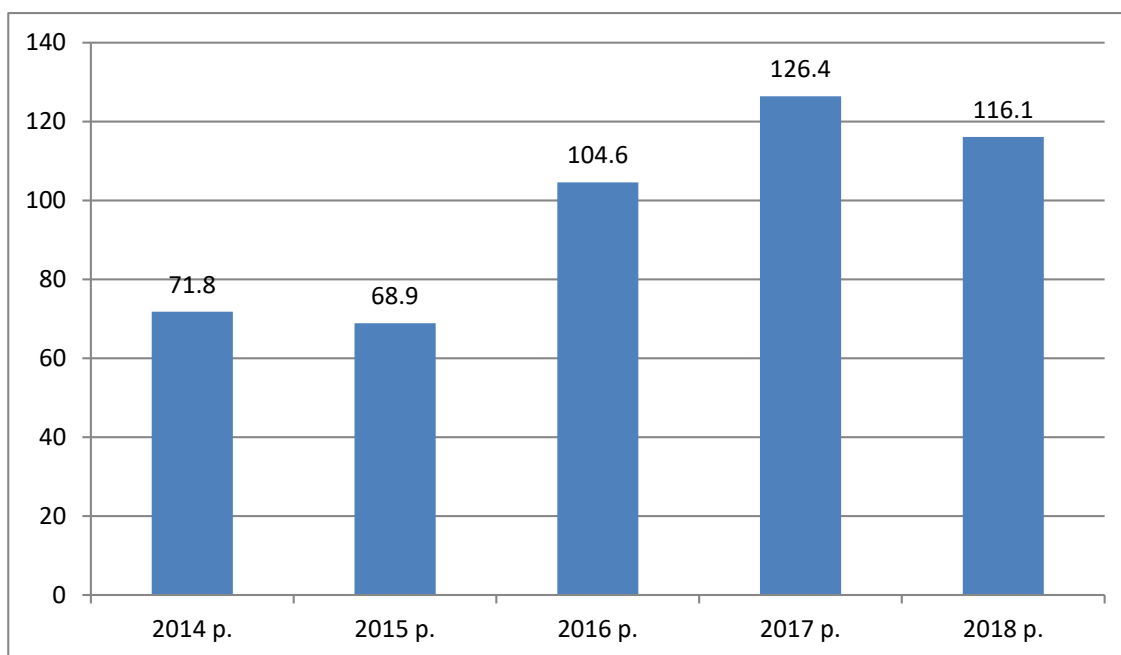

Рис.4. Динаміка темпів росту імпорту в Україні у 2014-2018 рр.*
* Розроблено авторами за матеріалами: [2].

Основною тенденцією розвитку зовнішньої торгівлі України на останні 10 років є збереження від'ємного сальдо. Характеризуючи динаміку експортної та імпоротної торгівлі України за ці роки, можна спостерігати пряму залежність руху товарних взаємозв'язків України з іншими державами. Так, у 2014 році спостерігається різкий спад зв'язків через погіршення стану всередині країни.

Україна має багато міжнародних контактів, тому сфера її взаємозв'язків доволі широка, а отже вона має багато постачальників. Так, в 2014 році основним імпортером для нашої країни продовжувала бути Російська Федерація, яка доставила товарів більш як на 12 млрд. дол. США. На друге місце вийшов Китай. Далі в списку знаходяться США, та країни-члени ЄС, що говорить про розширення товарного ринку України та розвиток економічних відносин з різними країнами світу [7, 8].

Слід відзначити, що Україна має потужний науково-промисловий потенціал, який, на відміну від більшості країн світу, не має відповідної інституційної та фінансової державної підтримки для просування на світові ринки, через що, незважаючи на наявні цінові та технічні переваги, не використовується повною мірою експортний потенціал високотехнологічних товарів українського виробництва на зовнішніх товарних ринках.

Таким чином, на сьогодні існує невідкладна необхідність створення інституційної основи для запровадження державної підтримки упровадження фінансових інструментів розвитку експорту, що забезпечить подальший розвиток і нарощування вітчизняного економічного потенціалу та закріплення на традиційних і нових ринках збуту [9].

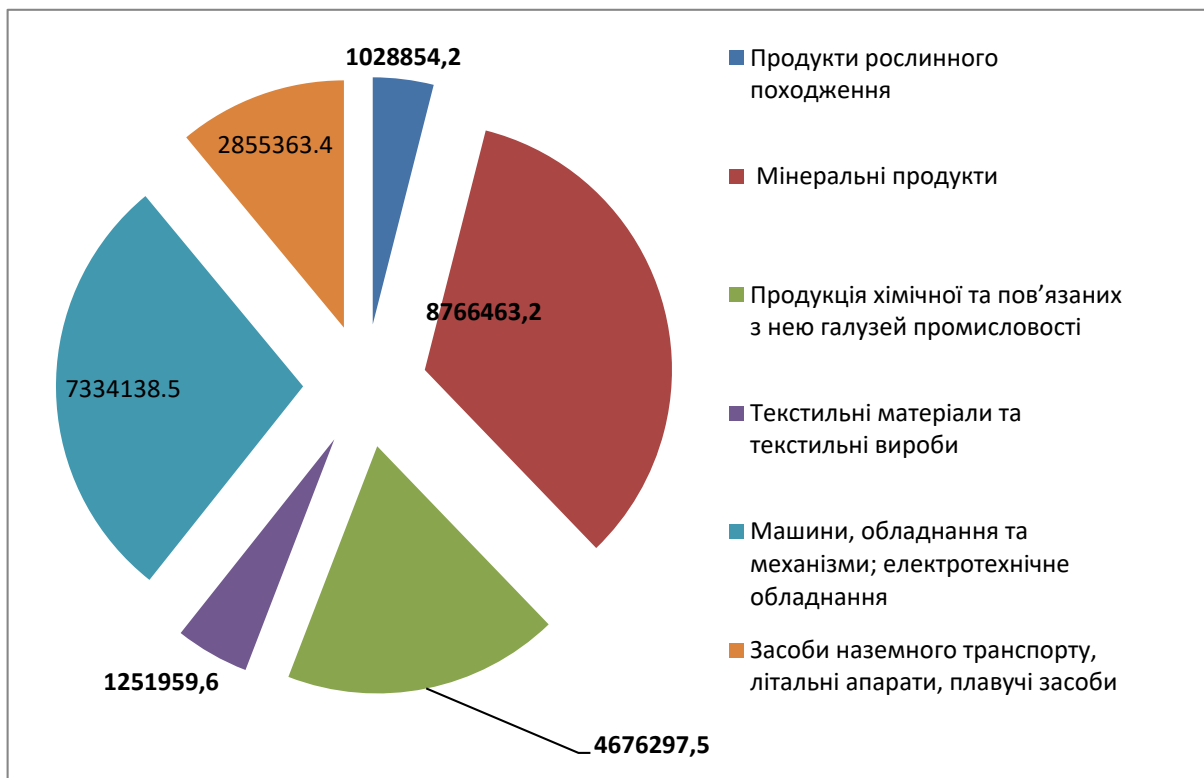

Рис.5. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні–серпні 2018 року тис.дол. США*
* Розроблено авторами за матеріалами: [3].

Таблиця 2

Країни ЄС, з яких Україна імпортувала найбільшу кількість товарів у 2017 році*

Країна	Сума імпорту (тис.дол. США)
Німеччина	5445028,2
Польща	3453816,5
Італія	1625007,3
Франція	1563751,8
Угорщина	1152307,5
Чехія	869534,6
Велика Британія	798949,8

* Розроблено авторами за матеріалами: [2].

Основними проблемами сучасного розвитку українського експорту, на вирішенні яких повинні бути сконцентровані зусилля уряду, визначаються:

- сировинний характер значної частини експорту;
- відсутність чітко визначеної політики структурних змін в матеріально-технічній базі виробництва та технологіях галузей економіки;
- незначна частка продукції з високою часткою доданої вартості у структурі українського експорту;
- недостатній рівень інвестування в модернізацію експортоорієнтованих виробництв та гостра нестача новітніх технологій;
- застаріла транспортна інфраструктура, що не відповідає сучасним вимогам ефективного транскордонного сполучення;

- здійснення розрахунків з експортних операцій через офшорні компанії та ухилення від податків.

Результати аналізу сучасних тенденцій розвитку експортно-імпоротної діяльності та зовнішньоторговельної політики України дають підстави визначити ключовим завданням державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності створення ефективної системи підтримки експорту, яка забезпечить сталий економічний розвиток та реалізацію експортного потенціалу держави. У контексті визначеної мети необхідно реалізувати комплекс заходів щодо модернізації та підвищення міжнародної конкурентоспроможності експортного виробництва, оптимізації існуючих систем правової, організаційно-економічної, науково-технічної, інфраструктурної та інших систем забезпечення експортно-імпоротної діяльності України.

ANALYTICAL ESTIMATION OF THE EXTERNAL MARKET OF UKRAINE

Elena Kushchenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Mironositskaya Str., 1, Kharkov, of Ukraine, 61057, e-mail: o.kushchenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7316-1786>

Diana Shkiriya, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: dianashkiriya@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6634-1658>

At the beginning of the third millennium in the conditions of rapid globalization a key value was purchased by foreign economic activity (FEA), as one of important macroeconomic factors of development of modern economy. The benefits of this activity were recognized long ago. The subject of research of this article are the main principles and trends in the development of foreign trade commodity flows of the Ukraine in coordination with its macroeconomic situation and world market conditions. The aim is to analyse the principles of the current state of foreign trade, as well as the methods of its regulation and the impact of export-import operations on GDP and the ways of forming foreign trade profits. The task is to research the efficiency of foreign trade market which is determined by the results of foreign trade balance. To provide the higher level of reliable accounting of the Ukrainian export - import data. Analytical necessity of territorial connections which depend on different the requirements of the state. Estimation on different levels of country's competitiveness is being used. General scientific methods and all methodological palette of statistical indexes are being used. The obtained results provide legislative and executive state bodies with important statistics data about Ukrainian foreign trade and enable the government to take proper decisions and to control the market of the Ukraine. Conclusions: recommendations for further development of foreign economic activities, the development of politics of the Ukraine and international organizations, and also the analytical estimation of current trends on world markets.

Key words: foreign trade commodity flows, analytical assessment of competitiveness, world market, export and import, trade balance, national balance of payments.

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВНЕШНЕГО РЫНКА УКРАИНЫ

Куценко Елена Ивановна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, ул. Мироносицкая, 1, г. Харьков, Украина, 61057, e-mail: o.kushchenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7316-1786>

Шкиря Диана Николаевна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: dianashkiriya@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6634-1658>

В начале третьего тысячелетия в условиях ускоренной глобализации ключевое значение приобрела внешнеэкономическая деятельность (ВЭД), как один из важных макроэкономических факторов развития современной экономики. Выгоды этой деятельности известны и определены давно. Предметом исследования в статье являются основополагающие принципы и тенденции развития внешнеторговых товарных потоков Украины в увязке с анализом ее макроэкономической ситуации и конъюнктуры мировых рынков. Цель состоит в аналитической оценке современного состояния внешней торговли и ее принципов, а также в рассмотрении методов ее регулирования и влияния экспортно-импортных операций на ВВП и пути формирования внешнеторговой прибыли. Задания: исследование динамики эффективности рынка внешней торговли, которая определяется по результатам внешнеторгового баланса. Обеспечение повышения уровня полного и достоверного учета данных об экспорте и импорте Украины. Аналитическая необходимость территориальных связей благодаря самым различным потребностям в государстве. Оценка конкурентоспособности страны на разных уровнях. Используются общенаучные методы и вся методологическая палитра статистических показателей и методов.

Полученные результаты являются фундаментом информационного обеспечения органов исполнительной и законодательной власти данными статистики внешней торговли для принятия ими решений в области государственного регулирования рынка Украины. Выводы: предложены рекомендации о дальнейшем развитии внешнеэкономической деятельности, разработки политики Украины и международных организаций, а также дана аналитическая оценка происходящих процессов.

Ключевые слова: внешнеторговые товарные потоки, аналитическая оценка конкурентоспособности, мировой рынок, экспорт и импорт, торговый баланс, национальный платежный баланс.

References

1. Kushhenko, O. I. (2016). Ctatystychna ocinka zovnishnjogho rynku Ukrainy. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine. Collective monograph*. Vol. 2. "Izdevnieciba "Baltija Publishing". [in Ukrainian]
2. Osaulenko, O. Gh. (Red). (n.d.). Statystychna informacija. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Vzglato z <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
3. Nacionaljnyj bank Ukrainy. (n.d.). *Nacionaljnyj bank Ukrainy*. Vzglato z <https://bank.gov.ua/control/uk/index> [in Ukrainian]
4. Babenko, V.A., Shorikov, A.F. (2012). Optimization of software management of innovative technologies at agricultural enterprises. Modern problems of economics, management and marketing: materials of the XVIII International scientific and practical. conf. (June 1, 2, 2012, Nizhny Tagil). Nizhny Tagil: NTI (branch) of Ural Federal University, pp. 34-37.
5. Babenko, V., Romanenkov, Yu., Yakymova, L., and Nakisko, A. (2017). Development of the model of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with consideration of risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, Vol. 5, No. 4 (89), pp. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.112076>
6. Pokryshka, D. S. (2012). Torghoveljni vidnosyny Ukrainy z Jevropejskym Sojuzom v umovakh ghlodaljnoji nevyznachenosti. *Strateghichni priorytety*, 1, 18-31. [in Ukrainian]
7. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. (2017). The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. DOI 10.21511/ppm.15(1).2017.08
8. Sidorov, V.I., Babenko, V.A., Perepelitsia, A.S. (2016). Clusterization the Countries by the Level Information in the Conditions of International Globalization. *International Scientific Conference The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Conference Proceeding*, Part 1, December 16, 2016. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing, pp. 11-15.
9. Sidorov, V., Babenko, V., Bondarenko, M. (2017). Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No. 2 (2), pp. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ЯК МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Лазаренко Володимир Євгенійович

Докт. екон. наук, професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022,

e-mail: lve_hibm@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0972-5767>

Більшість досліджень сфери соціальної взаємодії суб'єктів та об'єктів управління вітчизняними підприємствами присвячено опису її форм і механізмів, що функціонують у розвинених ринкових країнах, і зорієнтовано лише на їх некритичне відтворення у транзитивній економіці. Предметом дослідження у статті стало визначення відмітних особливостей становлення системи «пост командної» моделі соціального партнерства на підприємствах сучасної України. Головна мета полягає у з'ясуванні потенціалу використання ними світового досвіду корпоративного менеджменту. Завдання: виокремлення особливостей поведінки різних груп суб'єктів управління підприємствами в постсоціалістичній економіці; розкриття залежностей між встановленими на приватизованих підприємствах моделями управління і соціального діалогу; опис об'єктивних обмежень і можливостей адаптації світового досвіду розбудови соціального партнерства і корпоративного управління до перехідної економіки. Фактологічну базу дослідження склали дані зовнішньої та внутрішньої звітності українських корпоративних підприємств та їх зведення Національною комісією з ЦПФР на різних етапах функціонування останніх, а методологічну – застосування системного, факторного та статистичного аналізу. Отримано такі результати: обґрунтовано необхідність першочергового урахування національно-зумовлених форм взаємодії господарських суб'єктів при формуванні інститутів управління підприємствами у посткомандному середовищі; розкрито алгоритм удосконалення різних елементів системи соціального партнерства та вироблено прогноз її впливу на оптимізацію процесу управління національними і міжнародними компаніями в економіці сучасної України.

Ключові слова: соціальне партнерство, корпоративне управління, господарська поведінка, менеджмент підприємств, транзитивна економіка, міжнародний бізнес.

Вступ. За останні два десятиліття глобальний господарський розвиток нагромадив низку нових тенденцій, прямо чи опосередковано пов'язаних із антитезою здійснення процесів глобалізації та антиглобалізму. До їх числа найчастіше включають стрімке загострення на початку XXI ст. так званих «глобальних проблем сучасності» – екологічної, ресурсно-енергетичної, демографічної, продовольчої та багатьох інших, серед яких стосовно економіки насамперед виокремлюють яскраву неоптимальність чинної структури світової торгівлі та похідну від неї проблему світової соціальної нерівності (поглиблення розриву у рівнях соціально-економічного розвитку між розвиненими державами Заходу і світом, що розвивається). При цьому важливо підкреслити, що саме дві останні проблеми, на відміну інших загальносоціальних трендів, відзначаються найменшим осмисленням з боку сучасної науки і практики.

Між тим, на думку багатьох авторів (див., наприклад, [11], [1], [10]), мову сьогодні слід вести не стільки про кількісні параметри зазначеного розриву (ВВП на душу населення, рівні забезпеченості житлом, розвитку освіти, охорони здоров'я) між країнами «Півночі» та «Півдня», скільки про ступінь сформованості, розвиненості й ефективності механізмів соціальної адаптації в обох групах країн. Виходячи з цільової настанови таких механізмів, до числа їх найважливіших

елементів ми вважаємо за потрібне віднести систему соціального партнерства – основу «соціально етичного» менеджменту сучасних підприємств, зорієнтованого на автоматичне врахування й узгодження інтересів всіх груп їх суб'єктів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз можливих шляхів пристосування багатого міжнародного досвіду розвитку системи соціального партнерства до специфічних умов формування «пост командної» моделі соціального партнерства у сучасній Україні. Важливість цієї проблеми зумовлена низкою обставин. У нашому регіоні система соціального партнерства лише починає формуватися, що об'єктивно дає шанс її майбутнього успішного використання як для розширення бізнес-відносин, так і розв'язання викликаних ним суспільних проблем. Цьому сприяє знаходження України на «просунутому» індустріальному етапі розвитку, що уможливорює застосування більшості принципів й інструментів з міжнародного досвіду систем соціального партнерства. Однак, з іншого боку, в Україні існує ціла низка чинників, які істотно затруднюють використання системи соціального партнерства в цілому. Ми погоджуємось із дослідниками, які вказують (див. [3], [5], [7]), що більшість з цих факторів має інституціональний характер, тобто має чітке національне забарвлення, що не повною мірою враховується стандартною («міжнародно-

визнаною») моделлю системи соціального партнерства і доволі звужує поле для її практичного застосування в українських реаліях.

До того слід додати, що із збільшенням значення інформації як виробничого ресурсу істотно зростає роль людського капіталу у всіх суспільствах – і постіндустріальних, і тих, що розвиваються. А по мірі усвідомлення власної важливості для розвитку будь-якого бізнесу носії такого капіталу – наймані працівники – виявляють дедалі меншу схильність миритися із звичними традиційним менеджерам структурами розбудови владних, ієрархічних відносин всередині підприємств, формами найму, організації та мотивації їх праці. Тому сьогодні повсюдно посилюється соціальна конфліктність, породжена протиріччями НТР і глобалізації.

З цих причин ми стверджуємо, що сучасна «нормативна» (вироблена і протестована на Заході) модель системи соціального партнерства має бути доповнена аналізом способів підвищення ефективності використання людського капіталу у сучасному виробництві, а з іншого боку, у ній повинні ширше розглядатися організаційно-економічні фактори національної та інтернаціональної природи. І серед іншого ми пропонуємо обов'язково включати до структури цієї моделі механізми корпоративного управління. Звідси випливає важливість порівняльного аналізу розвитку розширеної моделі системи соціального партнерства у різних групах країн, і в тому числі досвіду формування соціального партнерства і корпоративного управління у країнах перехідної посткомандної економіки.

Результати дослідження. Соціальне партнерство (СП) у традиційному розумінні – це система відносин між працею, капіталом і державою з приводу розв'язання протиріч взаємодії провідних соціальних сил. Кожний із суб'єктів моделі СП відіграє у ній особливу роль. Якщо у ХХ ст. сутність СП зводилась до ведення переговорів між профспілками, союзами підприємців і державою про регулювання рівня зарплати, то нині коло проблем цього механізму набагато розширилось. Учені визнають, що у сферу СП країн, які розвиваються, має включатись не лише оплата праці, але й питання оподаткування, а також створення умов праці, реалізуючих здатності людини в середовищі організацій і поза його межами. Тому самі ці умови не обмежуються упорядкуванням робочих місць, а означають установлення гнучкого режиму роботи, гідне соціальне страхування і пенсійне забезпечення, та створення хоч би формальної можливості найманих робітників бути співвласниками фірми ([4, с. 47], [9, с. 141]). У такому зв'язку ми вважаємо, що головним елементом системи соціального партнерства усередині підприємств стає механізм корпоративного управління (КУ).

Обґрунтування такого висновку зводиться до наступного. На відміну від країн Заходу, у пострадянських країнах система участі працівників в управлінні підприємствами, заснована на механізмі КУ, із самого початку формується інверсійним способом – через приватизацію держсектора. Природний шлях створення такої системи відрізнявся тим, що держава прямо не брала участь у розподілі акціонерної власності: працівники самі викупували акції недержавних корпорацій, стаючи їх реальними власниками, здатними впливати на прийняття управлінських рішень (система ЄСОП). Природно, що у цій ситуації масштаби застосування корпоративного управління в моделі ССП були незначні, і розвиток механізмів соціального партнерства і корпоративного управління у розвинених країнах проходив паралельно.

У країнах же колишнього СРСР первинні механізми КУ створюються в ході синхронізованого здійснення двох доволі різних процесів – приватизації й акціонування підприємств. Держава не лише прямо виділяє частину власності працівникам, але й детально регламентує цей процес. Тобто з формальних позицій механізм залучення працівників до управління підприємствами через КУ тут первісно носить ознаки традиційної для міжнародного досвіду моделі СП, оскільки в ньому беруть участь «класичні» три сторони: держава, наймані робітники і нові власники приватизованих підприємств. При цьому із самого початку цей механізм намагається взяти на себе виконання не лише класичної функції оптимізації оплати праці, але й низки інших функцій, властивих уже сучасній моделі СП розвинених країн. Проте, на відміну від них, в Україні розвиток обох механізмів має явні відбитки суміщення й абсолютно неузгодженого взаємного накладення.

Як слід оцінювати цю специфіку? З одного боку – позитивно, тому що тут з'являється шанс на застосування всього міжнародного досвіду активізації людського капіталу методами соціального партнерства. Однак з іншого боку, особливості умов упровадження СП у постсоціалістичних країнах настільки суттєві, що без їх урахування не можна очікувати позитивного ефекту від такого впровадження. Вивчення цієї специфіки слід проводити шляхом послідовного аналізу цілей, результатів приватизації, причин невідповідності результатів поставленим цілям і шляхів оптимізації моделей соціального партнерства і корпоративного управління, які формуються в Україні та у регіоні країн колишнього Радянського союзу в цілому.

Як відомо, фундаментальною причиною швидкого вичерпання можливостей історичного розвитку соціалістичної системи була спрямованість її адміністративно-командного ядра на пригноблення людини державою в усіх сферах

суспільства. Тому логічно, що основною передумовою подолання тупика стало економічне звільнення людини, а засобом забезпечення свободи було проголошене масове і швидке перетворення працівників на власників (найбільш обізнаних із потребами своїх підприємств, і тому по замовчуванню найбільш «ефективних»).

Проте вже через 15 років після початку ринкових реформ, до початку 2000-х років, стало ясно, що масова приватизація та акціонування не зуміли вирішити поставлених завдань. Дієвого механізму СП так і не було створено, а розподіл акціонерного капіталу ще й сьогодні характеризується або його розпиленням серед величезного числа акціонерів, не спроможних впливати на управління приватизованими підприємствами, або (частіше) його безмежною концентрацією в руках кількох кланово-олігархічних груп, які не бажають удосконалювати таке управління ([6, с. 94). Сама приватизація на обох етапах свого здійснення (у 1990-ті та 2005–2010 роки) була пов'язана із масовими порушеннями закону, у підсумку чого не відбувся обов'язково передбачуваний «міжнародно-визнаним» досвідом розподіл функцій власності й управління підприємствами і не виникло ані шару ефективних власників, ані ефективних менеджерів підприємств: замість очікуваного настрою на «максимізаційну» поведінку більшість із них виявило (і продовжує виявляти нині) орієнтацію на зрощування із корумпованим державним чиновництвом. Більше того, надії в ході приватизації збільшити приплив інвестицій для модернізації економіки теж не виправдались. У межах класичної моделі СП пояснення такому розвитку подій бачиться у первинно невірному визначенні ролі держави у процесах роздержавлення. Багато вчених зводили її до створення прозорої і стабільної законодавчої бази, регулюючої приватизацію і стимулюючої інвестиції. Проте такий підхід виявився помилковим з двох причин.

По-перше, раніш ніж держава зможе займатися ефективним законотворенням, вона сама повинна радикально змінитися. Однак в усіх країнах СНД ця задача наразі реально не тільки не вирішувалася, але навіть не ставилася. У Росії спроби реформування держапарату були розпочаті лише у 2005 р. і з тих пір, усупереч проголошуваним гаслам, не дали ніяких практичних позитивних результатів. В Україні перші адміністративні реформи, розпочаті ще у 1999 р. і мляво триваючі донині, зводяться лиш до малозначимих адміністративно-правових змін у системі державного управління бізнесом. Крім того, не реформована посткомандна держава виявилася неспроможною не тільки встановлювати чіткі правила взаємодії суспільних суб'єктів, але й контролювати їх виконання. У підсумку повсюдне недотримання правил стало нормою, і приклад тут нерідко (особливо в останні 3-4 роки) подає сама держава.

По-друге, реальні зрушення у соціальних відносинах можуть здійснитися лише на мікрорівні – всередині окремих підприємств, галузей і регіонів. Однак відсутність належних змін у макроструктурах (у концепції і методах державного управління) надала змінам на підприємствах у ході приватизації напрямом, не адекватний і навіть протилежний планованим результатам.

У чому ж насправді змінилась діяльність підприємств після приватизації й акціонування, у плані керування ними? Перша зміна полягає у пониженні рівня прийняття рішень та зміні характеру стратегічних рішень. Якщо раніше свобода вибору обмежувалась системою матеріально-технічного постачання, централізованим ціноутворенням і збутом, то нині самостійність підприємств різко підняла значення компетентного менеджменту, який діє в середовищі невизначеності наслідків прийнятих рішень. По-друге, трансформувалася система контролю ефективності менеджменту підприємств. Якщо в командній економіці жорстко контролювалося виконання планових завдань, то з переходом на ринкові принципи в корпораціях та інших підприємствах колективної власності функції контролю перейшли до загальних зборів акціонерів (співвласників), а номенклатурний характер призначення керівництва перетворився на його вибірність і підзвітність акціонерам. Головна зміна полягає в тому, що власник отримує інший механізм управління підприємством – механізм корпоративного управління, опосередкований володінням пакетом акцій. З появою цього нового механізму формується цілий комплекс протиріч корпоративного управління, пов'язаний із розходженнями інтересів різних груп суб'єктів. До останнього відносяться: керівники підприємства (власники і менеджери); його персонал (працівники, частина яких є його акціонерами); держава (в особі федеральних і регіональних органів влади); і нарешті – зовнішні інвестори (вітчизняні й іноземні), які прагнуть реалізувати свої інтереси через придбання великих пакетів акцій підприємства.

Кожний з перерахованих численних суб'єктів має свої специфічні інтереси, які по окремість цілком логічні і з'ясовні. Проте при їх накладенні один на одного виникає маса протиріч, які ще більше загострюються не конкурентоспроможністю багатьох приватизованих акціонерних підприємств. Підвищення ефективності їх роботи вимагає комплексу непопулярних заходів – реструктуризації, технічного переозброєння, звільнень, зміцнення компетентними менеджерами тощо. Ясно, що коли зовнішній стратегічний інвестор приходить на підприємство і намагається здійснити ці заходи, то зіштовхується з опором інших учасників виробничого процесу. На нашу думку, без урахування цього опору та

аналізу його чинних форм неможливо зрозуміти процеси, що відбуваються на підприємствах України, і виявити перспективи розвитку у них системи соціального партнерства. Як правило, проблеми, пов'язані з конфліктом інтересів, безпосередньо побачити складно. Але про їх наявність свідчить практика скликання і проведення загальних зборів акціонерів, скупки контрольних пакетів акцій підприємств, численних рейдерських захватів, й особливо – відносин між державними органами приватизації та окремими групами акціонерів.

В Україні після завершення обох «хвиль» приватизації великі пакети акцій опинилися в руках інсайдерів (менеджменту підприємств і персоналу), у той час як зовнішні інвестори залишилися в меншості. В цілому структура акціонерного капіталу в Україні сильно відрізняється від англо-американської моделі, у якій домінують роздрібні інвестори, і наближається до германської моделі з висококонцентрованою структурою капіталу. При цьому емпіричні дані свідчать, що приватизовані підприємства України з концентрованою власністю працюють на 20-27% ефективніше підприємств з акціями, розпорошеними серед багатьох дрібних акціонерів [2, с. 28].

Досвід постприватизаційного розвитку КУ в Україні також показує, що підприємства, які належать менеджменту, у середньому мають кращі результати. А ця ситуація істотно відрізняється від європейської й американської: у вказаних регіонах саме зовнішні інвестори найбільш позитивно впливають на підсумки роботи і ринкову вартість компаній [2, с. 31].

Корені цього феномена, які самі по собі істотно стримують можливості залучення Україною міжнародного досвіду КУ як елемента системи соціального партнерства, слід на нашу думку шукати у впливі низки інституціональних національних чинників переважно неформальної природи. Розглянемо деякі з них докладніше.

Нинішня українська економіка поки що має в цілому неринковий характер. У ній відсутні або не працюють багато ринкових інститутів (специфікація прав власності і гарантії захисту від опортуністичної поведінки партнерів; стабільність формальних правил тощо). Надмірна регулятивна роль неформальних норм (близькість до влади як джерело бізнес-преференцій; використання кримінальних і корупційних схем гарантування інтересів) робить економіку непрозорою і незрозумілою для зовнішніх (особливо іноземних) інвесторів. У результаті поглиблюється асиметричність інформації між зовнішніми інвесторами і менеджментом підприємств. У розвиненій ринковій економіці інвестори мають реальні важелі впливу і контролю менеджменту, аж до його зміни. В умовах України, де головним акціонером корпорації стає менеджмент, він не зацікавлений у своєму відході, навіть якщо це

вигідно підприємству. А між тим саме можливістю зміни невмілого менеджменту пояснюється більш ефективна робота західних компаній, де провідним акціонером є зовнішній інвестор.

Специфікою ж України є те, що зовнішній інвестор, навіть володіючи контрольним пакетом акцій, рідко може змінити неефективний менеджмент, оскільки часто-густо основою успішної роботи вітчизняних підприємств стає не виконання контрактів, а дотримання неформальних домовленостей й особисті зв'язки з різноманітними партнерами (у тому числі й особливо – з числа державних чиновників). У цій ситуації відхід некомпетентних менеджерів і прихід більш підготовлених керівників об'єктивно приводить до погіршення роботи підприємств.

Розповсюдження описаних протиріч КУ дозволяє припустити, що система соціальних відносин постсоціалістичних країн включає деякі фундаментальні специфічні риси, наявність яких ставить під сумнів можливість прямого застосування будь-яких «традиційних», міжнародно-визнаних моделей КУ (англо-американської, німецької, японської) як головного елемента формування системи соціального партнерства. Обґрунтування цієї гіпотези будуватиметься нами на посвіданні економічного і соціологічного підходів до аналізу, тобто на врахуванні соціальних аспектів формування ринкового сектора в перехідній економіці. Питання ми вважаємо потрібним поставити так: у якій мірі традиційні цінності населення країн колишнього СРСР сприяють (чи, навпаки, перешкоджають) формуванню сучасної моделі соціального партнерства, що спирається на розвиток механізму корпоративного управління?

Аналіз світового досвіду показує, що існує прямий зв'язок між типом економічної поведінки людей та структурою фінансового сектора. Для англо-американського типу фінансових ринків, що отримав поширення у США, Канаді і Великобританії, властиве домінування акцій у структурі цінних паперів. Це відбиває велику схильність населення вказаних країн до ризику, їх меншу підконтрольність державі, економічний індивідуалізм. Для німецького (континентального) типу, що закріпився у країнах Єврозонозу, характерна перевага облігацій над акціями. У цьому віддзеркалюється велика орієнтація населення на державну підтримку, невисока схильність до ризику і, як наслідок, слабке прагнення вкладати свої заощадження в акції ([12, с. 91], [13, 14]).

Висновки. Двадцятирічний досвід розбудови системи соціального партнерства в незалежній Україні свідчить: з огляду на традиційні цінності й орієнтації населення, надії на те, що структура фінансового сектору нашої країни буде розвиватись у напрямку до англо-американської моделі, навряд чи виправдаються. Тому закладати таку тенденцію в основу формування моделі

соціального партнерства – означає прирікати цю модель на хронічну незавершеність. Більше того, помилкова первинна орієнтація не дозволить скористатися дійсно ефективними для нас механізмами партнерства, які залишилися із попереднього соціалістичного періоду і спираються на широкий державний патерналізм.

На нашу думку, тенденція багатовікового пригнічення людини державою, яка сформувала у свідомості населення країн СНД стійкий стереотип господарської пасивності, небажання ризикувати, невисоку оцінку економічної свободи [8, с. 34], як не дивно, не має прискорено скасовуватися, оскільки несе в собі конструктивне начало. Воно полягає в тому, що, по-перше, для цих країн доцільно обрати модель фондового ринку, яка спирається на боргові інструменти, а по-друге, механізми корпоративного управління мають відігравати системоформуючу роль лише на мікрорівні – всередині окремих підприємств. На цьому рівні дійсно буде відбуватися консолідація великих пакетів акцій у руках певних акціонерів або співвласників, і корпоративна культура стане надбанням нечисленних шарів населення. У той же час на макрорівні традиції КУ і засновані на них механізми СП не зможуть отримати широкого розповсюдження незважаючи на будь-які заходи держави чи представників великого бізнесу. Замість того слід посилювати соціальну спрямованість роботи держави як провідної організуючої сили механізму соціального партнерства. З цього випливає недоцільність насичення правового поля постсоціалістичних країн законодавчими нормами, які показали ефективність у країнах з англо-американською моделлю фінансового ринку.

Що ж до України, то тут сучасна ситуація в галузі механізмів соціального партнерства не є унікальною. З одного боку, розвиток СП знаходиться у зародковому стані, оскільки кожна з трьох сил-учасниць (держави, менеджмент, працівники) сама ще не до кінця сформувалась в організаційному відношенні. З іншого боку, радянський етап історії України дав взірці існування численних механізмів доволі продуктивного соціального партнерства тодішніх гравців на ринку праці – тієї ж держави, адміністрації державних підприємств і працівників, які поголовно були членами профспілок.

Особливість же української ситуації складається у тому, що в ході приватизації під приводом формального характеру колишніх механізмів соціального партнерства вони фактично були вщент зруйновані, однак замість них так і не було створено нові механізми, які б відповідали сучасним світовим реаліям. Реальну обстановку в Україні можна вірно зрозуміти тільки з урахуванням особливостей проведеної приватизації.

У результаті її проведення, за нашими даними, провідні позиції у менеджменті зайняли не

аутсайдери, тобто зовнішні власники, які звичайно відіграють ведучу роль у розвинених країнах, а інсайдери – колишні керівники державних підприємств та працівники, що стали формальними акціонерами. При цьому усередині інсайдерів ключові позиції продовжують займати керівники підприємств. Робітники – акціонери в більшості випадків пасивні, бо не можуть вступати в конфлікт із менеджментом через погрозу звільнення в умовах зростаючого безробіття. Профспілки слабкі і реально не обстоюють інтереси працівників. Судова система практично не реформована і зорієнтована, як і раніше, на відстоювання інтересів держави, а не працівників.

У цій ситуації сьогодні, як і 5–10 років тому, найбільш активною силою виступає менеджмент, уся діяльність якого спрямована насамперед на особисте збагачення. Держава лише продовжує фіксувати статус-кво і дуже слабо реагувати на масові корпоративні і трудові конфлікти. Традиції судового захисту цивільних прав і прав власності у нашій країні наразі відсутні, законодавство удосконалюється незадовільними темпами через регулярні сплески протистояння між політико-економічними елітами і гілками влади. Відтак коло замикається.

Як його розірвати? Ми вважаємо, що існує два напрямки рішення проблеми. Перший – *внутрішній*, базований на врахуванні наших власних історичних традицій і пов'язаний з реальним розширенням прямого (кружки якості, змагання тощо) і представницького (ради трудових колективів, профспілки, уведення представників робочих комітетів у ради директорів) участі працівників в управлінні підприємствами. І другий, заснований на *зовнішньому* тиску на парламент і уряд з метою прискорення реформи механізмів соціального партнерства в Україні, яка передбачає підвищення відкритості суспільства, прозорості законотворчого процесу і дотримання демократичних норм.

Все вказане вище змушує нас констатувати, що здійснюваний нині рух до інтеграції з ЄС безпосереднього впливу на розвиток механізму соціального партнерства в Україні, швидше за все, не справить. У той же час вимушене (проте доволі поступове) зростання відкритості суспільства через міжнародні інформаційні канали все ж відбувається, що дозволяє прогнозувати досить довготривалий характер еволюції українського соціуму в напрямі створення сучасної (але власної, національно-обумовленої) моделі соціального партнерства та такої її важливої складової, як корпоративне управління. Саме в необхідності такої неквапливості та національної зумовленості орієнтації відповідних реформ умов розвитку вітчизняного бізнесу ми вважаємо головний урок, який українські підприємства та українська держава мають винести з аналізу міжнародного досвіду формування системи соціального партнерства.

CREATING THE SYSTEM OF SOCIAL PARTNERSHIP AS A MANAGEMENT MECHANISM IN CONTEMPORARY ENTERPRISES: WORLDWIDE EXPERIENCE AND UKRAINIAN PECULIARITIES

Vladimir Lazarenko, Doctor of Economic Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: lve_hibm@ukr.net, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0972-5767>

Great majority of studies of the social interaction within the system of Ukrainian enterprises management are devoted to the mere description of its forms and mechanisms dominant in the developed market countries, being oriented at their sole imitation within the transitional economy. The subject of the article was to reveal the particularity of formation of the social partnership system at the contemporary enterprises of Ukraine. Principal aim was to delineate the potentialities that these companies possess in utilizing the worldwide experience of the corporate governance. Main tasks of the study were to: expose the behavioral particularities of varied enterprise governance subjects in the post-command economy; detect the interconnections between models of the management and social dialogue formed at the privatized enterprises; outline the objective limitations and possibilities of reworking the international experience of social partnership and corporate governance to the transitional economy conditions. The factual evidence was drawn from the external and internal data of the Ukrainian corporate bodies and its generalization by the National Commission on SSM at various stages of enterprises operation. The study methodology comprises systemic, factorial and statistical analysis.

Main results include: demonstration of vital necessity that the first-hand consideration of the nationally-based forms of all economic actors' interaction has in constructing the institutes of enterprise governance in Ukraine; elucidation of algorithm of the different social partnership system elements enhancement; and elaboration of forecast of its effects in optimizing the management process at the national and international companies in economy of Ukraine.

Key words: social partnership, corporate governance, economic behavior, enterprise management, transitional economy, international business.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА КАК МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ОСОБЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Лазаренко Владимир Евгеньевич, докт. экон. наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: lve_hibm@ukr.net, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0972-5767>

Большинство исследований сферы социального взаимодействия субъектов и объектов управления отечественными предприятиями посвящено описанию ее форм и механизмов, функционирующих в развитых рыночных странах, и нацелено лишь на их некритичное копирование в транзитивной экономике. Предметом исследования статьи стало выявление специфики становления системы социального партнерства на предприятиях Украины. Цель состоит в определении потенциала использования ими мирового опыта корпоративного менеджмента. Задачи: выявление особенностей поведения различных групп участников управления предприятиями в постсоциалистической экономике; раскрытие зависимостей между установившимися на приватизированных предприятиях моделями управления и социального диалога; описание объективных ограничений и возможностей адаптации мирового опыта построения социального партнерства и корпоративного управления к условиям переходной экономики. Фактологическую базу исследования составили данные внешней и внутренней отчетности украинских корпоративных предприятий и их обобщение Национальной комиссией по ЦБФР на разных этапах функционирования последних, а методологическую – применение системного, факторного и статистического анализа.

Получены следующие результаты: обоснована необходимость первоочередного учета национально-обусловленных форм взаимодействия хозяйственных субъектов при формировании институтов управления предприятиями в посткомандной среде; раскрыт алгоритм совершенствования различных элементов системы социального партнерства и выработан прогноз ее влияния на оптимизацию процесса управления национальными и международными компаниями в экономике Украины.

Ключевые слова: социальное партнерство, корпоративное управление, хозяйственное поведение, менеджмент предприятий, транзитивная экономика, международный бизнес.

References

1. Baranovskiy, V. G. (2017). *Sovremennye globalnye problemy*. M.: Aspekt Press. Vzyato s <http://www.bibliocomplectator.ru/book/?id=8895> [in Russian]
2. Vengher, L. A. (2007). Evoljucija formaljnykh system korporativnogho upravlinnja: svitovyj dosvid ta upravlinjsjka praktyka. *Aktualjni problemy ekonomiky*, 1, 26-33. [in Russian]
3. Gryadushchiy, B. A., Petrenko, S. Ya., & Chernova, V. A. (2013). *Korporativnoe upravlenie v tranzitivnoj ekonomike*. Donetsk: DonUGI. [in Russian]
4. Dedov, L. A., & Tonkikh A. S. (2006). Ob instrumentakh koordinatsii korporativnykh otnosheniy. *Vestnik SPbGU*, 4, 46-54. [in Russian]
5. Druzhinin, N. L. (2016). Vliyanie institutsionalnoy sredy na organizatsiyu korporativnogo upravleniya (na primere Yaponii). *Vestnik SPbGU*, 2, 121-132. [in Russian]
6. Aleks, Settlz. (2007). Korporativnaya sotsialnaya otvetstvennost: (Obzor dokladov II-y Mezhdunarodnoy konferentsii «Korporativnoe upravlenie i ustoychivoe razvitie biznesa: strategicheskie roli sovetov direktorov»). *Korporativnye finansy*, 4, 94-96. Vzyato s <http://www.ecsocman.edu.ru/cfjournal/msg/319148.html> [in Russian]
7. Kudinova, M. M. (2000). K voprosu ob usovershenstvovanii natsionalnoy modeli korporativnogo upravleniya. *Biznes-Inform*, 8, 112-116. [in Russian]
8. Mirkin, Ya. (2000). Traditsionnye tsennosti naseleniya i fondovyy rynek. *Rynok tsennykh bumag*, 7, 33-36. [in Russian]
9. Gholikov, V. I. (Red.). (2013). *Rozvytok korporatyizmu i korporativnykh vidnosyn v ekonomici Ukrajinny*. K.: IEP. [in Ukrainian]
10. Utkin, A. I. (2009). *Budushchee glazami natsionalnogo soveta po razvedke SShA: globalnye tendentsii do 2025 g. Izmenivshiyasya mir*. M.: In-tut ekonomicheskoy strategii. [in Russian]

11. Filipchenko, A. S., & Budkin, V. S. (2012). *Svitova ekonomika: pidruchnyk*. K.: Lybidj. [in Ukrainian]

12. Hofstede, G., Hofstede, J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organisations: Software of the Mind* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.

13. Malyarets, L., Draskovic, M., Babenko, V., Kochuyeva, Z., and Dorokhov, O. (2017). Theory and practice of controlling at enterprises in international business. *Economic Annals-XXI*, Vol. 165, Issue 5-6, pp. 90-96. DOI: 10.21003/ea.V165-19

14. Geert Hofstede. (n.d.). "What about Ukraine?" – *Geert Hofstede Eye on Ukraine*. Retrieved from <https://geert-hofstede.com/ukraine.html>

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ СТРУКТУРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В КРАЇНАХ НАФТО-ЕКСПОРТЕРІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВИХ ЦІН НА НАФТУ (НА ПРИКЛАДІ БОЛІВАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ВЕНЕСУЕЛА)

Марченко Іван Сергійович

канд. екон. наук, старший викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: ismarchenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6604-8766>

Шаповал Владислав Сергійович

Студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: vlad-shapoval-99@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2075-1234>

В статті розглянуто питання залежності економіки країни нафто-експортера (на прикладі Венесуели) від кон'юнктури на світових ринках нафти через аналіз окремих складових її соціально-економічної системи. Предметом дослідження статті є прояви структурної економічної кризи у Венесуелі в умовах змін цін на нафту на міжнародних ринках. Мета – визначення основних причин структурної економічної кризи в Венесуелі та узагальнення напрямів її подолання. Завдання: розглянуто наслідки падіння світових нафтових цін в 2014–2016 роках на економічний стан Венесуели; зроблено огляд економічного співробітництва між Венесуелою та ключовими світовими гравцями, зокрема, США, КНР, РФ; проаналізовано зміни соціально-економічного стану у Венесуелі, що були викликані експортними втратами та наведено перспективні шляхи подолання кризи.

При проведенні дослідження використовувалися методи дослідження: метод порівняння – при характеристиці двосторонніх політико-економічних відносин між Венесуелою та розвиненими країнами Заходу з одного боку, й новими геополітичними партнерами Венесуели з іншого; аналітико-емпіричний, статистичний метод – при аналізі соціально-економічних показників розвитку економіки Венесуели в умовах рецесії; причинно-наслідковий та метод дедукції – при визначенні слабких сторін економіки Венесуели та напрямів згладжування суперечностей в умовах нафто-експортної залежності.

На основі вище зазначеного отримано такі результати: виявлено основні причини виникнення структурної кризи у Венесуелі, визначено перспективні шляхи стабілізації грошово-фінансового становища економіки, зокрема, впровадження криптовалюти з прив'язкою до нафти, як додаткового джерела надходження фінансових ресурсів в країну й пошук нових джерел кредитного фінансування, використовуючи геополітичний аспект. Висновки: виявлено, що економічна криза в Венесуелі викликана надмірною залежністю розвитку економіки від експорту нафти через неефективність багатьох аспектів соціально-економічної системи, при цьому, вирівнювання світових цін не дозволяє швидко вийти з глибокої рецесії, тому коливання цін на світових ринках буде загострювати внутрішнє економічне становище та спричинятиме соціально-політичній кризі в країні.

Ключові слова: гіперінфляція, експортозалежність, криптовалюта, нафтоекспорт, соціально-економічний стан, структурна криза.

Вступ. В сучасному періоді розвитку світової економіки, сутність та значення енергетичних ресурсів набуває нового змісту. Так як економіка світу функціонує сьогодні як єдина система світового господарства, для функціонування даного організму потрібна всезростаюча кількість енергетичних ресурсів, які за кількістю є вичерпними. Розвиток альтернативних (відновних) джерел енергії, незважаючи на поступове зростання своєї частки в загальному обсязі, ще не в змозі повністю задовільнити потреби глобальної економіки. Традиційні види енергоресурсів, головним з яких залишається нафта, крім значення в економічному аспекті, мають також величезний вплив на розвиток країн і в геополітичному аспекті.

Стійка тенденція останніх трьох десятиріч на зростання вартості нафти на світовому ринку

різко змінило характери міжнародних відносин між країнами. Нафта стала не просто товаром, на який існує постійний попит в світі, а і інструментом розвитку та впливу в геоекономічному й геополітичному сенсі. Лідуючі країни нафто-експортери за останні роки не тільки змогли різко збільшити обсяги ВВП свої країн, а й стати регіональними лідерами в економічному, соціальному та військово-політичному напрямках. В світі змінився баланс сил в бік країн, які за типом відносяться до країн, що розвиваються, при цьому експортуючи великі обсяги нафти та газу в розвинені країни світу, таким чином впливаючи на подальший розвиток світогосподарської системи на рівних з традиційними лідерами, такими як США, країни Західної Європи, Японія тощо. Проте, світовий ринок нафти має тенденцію до значних коливань.

Співвідношення споживання та пропозиції нафти, відносини та протиріччя між нафто-експортерами, стійка тенденція в прагненні країн до енергонезалежності – все це створює нестабільність світових цін. Така нестабільність, в свою чергу, викликає значні економічні потрясіння в країнах, які спеціалізуються на добутку та експорті нафти, адже залежність від кон'юнктури в даному напрямку створює широкий спектр ризиків в економічному зростанні таких країн, що загалом підтверджує високу актуальність даної теми.

Постановка завдання. Мета даної статті – визначити джерела появи структурної соціально-економічної кризи в країнах, залежних від експорту сировинних ресурсів в сучасному світі на прикладі конкретної країни та узагальнити методи подолання її наслідків задля стабілізації економічного стану.

Результати дослідження. В другій половині 2014 року світ сколихнуло нове різке падіння цін на світових ринках нафти. Ціни на дану сировину впали зі 110 дол. майже до 50 дол. США за барель, а в подальшому до 30 дол. США за барель. Останній раз барель нафти коштував майже 30 дол. США в грудні 2003, на момент проведення американськими військами спецоперації в Іраку [1]. Ситуація, яка склалася на світових ринках, вплинула на економіки багатьох країн, зокрема, на економіки країн нафто-експортерів, що спричинило падіння певних економічних показників в країнах.

Однією з таких країн, яка може служити наочним прикладом, стала Венесуела. Міжнародна кон'юнктура на нафтових ринках, яка склалася за період 2014–2016 років сильно вплинула на внутрішнє становище у Венесуелі та викликало велику соціально-економічну кризу. Оскільки, Венесуела є країною-членом ОПЕК, вона входить до групи країн з найбільшими запасами та видобутком нафти у світі. У Венесуелі, за оцінками британської компанії British Petroleum, зосереджено 298,35 млрд. барелів, що становить 17,5 % від загальносвітових запасів нафти та є лідером в світі за цим показником [2].

На сьогоднішній день, Венесуела є аграрно-промисловою країною з розвинутою нафтодобувною промисловістю. Початок добування нафти розпочався ще в 1917 році. Інтенсивна розробка нафтових покладів у Венесуелі надала можливість до стрімкого економічного росту, який відбувався в 1930–70-х роках. ВВП на душу населення став на рівні деяких європейських країн, на той період – найвищим в Латинській Америці. Проте, за період з 1917 р. по 1975 р. загальний розмір доходів іноземних нафтових корпорацій в Венесуелі перевищив 200 млрд дол. США, тоді як держава отримала лише близько 45 млрд дол. США [3]. Дана проблема була вирішена у 1976 році при президенті Карлосі Пересі, коли нафтова промисловість Венесуели

була націоналізована та створена державна нафтова компанія Petroleos de Venezuela SA (PDVSA). Однак, Венесуела не змогла ефективно використовувати створені можливості. В кінці 1980-х років різке зниження нафтових цін на світовому ринку призвело до економічної кризи.

З приходом до влади Уго Чавеса (1999 р.) був прийнятий закон, що передбачає посилення ролі держави і збільшення оподаткування в нафтовій сфері. ВВП країни після ведення норм склав приблизно 131,7 млрд дол. США за 2002 рік, а середній дохід на душу населення знов став найвищим в Латинській Америці. Настільки різке перетворення країни пояснюється однією причиною – високий рівень нафтовидобутку. Половина нафти, що видобувається в Венесуелі, експортується в США (13% нафтового імпорту США). Таким чином, видобуток нафти в Венесуелі, який розпочався 100 років тому та зробив даний регіон дуже привабливим зі сторони іноземних корпорацій, зокрема, американських ТНК. У двосторонніх відносинах між США та Венесуелою склалися тривалі та стійкі торговельні відносини в галузі нафти, які залишаються й сьогодні, навіть, попри накладені санкції з боку США.

В 2013 році, після смерті Уго Чавеса, новим президентом став Ніколас Мадуро, який продовжив його політику. Стан економіки залишався стабільним, але тримався, переважно, лише на високих світових цінах на нафту. У країні почав виникати дефіцит основних товарів. За 2013 рік державний борг країни складав 70% ВВП, бюджетний дефіцит – 13%, ВВП країни зріс на 1,3 %, інфляція склала близько 56,3 % [4].

З даної таблиці можна бачити, що ВВП країни зростав на періоді 2009-2013 років, коли ціни на нафту були в діапазоні 65–110 дол. США за барель. Починаючи з другої половини 2014 року, ціни впали з 100 дол. США за барель до 55 дол. США за барель на початку 2015 року. Можна відзначити, що за період 2009–2013 року були поповнені міжнародні резерви, які за попередній період низьких цін на нафту були майже вичерпані.

Після світової фінансової кризи 2008 року, ціни на міжнародних ринках нафти почали зростати. У березні-грудні 2010 р. рівень цін на нафту стабілізувався на рівні 70–80 доларів США за барель. 1 лютого 2011 р. барель (через початок політичної кризи в Лівії) знову став дорожче 100 доларів США і в квітні 2011 р. досяг рівня 124-126 доларів США. Зростання цін було стримано компенсацією нафтового експорту Лівії поставками із стратегічних резервів Міжнародного енергетичного агентства США (всього близько 90 млн. барелів в середині 2011 р.). Вартість нафти марки Brent з лютого 2012 року коливалася на рівні 105-120 доларів США за барель. Ціна почала падати через проблеми в Єврозоні, зокрема в Греції. 1 червня 2012 року ціна на нафту опустилася до позначки нижче 100

доларів США, але змогла повернутися до рівня 100-115 доларів США у липні 2012 року: на зростання вплинули криза в Сирії і інші поточні події. У 2013 році котирування нафти марки Brent короткочасно опускалося нижче рівня в 100 доларів США (в квітні і червні), але середньорічна ціна склала 108,56 доларів США. У січні-серпні 2014 року середні ціни на нафту марки Brent

складали 107 долара США за барель. В кінці літа 2014 р. стало відзначатися падіння попиту на паливо в США і Китаї, при цьому виник надлишок пропозиції через надмірний видобуток нафти в США і поставок із Саудівської Аравії. Також, в кінці серпня, після річної перерви відновилися поставки нафти з Лівії [6].

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники Венесуели за період 2009-2017 років *

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зростання ВВП (річний%)	-3,2	-1,5	4,2	5,6	1,3	-3,9	-6,2	-16,5	-14
ВВП на душу населення, дол. США	8442	10316	11541	11287	7869	7029	7922	7609	6683
ВВП по ПКС, млрд дол. США	237,3	294,3	334,1	331,5	234,4	212,3	242,6	236,1	210,1
Експорт нафти (% від ВВП)	6,9	9,4	18,6	14,7	14,2	9,3	8,5	8,0	8,3
Міжнародні резерви (млрд. дол. США)	34,3	29,7	27,9	29,5	20,3	21,5	15,6	10,1	9,8
Інфляція, %	25,1	27,2	27,6	20,1	57,4	64,7	159,7	302,6	2818,4

Складено авторами за матеріалами: [4;5]

Серед головних причин падіння цін на нафту на міжнародних ринках можна виділити наступні:

– США вийшли на перше місце в світі з видобутку нафти. Експортувати нафту вони не стали, зате стали набагато менше імпортувати, що призвело до "перегріву" попиту;

– Однією з фундаментальних причин зростання глобальної пропозиції стала так звана "сланцева революція" в США. Ще в кінці 2013 року з'явилися прогнози, що США з видобутку нафти і газу вийдуть на перше місце в світі. У вересні середній щодобовий видобуток нафти в США досягнув 8,7 млн барелів. Це стало максимальним показником з липня 1986 року. У 2015 році середньодобовий видобуток нафти в Сполучених Штатах зріс до 9,5 млн барелів (більше, ніж в Саудівській Аравії);

– Саудівська Аравія та інші союзники США в Перській затоці вирішили не жертвувати своєю часткою ринку заради цін на нафту. Від зниження видобутку найбільше виграють їхні конкуренти – Іран і Росія. Саудівська Аравія має резервів на 900 мільярдів, а собівартість видобутку становить 5-6

доларів США за барель, що дозволяє пережити низькі ціни;

– Після того як було досягнуто згоди щодо ядерної програми Ірану, більшість міжнародних санкцій проти Тегерану було знято. Таким чином, країна знову отримала доступ до міжнародного ринку нафти і цілком може почати (так само як і її сусід – Ірак), нарощувати видобуток. На сьогодні обсяг видобутку Ірану, за даними ОПЕК, складає близько 3 млн. барелів на день. Міжнародне енергетичне агентство (IEA) прогнозувало зростання виробництва на 300 тис. барелів на день уже до кінця 2014 року. Тобто, пропозиція на ринку ще більше збільшилась, що також стало чинити тиск на ціноутворення [7].

Ситуація яка склалася на світових ринках нафти за період 2014–2016 років вплинула на внутрішнє становище у Венесуелі, загостренням економіко-політичної кризи, яка розпочалася з студентських акцій протесту та переросла в масові акції протесту по всій країні. Основними причинами масових акцій була економічна криза

(нестача продовольчих і господарських товарів), суворий контроль держави над економічними процесами, високий рівень злочинності та корупції [8].

Новообраний президент Ніколас Мадуро, який приступив до керування країною в період початку важкого економічного становища, отримав на півроку надзвичайні повноваження від парламенту для відновлення економічної

стабільності в країні. Він оголосив «економічний наступ» і, зокрема, ввів 30-відсоткову межу на прибуток для приватних компаній, що в свою чергу викликало дефіцит основних товарів – таких як цукор і рослинне масло, тощо. Підвищення цін, інфляція, зменшення експорту – все це спричинило масові протести, в першу чергу – студентства й молоді [9].

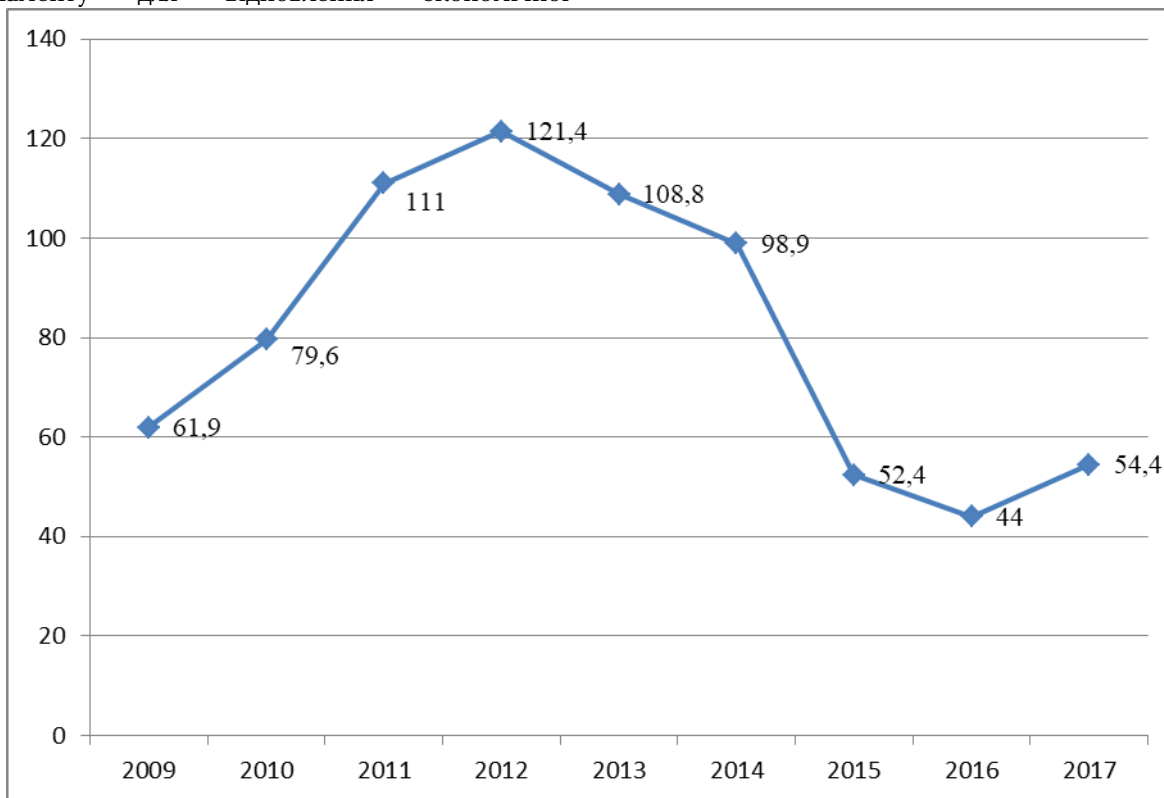

Рис. 1. Динаміка середньорічних цін на нафту марки Brent за 2009-2017 роки (в дол. США за барель) *
Складено авторами за матеріалами: [6]

Різне зниження експортних надходжень нафти із-за світової кон'юнктури привело також до згортання соціальних програм, що, в свою чергу, різко зменшило популярність президента Мадуро. Криза призвела до зубожіння абсолютної більшості венесуельського народу. Залежність

економіки Венесуели від експорту нафти виявилось дуже великим. З кожним роком, відсоток експорту нафти від загального експорту країни залишався високим, навіть після падіння цін на ринках (табл. 2).

Таблиця 2

Нафтоекспорт в загальному експорті Венесуели за період 2009-2016 рр. *

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний експорт, млрд дол. США	88,8	93,2	144	153	144	63	34,3	26,6
Експорт нафти, млрд дол. США	66,5	69,6	112	125	128	47,8	24,9	18,2
Відсоток експорту нафти від загального експорту, %	75 %	75%	78%	82%	89%	76%	73%	69%

Складено авторами за матеріалами: [10]

Проблеми в середині країни не покращували імідж до Венесуели зі сторони світового

співтовариства. Міжнародна реакція на заворушення в Венесуелі була неоднозначною.

США та країни Західної Європи осудили дії влади та застосування сили, що понесли за собою сотні смертей. Були введені персональні санкції на ближче оточення президента Мадуро; ЄС навіть ввело ембарго на продаж зброї. Деякі країни Латинської Америки також засудили дії влади Венесуели і ввели проти цієї країни санкції. Зі сторони Російської Федерації та КНР було надано політичну та фінансову підтримку режиму, який склався в країні.

Якщо говорити про відносини між США та Венесуелою, то вони залишаються на вкрай низькому рівні. Для них характерне тісне економічне співробітництво, а з іншого боку – санкції із різних причин, найголовнішою тезою залишається «недемократичний політичний режим», який склався в країні.

Якщо в ХХ столітті для США головним «подразником» в цьому регіоні була Куба, то зараз це місце зайняла Венесуела. Після політико-економічної кризи, яка відбулася в країні в 2014 році та продовжується зараз, США навіть розглядали план військової інтервенції для зміни влади. Парадоксально, але є фактом те, що незважаючи на всі критичні висловлювання і невітні епітети, якими постійно обмінюються Вашингтон і Каракас, США є одним з найбільших імпортерів венесуельської нафти. На думку венесуельського економіста Хосе Торо Харді,

якщо Вашингтон дійсно введе ембарго, Каракасу буде складно знайти нового покупця [11].

Ряд обмежувальних заходів, прийнятих Вашингтоном щодо Каракаса, вже діє декілька років. Це не тільки блокування рахунків окремих осіб, але і більш серйозні спроби тиску. У серпні 2017 року президент Трамп підписав указ про введення нових санкцій відносно Венесуели. Американським компаніям були заборонені угоди з новими борговими зобов'язаннями та цінними паперами, випущеними урядом цієї країни й державною нафтовою компанією PDVSA, з термінами погашення більше 30 і більше 90 днів.

Поки США все ще залишається найважливішим торговим партнером Латинської Америки, а виробничі ланцюжки добре узгоджені один з одним. Однак намітилася явна тенденція до зниження. Якщо в 2001 році в США поставлялося 56 % латиноамериканського експорту, то в 2016-му залишилося всього 32 % [12].

Якщо ж говорити про Венесуелу, то для неї також характерні загальні латиноамериканські тенденції до зменшення експорту на ринки Північної Америки (зокрема, США). Можна відзначити, що на ринки Південної Америки експорт також різко зменшився, але простежується збільшення експорту в країни Азії. Станом на 2016 рік ринки Північної Америки та Азії зрівнялися у відсотковому відношенні від загального експорту – 41%.

Таблиця 3

Географічна динаміка загального експорту Венесуели за регіонами світу у 2009–2016 рр., млрд дол. США *

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Північна Америка	43,1 (48%)	44,6 (48%)	60,1 (42%)	56,2 (37%)	61,1 (42%)	29,7 (47%)	15,7 (46%)	10,8 (41%)
Південна Америка	19,9 (22%)	15,0 (16%)	32,7 (23%)	28,4 (19%)	16,3 (11%)	2,2 (3,6%)	1,1 (3,3%)	0,709 (2,7%)
Азія	10,4 (12%)	19,6 (21%)	31,4 (22%)	49,5 (32%)	59,0 (41%)	26,9 (43%)	14,2 (41%)	10,8 (41%)
Європа	7,6 (8,6%)	7,1 (7,6%)	9,1 (6,3%)	8,1 (5,3%)	7,5 (5,2%)	4,0 (6,5%)	3,1 (9,1%)	4,1 (16 %)

Складено авторами за матеріалами: [10]

Головною проблемою експортних відносин Венесуели є не диверсифіковані ринки збуту своїх товарів, наприклад, якщо говорити про експорт, то це зокрема країни: США, Китай, Бразилія, Колумбія, Голландія, які займають майже 50% експортних відносин.

Венесуела намагається відкрити й інші ринки збуту своєї нафти та збільшити її поставки до країн Азії, зокрема, до КНР. Загалом Китай останніми роками застосовує «дипломатію чекової книжки» в Латинській Америці. Китай інвестував в Латинську Америку понад 113 млрд. дол. США і надав кредити на суму в 141 млрд. дол. США. За останнє десятиліття торговельний оборот між Латинською Америкою і Китаєм збільшився до 200 млрд. дол. США [12].

Голова КНР Сі Цзіньпін, починаючи з 2012 року, тричі об'їздив Латинську Америку. За його словами, Латинська Америка - «пульсуючий і багатобічний» континент, який за допомогою Китаю і взаємовигідному партнерству може вступити в новий вік розвитку. На кінець 2012 року Китай і Венесуела уклали угоди в різних сферах на суму 10 млрд дол. США, з яких 4 млрд дол. США – в збільшення видобутку нафти. Китайські кредитори не пов'язують видачу кредиту зі стандартами в галузі прав людини або екології, але дають гроші під високі ставки, які повинні гарантуватися постійними поставками сировини.

У першій половині 2012 року сторони домовилися про будівництво в Китаї трьох

нафтопереробних заводів, які будуть працювати з сировиною, що добувається на родовищах поясу Оріноко. Заводи будуть перебувати у спільній власності Венесуели та КНР. Згідно з попередніми розрахунками, сумарна потужність заводів складатиме до 800 тис. барелів на добу. Відповідно до досягнутих домовленостей в травні 2012 р., в південній китайській провінції Гуандун закладено будівництво першого нафтопереробного заводу. Вартість проекту оцінюється в 8,3 млрд. дол. США. Основною метою подальших двосторонніх відносин між КНР та Венесуелою в області економіки було визначено збільшення обсягів експорту венесуельської нафти в Китай з доведенням відповідного показника до 2015 року до 1 млн барелів на добу проти 500 тис. барелів на добу [13].

Однак в даний час, у зв'язку з економічною кризою і падінням цін на нафту, положення в Венесуелі залишається вкрай важким. У січні 2015 р. Ніколас Мадуро здійснив візит до КНР, щоб запросити додаткове фінансування. Повернувшись назад, він оголосив про отримання 20 млрд. дол. США у вигляді кредитів і вкладень, які будуть спрямовані Пекіном. Такий жест Китаю свідчить про тісну співпрацю країн. Всього з 2007 р. Венесуелі було виділено понад 50 млрд дол. США з Китаю.

Венесуелою також цікавиться Росія, яка має технології в нафтогазовій сфері, зокрема, добування, переробки, транспортуванні нафти, а також фінансові ресурси, в яких Венесуела відчуває гостру необхідність. Російська Федерація та Китайська Народна Республіка можуть запропонувати Венесуелі альтернативу в кредитах та інвестиціях на противагу США. Якщо говорити про РФ, то сьогодні посилюються не тільки політичні зв'язки між країнами, але з кожним роком нарощується економічне співробітництво, особливо, в нафтогазовій сфері. З іншого боку, РФ та КНР відстоюють свої геополітичні інтереси в Латинській Америці через Венесуелу для послаблення свого головного конкурента – США.

В вересні 2008 року президент Венесуели У. Чавес заявив, що Росія та Венесуела створюють спільний нафтовий консорціум. До цього консорціуму увійшли державна нафтова компанія Petroleos de Venezuela SA, а також НК «ЛУКОЙЛ», «ТНК-ВР», НК «Роснефть», «Газпром» та «Сургутнефтегаз». Пізніше даний консорціум почав також спеціалізуватися на видобутку природного газу. Даний проект розрахований на 40 років, в якому об'єм інвестицій зі сторони російських компаній може становити 25-30 млрд дол. США. Великий об'єм інвестицій пояснюється фізичними властивостями венесуельської нафти, тому для реалізації даного проекту потрібно створити особливу інфраструктуру [14].

З 2016 року продуктивність СП за участю російських компаній склала 305 тис. барелів на добу, що забезпечило сумарний річний видобуток

9 млн. тон (7% від сукупного обсягу венесуельського виробництва). У 2013 році в Венесуелі (о. Маргарита) відбувся перший російсько-венесуельський конгрес з проблематики в'язкої і надв'язкої нафти. Нафтоналивні судна групи компаній ПАТ «Совкомфлот» більше 6 років забезпечують транспортування венесуельської нафти. З 2016 року російська компанія перевезла 11 млн. тон нафти і нафтопродуктів [15].

Росія в розпал масових протестів у 2017 році надала владі Венесуели значну економічну допомогу, переважно – в нафтовидобувну галузь. Венесуелі був наданий кредит в 6 млрд. дол. США в рамках російсько-венесуельського консорціуму (на даний час представлено лише дві компанії Petroleos de Venezuela SA та НК «Роснефть», яка викупила акції інших російських компаній).

«Роснефть» запобігла дефолту і повалення політичного режиму президента Венесуели Ніколаса Мадуро. Отриману валюту Каракас витрачає на виплати за зовнішнім боргом і імпорту товарів першої необхідності – від продуктів харчування до медичного обладнання.

В обмін на кредити «Роснефть» отримує поставки надважкої нафти і частки в проектах венесуельської нафтогазової держкомпанії Petroleos de Venezuela (PDVSA). Незважаючи на те, що в березні 2017 року Венесуела допустила технічний дефолт по державному боргу перед Росією на 2,8 млрд дол. США., «Роснефть» в цілому не зменшила обсяг інвестицій в нафтогазовий сектор Венесуели, який склав близько 20 млрд. дол. США. Ці плани озвучувалися до того, як в країні розгорнулася гуманітарна катастрофа, але глава «Роснефти» Ігор Сечін і сьогодні продовжує наполягати на комерційну привабливість венесуельського напрямку [16].

Після нормалізації цін на світових ринках нафти, після отриманих кредитів від РФ та КНР, період економічної кризи в Венесуелі продовжується під впливом внутрішніх факторів, зокрема, соціальних та політичних проблем, що в свою чергу вплинули на національну валюту – болівар.

Болівар був введений в 1879 році та діє по нині. Починаючи з 1934 року, обмінний курс був зафіксований в розмірі 3,9 боліварів за 1 долар США, який тримався до 1983 р. Болівар був найбільш стабільною валютою регіону в даний період. З тих пір, він став жертвою високої девальвації. Венесуельський болівар не є вільно конвертованою валютою. Станом на травень 2011 року, курс болівара був зафіксований по відношенню до долара США в співвідношенні 4,3 болівара за 1 долар США [17]. У лютому 2013 року була проведена девальвація валюти на 46,5%, курс склав 6,3 болівара за 1 долар США. 18 лютого 2016 року президент Мадуро встановив курс 10 боліварів за 1 долар США [18].

У Венесуелі купування валюти приватними особами заборонена, тому поряд з офіційним курсом існує курс чорного ринку, який суттєво відрізняється від офіційного (2 серпня 2018 року після рішення про зміну грошової системи Венесуели, Конституційна асамблея країни скасувала заборону на обмін валюти для населення. Подібними заходами уряд намагається послабити тиск на економіку в умовах гіперінфляції, яка вже наблизилася до мільйона відсотків [19]). У листопаді 2013 року курс чорного ринку перевищував офіційний приблизно в 10 разів і становив близько 60 боліварів за 1 долар США. З падінням вартості нафти в 2014 році в країні почалася серйозна економічна криза, що відбилася на динаміці цін на чорному ринку валюти. У вересні 2014 року за 1 долар США давали вже 100 боліварів, в лютому 2015 року – 200 боліварів, в травні 2015 року – 275 боліварів, у вересні 2015 року – 730 боліварів, в лютому 2016 року – 1000 боліварів, в жовтні 2016 року – близько 1200 боліварів, а в листопаді 2016 року (у зв'язку з випуском купюр номіналом в 20 000 боліварів) курс долара США перевищував 1500 боліварів. Незважаючи на деяке підвищення цін на нафту внаслідок угоди країн – експортерів нафти в листопаді 2016 року, курс болівара продовжував падати і до кінця березня 2017 року коливався навколо приблизно 3500 боліварів за 1 долар США. На кінець червня 2017 року курс на чорному ринку становив уже близько 8000 боліварів за долар США. У зв'язку із загострення внутрішньополітичної та економічної обстановки в Венесуелі на 1 серпня 2017 року за 1 долар США давали вже 12 000 боліварів, а 4 серпня 2017 року – 18 000 боліварів. Станом на кінець листопада 2017 року курс долара США на чорному ринку Венесуели досяг майже 100 тисяч боліварів за 1 долар США. Станом на кінець травня 2018 року курс за 1 долар США перевищив 990 000 боліварів, 4 червня 2018 року курс перевищив 1 400 000 боліварів за 1 долар США, а 11 червня 2018 року, після перенесення спланованої на червень деномінації – 2,2 мільйона болівара. Станом на 17 серпня 2018 року курс долара США на чорному ринку перевищив 5 мільйонів боліварів [20, 21].

Гіперінфляцію, яка стала найпотужнішою в ХХІ сторіччі, керівництво Венесуели намагається подолати за допомогою нового тренду в сфері фінансів – криптовалюти. Венесуела, завдяки запуску першої в світі державної криптовалюти, вже збрала сотні мільйонів доларів США, як повідомив президент країни. «Тільки за один день продажів El Petro (так називається нова криптовалюта) було зібрано 735 млн. доларів США. Сьогодні народжується криптовалюта, яка може позмагатися з Суперменом», – заявив Ніколас Мадуро 20 лютого 2018 року в Каракасі, натякаючи на долар США. Венесуела, яка страждає від глибокої кризи, сподівається на те, що власна криптовалюта дозволить їй відновити

економіку. Інвестори мали можливість до 19 березня 2018 року купувати El Petro, вартість якої становила близько 60 доларів США за одиницю. Всього планується реалізувати 100 млн. криптомонет. Це означає, що якщо Венесуелі вдасться здійснити цю мету, то капіталізація El Petro складе 6 млрд. дол. США, і вона увійде в першу десятку криптовалют світу [23].

На рис. 2 згруповані основні причини появи гострої соціально-економічної кризи в економіці Венесуели в умовах різкого падіння світових цін нафту.

Висновки. Підводячи підсумок вищезазначеного, можна стверджувати, що світовий ринок нафти в сучасних умовах розвитку схильний до швидких злетів та швидких падінь щодо ціни. Даний ринок сьогодні регулюється одразу з двох боків: великими країнами (зокрема, США та РФ) з одного боку та країнами-членами ОПЕК з іншого боку. Також на ціну впливають різні фактори, серед яких політичні, економічні, військово-політичні та інші. Головною проблемою країн-експортерів нафти є, здебільшого, перманентна залежність економіки від високих цін на нафту на світовому ринку.

Венесуела, націоналізувавши нафтову промисловість, намагалася збільшити податкові надходження до бюджету та витіснити транснаціональні корпорації (які отримували надприбутки із видобутку та переважно не створювали додану вартість на території Венесуели). Проте, з часом ситуація не змінилася. Застаріле обладнання та виснажені родовища потребують оновлення й доступу до ринку новітніх технологій по видобутку нафти, але він був закритий через несприятливий міжнародний імідж країни. Створення консорціуму (з корпораціями з РФ) та кредитування економіки зі сторони КНР має на меті змінити таку ситуацію. В даній ситуації можна відзначити позитивні сторони, зокрема – відбувається диверсифікація ринків збуту нафти. Наприклад, азіатський ринок станом на кінець 2016 року в загальному експорті нафти з Венесуелою має таку ж частку, що й північноамериканський. Дана ситуація зможе позитивно відобразитися в майбутньому, насамперед, для подальшого розвитку економічних зв'язків з КНР.

До позитивних сторін потрібно віднести те, що Венесуела намагається пройти період політико-економічної кризи без залучення кредитів міжнародних фінансових структур, зокрема, МВФ та Групи Світового банку, не втягуючи країну у довгострокову заборгованість перед зовнішніми кредиторами. До негативних сторін в цій ситуації можна віднести те, що Венесуела закріплює статус сировинної економіки, не намагаючись диверсифікувати експортні доходи.

Падіння цін на нафту в 2014–2016 році спричинило до скорочень соціальних програм, що призвело до масових протестів, та загострення

політико-економічної кризи в середині країни. Закріплення світової ціни на нафту на позначці більше 70 дол. США за барель не вирішило структурної проблеми в економіці Венесуели. Тому, без вирішення спектру внутрішніх політико-

економічних проблем в країні та проведення більш ефективної політики, щодо зменшення залежності від експорту нафти, подальші коливання на світових ринках нафти можуть ще гостріше вплинути на економічний розвиток Венесуели.

Рис. 2. Головні причини структурної економічної кризи в Венесуелі * Складено авторами

THE OVERCOMING DIRECTIONS OF THE STRUCTURAL ECONOMIC CRISIS IN OIL EXPORTERS' COUNTRIES ACCORDING THE CONDITIONS OF GLOBAL OIL PRICES' INSTABILITY (AT THE EXAMPLE OF THE BOLIVARIAN REPUBLIC OF VENEZUELA)

Ivan Marchenko, Ph.D (Economics), V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: ismarchenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6604-8766>

Vladyslav Shapoval, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: vlad-shapoval-99@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2075-1234>

The article examines the dependence of the country's oil export economies (for example, Venezuela) on the state of the world oil markets through the analysis of the individual components of its socio-economic system. The subject of the study is the manifestation of the structural economic crisis in Venezuela in conditions of changes in oil prices in international markets. The goal is to identify the main causes of the structural economic crisis in Venezuela and to generalize the ways to overcome it. Objective: the consequences of the fall of world oil prices in 2014-2016 on the economic situation of Venezuela; A review of economic cooperation between Venezuela and key global players, in particular, the United States, the People's Republic of China, and the Russian Federation; The changes in the socioeconomic situation in Venezuela that were caused by export losses were analyzed and prospective ways of overcoming the crisis are presented. The study used the scientific methods: the method of comparison – in describing the bilateral political-economic relations

between Venezuela and the developed countries of the West, on the one hand, and the new geopolitical partners of Venezuela on the other; analytical-empirical, statistical method and others. In analyzing the socio-economic indicators of Venezuela's economic development under conditions of recession, the cause-effect and the method of deduction – in identifying the weaknesses of the Venezuelan economy and the ways of smoothing the contradictions in conditions of oil and export dependence. On this basis, the following results were obtained: it was identified the main causes of the structural crisis in Venezuela and promising ways in stabilization of the monetary and financial situation in the economy (in particular, the introduction of cryptocurrencies with an attachment to oil as an additional source of financial resources in the country and searching the new sources of loan financing with using of the geopolitical aspect. Conclusions: the economic crisis in Venezuela caused by the over-dependence of economic development on oil exports and due to the ineffectiveness of the socio-economic system's elements. The alignment of world prices does not allow for a deep recession's quickly emerging, therefore, price fluctuations in world markets will aggravate the internal economic position and will provoke a socio-political crisis in the country.

Keywords: hyperinflation, export dependence, oil export, cryptocurrency, socio-economic status, structural crisis.

НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРУКТУРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА В СТРАНАХ НЕФТЕЭКСПОРТЕРОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ МИРОВЫХ ЦЕН НА НЕФТЬ (НА ПРИМЕРЕ БОЛИВАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ВЕНЕСУЭЛА)

Марченко Иван Сергеевич, канд. экон. наук, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: ismarchenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6604-8766>

Шаповал Владислав Сергеевич, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: vlad-shapoval-99@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2075-1234>

В статье рассмотрены вопросы зависимости экономики страны нефте-экспортера (на примере Венесуэлы) от конъюнктуры на мировых рынках нефти через анализ отдельных составляющих ее социально-экономической системы. Предметом исследования статьи является проявления структурного экономического кризиса в Венесуэле в условиях изменений цен на нефть на международных рынках. Цель – определить основные причины структурного экономического кризиса в Венесуэле и обобщить направления его преодоления. Задачи: рассмотрены последствия падения мировых цен на нефть в 2014–2016 годах на экономическое положение Венесуэлы; сделан обзор экономического сотрудничества между Венесуэлой и ключевыми мировыми игроками, в частности, США, КНР, РФ; проанализированы изменения социально-экономического положения в Венесуэле, которые были вызваны экспортными потерями и приведены перспективные пути преодоления кризиса. При проведении исследования использовались методы исследования: метод сравнения – при характеристике двусторонних политико-экономических отношений между Венесуэлой и развитыми странами Запада с одной стороны, и новыми геополитическими партнерами Венесуэлы с другой; аналитико-эмпирический, статистический метод – при анализе социально-экономических показателей развития экономики Венесуэлы в условиях рецессии; причинно-следственный и метод дедукции – при определении слабых сторон экономики Венесуэлы и направлений сглаживания противоречий в условиях нефтеэкспортной зависимости.

На основе вышеуказанного получены следующие результаты: выявлены основные причины возникновения структурного кризиса в Венесуэле, определены перспективные пути стабилизации денежно-финансового положения экономики, в частности, внедрение криптовалюты с привязкой к нефти, как дополнительного источника поступления финансовых ресурсов в страну и поиск новых источников кредитного финансирования, используя геополитический аспект. Выводы: выявлено, что экономический кризис в Венесуэле вызван чрезмерной зависимостью развития экономики от экспорта нефти из-за неэффективности множества элементов социально-экономической системы, при этом, выравнивание мировых цен не позволяет быстро выйти из глубокой рецессии, поэтому колебания цен на мировых рынках будет обострять внутреннее экономическое положение и вызовет социально-политический кризис в стране.

Ключевые слова: гиперинфляция, криптовалюта, нефтяной экспорт, социально-экономическое положение, структурный кризис, экспортная зависимость.

References

- 1 EKSPYERT ONLINE. (2016). Pyat prichin padeniya tsen na neft. Vzyato s <http://expert.ru/2016/02/10/opyat-zagovoryi/> [in Russian]
- 2 BP Deutschland. (n.d.). Statistical Review of World Energy 2014. Retrieved from https://www.bp.com/content/dam/bp/country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf
- 3 Krasilshchikov, V. A. (2002). Latinskaya Amerika segodnya – Rossiya zavtra. *Mir Rossii*, 1, 40. [in Russian]
- 4 Statystychna baza Svitovogho banku. (n.d.). *Statystychna baza Svitovogho banku*. Vzjato z <http://databank.worldbank.org/> [in Ukrainian]
- 5 International Monetary Fund. (2018, October). *World Economic Outlook*. Retrieved from <http://www.imf.org/external/datamapper/datasets/WEO>
- 6 Sjoghodni. (2015, serpenj 24). Nafta jde na dno: jak zminjuvalysja ciny na "chorne zoloto" z 1990 roku. Vzjato z <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/neft-uhodit-na-dno-kak-menyalis-ceny-na-chemoe-zoloto-s-1990-goda-643509.html> [in Ukrainian]
- 7 Tema. (2014, ghrudenj 15). The Economist pro prychny padinnja cin na naftu. Vzjato z <http://tema.in.ua/article/8747.html> [in Ukrainian]
- 8 Ivanivskij, Z. V. (2014). Vnutrishnja i zovnishnja polityka Venesuely v umovakh kryzy. *Latynoamerykanskyj istorychnyj aljmanakh*, 14, T. 14, 224 – 225. [in Ukrainian]
- 9 The Heritage Foundation. (n.d.). *Venezuela Economy: Population, GDP, Inflation, Business, Trade, FDI, Corruption*. Retrieved from <https://www.heritage.org/index/country/venezuela>

- 10 The Observatory of Economic Complexity. (n.d.). *Venezuela (VEN) Exports, Imports, and Trade Partners*. Retrieved from <https://atlas.media.mit.edu/ru/profile/country/ven/>
- 11 TACC. (2018, fevral 14). *Kak Venesuela stala dlya SShA novoy Kuboy*. Vzyato s <http://tass.ru/opinions/4953277> [in Russian]
- 12 IPG Mezhdunarodnaya politika i obshchestvo. (2018, mart 9). *Sostyazanie mozhno schitat otkryтым*. Vzyato s <https://www.ipg-journal.io/regiony/latinskaja-amerika/statja/show/sostyazanie-mozhno-schitat-otkryтым-488/> [in Russian]
- 13 China.org.cn. (2012, desember 12). *Venezuela seeks to fuel oil links*. Retrieved from http://www.china.org.cn/business/2012-12/02/content_27287270.htm
- 14 Khalidov, I. V. (2012). *Sovremenaya deyatel'nost konsortsiuma rosiyskikh i venesuelskikh neftnyanykh kompaniy po osvoeniyu i kommertsializatsii resursov sverkhtyazhelyoy nefti basseyna Orinoko*. (Avtoref. dis. kand. ekon. nauk). Rossiyskiy gosudarstvennyy universitet nefti i gaza imeni I. M. Gubkina, Moskva. [in Russian]
- 15 Posolstvo Rossiyskoy Federatsii v Boliviarskoy Respublike Venesuela. (n.d.). *Posolstvo Rossiyskoy Federatsii v Boliviarskoy Respublike Venesuela*. Vzyato s <https://venezuela.mid.ru/rossijsko-venesuel-skie-otnosheniya> [in Russian]
- 16 Novaya gazeta. (2017, avgust 30). *Bolivar ne vyplatit kredit*. Vzyato s <https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/08/30/73645-bolivar-ne-vyplatit-kredit> [in Russian]
- 17 Central Intelligence Agency. (2018). *International Trade Statistics Yearbook*. Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2116.html#ve>
- 18 Lenta.ru. (2013, fevral 9). *Venesuela provela devalvatsiyu natsionalnoy valyuty*. Vzyato s <https://lenta.ru/news/2013/02/09/bolivar/> [in Russian]
- 19 Reuters. (2018, august 2). *Venezuela's Constituent Assembly legalizes money exchanges*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-economy/venezuelas-constituent-assembly-legalizes-money-exchanges-idUSKBN1KN2IW>
- 20 Babenko, V., Syniavska, O. (2018). Analysis of the current state of development of electronic commerce market in Ukraine. *Technology audit and production reserves*, 5, 4(43). DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146341>
- 21 Dolartoday. (2018, august 17). *Dolar Paralelo hoy Viernes Bs. 5409511,25 y Euro Bs. 6152399, 43*. Retrieved from <https://dolartoday.com/dolar-paralelo-1979/>
- 22 Babenko, V., Sidorov, V., Koniaieva, Y., Kysliuk, L. (2019). Features in scientific and technical cooperation in the field of non-conventional renewable energy. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 5(Special issue), pp. 105-112. DOI: 10.22034/GJESM.2019.05.SI.12
- 23 DW.com. (2018, fevral 21). *Venesuela za den zarabotala na kriptovalyute 735 mln dollarov*. Vzyato s <https://www.dw.com/ru/венесуэла-за-день-заработала-на-криптовалюте-735-млн-долларов/a-42668830> [in Russian]

СУЧАСНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ

Панасенко Ганна Сергіївна

канд. політ. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: panasenko@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Умови розвитку сучасного світу створюють образ людини, існування якої неможливе без різноманітних взаємозв'язків із суспільством. Саме глобалізація диктує необхідність розгляду всезагальних закономірностей розвитку нового формату моделі людини у взаємодії із суспільством. У повсякденності, загострюється концепція самості найменшої частини Всесвіту – людини.

Предметом дослідження є форми взаємодії людини та суспільства в умовах глобального розвитку в контексті національних інтересів. Мета роботи полягає в розкритті сутності сучасної взаємодії людини і суспільства в умовах глобального розвитку крізь призму національних інтересів. Завдання: дослідити особливості взаємодії людини і суспільства в умовах глобалізації крізь призму національних інтересів; з'ясувати причини трансформації національних інтересів в глобальні; проаналізувати конфлікт і співробітництво, як форми взаємодії людини та суспільства. Використовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, гіпотетичний метод.

Отримано такі результати: заміна національного інтересу глобалізаційним є одним із актуальних глобалізаційних викликів сучасного суспільного розвитку, який не можливий без врахування глобального інтересу. Особистий інтерес має бути реалізованим як у суспільстві, так і на національному рівні. Зараз ми знаходимося в процесі формування нової свідомості, тому сучасна людина, на жаль, ще не здатна чітко визначити на свідомому чи підсвідомому рівні власні національні пріоритети. Висновки: Варто завжди враховувати контекст, у якому реалізовується силовий потенціал. Говорячи про національні інтереси, зазвичай мають на увазі загальнодержавне або суспільне благо, проте через різноманіття особистостей кожен вбачає своє на шляху добробуту та безпеки.

Ключові слова: взаємодія людини та суспільства, глобальний розвиток, глобалізація, національний інтерес.

Сьогодні глобальні трансформації зачіпають і змінюють світовідчуття індивіда, світ людського досвіду, культурну ідентичність цілих народів, суспільства в цілому. Над окремими аспектами глобалізації замислюються філософи, політологи, культурологи, соціологи, економісти, дослідники комунікаційної науки та інші.

Актуальність роботи полягає в тому, що центральною у взаємодії "людина-суспільство" є проблема людини як громадянина; як основного елемента суспільства. Оскільки процес взаємодії людини і суспільства в умовах глобального розвитку є джерелом розвитку та становлення індивіда, то зазначене питання є сьогодні вельми актуальним.

Об'єктом дослідження виступає взаємодія людини та суспільства.

Предметом дослідження є форми взаємодії людини та суспільства в умовах глобального розвитку в контексті національних інтересів.

Мета статті – розкрити сутність сучасної взаємодії людини і суспільства в умовах глобального розвитку крізь призму національних інтересів.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання:**

- дослідити особливості взаємодії людини і суспільства в умовах глобалізації крізь призму національних інтересів;

- з'ясувати причини трансформації національних інтересів в глобальні;

- проаналізувати конфлікт і співробітництво, як форми взаємодії людини та суспільства.

Умови розвитку сучасного світу створюють образ людини, існування якої неможливе без різноманітних взаємозв'язків із суспільством. Саме глобалізація диктує необхідність розгляду всезагальних закономірностей розвитку нового формату моделі людини у взаємодії із суспільством, а ми додамо акцент на національних інтересах.

Вагомий внесок у дослідження самої людини з усіма її вадами та особливостями зробили: В. Андрущенко, В. Бех, Є. Бистрицький, А. Бичко, І. Бичко, І. Бондарчук, Г. Волинка, А. Єрмоленко, Г. Заїченко, М. Злотіна, В. Іванов, С. Кримський, М. Култаєва, М. Попович, Л. Ситниченко, В. Табачковський, М. Тарасенко. Діалог культур і цивілізацій розглядали М. Попович, Р. Додонов, О. Богуславська, В. Воронкова. У дослідженні людини і суспільства виділяється робота В. І. Шинкарука.

Взаємодію суспільства з представниками влади крізь призму глобалізації розглядають З. Батман, Дж. Гелбрайт, А. Карась, А. Макаренко, Д. Медоуз, О. Панарін, А. Толстоухов. Етичні аспекти

глобалізації та проблеми комунікації досліджували К. Апель, Д. Бюлер, А. Етціоні, А. Єрмоленко, Н. Луман, Є. Макінтайр, Ч. Тейлор та інші.

Теорії символічного інтеракціонізму присвятили свої роботи Дж. Мід, Г. Блумер. Теорії управління враженнями – Е. Гоффман. Психоаналітичній теорії – З. Фрейд.

Деякі аспекти зазначеної нами проблематики виступали предметом окремого аналізу в працях таких учених, як: М. Комлева, В. М. Князев, І. Крістол, І. Кучурадї, О. Ліснічук, І. Ф. Надольний, М. Пірен, Д. Узнадзе, Дж. Фейблман та ін.

Результати дослідження. Глобальне інтелектуальне світосприйняття людини вже здатне користуватися інформацією про явища і об'єкти всіх структур. Розвиток людства досяг високого рівня, охоплюючи все нову й нову інформацію щодня, фактично щохвилини, завдяки саме попереднім надбанням. Сутність сучасних умов взаємодії людини і суспільства в умовах глобального розвитку крізь призму національних інтересів недостатньо розроблена на сьогодні, тому вбачаємо за необхідне розглянути зазначену тематику в цій статті.

Саме у ХХІ столітті, в повсякденності, загострюється концепція самості найменшої частини Всесвіту – людини. На сьогодні існує декілька визначень поняття «взаємодія» (– це процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок [5]; – широкий загальний термін, що позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів (тіла, елементарної частинки, біологічної істоти, людини, співтовариства), при якій результат дії одного з них впливає на інші, що змінює їхню динамічну поведінку [6, с. 78]) тощо. Проте досі відсутнє загальне визначення процесу «взаємодії людини і суспільства», оскільки в умовах глобалізації здійснюється певне переосмислення понять та змісту значень.

Економіка, ймовірно, є найважливішим виміром глобалізації, проте й політика має важелі впливу на економіку. Ці два виміри впливають на культурний вимір глобалізації, а отже й на взаємодію людей, суспільства задля їхніх інтересів, серед яких присутній і національний аспект.

Сучасні процеси глобалізації внесли певні корективи в роль людини, яка сьогодні є засобом для досягнення політичних, ідеологічних, економічних та інших цілей. І це, звичайно ж, негативно впливає на розвиток особистості, оскільки відбувається процес мінімізації людського фактору.

Що найперше «несе» в собі людина? Звичайно ж, своє «Я». Проте навіть дати визначення власному «Я» вкрай важко, оскільки для кожної людини не виключений варіант розшарування особистості, що включає життя в собі та життя ззовні. Саме суспільство є конгломератом людської життєдіяльності. Таким

чином, суспільство дає можливість проявляти таке розшарування.

Сьогоднішня наука розглядає людину в двох контекстах: реальному та віртуальному, останній з яких є ідеалізованим у людській свідомості, одночасно поєднуючи комунікативні модифікації та їх прояви у вигляді смайликів, картинок, сленгів зі смислами – підґрунтя спілкування. Така реальність є багатовимірною, впливає на свідомість тих, хто живе цією реальністю. Комп'ютерна віртуальна реальність породжує психологічну залежність індивіда від віртуального світу. Глобальна комунікативна система дає змогу перенестися до штучного, уявного світу, що характеризується як специфічний досвід людини.

Глобалізація кидає все нові виклики, тому відбувається боротьба за ідентифікацію суспільства, а отже, й кожної окремої людини. Сіз Гемелінк ще у 1994 р., зауважив: «Проект глобальної культури zasadничо слабкий, оскільки він не має історичного та просторового розташування. Відсутній базовий інгредієнт для глобальної культури. Культура надає людям відчуття ідентичності, минулого, долі, гідності. Культура обмежена часом і простором. Макдональдизація неісторична та просторово не розташована. Важко уявити, що люди можуть ототожнювати себе з нею чи черпати з неї власну гідність. Проте, хоча "глобальна культура" – неадекватна категорія для аналізу, процес "культурної глобалізації" безперечно відбувається. Живе підтвердження цьому – діснеївські парки розваг у Токіо чи Парижі» [3, р. 111].

Людина є активним суб'єктом суспільства, створюючи обставини й умови для життя в цілому. Самосвідомість будь-якої людини в кожному віці характеризується певною мірою самопізнання, самоповаги і самосприйняття. Відповідно до віку людини розрізняють чотири основних етапи соціалізації:

1. Соціалізація дитини.

2. Соціалізація підлітка (нестійка, проміжна).

3. Тривала (концептуальна) цілісна соціалізація (перехід від юності до зрілості у період від 17 – 18 до 23 – 25 років).

4. Соціалізація дорослих [10, с. 121].

Справжня самосвідомість – вроджена. В. Сухомлинський писав: «Той, хто посправжньому любить Батьківщину, – з усякого погляду справжня людина». Громадянин будь-якої держави повинен мати певний набір компонентів, що характеризують його соціальну поведінку: свобода, права і обов'язки, настанови єдності, толерантність до іншого, вимогливість до всіх, але, в першу чергу, до себе.

Самовизначення особистості передбачає віднайдення нею визначеної позиції в різних сферах актуальної життєдіяльності і вироблення планів на різні відрізки майбутнього життя

[10, с. 123]. Людина протягом життя здатна самозмінюватися. Вона є творцем суспільних відносин. Поняття «особистість» вживається стосовно кожної людини, оскільки вона є носієм важливих рис певного суспільства. Головне в особистості – не оболонка, а її соціальна якість.

Самореалізація передбачає для людини реалізацію активності в суспільстві та схвалення ним. Людина, яка не комфортно відчуває себе у суспільстві, буде постійно оборонятися, проте суспільство з широким колом інтересів та високим економічним потенціалом завжди матиме ідеологічні інтереси. В епоху глобального розвитку важливу роль відіграє цілісність суспільства.

На жаль, більшість сучасних людей, так би мовити, "однопланові" – залучені до мистецтва чи науки, релігії – в межах техногенного суспільства. Проте сьогоденне суспільство потребує "багатопланової" людини, яка характерна для часів античності, формуючись в процесі залучення особистості до матеріальної та духовної культури, до всіх компонентів через цілісність. Справедливість залишається відносним поняттям через різні настанови для кожної особистості.

Кожне національне суспільство характеризується особливою інтеграцією суспільних форм організації людського існування. Отже, людина виступає як представник масової свідомості, механізм функціонування якої цілком залежить від самосвідомості окремих представників.

Сучасне глобальне суспільство, як не крути, розвивається за рахунок потенціалу людини, роблячи ставку саме на інформаційне суспільство. Глобальна комунікація знаходиться в тісному зв'язку із мандруванням на далекі відстані. Динамізм сучасного віртуально-комунікаційного простору змушує людину брати участь одночасно у великій кількості комунікацій. Нові форми реальності народжуються саме завдяки розвитку інформації. Відбувається процес створення віртуального середовища як альтернатива соціальному середовищу. Віртуальний простір – паралель існуючого простору. Тому, коли сучасна людина створює комп'ютерну віртуальну реальність, це зумовлено, перш за все, соціальною необхідністю, а вже потім розвитком інформаційних технологій.

У 1914 р. телеграф став частиною міжнародного життя та дипломатичною практикою, даючи змогу здійснити комунікацію на далекі відстані і беручи участь у геополітичному перерозподілі світу. Телеграф відкрив можливості маніпулювання інформацією міжнародно-політичного характеру задля провокування міжнародних конфліктів або війн, став знаряддям дипломатичних інтриг. Проте з часом, з винаходом радіо, він відійшов на другий план, а з появою телефону – ще далі.

Газетами та листівками як дієвими засобами пропаганди на початку ХХ ст. зацікавилися в США. Газети тоді уособлювали найпоширеніший

різновид масової комунікації. Глобальні телекомунікаційні технології були підґрунтям, на яке спиралися держави-лідери світової системи.

За часів Першої світової війни відбувалася так звана телеграфна війна, що мала на меті повне зруйнування міжнародних телефонних станцій, і була розпочата Великою Британією. Задля захисту засобів зв'язку будувалися потужні радіостанції, які відігравали стратегічну роль. Саме взаємодія засобами комунікації має великий вплив на міжнародне політичне життя, у міжнародних зносинах, у дипломатії.

Наступний період глобальної комунікації, пов'язаний з розвитком телебачення, відео, кабельних мереж та інших нових засобів масової комунікації, які зробили можливою глобалізацію. Без найсучасніших засобів зв'язку не можна уявити економічних, політичних, соціальних, безпекових та інших аспектів глобалізації.

Процес обміну інформацією торкався технічних наук, а з початком воєнних дій – стратегій і тактик держав. Таким чином, взаємодія людей засобами комунікації зробила свій внесок у зміну геополітичної карти світу.

Глобальне суспільство являє собою складну систему. Саме виховання, культура, сім'я, освіта відкривають можливості людині стати повноцінним членом суспільства. Проте адаптація людини до соціальної структури проходить через самосвідомість, яка здатна адаптуватися до одних складових, але не може підлаштуватися під інших. Як наслідок, людина набуває якостей, що суперечать одна одній і доволі часто призводять до швидкої деградації особистості. Сучасне глобальне суспільство не встигає створювати належні умови для забезпечення соціального здоров'я людей. Фізичного і психічного здоров'я замало, має бути ще успішна самореалізація. Не кожне суспільство сьогодні, маючи слабкі сторони, в змозі залучити свій креативний потенціал для розвитку стабільного зростання у глобалізованому світі.

Саме в суспільстві, де знаходиться людина, протікає її життя, проте кожен індивід наділений особливими й неповторними якостями. Будучи унікальною вона є невід'ємним механізмом функціонування суспільства. Таким чином, між індивідом та суспільством в цілому існують певні взаємовідносини. Саме людина своєю енергією та життєздатністю забезпечує гармонійне функціонування суспільного середовища. Як відомо, жити в соціумі і бути поза ним неможливо, тому можна стверджувати про певне домінування суспільства над людиною, яка, в свою чергу, підпорядковується його вимогам.

Взаємодія людини та суспільства може бути як позитивна, так і негативна. Якщо людина здатна «пристосувати» суспільство до власного середовища, яке є системою її цінностей і життєдіяльності в цілому, то можна говорити про позитивну взаємодію людини із суспільством. Негативною буде така взаємодія, якщо суспільство

здатне домінувати над людиною, втягуючи її до гнітючої повсякденності. Такі проблеми роблять гострим питання специфіки взаємодії людини і суспільства в умовах глобального розвитку.

Сучасні взаємовідносини людини та суспільства представлені різноманітними організаціями, об'єднаннями, фондами, ініціативними групами, громадськими рухами, інтернет-спільнотами, науковими асоціаціями тощо. Проте не існує такого суспільства, де б усі його учасники поділяли одні й ті самі цінності, маючи однакові цілі, та спільно йшли до єдиної мети. Сприятливі взаємовідносини між людиною та суспільством можуть бути порушені нерівними умовами життя, правами, можливостями тощо, нерівномірним розподілом матеріальних і духовних ресурсів для кожної людини в суспільстві.

Апріорі, суспільство не повинно складатися зі споживачів. Кожен має щось «давати» суспільству, щоб останнє мало змогу відповідати взаємності. Всі хочуть мати максимальне благо, проте далеко не кожен готовий працювати задля того блага. Це знов-таки зумовлено особистісними характеристиками: хтось динамічно розвивається, а хтось просто позіхає від дисбалансу між ними.

Взаємодія людини і суспільства сьогодні, як раніше, базується на релігійному, соціально-політичному, культурному факторі через мову, мистецтво, літературу, науку, технічні комунікаційні ресурси тощо, забезпечуючи їй відповідний рівень самореалізації. Ця взаємодія багатопланова, неоднозначна. Сучасна взаємодія людини і суспільства значно ускладнюється ще й тим, що зараз, з одного боку, заявлена свобода входження людини до різноманітних соціальних структур, а з іншого боку, продовжують існувати багато обмежень для такого входження – елітарні групи, значне скорочення безкоштовної освіти, творчі колективи тощо. При гармонійному входженні людини до соціуму відбувається комфортне самопочуття – "соціальне здоров'я". Таке суспільство отримало назву "здорове суспільство".

Знаходячись в соціумі, людина внаслідок своєї життєдіяльності кожного дня, взаємодіє з іншими людьми в усіх сферах: економічній, політичній, освітній, духовній тощо. Людина, відповідно до своїх інтересів та потреб, сама обирає рівень такої взаємодії. Спочатку то є соціальний контакт, проте далі він може перетворитися на соціальну дію. Механізм такої взаємодії «працює» за допомогою індивідів, змін в навколишньому світі, впливів цих змін і зворотньої реакції індивідів, що підпали під цей вплив. Не варто також забувати, що механізм взаємодії людини і суспільства містить у собі й національні цінності та норми.

До основних моментів взаємодії людини і суспільства можна віднести визначення ролі кожного з них: людина – першочергова, а суспільство – другорядне; суспільство –

першочергове, а людина – другорядна; рівноправність обох, проте з різними проявами реалізації. Під час взаємодії відбуваються різні процеси: допомога, вплив, контроль, регулювання тощо. Вона може проявлятися у вигляді співробітництва чи суперництва, де перше – це скерування зусиль учасників взаємодії, поєднання та систематизація цих зусиль; друге – відносини за правилами змагань.

Отже, сутність взаємодії людини та суспільства полягає в самореалізації і самоактуалізації людини в соціальному середовищі проживання. Така взаємодія є важливим способом соціалізації людини і має велике значення для її існування в цілому. Відомі 3 основні норми взаємодії людини з суспільством: кооперація; конкуренція; конфлікт. Кооперація – співробітництво кількох індивідів (груп) заради вирішення спільної справи. Кооперація передбачає розподіл праці. Виникає і через необхідність об'єднання зусиль. Конкуренція – індивідуальна чи групова боротьба за володіння дефіцитними цінностями (благами). Це, наприклад, гроші, власність, популярність, престиж, влада й подібне. Конкуренція посилюється, коли особи усвідомлюють, що поодиночки вони досягнуть більшого. Конфлікт – приховане чи відкрите зіткнення конкуруючих сторін [13, с. 123-124]. Людське існування не може бути постійно гармонійним – виникають суперечки, що ускладнюють стосунки між людьми, а отже й в суспільстві в цілому. Коли такі суперечки посилюються, то вже мають місце конфлікти, функції яких у зміні системи відносин і цінностей. Вирішення конфлікту залежить від поведінки кожного з його учасників. Зрозуміло, що уникнення – найкраще рішення конфліктів. Але це концепція ідеалізованого світу! Тому пошук компромісу залишається доречнішим регулятором взаємовідносин. Усе залежить від конкретної ситуації існування (середині) конфлікту, конкретних обставин, за яких необхідно не помилитися, не піддатись якимось загальним, часто вельми помилковим, сценаріям їх вирішення.

Щоб «йти в ногу з часом» людині, а отже й суспільству, доводиться постійно пристосовуватися, формуючи все нові типи поведінки та форми взаємодії. Ті, хто не здатен чи не встигає адаптуватися до нових умов середовища чи то до глобальних змін сучасності, піддаються дезорганізації.

Взаємодія людини і суспільства відбувається від самого народження і протягом усього життя через сім'ю, вихователів, вчителів, однокласників, ровесників, колег, знайомих, сусіди, ЗМІ, соціальні інститути тощо, в залежності від сформованої у свідомості особистості системи цінностей. Сам процес формування особистості проходить кілька етапів під час яких відбувається зміна і власне особи.

Успішна соціалізація передбачає, з одного боку, ефективну адаптацію людини в суспільстві, а з

другого – здатність певною мірою протистояти суспільству, а точніше – частині тих життєвих колізій, які заважають розвитку, самореалізації, самоствердженню людини [11, с. 113].

Таким чином, існує до кінця не розв'язний конфлікт між самоідентифікацією людини і ступенем її відособлення – це все в контексті суспільства. Людина сприймається як жертва, якщо не адаптується і не протистоїть йому.

Світова політика, як не крути, базується на силі: економічній, політичній, інформаційній, культурній, духовній тощо, тому її просто неможливо уявити без національного інтересу. Нація складається з суб'єктів – носіїв інтересів, – тому національні інтереси завжди суб'єктивно забарвлені. Національний інтерес можна асоціювати з вічними цінностями: безпекою, виживанням, процвітанням, добробутом тощо, яких прагнуть громадяни.

Глобальний інтерес, маючи в собі й інтерес національний, складається з системи інтересів, яка є актуальною для всього світу, для кожного суб'єкта глобального простору, та повинен відображати національні інтереси, які не є сталою одиницею й змінюються відповідно до інших життєвих змін.

У сучасних глобальних відносинах поняття національний інтерес використовується у декількох контекстах: нормативний та морально-етичний орієнтир; у декількох середовищах: академічному та політичному. Національна ідентичність не є даною людині від народження. Вона набувається та реалізовується протягом усього життя. Національна ідентичність містить у собі проблему комунікації на різних рівнях: міжособовому, груповому, масової комунікації тощо.

Чи можна протиставити національний інтерес моральним, правовим чи ідеологічним цінностям? Доцільно визначити, що являє собою зміст національного інтересу. Одне з перших визначень національного інтересу в контексті політичного впливу, економічної міцї, військової могутності та геополітичної ролі було сформульоване Гарольдом Ласуелом та Абрахамом Капланом як "система вимог та супровідних очікувань міжнародного актора" [4, р. 89].

Специфіка взаємодії людини і суспільства в умовах глобалізації полягає в зазначенні різних концепцій особистісного та суспільного інтересів, а згідно з цим необхідно визначити рівень ефективності такої взаємодії з урахуванням національних інтересів. Активна громадська діяльність людини свідчить про високий рівень самосвідомості та національної приналежності. При взаємодії людини та суспільства відбуваються процеси перетворення тих самих суспільства, людини, природи, фізичних і духовних потреб, а отже й глобального розвитку. В цілому,

громадянин – це людина з національною самосвідомістю. Національна єдність характеризується відмінностями людського ставлення до багатоманітності буття, втілюючи у собі внутрішній зв'язок, виокремлення «своїх» з-поміж «усіх». Тому національні інтереси сьогодні можуть розглядатися як основа для партнерських відносин.

Варто відзначити, що сучасні взаємовідносини людини і суспільства в контексті національного інтересу стикаються з проблемою економічної нерівності: домінування США, Західної Європи. Таким чином, національний інтерес піддається впливу панівної масової культури – західної, – що, заповнюючи світовий інформаційний простір, вільно перетинаючи державні кордони, набуває глобального характеру. Так починається деформація й руйнація національної самобутності. Глобальна культура вже не бачить національних кордонів.

Із наповненням поняття національного інтересу змістом – стають зрозумілими принципові відмінності, хоча таких інтересів не так уже й багато. Націлюючись на вигреш, національні інтереси повинні відповідати раціональній політичній поведінці задля користі держави та її суспільства. Дехто пов'язує національний інтерес виключно з поняттями національної безпеки, територіальної цілісності та політичної незалежності. Зміст національного інтересу занадто широкий, оскільки, виправдовуючи за допомогою цього поняття дії, вчинки в зовнішній політиці, сюди підпадає будь-що.

Отже, якщо глобальна культура створює, реорганізовує культурні цінності, то так само може призвести до зникнення національно-культурних ідентичностей окремих народів, що призведе до одноманітності картини світу. Культурна комунікація містить символи та образи, значення яких допомагає формувати національну свідомість. Механізми впливу середовища на особисту свідомість спричиняють руйнацію ментальних схем, що вкорінені в національних культурах. Відбуваються зміни національної свідомості під впливом глобального середовища. Національна свідомість трансформується для засвоєння глобалізаційних світових тенденцій. Такі процеси загрожують припиненням виробництва національних продуктів для збагачення всього людства. Сьогодні продовжують існувати проблеми захисту національних інтересів. Саме розвиток глобалізаційного інтересу, позбавляючи державу можливості реалізації власної стратегії суспільного розвитку, призводить до зникнення національного інтересу.

Є ряд глобальних інтересів, що призводять до ідентифікації змісту національних інтересів. Національний інтерес суспільства впливає на формування глобального інтересу і людини, і

суспільства, відображаючи аспекти розвитку певної нації. Інтереси, які цікавлять окремі нації на певному етапі історичного розвитку, перетворюються на аспекти глобального інтересу. Глобальний інтерес суспільства та національний інтерес особи можуть між собою і не перетинатись. Це зумовлено якостями особи, яка є мотивованою до реалізації власного національного, а потім вже і глобального інтересу. Люди, що належать до одного середовища, національної спільноти, мають однакові можливості для реалізації своїх потреб в залежності від рівня розвитку їхнього суспільства.

Оскільки національні інтереси відображають потреби кожного, формуються кожним, хто належить до нації, то й глобальний інтерес є результатом досягнення кожним. Якщо теоретично для кожного сьогодні національний інтерес в умовах глобалізації має бути важливішим, то на практиці здебільшого доводиться реалізовувати глобальний інтерес. За концепцією О. Ліснічука, національні інтереси розглядаються не як "ідеологічна система, під яку можна підвести будь-яку справу чи витівку... це також не ікона, в святість якої треба вірити й молитись всує. Це схоже на колективне авторське полотно, коли кожен із окремих авторів залежно від своїх уявлень і здібностей вимальовує свою ланку. Або ж наприклад, у архітектурному сенсі – будівлю, коли у кожного є можливість докласти свій талант будівничого: вмурувати цеглину, звести стіну або щось оздобити" [9, с. 35].

У сучасних умовах глобалізації вельми актуальною є проблема розуміння справжнього та штучного національного інтересу. Гадаємо, що справжній національний інтерес відображає існуючий інтерес прогресу нації за умов глобалізації, а визначення та інтерпретація такої форми інтересу залежить від рівня самосвідомості кожного члена і громадянського суспільства в цілому, яке є складовими державної влади. Неможливість захисту, повної та адекватної реалізації національних інтересів, тягне за собою неможливість захисту національної ідентичності й конкурентоспроможності на світовій арені.

Отже, національний інтерес сьогодні повинен захищати інтереси суспільства в умовах глобалізації. Людина сьогодні, не переслідуючи якоїсь особливої мети чи користі, не здатна принести у жертву свої інтереси заради національних інтересів суспільства, тому відмежовується від власного національного простору і стихійно включається до глобального простору. Таким чином, коли пріоритетність національних інтересів стане чіткою, то виробиться система інтересів, яка якнайбільше відповідатиме глобалізаційним настановам, дозволяючи реалізовувати власні національні інтереси.

Глобальний інтерес, входячи до більшості геополітичних параметрів, не завжди відповідає національним інтересам; може бути й антинаціональним, з недотриманням національної безпеки. Саме тому сьогодні питання глобального та національного інтересу тісно пов'язується із питаннями національної та глобальної безпеки.

Наша шановна Ліна Костенко пише так: «Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане гарним громадянином». Отже, реалізація національних інтересів має бути пріоритетнішою за копіювання будь-яких стандартів суспільного розвитку.

Не тільки сучасні взаємовідносини людини і суспільства, а й сам світ стрімко змінюється, стаючи все більш взаємопов'язаним та взаємозалежним. Глобальному суспільству сьогодні притаманні проблеми, що позбавляють людину можливостей вільного спілкування між людьми. Позбавляючи людей права на комунікацію, а отже й на взаємодію, їх тим самим позбавляють відчуття своєї цінності та гідності вільної людини між вільних людей, як записано в Декларації прав людини ООН. Отже, стрімко зростає геополітична роль наднаціональних інститутів.

В умовах глобалізації, яка демонструє взаємозалежність між людиною та суспільством, національно-свідоме суспільство, маючи для цього відповідні пріоритети, здатне нав'язати світові свій національний інтерес, який в такому контексті вже носитиме глобальний характер.

Висновки. У ХХІ столітті в світі відбулося чимало змін. Також реорганізувався статус держави, а разом з нею й її інтереси. Практика зверхності інтересів держави залишається лише за умов тоталітаризму; за демократії – інтереси окремої особи та суспільства, захищеність яких гарантує політичний успіх. Саме захист прав людини, її інтересів або етнічних меншин свідчить сьогодні про зміни у сутності світової політики. На сучасному етапі світового розвитку взаємодія людини і суспільства крізь призму національних інтересів зазнає неабиякої трансформації, порушуючи гармонію функціонування національної держави.

Отже, сучасні взаємовідносини людини і суспільства в умовах глобального розвитку характеризуються суперечністю, неможливістю існування одного без іншого; повсякденністю, якій людина мусить підкорюватися (в тій чи іншій мірі); творчістю, де людина формує себе; маніпулюванням – через здатність людини керувати суспільством; взаємозалежністю, оскільки мають єдину тенденцію розвитку.

Інтереси суспільства відображають зміст національного інтересу кожної окремої людини і стосуються діяльності особистості в цілому. Особистий інтерес має бути реалізованим як у суспільстві, так і на національному рівні.

Людина, в першу чергу, опікується щоденними потребами, тому пріоритетними для неї виявляється реалізація глобальних інтересів, а не національних. Отже, розвиток сучасного суспільства не можливий без врахування глобального інтересу. Глобальний інтерес сьогодні торкається будь-кого, але наповнення його для кожного трактується по-різному. Глобальні інтереси, певною мірою, підпорядковуються національним інтересам. Зараз ми знаходимося в процесі формування нової свідомості, тому сучасна людина, на жаль, ще не здатна чітко визначити на свідомому чи підсвідомому рівні власні національні пріоритети.

Кожна людина взаємодіє з суспільством, стаючи повноцінним його членом, засвоюючи соціальні норми і культурні цінності, виявляючи активність, саморозвиток і самореалізацію в суспільстві. Від процесу адаптації в соціумі залежить характер суспільних відносин і, відповідно, самовідчуття людини.

На всіх етапах міжнародних відносин поняття сили відіграє домінуючу роль. Про неї говорять всі, проте кожен розуміє по-своєму: чи то особистісна демонстрація, чи то вплив на інших, чи то ресурси, чи то фізичні можливості. І кожне з цих тлумачень має неабиякі розбіжності. Варто завжди враховувати контекст, у якому реалізується силовий потенціал. Визначення сили у світовій політиці одним з перших сформулював американський дослідник Роберт Даль: "сила – це здатність одного з акторів примусити іншого актора зробити те, що за інших умов останній не зробив би" [1, р. 414]. Потенціал сучасної людини набагато більше, ніж здається. Саме особистісні особливості відкривають широкі можливості для гармонійної взаємодії людини та суспільства. Лише самореалізація дає можливість людині продемонструвати власний внутрішній потенціал,

який необхідно використовувати для подальшого розвитку суспільства, тому останнє повинно стимулювати процес самореалізації кожного свого члена. Нехтування такою настановою негативно позначається на розвитку соціуму. Сучасний період розвитку людства робить акцент на людину багатосторонню, соціально здорову, мотивовану до самореалізації.

Таким чином, людство сьогодні недооцінює потенціал своїх людських можливостей, а саме він має бути зорієнтований на забезпечення суспільного розвитку. Перспективною є стратегія використання людського потенціалу щоби здолати існуючу глобальну нерівність.

Отже, якщо відбувається обмеження людського потенціалу, то винна неефективна соціальна політика, проте не варто забувати про необхідну активну соціальну позицію кожної окремої людини, її діяльність на користь і собі, і суспільству. Власне самосвідомість людини демонструє здатність до формотворчого аспекту в соціальному просторі, характеризує різноманіття ставлення людини до світу. Свідомість сучасної людини ґрунтується на фрагментованості, яка породжена активним використанням сучасних технологій, але при цьому соціально адаптована. Саме такою свідомістю легко маніпулювати. На протипагу такій свідомості існує така, де відбувається стабілізація свідомості через створення власного стилю буття і націленість на успіх.

Поняття «національні інтереси», як правило, є тотожним до загальнодержавного або суспільного блага, проте через різноманіття особистостей кожен вбачає своє на шляху добробуту та безпеки. Отже, здійснений нами аналіз проблеми дав змогу з'ясувати, що заміна національного інтересу глобальним є одним з актуальних глобалізаційних викликів сучасного суспільного розвитку.

MODERN INTERACTION OF MAN AND SOCIETY IN THE CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT: NATIONAL INTERESTS

Hanna Panasenko, Ph.D (Political Science), Associate Professor, Kharkiv national University named after V. N. Karazin, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: panasenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

The conditions for the development of the modern world create an image of a man whose existence is impossible without a variety of relationships with society. It is globalization that dictates the need to consider the universal laws of development of the new format of the human model in interaction with society. In everyday life, the concept of loneliness of the smallest part of the universe – man is sharpened.

The subject of the research is the forms of interaction between a person and society in the context of global development in the context of national interests. The goal of the work is to reveal the essence of modern interaction between a person and society in the context of global development through the prism of national interests. The objective: to explore the features of the interaction of man and society in the context of globalization through the prism of national interests; find out the reasons for the transformation of national interests into global ones; analyze conflict and cooperation, as a form of interaction between man and society. General scientific methods: analysis, synthesis, hypothetical method.

The following results: the replacement of national interest with globalization is one of the pressing globalization challenges of modern social development, which is impossible without taking into account global interest. Personal interest must be realized both in society and at the national level. Now we are in the process of forming a new consciousness; therefore, a modern person, unfortunately, is still not able to clearly define his own national priorities on a conscious or subconscious level. Conclusions: you should always take into account the context in which the power potential is realized. Speaking about national interests, they usually mean the state or public welfare, however, due to the diversity of personalities, everyone sees his own way on the path of well-being and security.

Keywords: interaction of a person and society, global development, globalization, national interest.

СОВРЕМЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ:
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ

Панасенко Анна Сергеевна, канд. полит. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: panasenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Условия развития современного мира создают образ человека, существование которого невозможно без разнообразных взаимосвязей с обществом. Именно глобализация диктует необходимость рассмотрения всеобщих закономерностей развития нового формата модели человека во взаимодействии с обществом. В повседневности, обостряется концепция одиночества наименьшей части Вселенной – человека.

Предметом исследования являются формы взаимодействия человека и общества в условиях глобального развития в контексте национальных интересов. Цель работы заключается в раскрытии сущности современного взаимодействия человека и общества в условиях глобального развития через призму национальных интересов. Задачи: исследовать особенности взаимодействия человека и общества в условиях глобализации сквозь призму национальных интересов; выявить причины трансформации национальных интересов в глобальные; проанализировать конфликт и сотрудничество, как формы взаимодействия человека и общества. Используются общенаучные методы: анализа, синтеза, гипотетический метод.

Получены следующие результаты: замена национального интереса глобализационным является одним из актуальных глобализационных вызовов современного общественного развития, которое невозможно без учета глобального интереса. Личный интерес должен быть реализован как в обществе, так и на национальном уровне. Сейчас мы находимся в процессе формирования нового сознания, поэтому современный человек, к сожалению, еще не способен четко определить на сознательном или подсознательном уровне собственные национальные приоритеты. Выводы: следует всегда учитывать контекст, в котором реализуется силовой потенциал. Говоря о национальных интересах, обычно имеют в виду общегосударственное или общественное благо, однако из-за многообразия личностей каждый видит свое на пути благополучия и безопасности.

Ключевые слова: взаимодействие человека и общества, глобальное развитие, глобализация, национальный интерес.

References

1. Dahl, R. (1968). *Power International Encyclopedia of the Social Science XII*. New York: Free Press.
2. Geschiere, P., & Meyer, B. (1998). Globalization and Identity: Dialectics of Flows and Closures. *Development and Change. The Hague*. 4, Vol. 29, 601-615.
3. Hemelink, C. (1995). *World Communication. Disempowerment & Self-Empowerment*. London and New Jersey: Zed books
4. Laswell, H., & Kaplan, A. (1963). *Power and Society*. New Haven: Yale University Press.
5. Shkilnyj dovidnyk: zbirka shkilnykh pidruchnykiv. (n.d.) Vzakemodija ta vzajemorozuminnja v konteksti etyky ta kuljтуры dilovogho spilkuвання. Dovidnyk z psykholohiji. Vzjato z <http://school.hometask.com/vznachennya-vzakemodii-vzakemodiya-ta-vzakemorozuminnja-v-konteksti-etiki-ta-kuljтури-dilovogo-spilkuвання/> [in Ukrainian]
6. Shynkaruk, V. I. (Red.). (2002). *Vzakemodija. Filozofskyj encyklopedychnyj slovnyk*. Kyjiv: Abrys. [in Ukrainian]
7. Komleva, N. (2003). Geopoliticheskoe szhatie. *MEiMO*, 2, 66-75. [in Russian]
8. Kuchuradi, I. (2003). Spravedlivost – sotsialnaya i globalnaya. *Voprosy filosofii*, 9, 17-29. [in Russian]
9. Lisnichuk, O. (2001). Nacionaljni interesy Ukrajinu: poshuk koncepciji. *Nova bezpeka*, 1, 35. [in Ukrainian]
10. Parunova, Yu. D. (2005). Kontseptsii sotsializatsii cheloveka KhKh veka. *Kultura narodov Prichernomorja*, 61, 121-123. [in Russian]
11. Smit, E. D. (1994). *Nacionaljna identychnistj*. K.: Osnovy. [in Ukrainian]
12. Ghorodjanenko, V. Gh. (Red.). (2002). *Sociologhija*. K.: Vydavnychyj centr «Akademija». [in Ukrainian]
13. Shalenko, V. N. (2003). *Sotsiologija*. M.: Proekt. [in Russian]

THE IMPACT OF GLOBAL INSTITUTIONALIZATION WITHIN THE WTO ON FOREIGN TRADE FLOWS, THE CASE OF UKRAINE

Alina Sholom

senior lecturer

V.N. Karazin Kharkiv National University

Svobody sq., 6, Kharkiv, of Ukraine, 61022

e-mail: sholom@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8471-5753>

Since the establishment of the World Trade Organization (WTO) as the main institutionalizing force in the trade area more than 20 years ago, developing countries have sought to gain special recognition and treatment within the multilateral system in order to solve their structural and systemic problems. However, the impact of global institutionalization within the WTO on member-countries' foreign trade remains debatable.

The subject of research of the article is the impact of global institutionalization within the WTO on Ukraine's foreign trade flows. The objective is to evaluate the impact the global institutionalization within the WTO has on the foreign trade of Ukraine and develop a roadmap for national institutional environment improvement. The main method used is gravity modelling. Heritage Foundation's Index of Economic Freedom, World Economic Forum's Index of Global Competitiveness and World Bank's world governance indicators are used separately in constructed models as institutional variables. All the models also include dummy variables, which indicate WTO – or RTA-membership of two countries. The sample includes all the countries, which have been trade partners of Ukraine during last 20 years.

The following results were obtained: 6 gravity models are constructed, which allows to calculate the possible percentage of Ukraine's exports increase due to the enhancement of Ukraine's institutional variables to the average European level and develop a roadmap for national institutional framework improvement. Conclusions: the calculated percentage of increase proves that the global institutionalization within the WTO may have a positive impact on Ukraine's foreign trade flows, gravity modelling helps in determining how Ukraine's national institutional framework can be improved.

Keywords: global institutionalization, institutions, national institutional framework, the World Trade Organization, the WTO, foreign trade, Ukraine.

Problem setting. Transitioning to a market economy entails big changes over a short period of time. It demands a transformation of institutions as well as of a regional structure and a commodity disposition of foreign trade. The main issue is, whether an institutional improvement can lead to an exports increase among other things. It should be noted that country's WTO accession is not an event, but a process, which in case of Ukraine as well as in other post-Soviet countries, overlapped with transition from the plan to the market economy. It has improved the national institutional framework for the better, but to a much lesser extent than one can expect.

Despite a common legacy of central planning and of a 'fresh start' in the 1990s, some former USSR countries have already successfully transitioned to market economies. Others, Ukraine included, still have economic performances. The implementation of reforms depends upon economic growth, which in turn cannot be achieved without the reforms. And that is where institutions can step in.

Analysis of the later researchers and publications. The importance of institutions for economies has been noted by T. Veblen [18]. However, only in the second half of the XX century economists attempted to formulate an exhaustive definition of an institution and to qualitatively evaluate their influence. Summarizing the theoretical conclusions, R. Matthews [10] in his article emphasizes the importance of institutions, but points out that it is not possible to assess their impact on the

economy because they are very complex structures. M. Olson [12] turns to institutions to explain the difference between the poor and rich countries. A. Greif [7] attempted to make a qualitative evaluation of institutions' influence on country's foreign trade. In his opinion, institutional changes determine the efficiency, volume and geographical distribution of trade flows.

The first attempt to make a quantitative evaluation of the influence of institutions on foreign trade was made by J. Anderson in 2000 [2]. He considered the difference between real international trade volumes and predicted and explained its existence by the influence of factors such as the development of institutions, access to information, imperfect contract execution, risk and non-diversified risks. J. Anderson's further research focused on the qualitative influence of informal institutions.

The impact of institutions on economic growth received much more study than their impact on foreign trade. The study of an impact of institutions on economic growth was undertaken by foreign scholars such as R. Hall, K. Jones [8], D. Acemoglu, S. Johnson, S. Robinson [1], D. Rodrik, D. Sabramanian, D. Trebbi [15], D. Piazzolo [14] and others.

E. Brezis and T. Verdir considered joining the EU as an external 'anchor' that stimulates the development of the national institutional framework [4]. O. Babetska-Kukharchuk notes that WTO membership or even the whole process of its

acquisition can be considered such an 'anchor' [3]. A. Rose, D. Vinkop [16], A. Subramanyan, S. Wai [17], O. Babetska-Kukharchuk, M. Morel [3], D. Li and C. Wu [9], M. Persson, F. Wilhelmsson [13], T. Drautburg, I. Melnikovska, R. Schweickert [6], are among the scholars who explored the role of membership in the GATT/WTO system and the development of the national institutional environment.

Problem definition. In order to evaluate the quantitative effect of global institutionalization within the WTO on foreign trade, most studies use a gravity model with different variables. But the above-mentioned scientists do not focus on the role that the WTO accession as an external anchor for national institutional framework development and therefore foreign trade increase, especially as applicable to Ukraine, merely touching upon this subject, and its evaluation.

The aim of the article is to evaluate the impact of the global institutionalization within the WTO on the foreign trade of Ukraine and develop a roadmap for national institutional environment improvement.

Presentation of the basic material. The majority of countries of Central and Eastern Europe have completed the transition process. At present, some have even joined the EU, while Ukraine is still struggling to carry out efficient market-oriented reforms. The countries that acted immediately upon the dissolution of the USSR are more successful than those, which hesitate to radically change their national institutional framework and go on with institutions that hinder their economic progress. However, the transition can be solicited by the presence of an external anchor. A GATT/WTO membership can be that external anchor for Ukrainian transition.

We consider GATT/WTO accession as a potential factor for an external trade increase in developing countries and aim at estimating this impact. Our empirical strategy is based on the well-known gravity equation. It fits our purpose well, because qualitative variables do not always clearly represent institutional changes, which occur in countries due to the process of their accession to the WTO and RTAs' ratifications.

In our study, the transition from qualitative to quantitative characteristics of the influence of global institutionalization on country's foreign trade is carried out according to the following algorithm:

- assessment of the foreign trade sector of the country;
- a qualitative evaluation of the influence of global institutionalization within the WTO on foreign trade of the country;
- selection and evaluation of factors influencing foreign trade of the country;
- assessment of institutional factors;
- construction of a gravity model;
- assessment of the average European institutional variables;
- comparison of Ukrainian and European institutional variables;

- calculation of the impact of improvement of Ukraine's national institutional framework to the European level on the growth of foreign trade.

Our empirical strategy is based on gravity modelling widely used in the above-mentioned studies. This means that the volume of bilateral trade flows is directly proportional to the size of the economies (their 'masses') and inversely proportional to the distance between them and other trade barriers. We consider accession to the WTO as a factor of the foreign trade growth particularly in developing countries. This is in line with the purpose of our study, because qualitative changes do not always accurately reflect the institutional changes that occur in the country through the process of accession to the WTO and the ratification of regional trade agreements (RTAs), as well as cultural differences, historical ties that have a strong impact on the volume export of the country.

According to the gravity equation, bilateral trade (variable 'Trade') depends on a variety of factors, such as:

- market size of country i (variable 'GDP_i');
- market size of country j (variable 'GDP_j');
- distance between two countries (variable 'D_{ij}');
- bilateral exchange rate volatility (variable 'VOL_{ij}');
- national institutional framework of the country i;
- national institutional framework of the country j;
- both countries are WTO-members (variable 'WTO_{ij}') or RTA-members (variable 'RTA_{ij}').

All these factors contribute to the bilateral trade growth, that is the natural logarithm of exports of the country i from the country j. The market size of the country i (and j respectively) is measured as the natural logarithm of country's real GDP per capita in PPP. The 'Distance' variable entails not only transportation costs, but cultural differences and historical ties, and is measured as the distance between capital of the country i and the capital of country j. Bilateral exchange rate volatility is calculated as a standard deviation of the ratio of the monthly exchange rate over its yearly average.

The role of the global institutionalization within the WTO manifests itself in the national institutional framework development. In order to measure the institutional framework in both countries a few indicators can be used, such as:

- EBRD Transition Indicators;
- Heritage Foundation's Index of Economic Freedom;
- World Bank Governance Indicators;
- Global Competitiveness Index of the World Economic Forum;
- Global Enabling Index of the World Economic Forum;
- World Bank Ease of Doing Business Index;
- World Bank Ease of Doing Business Index;
- World Bank Logistics Performance Index;
- Freedom in the World of the Freedom House;

- Corruption Perception Index of the Transparency International;
- KOF Index of Globalization.

Having considered all advantages and disadvantages of all the indicators, we have chosen to use the Index of Economic Freedom (variables 'Inst'), which consists of 12 subindexes, which influence the institutional setting of economic growth [20], the Global Competitiveness Index, namely 'Institutions' pillar of its Basic requirements subindex (variable 'CompInst') [21], and the World Bank Governance Indicators (variable 'WGI'), which consists of 6 subindexes [22, 23].

'WTO_{ij}' is a dummy variable, which equals 1, if both countries are WTO-members. 'RTA_{ij}' is also a dummy variable, which equals 1, if both countries belong to some regional trade agreement.

Thus, in practice the gravity equations look as follows:

1. On the basis of the Heritage Foundation's Index of Economic Freedom:

$$\ln Trade = a_0 + a_1 \ln GDP_i + a_2 \ln GDP_j + a_3 \ln D_{ij} + a_4 Vol_{ij} + \sum_1^{12} b_k Inst_i^k + \sum_1^{12} b_k Inst_j^k + a_5 WTO_{ij} + a_6 RTA_{ij} \quad (1.1)$$

2. On the basis of the Global Competitiveness Index of the WEF:

$$\ln Trade = a_0 + a_1 \ln GDP_i + a_2 \ln GDP_j + a_3 \ln D_{ij} + a_6 Vol_{ij} + a_7 GCI_i + a_8 GCI_j + a_9 WTO_{ij} + a_{10} RTA_{ij} \quad (1.2)$$

3. On the basis of the World Bank Governance Indicators:

$$\ln Trade = a_0 + a_1 \ln GDP_i + a_2 \ln GDP_j + a_3 \ln D_{ij} + a_4 Vol_{ij} + \sum_1^6 b_k WGI_i^k + \sum_1^6 b_k WGI_j^k + a_5 WTO_{ij} + a_6 RTA_{ij} \quad (1.3)$$

Thus, we were able to construct 6 models, three of which feature Ukraine as an exporter, another three – as an importer.

In order to calculate the percentage of country's exports growth due to the convergence of Ukrainian institutions to the European level, we use the following equation:

$$\Delta Trade = \exp(a \times (Inst_{EU} - Inst_{Ukr}) - 1) \quad (1.4)$$

Δe $Inst_{EU}$ – a certain average European institutional variable;

$Inst_{Ukr}$ – a certain average Ukrainian institutional variable.

The model is constructed on the basis of the countries, that have been trade partners of Ukraine for the last 20 years. Thus, the original sample consists of more than 3500 cases. However, due to the lack of necessary data, the model includes 1915 cases. Alternatively, we evaluate the model which consists of 1381 cases and includes importers of Ukrainian products, that have been trade partners of Ukraine for the last 20 years.

All the variables, besides institutional framework in the country i, 'VOL_{ij}' and government spending in the country j, are significant at 5% level. Positive impact have variables, such as real GDP per capita in PPP in both countries, some factors of the national institutional framework (namely property rights, government integrity, trade freedom and financial freedom), being a WTO – or some RTA-members.

The model utilized all available data from the World Integrated Trade Solution's statistical database of the World Trade Partners, as the State Statistics Service of Ukraine does not provide data for the period between 1995 and 2001. The official website of the State Statistics Service of Ukraine contains information on Ukraine's trade partners in 2016-2017 years, but they have not been used in the model, since the data of previous years contained on the website of the State Statistics Service of Ukraine do not correlate with World Bank's data. Therefore, the modeling was performed on the basis of World Bank's data on foreign trade of Ukraine in 1995-2015.

According to the results, Ukraine's national institutional framework has no impact on its import, 'WTO_{ij}' and 'RTA_{ij}' are significant variables. We had to exclude 'Inst_3' (government integrity), 'Inst_6' (fiscal health) and 'Inst_8' (labor freedom) from the model, because the Heritage Foundation does not provide enough data on them. The variables, such as volatility (immediately after the inclusion of institutional variables), and Inst_5, i.e., government expenditures, became insignificant.

All institutional variable, apart from 'Inst_5' (public expenditure), are significant. Positive influences are institutional variables, such as property rights ('Inst_1'), judicial efficiency ('Inst_2'), trade liberty ('Inst_10') and financial freedom ('Inst_12'). WTO and/or some RTA membership of both countries also positively affects by foreign trade of the country.

The similar results are obtained from the usage of the second and third equation. In that case, all the variables, besides 'VOL_{ij}' and national institutional framework of the country i, are significant at 5% level.

Thus, the results of the calculation within the framework of the first equation show that Ukraine's foreign trade can increase by 106% as the result of the convergence of its national institutional framework to the EU average. However, despite the fact that WTO membership indirectly affects all areas of the national institutional environment, it directly affects trade liberty only. However, unlike M. Morel and O. Babetskaya-Kukharchuk [3], we take into account institutional factors that negatively affect foreign trade. Due to the interconnectedness of all institutional factors, convergence of only certain spheres of Ukraine's national institutional environment to the EU-average level is not possible.

In the case of Ukraine, as well as many other countries, the WTO membership, as well as the EU Accession Agreement, can be an external anchor for national institutional framework improvement. Thus,

we can measure the impact of the institutional improvement on exports volumes of developing countries. In order to do so, we compare the qualitative differences between subindexes of Index of Economic Freedom of Ukraine and EU, as well as between 'Compinst' of Ukraine and EU. It allowed us to estimate the expected growth of exports due to the improvement of Ukrainian institutional framework to the EU-level.

Ukraine's accession to the WTO was a long process, which stimulated harmonization of Ukrainian legislation in accordance with international standards. However, many institutions were reformed only formally, and on the eve 10th anniversary of the Ukrainian membership in the WTO the advantageousness of terms of accession is still debatable.

The estimation in the frame of the first equation suggest that one can expect the growth of volume of Ukrainian exports by 207 per cent (including 2% due to the growth of trade freedom to the EU-level), in the frame of the second equation – by 71 per cent. The difference can be explained by the differences in the methodology of these indexes' calculation. However, the accession to the WTO alone can gradually increase the exports of the country by 198 per cent according to the first equation (95 per cent according to the second), ratification of the RTA – by 326% (148%). Thus, both accession to the WTO and ratification of RTAs have positive direct impact on the bilateral trade, as well as indirect in the form of improvement of country's institutional framework.

The general assessment of the growth of foreign trade due to the convergence of Ukraine's national institutional environment with the EU in the third model is 281%. However, WTO membership directly affects corruption only, that is, it can stimulate the growth of foreign trade by 37%.

We also construct three gravity models for Ukraine as an exporter. They include all those countries that have imported Ukrainian products in the last 20 years. They show that Ukraine's national institutional environment has no effect on the growth of its exports. Nevertheless, its exports is positively influenced by the following areas of the national institutional framework of the partner country, such as the tax burden of the partner country ('Inst_4'), its public expenditure ('Inst_5') and freedom of business ('Inst_7'), negative – judicial efficiency. A similar situation is observed when constructing a gravity model based on the data of Ukraine as an exporter using the 'Institution' pillar of the WEF's Global Competitiveness Index. According to the results of the third model it is evident that the institutional variables, such as quality regulation ('WGI_4'), voice and accountability ('WGI_1') and corruption control ('WGI_6') have negative impact on the increase of Ukrainian exports. Thus, the reduction and prevention of corruption in the partner countries of Ukraine leads to their reorientation to more developed countries.

According to the results of the gravity modelling, it is clear that the national institutional environment of Ukraine does not affect the increase of its exports. An interesting observation is that the more developed the institutional framework of the partner country, the less it exports to Ukraine, which undoubtedly hinders the development of the institutional framework of the latter.

It should be noted that accession to the WTO is not a significant variable for Ukraine as an exporter, which is connected both with the specifics of its accession to the WTO against the backdrop of the global financial crisis and the fact that the national institutional framework was reformed in the process of accession prior to the official membership of Ukraine in the WTO. However, this does not explain the fact that all three models using the database of Ukraine as an exporter show that the national institutional framework of Ukraine and its development has no effect on the growth of its exports, while in other countries almost all institutional variables are significant. The fact that control over corruption negatively affects Ukraine's exports is also unexpected. However, all this can be explained, if we only remember that according to D. North institutions are a set of formal and informal rules [11], but all the institutional variables used in the study make it possible to measure practically only changes in formal rules. Therefore, we agree with D. Rodrik that 'the actual change of tariff regimes is only a small part of the process' [15] of the national institutional framework improvement. The most informal behaviors are particularly relevant for Ukraine, since the differences between them and formal rules are extremely important. This explains the difference in the results of the gravity modelling on the basis of the data of Ukraine as an importer and Ukraine as an exporter.

Therefore, the gravity modelling proves that in the process of joining the WTO, the national institutional framework of Ukraine was also reformed only formally. This also applies to the fight against corruption, which further exacerbates the negative impact of the formal reformation of the national institutional environment and does not allow the transformation of formal institutions built on EU standards into generally accepted rules of conduct.

However, reforms must be well thought out and consistent with the real needs of the economy. Only then will they stimulate entrepreneurial activity and economic growth. Otherwise, there may be an opposite result. Membership in the WTO can be seen as an external 'anchor' for building a national institutional environment, utilizing opportunities and leveling up existing threats (Table 1).

The successes or failures of the WTO member countries are largely determined by the strength and quality of the institutions for implementation and for the strengthening of which radical reforms should be undertaken. Moreover, trade reform is only a catalyst for the improvement of the national institutional

framework and, as a result, it gives impetus to economic growth. The effect of accession to the WTO is positive only for countries that have indeed undergone a radical reformation of their national institutional framework by increasing its effectiveness. Thus, we develop a following roadmap for Ukraine's national institutional framework improvement (Fig. 1).

Conclusions. Gravitational modelling proves that the accession to the WTO can contribute the growth of foreign trade in countries, particularly in developing countries. However, it was found that the national institutional environment of Ukraine has no

effect on the growth of its exports, and control over corruption only worsens the situation. It should be noted that the reduction of corruption in the partner countries of Ukraine leads to their reorientation of their trade flows to more developed countries. We can conclude that in the process of joining the WTO, the national institutional framework of Ukraine was reformed only formally. This also applies to the fight against corruption, which further exacerbates the negative impact of the formal reformation of the national institutional environment and does not allow the transformation of formal institutions built on EU

Table 1

SWOT matrix of the national institutional framework of Ukraine

<i>Strengths</i>	<i>Weaknesses</i>
WTO membership EU-Ukraine Association	Corruption, the destruction of important elements of the market, the lack of adequate institutional arrangements for implementing agreements, the weakness of the implementation of laws, non-compliance with the rules of conduct, inconsistency of formal and informal institutions
<i>Opportunities</i>	<i>Threats</i>
Real reforms Interaction between the public and private sector, Changing the structure of the economy The tide of human potential Diversification of exports	The self-destruction of the economy, the disintegration of production, the destruction of economic ties and governance, the increase in poverty

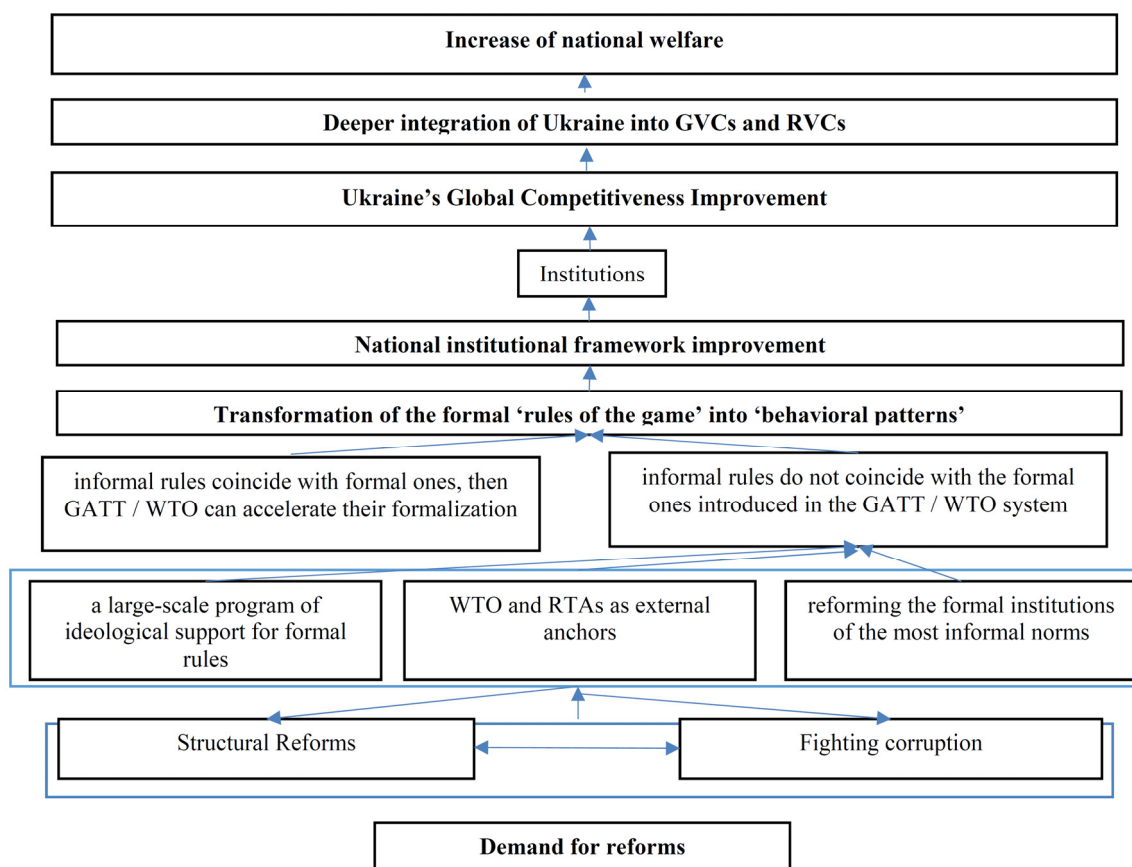

Fig. 1. A roadmap of national institutional environment improvement of Ukraine

standards into generally accepted rules of conduct. Thus, we developed a roadmap of Ukrainian institutional framework improvement, which is based on the demand for reforms.

Further research should be focused on the possibilities of transformation of the formal 'rules of the game' into the 'behavioral patterns' in the context of Ukraine's WTO-membership and the evaluation of its impact on the exports increase.

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В МЕЖАХ СОТ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ, НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Шолом Аліна Сергіївна, старший викладач, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: sholom@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8471-5753>

З моменту заснування Світової організації торгівлі (СОТ) як основної інституціоналізуючої сили у сфері торгівлі більш ніж 20 років тому, країни, що розвиваються, намагалися домогтися спеціального визнання та ставлення в рамках багатосторонньої системи з метою вирішення власних структурних та системних проблем. Проте вплив глобальної інституціоналізації в межах СОТ на зовнішню торгівлю країн-членів залишається дискусійним.

Предметом дослідження статті є вплив глобальної інституціоналізації в межах СОТ на зовнішньоторговельні потоки України. Мета полягає в оцінці впливу глобальної інституціоналізації в рамках СОТ на зовнішню торгівлю України та розробці дорожньої карти для вдосконалення національного інституційного середовища. Основним методом є гравітаційне моделювання. Індекс економічної свободи Фонду «Спадщина», Індекс глобальної конкурентоспроможності Світового економічного форуму та світові показники Світового банку використовуються окремо в побудованих моделях як інституційні змінні. Всі моделі також містять фіктивні змінні, які вказують на членство в СОТ або РТУ двох країн. Вибірка включає всі країни, які протягом останніх 20 років були торговельними партнерами України.

Було отримано такі результати: побудовано 6 гравітаційних моделей, що дозволило розрахувати можливий відсоток зростання українського експорту завдяки покращенню інституційних змінних України до середньоевропейського рівня та розробити дорожню карту для вдосконалення національного інституційного середовища. Висновки: обчислений відсоток збільшення свідчить про те, що глобальна інституціоналізація в рамках СОТ може мати позитивний вплив на зовнішньоторговельні потоки України, гравітаційне моделювання може допомогти визначити, як покращити національне інституційне середовище України.

Ключові слова: глобальна інституціоналізація, інституції, національне інституційне середовище, Світова організація торгівлі, СОТ, зовнішня торгівля, Україна.

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ В РАМКАХ ВТО НА ВНЕШНЮЮ ТОРГОВЛЮ, НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ

Шолом Алина Сергеевна, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: sholom@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8471-5753>

С момента основания Всемирной торговой организации (ВТО) как основной институционализирующей силы в сфере торговли более 20 лет назад, развивающиеся страны пытались добиться специального признания и отношения в рамках многосторонней системы с целью решения собственных структурных и системных проблем. Однако влияние глобальной институционализации в рамках ВТО на внешнюю торговлю стран-членов остается дискуссионным.

Предметом исследования статьи является влияние глобальной институционализации в рамках ВТО на внешнеторговые потоки Украины. Цель заключается в оценке влияния глобальной институционализации в рамках ВТО на внешнюю торговлю Украины и разработке дорожной карты для совершенствования национального институциональной среды. Основным методом является гравитационное моделирование. Индекс экономической свободы Фонда «Наследие», индекс глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума и мировые показатели Всемирного банка используются отдельно в построенных моделях как институциональные переменные. Все модели также содержат фиктивные переменные, которые указывают на членство в ВТО или РТУ двух стран. Выборка включает все страны, которые в течение последних 20 лет были торговыми партнерами Украины.

Были получены следующие результаты: построено 6 гравитационных моделей, что позволило рассчитать возможный процент роста украинского экспорта благодаря улучшению институциональных переменных Украины до средневропейского уровня и разработать дорожную карту для совершенствования национальной институциональной среды. Выводы: рассчитанный процент увеличения свидетельствует о том, что глобальная институционализация в рамках ВТО может иметь положительное влияние на внешнеторговые потоки Украины, гравитационное моделирование может помочь определить, как улучшить национальную институциональную структуру Украины.

Ключевые слова: глобальная институционализация, институции, национальная институциональная среда, Всемирная торговая организация, ВТО, внешняя торговля, Украина.

References

1. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). *Institutions as a fundamental cause of long-run growth*. Handbook of economic growth, 1, 385-472.
2. Anderson, J. E. (2008). *Trade and informal institutions*. Handbook of International Trade. Blackwell Publishing, Oxford, 279-293.
3. Berenda, S., Shkonda, S. (2018). The role of WTO Dispute Settlement System in international and national institutional framework: the case of Ukraine. *International Journal of Economics, Commerce & Management*, 1 (6), 78-98.
4. Babetskaia-Kukharchuk, O., & Maurel, M. (2003). Accession to the WTO and EU enlargement: what potential for trade increase? *CERP Discussion Paper*, 3944.
5. Babetskaia-Kukharchuk, O. A. (2005). On measurement of institutions in trade, growth, and investment studies. *Economic Journal of the Higher School of Economics*, 9(4).

6. Drautzburg, T., Melnykovska, I., & Schweickert, R. (2008). Which membership matters? External vs. internal determinants of institutional change in transition countries. *Kiel Working Paper*, 1421.
7. Greif, A. (1992). Institutions and international trade: Lessons from the commercial revolution. *The American Economic Review*, 82(2), 128-133.
8. Hall, R. E., & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? *The quarterly journal of economics*, 114(1), 83-116.
9. Li, D., & Wu, C. (2004). *WTO and Growth: A Cross Country Event Study*.
10. Matthews, R. C. (1986). The economics of institutions and the sources of growth. *The Economic Journal*, 96(384), 903-918.
11. North, D. (1990). *Institutional Change and Economic Performance*.
12. Olson, M. (1996). Distinguished lecture on economics in government: big bills left on the sidewalk: why some nations are rich, and others poor. *Journal of economic perspectives*, 10(2), 3-24.
13. Persson, M. and Wilhelmsson, F. (2007), Assessing the Effects of EU Trade Preferences for Developing Countries. Bourdet, Y., Gullstrand, J., & Olofsdotter, K. (Eds.). *The European Union and Developing Countries: Trade, Aid, and Growth in an Integrated World*, Edward Elgar.
14. Piazolo, D. (1999). *Growth effects of institutional change and European integration*.
15. Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of economic growth*, 9(2), 131-165.
16. Rose, A., & van Wincoop, E. (2001). National Money as a Barrier to Trade: The Real Case for Monetary Union". *American Economic Review*, Vol. 91, issue 2, 386-390.
17. Sidorov, V.I., Babenko, V.A., Pasmor, M.S. (2016). Trade and economic component of regional economic processes in the conditions of globalization. *Journal of Business Inform.* "INZHEK". № 4, pp. 31 - 37. (URL: http://business-inform.net/pdf/2016/4_0/31_37.pdf)
18. Subramanian, A., & Wei, S. J. (2007). *The WTO promotes trade, strongly but unevenly*. *Journal of international Economics*, 72(1), 151-175.
19. Veblen, T. (2017). *The theory of the leisure class*. Routledge.
20. The Heritage Foundation. (2017). *Index of Economic Freedom*. Retrieved from https://www.heritage.org/index/pdf/2017/regions/2017_IndexOfEconomicFreedom_EUROPE.pdf
21. World Economic Forum (2018). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*. Retrieved from <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
22. World Trade Organization. (2018). *World Trade Organization*. Retrieved from <http://wto.org>
23. World Bank Group. (2018). *World Bank Group*. Retrieved from <http://worldbank.org/>

AGRICULTURE AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN NEPAL: AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF KAUTILYA'S ARTHASHASTRA

Yadav Mani Upadhyaya

Ph. D, Economics Lecturer

Tribhuvan University, Kathmandu, Nepal,

e-mail: yadavghimire@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3089-3615>

Executive Member: Nepal Economic Association

The book Kautilya Arthashastra written in Sanskrit language before 2500 year in India, discuss theories and principles of governing a state. The treatise deals thoroughly with statecraft, economics, espionage, administration, war, science, ecology and various other aspects pertaining to human living. The subject of research of the article is analytical part of the agriculture and economic development of Nepal as compared with the Kautilya Arthashastra. The goal is to develop proper management of that tools where the improvement institutionally and structurally in agriculture sector. The overall objective of this study is the entire parts of Kautilya Arthashastra, the bases for the economic development from the agricultural development has been selected, and comparative study is done with the present agriculture and economic development of Nepal along with reviewing its compatibility has been evaluated. The method of study is the descriptive and analytical in nature. The analytical tool has depends on the conceptual and development frame works and descriptive research design has been applied by quantitatively and qualitatively.

The result of the study is the base of economic development is development of agriculture sector is important in Kautilya Arthashastra and is still equally important in Nepal. While comparing today with Kautilya Arthashastra, he has also mentioned that production is impossible without the development of agricultural sector and life is not happy without agriculture production and that is important from theoretical and practical point of view. This research article is conclude that the agriculture development was the backbone of yesterday, today and it will equally for tomorrow for economic development, only dimensions can differ in that.

Key words: Kautilya Arthashastra, Economic Development, Agriculture, Policy, Trade and Commerce, law, State, Governance

Problem setting.

Kautilya, the great Indian philosopher and statesman, has also known as Visnugupta and by the name Chanakya. Kautilya has written many books. One of his main contributions is Arthashastra which is believed to have been published in Northern India more than 2500 years ago somewhere between 321 and 286 BC (Fleet, 1914). Arthashastra deals thoroughly with statecraft, economics, espionage, administration, law, management, war science, ecology and various other aspects pertaining to human living. It contains useful insights about economics. He has thought a strong and wealthy monarchy but his ultimate objective, however, has not to benefit the king but to benefit the people.

In Arthashastra, Kautilya has described three sector economy. Among the three pillars of economy he has given high importance to agriculture, the other two pillars being animal farming and commerce. Kautilya is of the view that cultivable land is better than mines because mines fill only the treasury while agricultural production fills both treasury and store houses. Specialization of agriculture is done with the help of professionally trained managers of farming and animal husbandry.

Kautilya believes agriculture is the basis of an economy. The Arthashastra has spoken about the functions of a Superintendent of Agriculture, food grains to feed the population, it generates revenue and employment. He has talked about minute details of land, cultivation, farm products, farming and trading transactions. He has had an in-depth

methodology for cultivation, selection of seeds, and more importantly, meteorology and rainfall. He has pointed out that irrigation should be planned and there should be a provision for buffer stock, which is a state responsibility. Arthashastra has highlighted the significance of taxes on agriculture and allied activities; tax the richer farmer might be something that needs to be done.

In the economic systems of Kautilya's time, the king (the State) is to a large extent involved in production. Agriculture involved both state-owned and managed farms as well as private farms. The king was advised to (and did) carry on mining operations and manufactures, exploit timber and elephant forests, offer facilities for cattle-breeding and commerce, construct roads for traffic both by land and water and set up market towns.

Kautilya has given priority to farmer; a farmer busy in farming activity could not be arrested by the state. The farmer is protected by the law. Kautilya has argued for collection and maintenance of data on agriculture as it provided necessary information for revenue assessment and collection. He has made suggestions for the improvement of land records too.

Consumer protection is strongly emphasized in Arthashastra. This may have been regarded as a benefit to citizens of the sovereign's control of all trade and commerce. The sale of products at the place of production is forbidden and they could only be sold at designated official urban market places. While on the one hand, this may have strengthened consumer protection as government officials could verify the

quality of wares for sale, on the other hand, it was also, in all likelihood, a means to more efficient taxation of produce. Produce has been taxed often on the way to market and at the market place. Furthermore, this procedure has been probably imparted urban-bias to the economic system.

Kautilya is keenly aware that Treasury's fortunes depend on the agricultural productivity of the nation's industries. He, therefore, outlines measures for the development and improved management of mines and forests, agriculture and livestock, manufacturing, and commerce. He is very aware of the importance of commerce and trade which totally depends on the agriculture production. Agriculture output as a contributor to economic development and as a source of government revenue proposes several measures for regulating commerce.

Kautilya has argued that agriculture tax policy, price policy, wage rate policy and revenue policy should take priority for the country's development. Kautilya advocates limiting the taxation power of the State, having low rates of taxation, maintaining a gradual increase in taxation and most importantly devising a tax structure that ensures compliance. He strongly encourages foreign trade, basing it on the premise that a successful trade contract to be established, it has to be beneficial to all. He emphasizes the state control and investment in land, water and mining. Kautilya is a true statesman who has bridged the gap between experience and vision. He has suggested built-in checks and balances in systems and procedures for the containment of malpractices.

The agriculture sector plays a significant role in accelerating economic growth and achieving overall socio-economic development and also the most important contributor to the nationwide economic growth. Kautilya has focused on promoting economic growth by the development of agriculture. It shows that agriculture's share of contribution for economic development has not changed during the time of Kautilya.

We can not only learn about the methodological problems of the time, scope of their inquiry, and reality of their assumptions, but also gather knowledge of the methodological, epistemological and practical problems of modern economics from the Kautilya Arthashastra. Agricultural concepts and variables that we can identify in the Kautilya model, leave us with no doubt in our mind that these are the same standard exogenous and endogenous variables that construct any modern economic model for the development.

Kautilya Arthashastra represents a remarkable scholarly achievement in many fields of Nepal like as agriculture, industry, trade and commerce etc. Although containing some inconsistencies, and some peculiarities from a Nepalese perspective, it is a valuable guide to political economy in its time and provides us with privileged insights into the Kautilyan economic system and society. Its close association

with a long Hindu tradition is clear, such as its emphasis on the social responsibility of the state towards its citizens. With sympathetic and careful reading, one can pick up from it some economic wisdom of relevance to our times, and it certainly used to illustrate several modern agricultural ideas in Nepal.

Objectives.

The overall objective of this research article is to analyze agricultural development of Kautilya Arthashastra and Nepal. The goal is therefore, to analyze the comparison between agriculture and economic development of Nepal with Kautilya Arthashastra

Analysis of the later researchers and publications.

Singer (1979) has described about agriculture – industry linkages and interactions. This linkage stresses that increasing agricultural productivity expands internal demand for intermediate and consumer goods produced by domestic industries and, in turn, helps to support the drive toward industrialization. Such agricultural growth generates incomes for the poorest members of society by increasing the supply of wage goods.

Yang and Zhu (2004) has used a two sector inter temporal model to demonstrate that, without raising agricultural productivity, a traditional economy cannot overcome the fixed supply of natural resources and therefore cannot sustain the growth process. The relationship between agriculture and broader economic growth has recently been examined using dynamic general equilibrium approaches.

Gardner (2005) has focused that agricultural growth is surprisingly independent of the per capita income growth for workers in the agricultural sector. Neither is necessary nor sufficient for the other. Although the potential for agriculture to serve as an important engine in overall economic growth appears compelling to some theorists, several arguments in the literature suggest that the causality may run in the opposite direction, i.e, from nonagricultural to agricultural growth.

Mellor (1961) has given us relation of agriculture and economic development in his book 'The Role of Agriculture in Economic Development'. Virtually everyone agrees that the ultimate goal is a market-oriented economy that uses price signals to guide resource allocations, investment decisions, and rewards to factors of production. Further, if poverty and underdevelopment are fundamental problems of market failures, government interventions will be essential to starting and directing the growth process.

Timmer (1992) has explained about strategies that seek rapid industrialization at the expense of agriculture, even if the intent is to alleviate poverty, it actually slow down economic growth and increases levels of poverty. In a country with many impoverished people, policymaker must address both growth and poverty through an integrated development strategy. Rapid reductions in poverty are achieved most effectively when the strategy for

economic growth specifically focuses on raising rural productivity.

Nene (2002) has drawn a likeness between the agricultural practices and economic development in Kautilyan period and the modern times. He points out policy and administrative support from government officials in Kautilyan period or of today. For production of crops, supply of good seed and other purchases inputs are arranged. Assistance is provided in making available other resources such as labour, machinery, implements, and bullocks or tractor power.

MoAC, (2002) has explained about the suitable agriculture policy, and investments are needed to realize the full potential for the rural economy. Agricultural growth can provide food security for the country at an aggregate level and substantial contributions to growth of the rest of the economy through rural savings and foreign exchange earned by exporting agricultural commodities. With the right approach to developing the sector, food security at the household level can be measurably improved and the pace of poverty alleviation speeded up significantly.

Bhattarai (2012) has examined about the growth oriented investment in agriculture for the economic development. A number of roles for the Nepal government is important in linking agriculture, economic growth, and poverty alleviation: development of a strategy for poverty alleviation, maintenance of a growth-oriented macroeconomic environment investment in agricultural technology and rural infrastructure, including irrigation, at levels that call forth private investments in the rural economy; and development of the physical and institutional foundations for a competitive market economy, including a free flow of information, rapid communications, and effective policies to lower transactions costs, especially transportation costs.

Pant and Palikhe (2012) has explained that the labour migration has joined the market linkages. Market linkages connect a dynamic agricultural sector, growing industrial sector and service sector. If the agriculture and non-agriculture sector (industry and service sector) is growing together it creates more opportunities than it destroys.

Interim Plan (2010/11-2012/13) has covered the overall economic development of the nation. The overall development of the nation depends on the development of infrastructures (non-market linkages) in the agriculture areas. The economic development depends mainly on the agriculture and various industries, business and employment situation activated in the rural areas.

Methodology.

The dissertation has conducted to analyze the agriculture and economic development of Kautilya Arthashastra as well as that of Nepal. It has described the conceptual framework for an analysis of agriculture and economic development. Conceptual framework applied as an analytical tool by "means-

end-continuum" as described by Timmons (1965). Development framework designed by the help of literature review of agriculture and economic development in Kautilya Arthashastra and in Nepal. Agricultural activities support the development of industry, trade and commerce. These sectors are needed to develop the transport, communication, power, education, health and others. This study is the descriptive and analytical in nature. So, the analytical and descriptive research design has been applied.

Conceptual Framework (Analytical Tool): Economic development, which is the goal or broad objective of the society, is a means in relation to a higher or superior end- life. The basic ends (life and opportunity) is not competitive when we look at them in their entirety (as a matter of fact there cannot be single end functioning as an entity by itself in today's world), they are essentially complementary. Nevertheless, the relationships may become competitive and conflicts may arise in the process of achieving these ends. For instance, as Timmons (1965) has pointed out life might be purchased with the cost of liberty and opportunity. Similarly, liberty might be purchased with the cost of life. Wars have been fought with huge sacrifices in human life for liberty. Thus, conflicts must be resolved in an optimum achievement of all ends.

- Institutional and structural reforms (conditions for take-off)
- Technology and capital (take off to development)
- Commercialized agriculture and competitive industry (growth and social progress)
- Increase in Productivity and Per capita Income (life and opportunity).

Development Framework (Analytical Tool): The major problems of economic development in Kautilya Arthashastra and in Nepal are related to the agriculture sector. The major areas of policy concern in economic development: such as, level of income, investment or capital formation, employment, income distribution, balance of payments etc.

However, this is not meant to imply that agriculture development can be pursued without support or interactions with other sectors of the economy. Although, agriculture progress is a strategic element in the development process, it cannot be only one. It is only one part of the economy or development system, through a major one, and other parts of the system, manufacturing, must move along with it. In the initial stage of development, it is important to focus on interrelationships between agriculture and economic development but other sector's contribution is essential for the economic development.

Agriculture is as a core component or part of the system. The rate of the progress in the economy depends upon the policy measures taken to strengthen the mutual interdependence of the core part with other identifiable parts such as transport, communication, power, social services, knowledge,

manufacturing and trade, in order to enable the system to adapt to the overall objective-national development. The concept of the interrelationships might be broadly categorized as inflow and outflow linkages. In the present example, the transport, communication, power, and social services provide inflow linkages: manufacturing, processing, commerce and trade provide outflow linkages.

In the agriculture based inflow-outflow linkages concepts, the emphasis on development policy guidelines converge around agriculture activities in such a manner that the development activities in other parts of the system serve basically inducement mechanism to the development in agriculture. The rate of reinforcement or inductive effects of linkages depend on the degree of absence or presence of traps, such as structural traps in the path, related to incentives, knowledge and capital, about which more will be said later.

- Agricultural activities
- Industry, commerce and trade
- Transport, communication, power, education, health and other services
- Development and growth.

Qualitative (Descriptive Tool): This study is primarily a qualitative one. A part of this dissertation is basically based on a qualitative research methodology called hermeneutics. Hermeneutics is widely applied in many field of social science. It is the art of interpreting of the theory. It can be described as the interpretation and understanding of ancient literatures and religious texts.

Quantitative (Descriptive Tool): Simple quantitative analysis has been used to analyze the agriculture and economic development. To understand and to information easily, there is used of tabulation of data and its graphical presentation, where necessary.

Presentation of the basic material.

Analysis of Agriculture and Economic Development in Kautilya Arthashastra: Looking at the entire document (Kautilya Arthashastra), it can be seen that Kautilya has attempted to set down ways of achieving excellence in agriculture development and look forward to economic development. He has written a very scientific and articulate book on agricultural economics. It is amazing that he has shown such great vision and foresight while talking about agriculture, which has ensured a sustainable basis for human existence and livelihood. Kautilya mentioned some valuable features for the agriculture and economic development which can be summarized as follows.

- Kautilya is of the view that "cultivable land is better than mines because mines fill only the treasury while agricultural production fills both treasury and store houses".
- Superintendent of agriculture and states that the King should understand the intricacies of agriculture.
- He has talked about minute details of cultivation, farm products, farming and trading

transactions. He has had an exhaustive methodology for cultivation, selection of seeds, and more importantly, meteorology and rainfall.

- He has pointed out that irrigation should be planned and there should be a provision for buffer stock, which is a state responsibility.

- Kautilya has given further priority on professionalizing agriculture, especially for large farms, would be needed with professionally trained managers able to study global movement of prices, modern farming techniques and use of technologies such as satellite farming.

- Kautilya Arthashastra has highlighted the significance of taxes on agriculture and allied activities, 'tax the richer farmer might be something that needs to be done.

- Kautilya has given emphasis on use of land for higher production. Some land, which was fertile earlier, has become fallow because of inadequacy of fertilizers or the incorrect usage of fertilizers.

- Emphasis on organic farming, which obviates the need to use chemical fertilizers, is an obvious alternative.

- Kautilya is keenly aware that Treasury's fortunes depend on the development and economic productivity of the nation's industries.

- He, therefore, outlines measures for the development and improved management of mines and forests, agriculture and livestock, manufacturing, and commerce.

- He is very aware of the importance of commerce and trade which totally depends on the agriculture production in the Kautilya's period.

- Agriculture output as a contributor to economic development and as a source of government revenue proposes several measures for regulating commerce.

- A farmer busy in farming activity could not be arrested by the state.

- The farmer is protected by the law.

- Kautilya has argued for collection and maintenance of data on agriculture as it provided necessary information for revenue assessment and collection. He has made suggestions for the improvement of land records too.

- Consumer protection is strongly emphasized in Arthashastra.

- Produce has been taxed often on the way to market and at the market place. Furthermore, this procedure has been probably imparted urban-bias to the economic system.

- Government procurement policy, which guarantees a minimum price for rice and wheat crops to farmers, has created a bias in their favor and a distortion of cropping pattern, which is not market determined.

- The agricultural economy that has to compete with the international market continues to be at the mercy of the vagaries of the monsoon.

- Nepal government has always prioritized agriculture in the country with major share of annual budget in advancement of agriculture each year

Analysis of Agriculture and Economic Development in Nepal: Agriculture is the predominant sector of the Nepalese economy. It provides a major source of livelihood to about 70 percent of the population. The sector performance records a virtual stagnation with 3.13 to 3.2 percent average growth rates during past three and half decades. It contributes about thirty five percent to GDP and serves as a major source of raw materials to most of the agro-based industries. It, therefore, rightly deserves topmost priority. The well-developed and capable agriculture sector alone is a great source of raw materials, employment generation and capital for the development of the non-agriculture sector. While development of the agriculture sector has received top priority and huge amounts of money has been invested in this sector, productivity of the major crops is very low compared to the productivity of other countries. Difficult geographical condition, lack of irrigation facilities, reliance on monsoons, and traditional and subsistence level of agriculture farming are the major obstacles in the development of this sector.

Nepalese agriculture is unique in the sense of its complex nature of farming systems that are intertwined among the multiplicity of enterprises of crops, livestock, poultry, vegetables, fruits, spices, fisheries, agro forestry and non-timber forest products. Majority of the farmers produce what they consume and consume what they produce. Majority of population are involved in traditional agriculture and animal husbandry. Agriculture constitutes only around one third of GDP.

Nepal's major agricultural production is Paddy, wheat and maize. Barley, Potato, etc. are also major production in Himalayan region. Terai region in Nepal is also called green belt as most of the crops production of country is supplemented by this region. Plain land with fertile soil, easy irrigation, suitable climate and infrastructural development has boost the agricultural productivity of this region compared to hilly and Himalyan regions. But despite the possibility, Nepal's agriculture has not been able to upgrade from traditional style of farming. Majority of famers still practice traditional ways of farming like using livestock for ploughing land, old seeds and local labours. Further, farming in Nepal is seasonal and weather dependent. The basic farming is monthly cycle of paddy and wheat production which is always affected by various natural and manual causes like drought, erotic rainfall, lack of seeds and labours.

Nepal government has always prioritized agriculture in the country with major share of annual budget in advancement of agriculture each year. Foreign aid flow, which is a source for nearly a third of

public investment in agriculture, remained stagnant during past three and half decades. Donor supports in agriculture are mainly focused on infrastructure, natural resource sustainability, and livelihoods improvement. But, still agriculture in Nepal has been a traditional continuity and based totally in subsistence farming. The business aspect of agriculture in Nepal is very less whatever agricultural industry is there, they have been limited to small regions and district serving local consumers only.

Despite decade long prioritized investment and planning the agriculture sector in Nepal is continuously declining in terms of production and labour engagement. Besides the traditional trend of farming, Nepal also lacks youth involvement in farming. In fact most Nepalese have never taken or better said or never thought agriculture as a business. If such structural shift were systematic it would be satisfactory. But in absence of sustainable development in other sectors like service and industry, such shift could be suicidal for a country having deep rooted life style, culture, religion and knowledge based on agriculture. Until recently Nepal has been considered an 'Agriculture Country' with overwhelming proportion of its population involved in agriculture. It was a food exporting country a decade ago but it is a food importing country now. However, coming to the current time, the country has shown dramatic change. Agriculture was the primary life sustaining activity of the country from early history. It has been deep rooted in the tradition, life practice, literature, religion, knowledge and philosophy of people. A sudden decline or shift from it could dramatically affect on all aspect of social life and national economy.

Agriculture activity is basically a rural activity which is mostly carried by the poorest people of the country and these people are less educated, have very little technical knowhow and lack of access of information. As a large majority of people live in rural area, this implies the above conditions are responsible for poverty vis a vis inefficient agriculture practice.

But there are some good symptoms in Nepalese agriculture sector set by the interdependence between agriculture and industry. The interdependency between agriculture and industry is becoming stronger as the economy is developing. The application of science and technology in agriculture induces innovations in respect of industrial products, which are used for agricultural production. Agricultural inputs like fertilizers, pesticides, diesel oil, electric motor, diesel engines, pump sets, agricultural tools and implements, tractors, power tillers etc., are supplied by the industry and oil, sugar, jute and cotton textiles and tobacco industries rely heavily on the agricultural sector. Processing industries are utilizing agricultural raw material, and developing fruit canning, milk products, meat products etc.

Comparative Analysis: The matter to be considered while comparing Kautilya Arthashastra to present

economy of Nepal is that there is difference of more than twenty five hundred years. Due to such a long time differences, there have been massive changes in the society in economic, social, political, scientific and technological field in Nepal.

Arthashastra gives us fundamental knowledge about economic development, and several of its plans and ideas. Kautilya does not believe that it would be applicable for all times or to all social settings. However, many modern concepts of economic development underlie much of Kautilya's discussion. Kautilya economics is the obligation of the State to provide welfare of the people. A careful analysis reveals that many of the recently popularized development theories and concepts have been in practice in Asian countries. These practices are not only in the context of development, but also in the context of state or economic governance. Many communities and countries in the world are now trying to discover and explore their own system of economic development. The lessons from Arthashastra are relevant even today and can be integrated into the modern development towards achieving the ultimate aim, which is to provide value to today's people. Arthashastra gives understanding of different focus areas, which help us, develop a long term strategic plan and fulfill all ends from our resources. It helps to understand ancient approach to manage and restructure and reorganize development plan and priorities. In general, the comparative analysis of economic development is as follows:

- Agriculture sector is found to be the most important sector for the economic development in the Kautilya economy. Nepalese economic development also depends on the agriculture sector which contributes thirty five percent in the total GDP. There are many similarities between the two different time period's agriculture, animal husbandry and forest. Only difference is that the devices and modern technologies have been started in agriculture in present days.

- The base of the economic development is the determination of the certain value of the produced goods and factors of production. The contributions of Kautilya Arthashastra in the determination of the value are not inferior to the contributions of the classical economists. At present, the value has been uncontrolled in Nepal for that reason the necessity of value determination of Kautilya Arthashastra and the provision of the department of control of the same is still useful.

- The Governmental revenue is another indispensable organ for the economic development. There is compulsion of tax for the running of the state and for economic development in Kautilya Arthashastra is still important. As mentioned in Kautilya Arthashastra, agricultural tax, business tax, economic fine, royal property and royal business are still the important sources of the income of the state.

- The proper use of the revenue is as important today as it was during the time of Kautilya. During the

time of Kautilya, the misuse and expenditure of the revenue used to be considered as the crime against the state, which is accepted by the present Nepal as well.

- The present society is not divided into races; it has rather been divided into caste, creed and nationalities. The citizens are given more rights and freedom. But the Kautilya economy has categorized the labour on the basis of caste. Although the present context of Nepal is not exactly how Kautilya described, there is still the trend of the *Brahman* working as priests, *Kshetries* joining army, *Baishyas* doing trade, and *Shudras* doing others kinds of farming.

- Another basis of the economic development is population. We cannot imagine of the economic development without human resource. There was no problem of population during the time of Kautilya but in the present days, in the developing country like ours, the policies of population control have been adopted.

- The production and consumption capacity has been increased a lot. The industrialists produce competing internationally by using the newest technology. Similarly, the consumers are free to use the goods of international quality. Such facilities of production and consumption were not in the time of Kautilya. But we find that the development of society and nation is not possible without the production. The matters of the rights of the consumers are found.

- We find the provision of treasurer for the economic discipline in Kautilya Arthashastra. But the supreme controller of the economic aspect is considered to the king. But the autocratic supremacy of the king has not been accepted because the right to change in the rates of the tax or fee in his wish and spend in the unproductive field has not been given to the king. Still today, there is no right to do the economic impartialities to the head of the state.

- We find that there is full implementation of economic discipline in present context in Kautilya Arthashastra because in the present century, the sovereignty of the people is considered as the base of the Economy of the country. Accordingly, for the good governance, the representatives are elected by the people and the party having majority forms the government who determines the tax by getting approval from the people's representatives. The revenue is received in this way and it is divided in an economic way by the representatives of economic development like agriculture, industry, communication, transportation, education, health, water supply, electricity etc. that shall make the maximum benefit to the people. For the economic irregularities, there are internal auditing, bodies of Auditor General, and at the peak is the Account Committee in the parliament in the apex and for the investigation of economic impartialities, there is Commission for Investigation of Abuse of Authority.

- There is the necessity of the governmental income and governmental expenditure for the

economic development and for the same, the government has made the provision of budget in the fiscal year. And the Government of Nepal has also regularly formed the annual budget from 1950 AD onwards; even in the Kautilya Arthashastra, there is mention of Annual Budget. In the Kautilya Arthashastra, there is the provision of beginning of fiscal year from the new moon day of the month of *Shrawan* and that ends at the full moon day of the month of *Ashadh*.

- In Kautilya Arthashastra there is no any clear device technology to measure the increment of economic development clearly. Therefore, it is very difficult to say what percentage of economic development was done during the time of Kautilya. But at present, there is the provision of measuring the increment or decrease of economic development by the cats conducted by the state and the per capita income and other new economic standard measuring device has been developed.

Findings.

There is a greater difference in the time of Kautilya mentioned before 2500 years ago and present Nepal on the concept of agriculture and economic development. Various infrastructures necessary for the agriculture and economic development in Kautilya economics like agriculture, industry, trade, commerce, transportation, communication, health, education, law, rule, state etc. are described clearly. The present Nepal also uses the same policy for the agriculture and economic development. There is just the difference in the use of those policies due to the development of new technologies. The basis of the consumption of that time was different. The basis of the production, basis of exchange and the revenue to be obtained by the state and the basis of the expenditure are different. During the time, there was the value of morality in men but today that is hard to find. It is almost vanished. Today profit has been the major thing. The infrastructures to be used for the economic development like in the time of Kautilya, before 2500 years ago, are the same in present Nepal as well. During that time only agriculture, animal husbandry, industry and commerce were the infrastructures of the economic development, but in present Nepal the economic development is being counted with 15 different categories. Some findings are in the bullet.

- Input output studies are required for evaluating the potentials for development.

- The studies are essential for examining the relation of agriculture to other forms of economic activity.

- Increase in research activities will require planning, coordinating and supervision.

- Studies on the nature and magnitude of employment would be essential for large numbers of underemployment and unemployment exists in Nepal.

- Extensive survey of the nation would be essential for determining production potential, employment problem, and areas of priority.

- Structural studies are essential for cost of marketing of major crops.

- Price variation should be analyzed from different areas in the country.

- Credit agencies should be studied and evaluated in terms of cost and efficiency.

- Projecting demands for products by quality and kind.

- Extension service would plan for farmer to plan their farm operation.

- Credit agencies would insist upon the use of the improved knowledge as a condition for loan.

- To ensure reasonable price of products.

- Improved technology

- To fill the gaps in existing information as a basis for future.

- Cultivation allowing for capable owner with well mechanization.

- We should be conscious the all agricultural policies of Kautilya Arthashastra.

Conclusion.

Agriculture development was the backbone of yesterday, today and it will equally for tomorrow for economic development, only the dimensions can differ. Among those dimensions, agriculture development is always necessary for the economic development.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В НЕПАЛІ: АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ ЗГІДНО АРТХАШАСТРА КАУТІЛЬІ

Ядав Мані Упадхьяя, канд. екон. наук, викладач, Університет Трібхуван, Катманду, Непал, e-mail: yadavghimire@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3089-3615>

Книга Каутільї Артхашастра, що написана мовою санскриту на період до 2500 року, в Індії, обговорює теорії та принципи управління державою. Трактат детально розглядає державне мистецтво, економіку, шпигунство, адміністрацію, війну, науку, екологію та інші аспекти людського життя. Предметом дослідження є вивчення сільського господарства та економічного розвитку Непалу в порівнянні з аналітичною частиною Артхашастра. Загальною метою цього дослідження є докладне вивчення всіх частин Артхашастра Каутільї для того, щоб розвинути належне управління інструментами, що запропоновано в ній, для інституційного та структурного вдосконалення в аграрному секторі. Обрано підстави для економічного розвитку сільського господарства, проведено порівняльне дослідження з сучасним сільським господарством та економічним розвитком Непалу, а також проаналізовано їх відповідність. Методи дослідження носять описовий і аналітичний характер. Аналітичний інструмент залежить від концептуальних та розроблювальних рамок, а дескриптивний дизайн досліджень застосовується кількісно та якісно.

Результати дослідження. Галузі господарства, що використовувались для економічного розвитку, як і за часів Каутильї 2500 років тому, ті ж самі, як і в нинішньому Непалі – сільське господарство, тваринництво, промисловість та торгівля. Отже розвиток аграрного сектору є однаково важливим в Артхашастра Каутильї і до цих пір в Непалі. Порівнюючи сьогодення з Артхашастра Каутильї, зазначено, що виробництво неможливе без розвитку аграрного сектору і сільськогосподарського виробництва. Це важливо з теоретичної та практичної точки зору. У даній дослідницькій статті зроблено висновок, що розвиток сільського господарства був основою минулого, та однаково важливий для сьогодення та майбутнього.

Ключові слова: Артхашастра Каутильї, економічний розвиток, сільське господарство, політика, торгівля, право, держава, управління.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ В НЕПАЛЕ: АНАЛИЗ ПЕРСПЕКТИВ СОГЛАСНО АРТХАШАСТРА КАУТИЛЬИ

Ядав Мани Упадхьяя, канд. экон. наук, преподаватель, Университет Трибхуван, Катманду, Непал, e-mail: yadavghimire@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3089-3615>

Книга Каутильи Артхашастра, написанная на языке санскрита на период до 2500 года в Индии, обсуждает теории и принципы управления государством. Трактат подробно рассматривает государственное искусство, экономику, шпионаж, администрацию, войну, науку, экологию и другие аспекты человеческой жизни. Предметом статьи является исследование сельского хозяйства и экономического развития Непала по сравнению с аналитической частью Артхашастра. Цель состоит в том, чтобы развить надлежащее управление этими инструментами, для институционального и структурного совершенствования в аграрном секторе. Общей целью данного исследования являются все части Артхашастра Каутильи. Показаны основания для экономического развития сельского хозяйства, проведено сравнительное исследование с современным сельским хозяйством и экономическим развитием Непала, а также проанализированы их соответствие. Методы исследования носят описательный и аналитический характер. Аналитический инструмент зависит от концептуальных и разрабатываемых рамок, а дескриптивный дизайн исследований применяется количественно и качественно.

Результаты исследования. Развитие аграрного сектора является одинаково важным и в Артхашастра Каутильи, и до сих пор в Непале. Сравняя настоящее с Артхашастра Каутильи, указано, что производство невозможно без развития аграрного сектора и сельскохозяйственного производства. Это важно с теоретической и практической точки зрения. В данной исследовательской статье сделан вывод, что развитие сельского хозяйства был основой прошлого, и одинаково важен для настоящего и будущего.

Ключевые слова: Артхашастра Каутильи, экономическое развитие, сельское хозяйство, политика, торговля, право, государство, управление.

References

1. APP (1995). *Agriculture Prospective Plan, Review Paper*. National Planning Commission. Kathmandu, Nepal.
2. Barry, A. C. (1993). Choosing Quantitative Data Analysis. *Sociological Research*, 3, 9-14, Oxford.
3. Basu, R. L. and Sen R. (2008). *Ancient Indian Economic Thought, Relevance for Today*. Rawat Publications, New Delhi.
4. Basu, R. L. and Sen R. (2011). *Kautilya's Arthashastra (300 B.C.): Economic Idea*. Smashwords Edition, New Delhi.
5. Bhattarai, B.R. (2012). Statement. *Changing Bihar in India*, Global Summit in Bihar, India.
6. CBS (1996). *Nepal Living Standard Survey 1995/96*, Nepal Government, Kathmandu.
7. CBS (2015). *Nepal in Figures*. Government of Nepal, National Planning Commission Secretariat, Ramshah Path, Thapathli, Kathmandu.
8. Chandrashekhara B., Annadurai K. and Somasundaram E. (2010). *A Text Book of Agronomy*. New Age International (P) Limited, New Delhi India.
9. Crang, M. (2005). *Qualitative Methods (Part 3)*. UK National Ecosystem Assessment: Technical Report, United Nations Environment Programme, London: Routledge.
10. DOA/DOAE (2009). Agriculture Extension System. *Impact Study on Farmers Group Approach Adopted in Agriculture Extension System in Nepal*. Lalitpur, Nepal.
11. Economic Survey (Various Issues, 2014/15). Ministry of Finance. Kathmandu, Nepal
12. Fleet, J. F. (1914). *Kautilya's Arthashastra*. 7th Edition, Mysore Printing and Publishing House, Mysore.
13. FAO (2003). FAO of the United Nations Development Programme. *Nepal Agricultural Policy and Strategies for Poverty Alleviation and Food Security*, Kathmandu, Nepal.
14. Gardner, B. (2000, March 15). Economic Growth and Low Income Agriculture. *American Journal of Agricultural Economics*, 82 (5).
15. Gyawali B. (2012). *Public Revenue in Kautilya Arthashastra and Sukra Niti*, Ph.D Dissertation, Nepal Sanskrit University, Nepal.
16. Hayami, Y. (2001). *Development Economics: From Poverty to the Wealth of Nations*. Third Edition, New York: Oxford University Press.
17. Hayami, Y. and Ruttan, V. W. (1985). *Agricultural Development: An International Perspective*. 2nd Edition, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
18. Hazell, P. and Haggblade, S. (1991). Rural Urban Growth Linkages in India. *Indian Journal of*
19. Interim Plan (2007). Three Year Plan Approach Paper. National Planning Commission, Government of Nepal.
20. Interim Plan (2010). Three Year Plan Approach Paper, National Planning Commission. Government of Nepal.
21. Jayasawal, K P. (1978). *Hindu Polity*, Fifth Edition, Bangalore: The Bangalore Printing and Publishing Company Ltd.

22. Jha, K. N. and Jha, L. K. (1997). *Chanakya: The Pioneer Economist*. APH Publishing Corporation, New Delhi.
23. Johnson, D. G., Mellor J. W. (1961). *American Economic Review*. The Role of Agriculture in Economic Development, 51 (4).
24. Kautilya Arthashastra (1997). *Kautilyako Arthashastra* (Sastri Ganga Prasad Trans.), Dilli: Chatursen Gupt, Mahabharat Office.
25. Kautilya Arthashastra (2009). *Kautilyako Arthashastra* (Geraula Bachaspati Trans.), Baranashi: Chaukhamba Bidhyabhavan.
26. Kautilya Arthashastra (2024). *Kautilyako Arthashastra* (Aryal Keshav Raj Trans.), Kathmandu: Nepal Rajakiya Pragya Pratisthan.
27. Kangle, R. P. (1972). *The Kautilya Arthashastra : Part II*. An English Translation with Critical and Explanatory Notes, 2nd Edition, Motilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd, Delhi.
28. Kangle, R. P. (1986). *The Kautilya Arthashastra: Part III--A Study*. Motilal Banarsidass Publishers Pvt Ltd, Delhi.
29. Little, I.M.D. (1982). *Economic Development: Theory, Policy, and International Relations*. New York: Basic Books.
30. Mahabharata (2003). *Kautilya Arthashastra Book 1-5*, Gitapress, Gorakhpur.
31. Mellor, J. W. (1961). *The Economics of Agricultural Development*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
32. Mishra, Puri (2010). *Theory and Practice, Economics of Development and Planning*, Himalaya Publishing House, p. 127 – 136.
33. MoLRPEP (1958). *Land Reform in Nepal*. Ministry of Land Reform, Panchayat and Economic Planning Kathmandu, Nepal.
34. MoLRPEP (1973). *Land Reform in Nepal. Successful of Kathmandu*, Kathmandu, Nepal.
35. MoAC (2002). *Nepal Fertilizer Policy 2002*. Ministry of Agriculture and Cooperative, Government of Nepal, Kathmandu.
36. MoAC (2006). *Agriculture Perspective Plan*. Ministry of Agriculture and Cooperatives, Study Report, Kathmandu.
37. MoF (Various Issues). *Economic Survey*, Government of Nepal, Ministry of Finance, Unofficial Translation.
38. Muller, Max (1859). *History of Ancient Sanskrit Literature*. W.W. Norton and Company, New York and London.
39. NARC (2011). National Agricultural Research and Service Center's. *Strategic Vision for Agricultural Research*, 23, Lalitpur, Nepal.
40. Nene Y.L. (2002). *Kautilya's Arthashastra. Modern Agronomic Concepts and Practices*, Asian Agri-History 6(3), India.
41. NPC (2013/14-14/15). *Planned Development in Nepal*. National Planning Commission, Kathmandu, Nepal.
42. NPC (2016/17-18/19). *Planned Development in Nepal*. National Planning Commission, Kathmandu, Nepal.
43. NRB (2015). *Current Macroeconomic Situation of Nepal*, Nepal Rastra Bank, Kathmandu.
44. Panta, B. and Palikhe, D. (2012). The Official News Letter of IIDS. *Agricultural Performance and Food Security in Nepal: Constraint and Chalanges*, Sambat, 31, Mandikatar Kathmandu
45. Pyakuryal, B. (2014). *Nepal's Development Tragedy: Threats and Possibilities*. Published by Fine Print, Bishalnagar, Kathmandu.
46. Rangarajan, L. N. (1992). *Kautilya – The Arthashastra*. Edited, Rearranged, Translated and Introduced, Penguin Books India, New Delhi.
47. Regmi, M.C. (1992). *Land Tenure and Taxation in Nepal*. Dilli Bazar Press, Kathmandu, Nepal.
48. Shamasastri, R. (1915). *Kautilya Arthashastra*. Translated in English, Bangalore: Government Press, India.
49. Shamasastri, R. (2009). *Kautilya's Arthashastra*. Jaico Publishing House, India.
50. Sharma, S. N. (1967). *Kautilya Arthashastra* (Aryal K. R. Trans.). Nepali Translation, Kathmandu: Royal Nepal Academy.
51. Singer, H. (1979). Policy Implications of the Lima Target. *Industry and Development* 3: 17 – 23.
52. Skare, M (2013). The Missing Link: From Kautilya's The Arthashastrato Modern Economics, *The Journal of Philosophical Economics*, Volume VI Issue 2 Spring 2013.
53. Timmer (1992). Agriculture and Economic Development Revisited. *Agricultural Systems Paper*, p. 1-35 in, edited by P.S. Teng and F.W.T. Penning de Vries 18(5). London: Elsevier.
54. Timmons J. F. (1965). *Agriculture Development through Modifying Land Tenure Arrangements*. Iowa Department of Economics, Iowa State University.
55. Trautmann T. R. (1971). *Kautilya and the Arthashastra – A Statistical Investigation of the Authorship and the Evolution of the Text*. Leiden, E J Brill.
56. TYIP (2007/10). *Three Year Interim Plan*, National Planning Commission, Government of Nepal.
57. TYIP (2010/11-12/13). *Three Year Plan Approach Paper*. National Planning Commission, Government of Nepal.
58. Yang, D. T., X. Zhu. (2004). *Modernization of Agriculture and Long-run Growth*. Basil Blackwell, Oxford.

EKOONOMIKA

PROSPECTS FOR IMPROVING TECHNOLOGY IN NON-CONVENTIONAL ENERGY DEVELOPMENT

Vitalina Babenko

Doctor of Economic Sciences, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: vitalinababenko@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>

Scopus Author ID: 56658371300, Researcher ID: E-6521-2018

Yelyzaveta Koniaieva

Postgraduate Student

V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: sunnybigday@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-2033>

This article discusses the prospects for the development of the implementation of scientific and technical cooperation (STC). On the example of interstate cooperation between Ukraine and Chile, there are approaches to improving the procedure for developing cooperation priorities. The current state of these relations does not reflect real trends in the development of international economic relations (IER) in the vector of strengthening the scientific and technical component.

The subject of research of the article is formation of scientific and technical cooperation priorities between Ukraine and Chile. The goal is to develop the approaches of foreground international economic relations formation in relation to the conditions in relation to the conditions of Ukraine and corresponding to the needs of overcoming crisis socio-economic phenomena based on the intensification of scientific and technical cooperation. The objective is to research the dynamics of the actual non-conventional energy production as one of the priority areas of cooperation between Ukraine and Chile. As part of this study, theoretical, methodological and system-logical methods for analyzing primary sources are used, including statistical materials, regulatory documents, scientific publications for descriptive and structural analysis to assess the initial state of international economic relations primary level and methods for forming trends in their development prospects.

The following results were obtained: on the basis of phased analysis of the priorities formation for the development of Ukraine, was proposed an approach for analyzing the similarity of the integrated development of national economies. Conclusions: the results of the analysis allowed in the framework of interstate cooperation between Ukraine and Chile to highlight the promising area of development of non-traditional renewable energy.

Keywords: economic relations, non-traditional renewable energy, innovative susceptibility, priorities of international economic relations, scientific and technical cooperation.

1. Introduction.

International economic relations influence the economic development of the world economy subjects. With the emergence and development of the world economy, international economic relations are constantly expanding and deepening the sphere of their existence, acquiring new forms, however, when implemented, they become relatively independent phenomenon, obeying their own laws and have their own specifics in realizing the potential of international economic relations. One of the forms of international economic relations, which determines their growing dynamics in modern conditions, is international STC [1]. STC basically has the intangible form of economic relations and is conditioned by the mutually beneficial exchange of scientific and technical knowledge, intellectual property, experience and scientific and technical development programs, engineering services, etc., and plays an increasing role in the intensification of

scientific and industrial development of the subjects of world economic relations.

2. Literature review and problem statement.

An analysis of the research indicates significant attention to the problem of developing priorities for the development of scientific and technical cooperation in the framework of international economic relations. The topic was actively studied and developed by many prominent academics Sidorov V., Babenko V., Matyushenko I. and others. The field of non-conventional energy sources technologies in the process of effective global and domestic development studied by academics Dyuzhev V., Voitko S., Dzhedzhula V. and Vytvytska O., Matyushenko I. and others. However, A number of issues, in particular, the problems of developing priorities for scientific and technical cooperation, taking into account the objective conditions of states and the needs and prospects for their scientific and technological development, need further theorizing

and methodological elaboration. A theoretical and methodical conceptual integrated approach to the formation of these priorities and the corresponding measures that implement it and increase the innovative susceptibility of the subjects of production and economic activity to the non-conventional energy sources technologies is necessary [2].

The priorities of interstate scientific and technical cooperation influence the economic development of the subjects of the world economy. With the emergence and development of the world economy, scientific and technical cooperation is constantly expanding and deepening the sphere of its existence, acquiring new forms. However, when implemented, they become relatively independent phenomenon obeying their own laws and have their own specifics in realizing the potential of international economic relations in general. It is one of the active forms of international economic relations, which determines their growing dynamics in modern conditions, is international scientific and technical cooperation. It has intangible form of economic relations and conditions by the mutually beneficial exchange of scientific and technical knowledge, intellectual property, experience and programs of scientific and technical development, engineering services, etc. [3, 4]. All this plays an increasing role in the intensification of scientific production development of the subjects of world economic relations.

3. The aim and objectives of the study.

Analyzing of the approaches of foreground international economic relations formation in relation to the conditions of Ukraine and corresponding to the needs of overcoming crisis socio-economic phenomena based on the intensification of STC. In order to study the dynamics of the actual non-conventional energy production as one of the priority areas of cooperation between Ukraine and Chile.

4. Substantial statement of the problem.

In our opinion, the principles of international scientific and technical cooperation need a broader justification, taking into account specific conditions. If we take as a basis the concept of specificity of a subject (country) from the point of view of historical, political, economic development, peculiarities of territorial and climatic conditions, question arises which priorities to choose in a particular scientific and technical cooperation between states. That is, the above should be considered when choosing one or another direction of economic and STC? If this is relevant, then at first glance a certain contradiction arises: why the priorities in the formation of an international STC should not be limited only to the orientation towards the scientific and technical level reached in a certain sphere by the advanced country, and the above conditions and circumstances should be taken into account [5]. Based on the provisions of economic psychology, we tearfully use methods of analysis similar to the subjects. In our opinion, the rationale may be as follows:

- the experience of past similar stages of historical, political and economic development of a country that has achieved certain levels of scientific, technical and economic development is more valuable for a country that has also passed similar stages, and which is faced with the task of developing a socio-economic innovation strategy;

- it facilitates the understanding of the relevant causes, conditions and circumstances, the experience of which should be adopted by this particular country;

- it is necessary to take into account the similarity of natural and climatic conditions, since, if they are similar, they make a significant adjustment to the conditions and circumstances of the implementation of the respective strategies.

It is necessary to highlight the factors that determine priorities in the formation of an international NTC:

- a) historical and political stages, including armed conflicts, characterizing the formation of a nation, state structure, socio-economic policy orientation under various regimes of political power in the field of production, corresponding forms of IER;

- b) economic factors that characterize the economic level at various stages of development of a given country, including the growth rate of the gross national product, monetary policy, inflation rates, business fluctuations, employment and purchasing power of the population, etc.;

- c) factors of resource potential, which include the scale of the territory, the value of minerals and other resources, demographic indicators, natural climatic zones, etc.;

- d) priorities of the socio-economic and environmental policies [6].

In the context of the unstable political and economic situation in Ukraine, the experience of countries that implement a successful exit strategy from the crisis and the establishment of stable economic development are interesting. One example of such countries is Chile. Despite the territorial distance, Chile went through similar stages of historical, political, socio-economic development. Namely: the formation of the Chilean nation took place in the process of struggle for independence and territory (17-19 centuries). Chile has passed a difficult path of economic development from the raw material orientation of industry to the modern technological level, which was accompanied by political crises, Fig. 1.

Chile has significant reserves of natural resources (copper, nitrate, iron ore, nitrates, precious metals, molybdenum, hydropower, etc.), developed industry and agriculture. Most products are exported.

In the process of economic development, Chile went through stages of political instability, civil opposition, reforms, crises and upsurges.

In turn, Ukraine has gone through similar stages in its development: the formation of the Ukrainian nation in the struggle for independence, the establishment of independence in the course of civil

wars and struggle for territories, development stages from the raw materials orientation of industry to the modern technological level.

Chile's experience is characterized by the fact that industry reforms, agriculture combined with political instability, civil confrontation periodically led to severe crises and negative socio-political consequences, including those on ethnic and cultural grounds. Chile's political elite is heterogeneous and there is a split along the line of conservatism-liberalism and attitudes towards socialist transformations and dictatorship [4]. Similar problems of political instability, conflicts, reforms, split of the political elite, including non-ethnic-cultural grounds, occur in Ukraine.

However, given the similarity of the initial conditions (the territory of Chile is 756.102 km², Ukraine is 603,628 km², the population of Chile is about 20 mln. ppl., Ukraine is about 40 mln. ppl.) [8], the similarity of factors, conditions and circumstances of development Chile has GDP for 2017 of 452,1 bln. dol. and GDP per capita of more than 24,000 dol. Ukraine is lagging far behind (GDP for 2017 is 95,93 bln. dol., GDP per capita is 2,262 dol.) [9].

Currently in Ukraine the political and socio-economic systems are in crisis. Since the 90s in Ukraine, despite certain periods of overcoming the crisis, there has been a decline in scientific, technical and technological development.

From the above, we can conclude that both countries have natural and industrial potential, however, if Chile shows growth rates, then in Ukraine the growth rates are declining. Based on the above, there is a different level of synergy, at first, of similar factors. Accordingly, Chile's experience should be used in studying the mechanisms of synergistic interaction of these factors in the process of institutional reform.

The existing trade turnover between Ukraine and Chile can be characterized as follows: according to the International Trade Center, in 2017, the total volume of total trade in goods between Ukraine and Chile was 42,1 million dollars. with a negative balance of 34,5 mln. dol. Exports amounted to 3,8 mln. dol.; imports – 38,3 mln. dol. At first glance, the indicators point to the unpromising economic relations between Ukraine and Chile [10].

However, in the conditions of a modern innovative economy, economic relations may have a priority not in commodity items, but in intellectuals and organizational communication systems of their realization. This means the exchange of experience, licenses, know-how, rapid expansion of scientific, technical and technological cooperation. It is through this that it is possible to solve the issues of raising the technological level of various industries and the national economy as a whole, the tasks of its accelerated technological re-equipment, expanding export opportunities and reducing imports, developing technical and economic ties between

countries based on specialization and cooperation in the production of various types of products [10].

In our opinion, one of the potential areas is the exchange of experience, knowledge and technologies in the field of the formation and implementation of the strategy for the development of non-conventional renewable energy (NCRE). Prerequisites for this are the following circumstances:

- both in Ukraine and in Chile there are various climatic conditions that imply the development of certain types of NCRE;
- both in Ukraine and in Chile there are sufficient potentials of sources of NCRE;
- both Ukraine and Chile have a comparable research and production potential that can be used to implement the NCRE technologies;
- both Ukraine and Chile, at about the same period, since the 2000s, have embarked on the path of development of the NCRE.

However, the growth rate of NCRE in Chile is significantly higher than in Ukraine, as we presented in Table 1.

The table shows that in Chile, the growth rate of NCRE generation based on solar, wind energy and bioenergy is much higher than in Ukraine. The Figure 2 illustrates this.

In the process of analysis, the dynamics of average values and trends of total indicators of NCRE production of Chile and Ukraine show the field of growth of potential innovative susceptibility to NCRE technologies in the process of mutual scientific and technical cooperation between the subjects of international economic relations.

Justifying the prospects of interstate cooperation between Ukraine and Chile, we made an analysis of the comparative dynamics of the volume of NCRE production. Based on these sources, there are comparative figures for the period from 2000 to 2017. According to Table 3, there are graphs, which presented in Fig. 2, which really reflects the dynamics of these processes. If the starting conditions for the development of NCRE were relatively similar, then, as we consider the entire period, we should conclude that the growth rates of various types of renewable energy in Chile significantly exceed Ukrainian ones.

Analyzing the comparative dynamics of trends in NCRE production, we can conclude that the Chilean dynamics substantially exceed the Ukrainian one, which implies a corresponding analysis of the conditions and forms of state support for these processes. Fig. 2 presents the interpretation of the dynamics of NCRE development based on mathematical methods, in particular the logarithmic smoothing of graphs and their corresponding transformations into averaged trends. This made it possible to visualize graphically the field of potential innovative susceptibility (IS) of the development of the use of NCRE technologies by business entities of Ukraine.

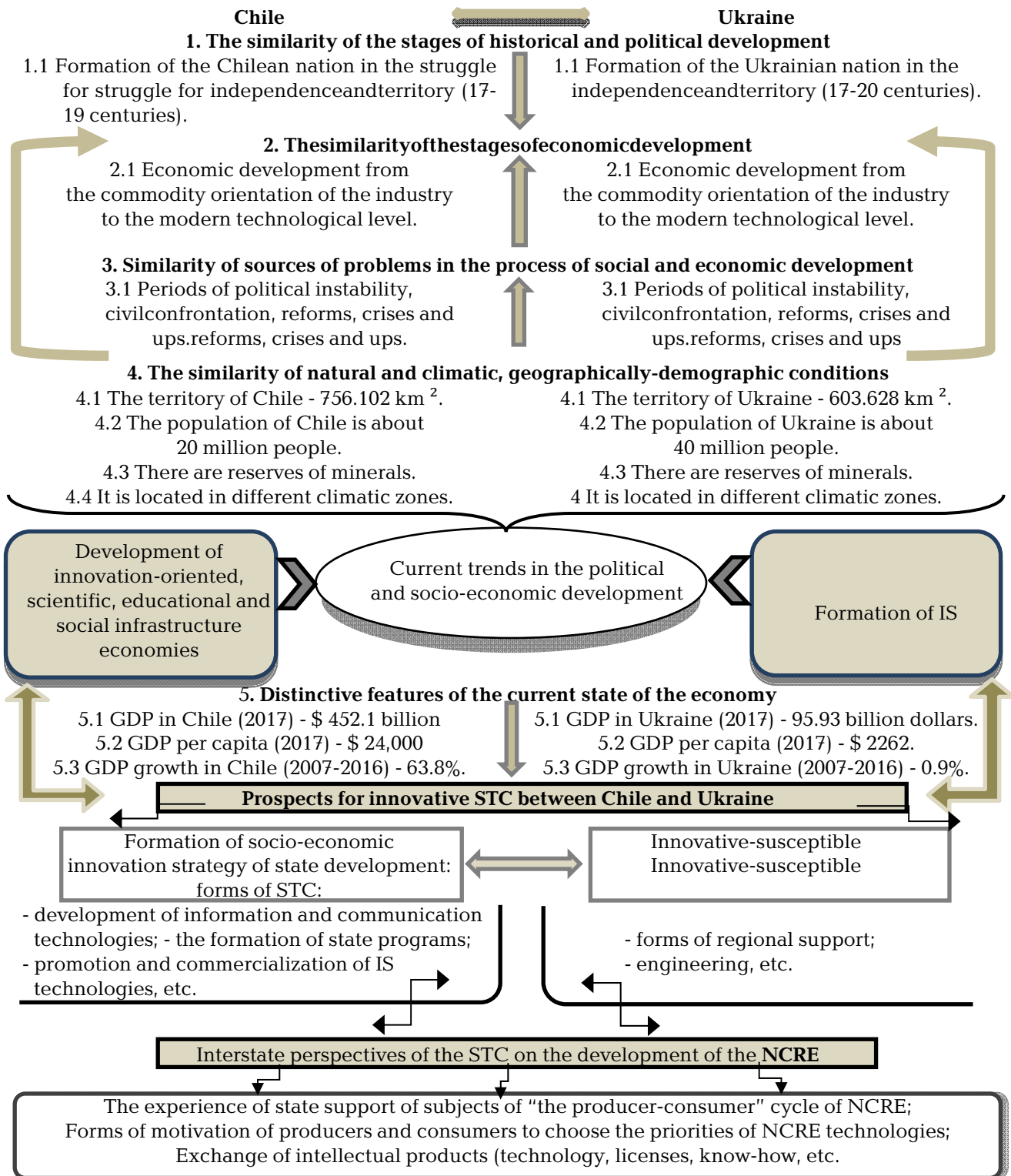

Fig.1. Scheme describing the desirability of selecting IER priorities between Chile and Ukraine
 Source: created by authors after [7-9, 11, 12]

This field of innovative susceptibility represents a segment of the innovative information space for the formation of priorities in the interstate scientific and technical cooperation in NCRE field. In particular, on current issues of convergent technologies, it also touches upon the issues of NCRE in terms of using elements of NBIC

technologies within its framework. Among them should pay attention to:

1. Whether any party have elements of NBIC-technologies in NCRE field, then this immediately becomes a priority of interstate cooperation.
2. In fact, NCRE technologies already use elements of NBIC technologies. For example, solar

collectors have the prospect of nano-coatings. Biotechnologies provide unconventional energy generation technologies from organic waste.

3. A promising direction from the point of view of the NBIC is the creation of energy-saving

complexes based on a combination of generating technologies on a traditional and non-traditional basis.

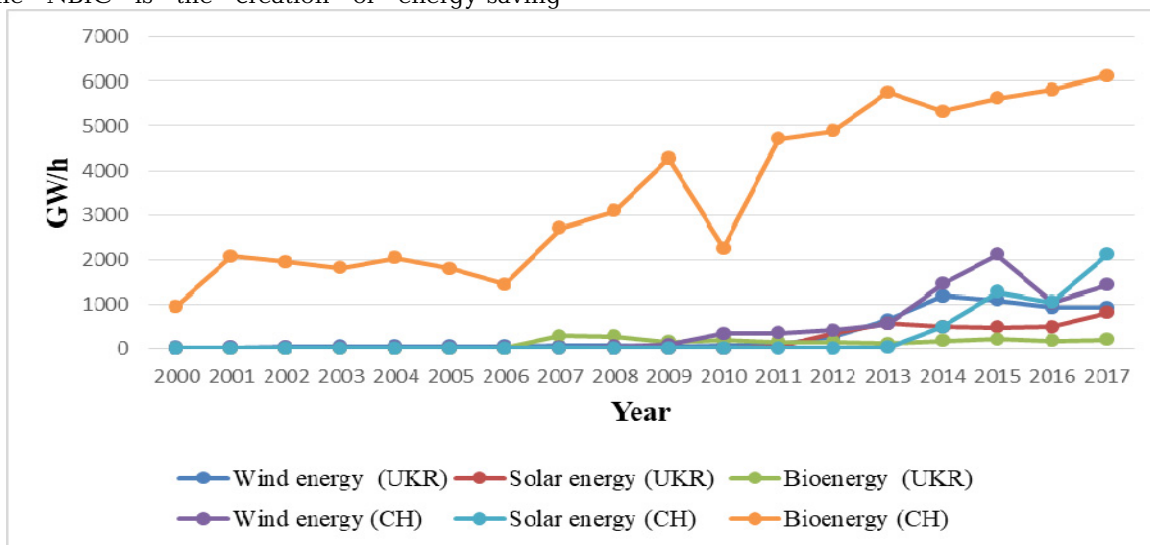

Fig. 2 Comparative dynamics of energy production from various NCRE sources of Chile and Ukraine for 2000-2017
Source: author's based on [10, 14-17].

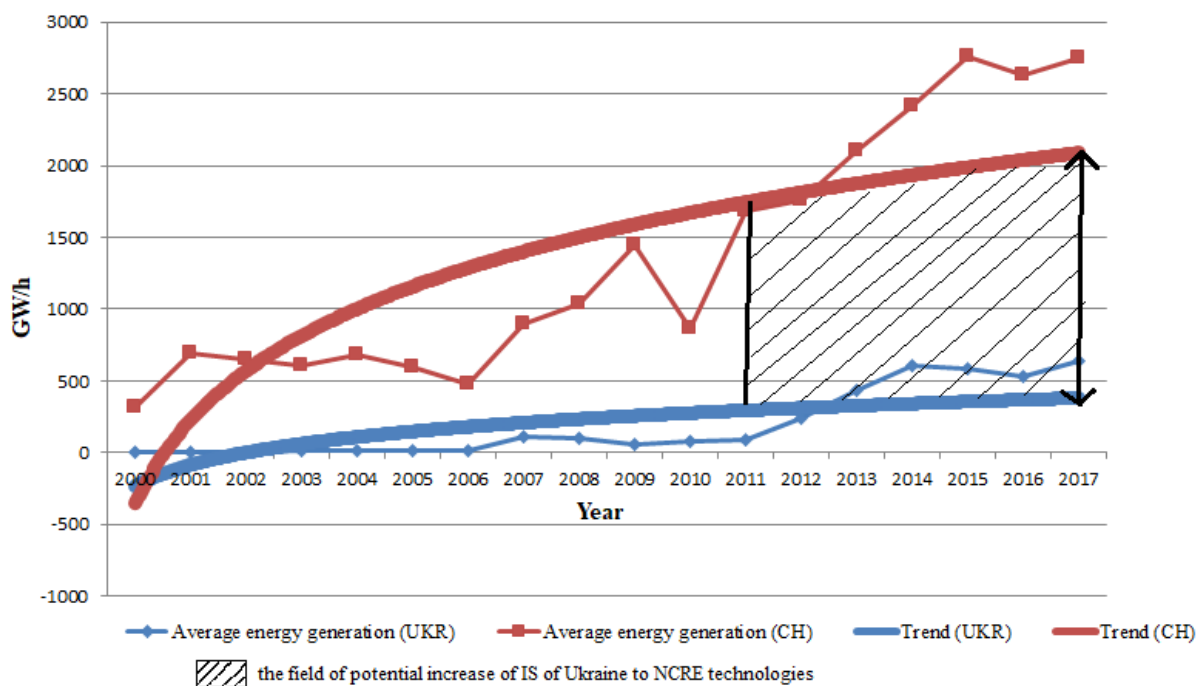

Fig. 3 Dynamics of average values, trends in NCRE production over the years (2000-2017) and the growth prospects of innovative susceptibility to NCRE in the process of the scientific and technical cooperation between Chile and Ukraine
Source: author's based on [10, 14-18]

This is especially important for improving the efficiency of existing traditional energy generation [19].

For example, it is possible that energy-saving complexes based on, for example, a gas boiler house, will systematically include a solar system and a heat pump, which will allow, as experience shows, to

reduce the average annual consumption of fossil fuels by 40%. At the same time, elements of NBIC technologies are used to some extent. All this shows serious scientific production and organizational-economic prerequisites for the formation of the priorities of the scientific and technical cooperation between Ukraine and Chile in NCRE field.

Table 1

Dynamics of actual energy production from NCRE (2000-2017) in Ukraine / Chile, GW/h

Источник НВЭ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Growth rate
Windenergy	6	16	22	31	33	38	35	45	45	41	49	89	258	637	1172	1084	924	915	152,5
	0	7	7	7	7	7	7	9	38	79	332	338	409	554	1443	2114	491	804	202,7
Solar energy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	30	334	563	483	475	164	190	26,8
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	490	1261	1029	1419	264,4
Biomassenergy	0	0	0	0	0	0	0	281	264	139	188	134	134	106	169	199	1041	2115	0,7
	941	2068	1944	1807	2031	1790	1431	2696	3083	4274	2249	4703	4874	5761	5327	5615	5812	6124	6,5
Total NCRE production	6	16	22	31	33	38	35	326	309	180	238	253	726	1306	1824	1758	1579	1909	119,3
	941	2075	1951	1814	2038	1797	1438	2705	3121	4353	2581	5041	5283	6323	7260	8990	7882	9658	8,8
Average NCRE production	2	5,3	7,3	10,3	11	12,6	11,6	109	103	60	79,3	84,3	242	435	608	586	526	636	
	314	692	650	605	679	599	479	902	1040	1451	860	1680	1761	2108	2420	2996	2627	2746	

Source: author's based on [10, 14-18]

5. Conclusions and future work.

On the basis of a phased analysis of the formation of priorities for the development of Ukraine, we propose an approach for analyzing the integrated development of national economies. According to the authors, this will allow a more reasonable approach to the selection of priorities for intergovernmental cooperation, including the development of relevant areas of development. The results of the analysis made it possible in the framework of interstate cooperation between Ukraine, the EU and Chile to identify a promising area for the development of non-traditional renewable energy.

In general, in Ukraine the development of certain areas of NCRE (such as solar and wind power) began within the framework of world trends (including the EU) much earlier than in Chile. However, up to the present, there have been no institutional changes in the attitude towards the NWE technologies in the country.

In Chile for a relatively short period 2007 – 2017 institutional changes have occurred in the sphere of innovation susceptibility to NCRE technologies, which affect a wide range of factors, including political, legal, and socio-economic factors.

Separately, it is possible to single out a complex of factors of scientific and technical cooperation with various advanced actors of the world economy on NCRE issue.

Accordingly, within the framework of world development, including trends in the EU, there is a prospect for the development of the scientific and technical cooperation between Chile and Ukraine on NCRE issues, including:

1. The formation of priorities and the role of state programs of scientific and technical cooperation in the development of national economies.
2. Organizational and economic forms of scientific and technical cooperation in NCRE field between Chile and Ukraine and the EU.
3. The experience of state support of subjects of producer-consumer NCRE cycle, taking into account the best international practices, including the EU.
4. Forms of development of producer and consumer motivation; selection of priorities for NCRE technologies taking into account the experience of advanced economies, including EU countries.
5. Exchange of intellectual products (technology, licenses, know-how, etc.).

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ В СФЕРІ РОЗВИТКУ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Бабенко Віталіна Олексіївна, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: vitalinababenko@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300, Researcher ID: E-6521-2018

Коняєва Єлизавета Григорівна, аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: sunnybigday@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-2033>

У даній статті розглядаються перспективи розвитку реалізації форм науково-технічного співробітництва. На прикладі міждержавного співробітництва України і Чилі показані підходи до вдосконалення процедури вироблення пріоритетів співпраці. Показано, що існуючий стан даних відносин не відображає реальних тенденцій розвитку міжнародних економічних відносин по вектору посилення науково-технічної складової.

Предметом дослідження статті є формування пріоритетів науково-технічного співробітництва між Україною і Чилі. Метою статті є вироблення підходів формування пріоритетів міждержавних економічних відносин з урахуванням умов України і відповідна потреба подолання кризових соціально-економічних явищ на основі інтенсифікації науково-технічного співробітництва. Завдання полягає в тому, щоб дослідити динаміку фактичного нетрадиційного виробництва енергії як одного з пріоритетних напрямків співпраці між Україною і Чилі. В рамках цього дослідження використовуються теоретичні, методологічні та системні методи аналізу первинних джерел, в тому числі статистичні матеріали, нормативні документи, наукові публікації для описового і структурного аналізу для оцінки початкового стану первинних рівнів міжнародних економічних відносин і методів формування тенденції в їх перспективах розвитку. Отримані наступні результати: на основі поетапного аналізу формування пріоритетів розвитку України був запропонований підхід для аналізу подібності комплексного розвитку національних економік.

Висновки: результати аналізу дозволили в рамках міждержавного співробітництва між Україною та Чилі виділити перспективну область розвитку нетрадиційної відновлюваної енергетики.

Ключові слова: економічні відносини, нетрадиційна поновлювана енергетика, інноваційна сприйнятливість, пріоритети міжнародних економічних відносин, науково-технічне співробітництво.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ НЕТРАДИЦИОННОЙ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Бабенко Виталина Алексеевна, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: vitalinababenko@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300, ResearcherID: E-6521-2018

Коняева Елизавета Григорьевна, аспирант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: sunnybigday@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-2033>

В данной статье рассматриваются перспективы развития реализации форм научно-технического сотрудничества. На примере межгосударственного сотрудничества Украины и Чили показаны подходы к совершенствованию процедуры выработки приоритетов сотрудничества. Показано, что существующее состояние данных отношений не отражает реальных тенденций развития международных экономических отношений по вектору усиления научно-технической составляющей.

Предметом исследования статьи является формирование приоритетов научно-технического сотрудничества между Украиной и Чили. Целью статьи является выработка подходов формирования приоритетов межгосударственных экономических отношений применительно к условиям Украины и соответствующей потребностям преодоления кризисных социально-экономических явлений на основе интенсификации научно-технического сотрудничества. Задание состоит в том, чтобы исследовать динамику фактического нетрадиционного производства энергии как одного из приоритетных направлений сотрудничества между Украиной и Чили. В рамках этого исследования используются теоретические, методологические и

системные методы анализа первичных источников, в том числе статистические материалы, нормативные документы, научные публикации для описательного и структурного анализа для оценки начального состояния первичных уровней международных экономических отношений и методов формирования тенденции в их перспективах развития.

Получены следующие результаты: на основе поэтапного анализа формирования приоритетов развития Украины был предложен подход для анализа подобию комплексного развития национальных экономик. Выводы: результаты анализа позволили в рамках межгосударственного сотрудничества между Украиной и Чили выделить перспективную область развития нетрадиционной возобновляемой энергетики.

Ключевые слова: экономические отношения, нетрадиционная возобновляемая энергетика, инновационная восприимчивость, приоритеты международных экономических отношений, научно-техническое сотрудничество.

References

1. Babenko, V., Chebanova, N., Ryzhikova, N., Rudenko, S, and Birchenko, N. (2018). Research into the process of multi-level management of enterprise production activities with taking risks into consideration. *European Journal of Enterprise Technologies*, No 3 (91). Vol. 1. DOI: 10.15587/1729-4061.2018.123461
2. Babenko, V., Nazarenko, O., Nazarenko, I., and Mandych, O. (2018). Aspects of program control over technological innovations with consideration of risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, Vol. 3/4 (93). DOI: 10.15587/1729-4061.2018.133603
3. Sidorov, V., Babenko, V., and Bondarenko, M. (2017). Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No 2 (2). DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>
4. Dyuzhev, V. (2012). *Organizational and economic problems of increasing innovative sustainability to technologies of non-traditional renewable energy in Ukraine*. Kharkiv: TsifrovayaTipografiya.
5. Babenko, V., Alisejko, E., and Kochuyeva, Z. (2017). The task of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with risk assessment. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No 1 (1). DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.1.006>
6. Matyushenko, I., Berenda, S., and Reznikov, V. (2015). *European integration of Ukraine in the system of international economic integration*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Igor_Matyushenko/publication/314044799_EUROPEAN_INTEGRATION_OF_UKRAINE_IN_THE_SYSTEM_OF_INTERNATIONAL_ECONOMIC_INTEGRATION_TUTORIAL/links/58b1f2b992851cf7ae8ee045/EUROPEAN-INTEGRATION-OF-UKRAINE-IN-THE-SYSTEM-OF-INTERNATIONAL-ECONOMIC-INTEGRATION-TUTORIAL.pdf
7. Bogush, E. (2009). Political history of Chile XX century. *Series "XX century. The political history of the world"*. Retrieved from <http://knigi.link/ameriki-latinskoy-istoriya/politicheskaya-istoriya-chili-veka-ucheb.html>
8. International Monetary Fund. Retrieved from <http://www.imf.org/external/index.htm>
9. International Trade Center. Retrieved from <http://www.intracen.org/>
10. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Garin, V., Kiptzar, I., & Kondratenko, O. (2012). *The history of Ukraine*. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-61.html>
12. Sidorov, V., and Revyakin, T. (2017). *The impact of globalization on the synchronization of economic processes within the world economy*. Kharkiv: Business Inform.
13. Sklyarenko, R. (2014). *Regulation of the presence of states in the world technology market*. Retrieved from <http://www.sciteclibrary.ru/texts/rus/stat/st1336.htm>
14. International Renewable Energy Agency (2017). *Renewable Energy Statistics*. Retrieved from http://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2017/Jul/IRENA_Renewable_Energy_Statistics_2017.pdf
15. Comision Nacional de Energia. (2017, January). *Reporte Sector Energetico*. Retrieved from http://www.revistaei.cl/wp-content/uploads/sites/5/2017/01/RMensual_v201701.pdf
16. Comision Nacional de Energia. (2017, December). *Reporte Sector Energetico*. Retrieved from <http://www.revistaei.cl/wp-content/uploads/sites/5/2017/12/Bolet%C3%ADn-Generaci%C3%B3n-Diciembre-2017.pdf>
17. Ukraine Sustainable Energy Lending Facility. Retrieved from http://www.usef.com.ua/index.php?id=28&L=ftp%3A%2F%2Fhappyh%3Ah%40pP-iRs2%4080.74.155.20%2Fhttpsdocs%2Fx-men.php%3F_%20%27%20
18. Ministerio de Energia. Retrieved from <http://www.energia.gob.cl/>
19. Matyushenko, I. (2017). *Prospects for the development of convergent technologies in the countries of the world and Ukraine for solving global problems*. Kharkiv: Sole Proprietor L. M. Liburkina.

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН З КОНТРАГЕНТАМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Надія Анатоліївна Даляк

Асистент

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
вул. Шопена, 1, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000

E-mail: nadiya_d82@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1599-842X>

В умовах високого рівня нестабільності і невизначеності ринку необхідно постійно розробляти та вдосконалювати механізми для підвищення стійкості, ефективного управління підприємствами, формування нових зв'язків. Збільшення можливих варіантів взаємодії у сучасному соціально-економічному середовищі потребує розширення методологічного апарату та інструментів для вивчення взаємовідносин між контрагентами. Предметом дослідження в статті є прикладні аспекти оцінювання системи управління взаємовідносинами з контрагентами нафтогазових підприємств.

Мета дослідження полягає в узагальненні теоретичних і методичних засад, розробці методичних і практичних рекомендацій щодо оцінювання системи взаємодії з контрагентами нафтогазових підприємств. Завдання: описати методичний підхід до формування системи управління взаємовідносинами з контрагентами підприємства. Використовуються загальнонаукові методи економетричного моделювання, варіації, інтегрального числення та економічного аналізу для дослідження системи взаємовідносин з контрагентами нафтогазових підприємств; системного підходу та структурно-логічного аналізу – для викладення результатів.

Отримано такі результати: розроблено універсальну методику оцінки задоволеності контрагентів і системи взаємодії з ними, в якій на відміну від існуючих, в якості інструментів аналізу використано модифіковану 10-бальну шкалу Стейпла і модель «розривів», що дозволяє за результатами аналізу розривів між очікуваннями контрагентів і рівнем їх фактичної задоволеності встановити відповідність співвідношення між показниками «задоволеність», «очікування», визначити рейтинг важливості показників для споживачів та на його основі виставити індикатори акцентованої уваги підрозділів нафтогазового підприємства в загальній системі менеджменту підприємства в досягненні спільної мети – зміцнення взаємовідносин з клієнтами та відповідного збільшення прибутку за результатами господарських угод з ними. Висновки: в результаті аналізу розривів між очікуваннями контрагентів і рівнем їх фактичної задоволеності встановлено, що показники, задоволеність за якими оцінена високо, мають високий рейтинг важливості для споживачів, а також визначені показники, за якими значимість перевищує задоволеність і, отже, які потребують поліпшення.

Ключові слова: система взаємовідносин, контрагенти, нафтогазові підприємства, задоволеність клієнтів, очікування споживачів.

Вступ

XXI сторіччя відмічено суттєвими змінами щодо теорії та практики маркетингу взаємовідносин. Необхідність застосування комплексних підходів до управління комунікаційними процесами в маркетингу, теоретичне і практичне опрацювання моделей і механізмів управління маркетинговими комунікаціями з метою оптимізації їх вартості актуалізує потребу вирішення питань організаційного супроводу при реалізації нових підходів до ведення підприємницької діяльності.

Актуальність цієї проблематики для українських підприємств і холдингів обумовлюється не тільки загальною економічною ситуацією, а й недостатньою науковим і практичним опрацюванням засад оцінювання системи взаємовідносин з контрагентами нафтогазового підприємства.

Для визначення ступеня лояльності проводиться дослідження контрагентів, оцінюється ступінь їх задоволеності компанією і виробленої нею продукцією/ послугою. Таким чином, виникає необхідність розробки маркетингового інструментарію, спрямованого на

визначення якості взаємин з контрагентами. Розробка і впровадження ефективної методики оцінки задоволеності контрагентів зможе спростити роботу з споживачами, партнерами і допоможе виявити слабкі і сильні сторони підприємства, що вимагають вдосконалення для підвищення лояльності і подальшого розширення ринків збуту.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених аналізу взаємодії з контрагентами, очевидним залишається той факт, що для максимальної відповідності зростаючим очікуванням клієнтів все більшу увагу слід приділяти вивченню їх потреб та очікувань. При цьому задоволення контрагентів стає одним з найбільш ефективних інструментів маркетингу і менеджменту, що дозволяє оцінювати ефективність діяльності компанії і прогнозувати, як може змінитися доля ринку компанії в залежності від поточного стану задоволеності її клієнтів та партнерів.

Мета та завдання статті

Мета дослідження полягає в узагальненні теоретичних і методичних засад, розробці

методичних і практичних рекомендацій щодо оцінювання системи взаємодії з контрагентами нафтогазових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Науковцями пропонуються різні етапи, методи і шкали оцінок, але мало досліджень присвячено розробці універсальної методики оцінки задоволеності контрагентів та системи взаємодії з ними.

У більшості методичних підходів респондентам пропонується оцінити продукцію, послуги і ефективність роботи компанії за певним набором критеріїв. Ці критерії можуть бути розглянуті як характеристики категорії якості взаємин з контрагентами. Так, Р. Картер в 1995 році запропонував перелік узагальнених характеристик, що враховуються при комплексних оцінках відповідності компаній особливостям і потребам контрагентів. Цей перелік отримав назву «Десять С» [1]: competence - компетентність постачальника вирішувати поставлені завдання; saracity - потужності постачальника, здатні задовольнити потреби покупця; commitment - зобов'язання постачальника перед споживачем щодо якості, ціни і обслуговування; control system - системи контролю матеріальних запасів, витрат, бюджетів, персоналу та інформації; cash resources and financial stability - ресурси готівки і фінансова стабільність, що свідчать про фінансове здоров'я постачальника і його здатності продовжувати бізнес в доступному для огляду майбутньому; cost - ціна відповідно до якості і рівня обслуговування; consistency - стабільність поставок, вдосконалення якості товарів і послуг; culture - постачальник і споживач мають сумісну культуру, спільні цінності; clean - постачальники і їх товари відповідають вимогам законодавства та екологічної безпеки; communication - можливість спілкуватися з постачальником з використанням сучасних інформаційних технологій.

Один з найбільш відомих підходів - модель трьох рівнів задоволеності Н. Кано (1980), в якій задоволення клієнта пропорційно залежить від рівня і типу якості продукту [2]. Очікувана якість товару характеризує те, що може спонукати або не спонукати до покупки. Під бажаною якістю товару розуміємо те, що якщо товар вдосконалюється, то зростає задоволеність. Привертаюча або хвилююча якість товару представляє собою несподіваний за рівнем сервіс. У таких випадках споживачі бувають приємно здивовані, захоплені і навіть приголомшені. При цьому така хвилююча якість незабаром перетворюється в очікувану.

Опис загальної процедури оцінки рівня задоволеності або незадоволеності контрагентів пропонує Ж.-Ж. Ламбен [3, с. 165]. Вона ґрунтується на концепції мультиатрибутивної моделі і включає три етапи: по-перше, оцінюється середнє значення загальної задоволеності

продуктом або постачальником; по-друге, розраховується середнє значення задоволеності і важливості по кожній характеристиці; на закінчення дається оцінка намірів здійснити повторну покупку чи підписати угоду. В ході аналізу проводиться оцінка співвідношення задоволеність/важливість для визначення рівня задоволеності по найбільш важливих характеристиках, що робить вирішальний вплив на вибір контрагента.

Модель Gap, розроблена в 1985-1991 рр. американськими дослідниками А. Парашураманом, В.А. Зайтамл, Л.Л. Бері, пропонує вимірювати задоволеність контрагентів сервісом шляхом аналізу розривів між очікуваннями і фактично наданим рівнем послуг. Під розривом (gap) мається на увазі перевищення очікувань споживачів над оцінкою послуги, отриманої в дійсності [4; 5]. Модель розриву дозволяє побачити процес надання послуги в цілому, виявити можливе джерело її незадовільної якості.

Шкала Р. Лайкерта, запропонована ним в 1932 р, - це метод багатофакторної оцінки, при якому респонденти оцінюють перераховані судження, використовуючи запропоновані варіанти відповідей від однієї критичної позиції через нейтральну і до іншої критичної позиції, наприклад, «повністю задоволений», «в деякій мірі задоволений» і т. д. Кожному критерію ставиться у відповідність шкала оцінок [6]. Це простий, але не дуже надійний підхід, оскільки в ньому не враховується відносна значимість для контрагентів критеріїв, за якими проводиться оцінка компанії, що ускладнює визначення сторін, що вимагають першочергових удосконалень з точки зору клієнта.

Як показало дослідження Б. Мітала і В.М. Лассара [7], незадоволеність гарантує нелояльність, тоді як задоволеність не гарантує лояльність, а тільки максимальна задоволеність забезпечує її. Тому повне задоволення контрагентів є значущим фактором при створенні лояльності, що вимагає регулярного проведення дослідження для відстеження динаміки задоволеності споживачів.

У науковій літературі практичне застосування вищеписаних моделей відображається частіше незалежно один від одного, що істотно обмежує комплексне уявлення про систему взаємовідносин з контрагентами. Крім того, в більшості методик робота по оцінці задоволеності споживачів обмежується оцінкою якості продукції або послуг. Цього недостатньо для отримання якісної оцінки задоволеності контрагентів і проведення детального аналізу думки клієнтів про компанію. Комбінування різних підходів дозволяє більш детально підійти до аналізу.

Авторська методика заснована на теоретичних підходах Ж.-Ж. Ламбена, А. Парашурамана, В.А. Зейтамль і Л.Л. Беррі. Як інструменти аналізу

в методиці використовуються: модифікована 10-бальна шкала Стейпла і модель «розривів».

Організаційний механізм проведення дослідження системи взаємовідносин з контрагентами включає кілька етапів.

1 етап. Встановлюється мета опитування: це може бути виявлення критичних показників, які спричинили за собою зниження попиту на продукцію; визначення очікувань покупців для збереження лідируючих позицій на ринку, сегментація клієнтів за певними показниками тощо.

2 етап. Розробляється всіма службами компанії перелік показників, які є значущими як для компанії, так і для партнерів і дозволяють отримати відповідь на поставлену мету дослідження. З огляду на особливості продукції нафтогазових підприємств і споживчої поведінки в процесі покупки на B2B-ринку, авторами запропоновано включити в анкету дві групи параметрів. До першої групи належать параметри якості продукції: відповідність технічних характеристик продукції вимогам споживача; відповідність ресурсу експлуатації продукції

вимогам споживача; термін співпраці. Друга група включає параметри рівня сервісу: надійність і стабільність постачальника; якість і своєчасність виконання договірних зобов'язань; своєчасність виконання термінів поставки; зручність роботи з відділом збуту виробника і / або його представником (частота звернень, доступність, достатність, оперативність, професіоналізм співробітників).

3 етап. Готується база даних компаній-респондентів.

4 етап. Розробляється опитувальний лист-анкета: формулюються питання, вибирається оцінна шкала.

5 етап. Розсилаються по факсу або e-mail іменні анкети компаніям респондентам. Чітко відслідковується їх маршрутизація.

6 етап. Проводиться аналіз на основі зібраних анкетних даних і оцінюється задоволеність контрагентів.

Авторська методика оцінки системи взаємовідносин з контрагентами представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Методика оцінки системи взаємовідносин з контрагентами

Найменування показника	Позначення показника	Зміст етапу: формули
1. Оцінка значущості параметрів при виборі постачальника продукції/ послуг		
Середня оцінка значущості всіх параметрів P_1, \dots, P_k для одного респондента C_j . Розраховується для кожного респондента	$I_{C_j}^k$	$I_{C_j}^k = \frac{C_j^{P_1} + \dots + C_j^{P_k}}{k}, \quad (1)$ <p>де C_j ($j = 1, \dots, m$) – респондент; P_1, \dots, P_k – параметри, які аналізуються; $C_m^{P_1}, \dots, C_m^{P_k}$ – оцінка респондентів C_m параметрів P_1, \dots, P_k; k – кількість параметрів, що аналізуються; m – кількість респондентів</p>
Середня оцінка значущості одного параметра P_i для всіх респондентів C_1, \dots, C_m . Розраховується для кожного параметра.	$I_{P_i}^m$	$I_{P_i}^m = \frac{P_i^{C_1} + \dots + P_i^{C_m}}{m}, \quad (2)$ <p>де P_k – параметри, які аналізуються; C_1, \dots, C_m – респондент; $P_i^{C_1}, \dots, P_i^{C_m}$ – оцінки респондентами C_1, \dots, C_m параметра P_i ($i = 1, \dots, k$); k – кількість параметрів, що аналізуються; m – кількість респондентів</p>
Загальна середня оцінка значущості всіх параметрів P_1, \dots, P_k для всіх респондентів C_1, \dots, C_m	I_{PM}	$I_{PM} = \frac{\sum_{j=1}^m I_{C_j}^k}{m} = \frac{\sum_{i=1}^k I_{P_i}^m}{k}, \quad (3)$ <p>де $I_{C_j}^k$ – середня оцінка значущості всіх параметрів P_1, \dots, P_k для одного респондента C_j ($j = 1, \dots, m$);</p>

Найменування показника	Позначення показника	Зміст етапу: формули
		$I_{P_i}^m$ – середня оцінка значущості одного параметра P_i ($i = 1, \dots, k$) для всіх респондентів C_1, \dots, C_m ; k – кількість параметрів, що аналізуються; m – кількість респондентів
2. Аналіз задоволеності контрагентів якістю продукції/ послуг (product quality – PQ)		
Середня оцінка задоволеності респондента C_j параметрами якості продукції $P_{PQ_1}, \dots, P_{PQ_k}$. Розраховується для кожного респондента	$S_{PQ_j}^P$	$S_{PQ_j}^P = \frac{C_j^{P_{PQ_1}} + \dots + C_j^{P_{PQ_k}}}{k}, \quad (4)$ де C_j – респондент ($j = 1, \dots, m$); $P_{PQ_1}, \dots, P_{PQ_k}$ – параметри якості продукції; $C_j^{P_{PQ_1}}, \dots, C_j^{P_{PQ_k}}$ – оцінка респондентом C_j ($j = 1, \dots, m$) параметрів якості продукції $P_{PQ_1}, \dots, P_{PQ_k}$; k – кількість параметрів якості продукції, що аналізуються; m – кількість респондентів
Середня оцінка задоволеності респондентів C_1, \dots, C_m параметрами якості продукції P_{PQ_i} . Розраховується для кожного параметра	$S_{PQ_i}^C$	$S_{PQ_i}^C = \frac{P_{PQ_i}^{C_1} + \dots + P_{PQ_i}^{C_m}}{m}, \quad (5)$ де C_1, \dots, C_m – респонденти; $P_{PQ_1}, \dots, P_{PQ_k}$ – параметри якості продукції; $P_{PQ_i}^{C_1}, \dots, P_{PQ_i}^{C_m}$ – оцінка респондентами C_1, \dots, C_m параметрів якості продукції P_{PQ_i} ($i = 1, \dots, k$); k – кількість параметрів якості продукції, що аналізуються; m – кількість респондентів
Показник, що відображає степiнь задоволеності респондентів якістю продукції	S_{PQ}	$S_{PQ} = \frac{\sum_{j=1}^m S_{PQ_j}^P}{m} = \frac{\sum_{i=1}^k S_{PQ_i}^C}{k}, \quad (6)$ де $S_{PQ_j}^P$ – середня оцінка задоволеності одного респондента C_j ($j = 1, \dots, m$) параметрами якості продукції P_1, \dots, P_k ; $S_{PQ_i}^C$ – середня оцінка задоволеності респондентів C_1, \dots, C_m параметрами якості продукції P_{PQ_i} ($i = 1, \dots, k$); k – кількість параметрів якості продукції, що аналізуються; m – кількість респондентів

Найменування показника	Позначення показника	Зміст етапу: формули
3. Аналіз задоволеності контрагентів рівнем сервісу (service level – SL)		
Середня оцінка задоволеності респондента C_j параметрами рівня сервісу $P_{SL_1}, \dots, P_{SL_k}$. Розраховується для кожного респондента	$S_{SL_j}^P$	$S_{PQ_j}^P = \frac{C_j^{P_{SL_1}} + \dots + C_j^{P_{SL_k}}}{k}, \quad (7)$ <p>де C_j – респондент ($j = 1, \dots, m$); $P_{SL_1}, \dots, P_{SL_k}$ – параметри рівня сервісу; $C_j^{P_{SL_1}}, \dots, C_j^{P_{SL_k}}$ – оцінка респондентом C_j ($j = 1, \dots, m$) параметрів рівня сервісу $P_{SL_1}, \dots, P_{SL_k}$; k – кількість параметрів рівня сервісу, що аналізуються; m – кількість респондентів</p>
Середня оцінка задоволеності респондентів C_1, \dots, C_m параметрами рівня сервісу P_{PQ_i} . Розраховується для кожного параметра	$S_{SL_i}^C$	$S_{SL_i}^C = \frac{P_{SL_i}^{C_1} + \dots + P_{SL_i}^{C_m}}{m}, \quad (8)$ <p>де C_1, \dots, C_m – респонденти; $P_{SL_1}, \dots, P_{SL_k}$ – параметри рівня сервісу; $P_{SL_i}^{C_1}, \dots, P_{SL_i}^{C_m}$ – оцінки респондентами C_1, \dots, C_m параметрів рівня сервісу P_{SL_i} ($i = 1, \dots, k$); k – кількість параметрів рівня сервісу, що аналізуються; m – кількість респондентів</p>
Показник, що відображає степінь задоволеності респондентів рівнем сервісу	S_{SL}	$S_{SL} = \frac{\sum_{j=1}^m S_{SL_j}^P}{m} = \frac{\sum_{i=1}^k S_{SL_i}^C}{k}, \quad (9)$ <p>де $S_{SL_j}^P$ – середня оцінка задоволеності одного респондента C_j ($j = 1, \dots, m$) параметрами рівня сервісу P_1, \dots, P_k; $S_{SL_i}^C$ – середня оцінка задоволеності респондентів C_1, \dots, C_m параметрами рівня сервісу P_{SL_i} ($i = 1, \dots, k$); k – кількість параметрів рівня сервісу, що аналізуються; m – кількість респондентів</p>
4. Показник задоволеності контрагентів		
Підсумковий показник задоволеності респондентів	S_{PM}	$S_{PM} = \frac{S_{PQ} + S_{SL}}{2}, \quad (10)$ <p>S_{PQ} – показник, що відображає степінь задоволеності респондентів якістю продукції S_{SL} – показник, що відображає степінь задоволеності респондентів рівнем сервісу</p>

Найменування показника	Позначення показника	Зміст етапу: формули
5. Аналіз розривів між очікуваннями контрагентів та пропозицією компанії		
Середній показник, що відображає розрив між значимістю усіх параметрів і оцінкою задоволеності ними споживачів	G_{PM}	$G_{PM} = I_{PM} - S_{PM}, \quad (11)$ <p>де I_{PM} – загальна середня оцінка значущості всіх параметрів P_1, \dots, P_k для всіх респондентів C_1, \dots, C_m,</p> <p>S_{PM} – підсумковий показник задоволеності респондентів</p>

Респондентами в опитуванні виступили основні контрагенти (споживачі, партнери, банківські установи та ін.) нафтогазових компаній ТОВ «Стрийнафтогаз», ТОВ «Богородчанинафтогаз», ТОВ «Івано-Франківськгаз збут», ТОВ «НГК БанГаз». Результати проведених розрахунків наведено в таблиці 2.

Результати аналізу оцінки задоволеності контрагентів якістю продукції/послуг та рівнем сервісу представлені на рис. 1. За результатами аналізу анкет контрагентів показники проранжовано за ступенем важливості для респондентів (рис. 2).

Таблиця 2

Результати розрахунків показників оцінки системи взаємовідносин нафтогазових підприємств з контрагентами

Позначення показника	ТОВ «Стрийнафтогаз»	ТОВ «Богородчанинафтогаз»	ТОВ «Івано-Франківськгаз збут»	ТОВ «НГК БанГаз»
I_{pm}	9,15	7,7	8,24	8,46
S_{pq}	8,34	8,7	9,22	8,22
S_{sl}	7,12	6,54	6,32	7,22
S_{pm}	7,73	7,62	7,77	7,72
G_{pm}	1,42	0,08	0,47	0,74

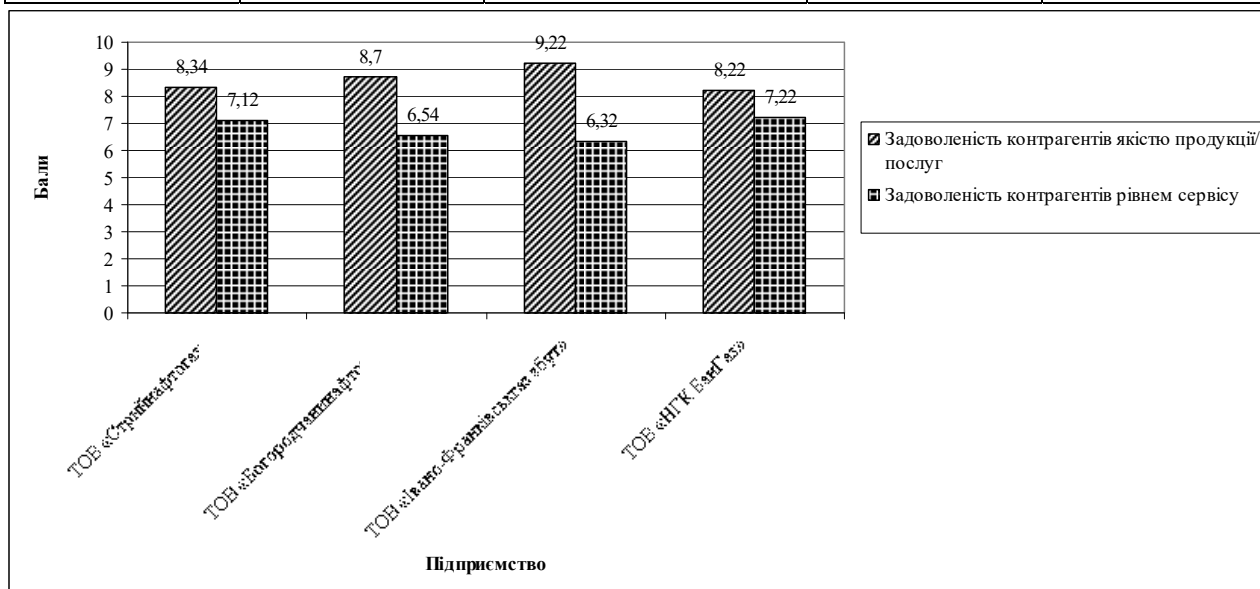

Рис. 1. Рівень задоволеності контрагентів якістю продукції/послуг та рівнем сервісу

В результаті аналізу розривів між очікуваннями контрагентів і рівнем їх фактичної задоволеності встановлено, що показники, задоволеність за якими оцінена високо, мають високий рейтинг важливості для споживачів, а також визначені

показники, за якими значимість перевищує задоволеність і, отже, які потребують поліпшення.

Розрахунок загального показника задоволеності контрагентів показав, що близько 70% споживачів оцінили задоволеність продукцією

і сервісом вище середнього, що відображено на рис. 3. Для підвищення ступеня залученості всіх підрозділів в досягнення спільної мети - зміцнення взаємовідносин з контрагентами і отримання прибутку пропонується доводити результати дослідження до відома керівництва всіх служб компанії і використовувати в подальшій роботі

служб. З метою підвищення мотивації респондентів до заповнення анкет і встановлення зворотного зв'язку з контрагентами запропоновано за результатами кожного анкетування направляти письмові повідомлення про ті заходи, які були розроблені і прийняті до виконання на підставі отриманих анкет.

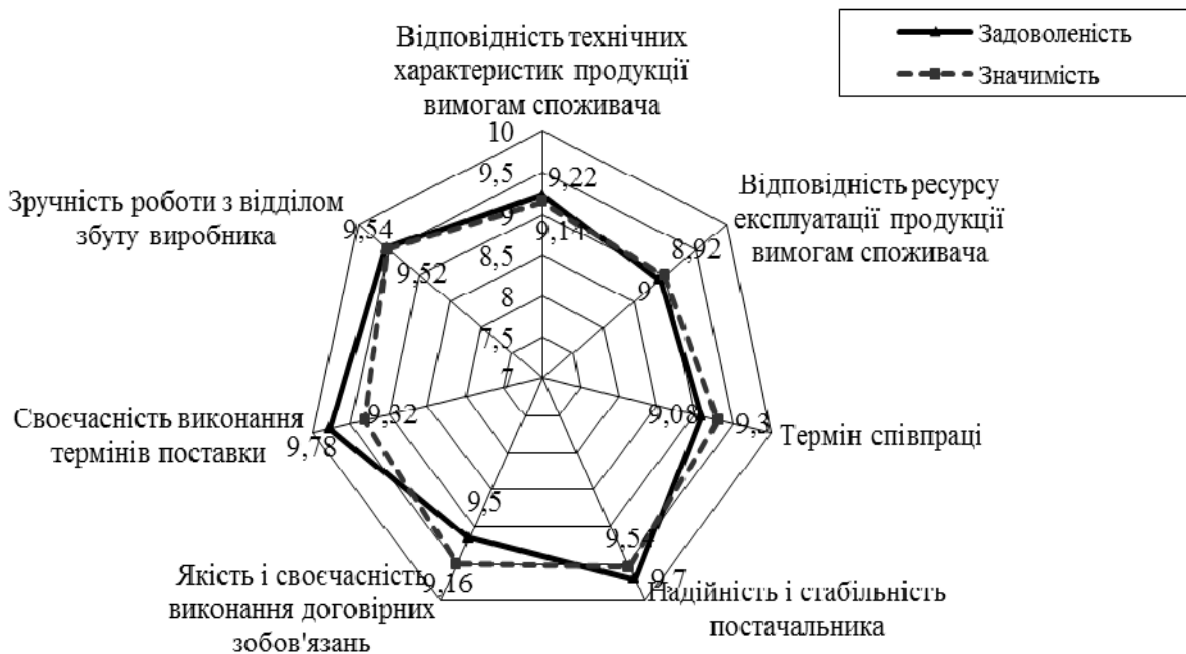

Рис. 2. Ранжування показників оцінки рівня системи взаємовідносин з контрагентами за ступенем важливості для респондентів

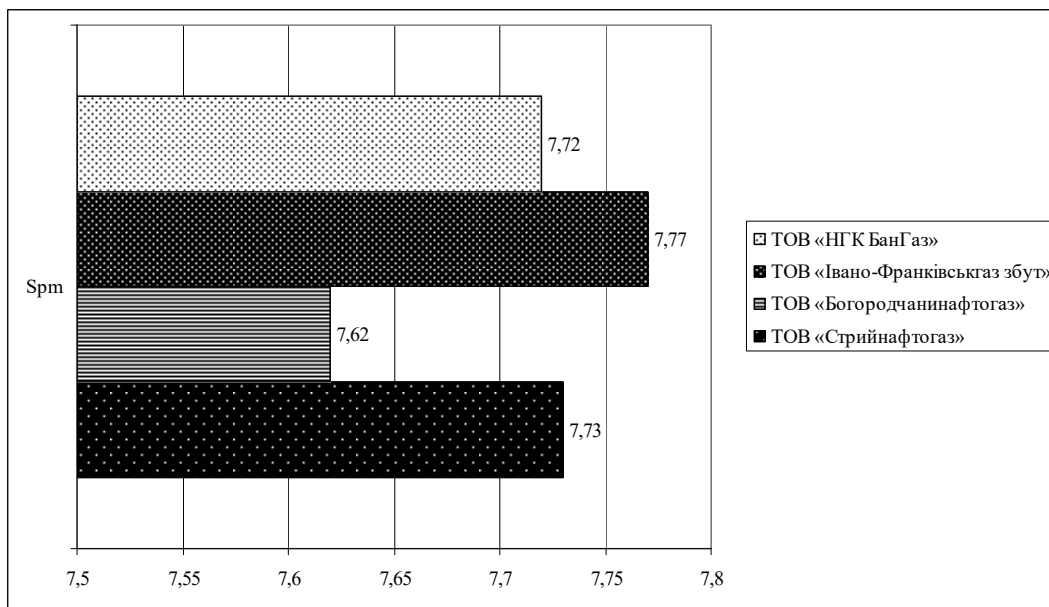

Рис. 3. Рівень загального показника задоволеності контрагентів нафтогазових підприємств

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, для визначення ступеня задоволеності контрагентів нафтогазового підприємства та системи взаємодії з ними розроблено універсальну комплексну методичку

оцінки, інструментами аналізу в якій служать модифікована 10-бальна шкала Стейпла та модель «розривів». Підґрунтям методики виступає концепція мультиатрибутивної моделі і включає, оцінювання середнього значення загальної

задоволеності продуктом або постачальником; середнє значення задоволеності і важливості по кожній характеристиці. В ході аналізу проводиться оцінка співвідношення задоволеність/важливість для визначення рівня задоволеності по найбільш важливих характеристиках, що робить вирішальний вплив на вибір контрагента, визначення рейтингу важливості показників для споживачів та на його основі виставлення індикаторів уваги підрозділів нафтогазового підприємства в загальній системі менеджменту

підприємства в досягнення спільної мети – зміцнення взаємовідносин з клієнтами та відповідного збільшення прибутку за результатами господарських угод з ними. За всіма досліджуваними підприємствами проведено визначення рівня задоволення контрагентів продукцією/послугами і встановлено перевищення рівня їх задоволення сервісом, що вказує на дещо неефективний процес взаємодії з споживачами, клієнтами та партнерами.

RESEARCH OF THE SYSTEM OF RELATIONSHIP WITH CONTRACTORS AS AN ELEMENT OF EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Nadiya Daliak, assistant, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Street Chopina, 1, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000, e-mail: nadiya_d82@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1599-842X>

In the conditions of high level of instability and market uncertainty, it is necessary to continuously develop and improve mechanisms for increasing the stability, effective management of enterprises, and the formation of new ties. The increase of possible variants of interaction in the modern socio-economic environment requires the expansion of the methodological apparatus and tools for studying the relationship between contractors. The subject of research in the article is the applied aspects of evaluating the relationship management system with contractors of oil and gas enterprises.

The purpose of the study is to summarize the theoretical and methodological principles, the development of methodological and practical recommendations for evaluating the system of interaction with contractors of oil and gas enterprises. The task: to describe the methodical approach to the formation of a system for managing relationships with counterparties of the enterprise. General scientific methods of modeling modeling, variation, integral calculus and economic analysis are used to study the system of relationships with counterparties of oil and gas enterprises; system approach and structural-logical analysis - to present the results.

The following results were obtained: a universal method for assessing the satisfaction of counterparties and the system of interaction with them was developed, in which, unlike the existing ones, the modified 10-point Staple scale and the model of "discontinuities" were used as analysis tools. the level of their actual satisfaction establish the correspondence of the ratio between the indicators of "satisfaction", "expectation", determine the rating of the importance of indicators for consumers oil, and on its basis to set indicators to focus attention units of oil and gas enterprises in the total enterprise management system to achieve a common goal - to strengthen customer relationships and a corresponding increase in profits as a result of economic agreements with them. Conclusions: as a result of analyzing the gaps between the counterparties' expectations and the level of their actual satisfaction, it was found that the indicators for which satisfaction was rated highly have a high rating of importance for consumers, as well as certain indicators for which significance exceeds satisfaction and, therefore, needs improvement.

Keywords: relationship system, contractors, oil and gas enterprises, customer satisfaction, customer expectations.

ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ С КОНТРАГЕНТАМИ КАК ЭЛЕМЕНТ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Далик Надежда Анатольевна, ассистент, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, ул. Шопена, 1, г. Ивано-Франковск, Украина, 76000, e-mail: nadiya_d82@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1599-842X>

В условиях высокого уровня нестабильности и неопределенности рынка необходимо постоянно разрабатывать и совершенствовать механизмы для повышения стойкости, эффективного управления предприятиями, формирования новых связей. Увеличение возможных вариантов взаимодействия в современной социально-экономической среде нуждается расширения методологического аппарата и инструментов для изучения взаимоотношений между контрагентами. Предметом исследования в статье являются прикладные аспекты оценивания системы управления взаимоотношениями с контрагентами нефтегазовых предприятий.

Цель исследования заключается в обобщении теоретических и методических принципов, разработке методических и практических рекомендаций относительно оценивания системы взаимодействия с контрагентами нефтегазовых предприятий. Задание: описать методический подход до формирования системы управления взаимоотношениями с контрагентами предприятия. Используются общенаучные методы эконометричного моделирования, вариации, интегрального исчисления и экономического анализа для исследования системы взаимоотношений с контрагентами нефтегазовых предприятий; системного подхода и структурно-логического анализа - для изложения результатов.

Получены такие результаты: разработана универсальная методика оценки удовлетворенности контрагентов и системы взаимодействия с ними, в котором в отличие от существующих, в качестве инструментов анализа использована модифицированная 10-бальная шкала Стейпла и модель "разрывов", что позволяет по результатам анализа разрывов между ожиданиями контрагентов и уровнем их фактической удовлетворенности установить соответствие соотношения между показателями "удовлетворенность", "ожидание", определить рейтинг важности показателей для потребителей и на его основе выставить индикаторы акцентированного внимания подразделений нефтегазового предприятия в общей системе менеджмента предприятия в достижение общей цели - укрепление взаимоотношений с клиентами и соответствующего увеличения прибыли по результатам хозяйственных соглашений с ними. Выводы: в результате анализа разрывов между ожиданиями контрагентов и уровнем их фактической удовлетворенности установлено, что показатели, удовлетворенность за которыми оценена высоко, имеют высокий рейтинг важности для потребителей, а также определенные показатели, за которыми значимость превышает удовлетворенность и, следовательно, которые нуждаются улучшения.

Ключевые слова: система взаимоотношений, контрагенты, нефтегазовые предприятия, удовлетворенность клиентов, ожидания потребителей.

References

1. Carter, R. (1995). *The Seven Cs Effective Supplier Evaluation. Purchasing and Supply Chain Management*.
2. Kano, Noriaki, Nobuhiku, Seraku, Fumio, Takahashi, & Shinichi, Tsuji. (1984). Attractive quality and must-be quality. *Journal of the Japanese Society for Quality Control*, 14.
3. Lamben, Zh.-Zh. (1996). *Strategicheskii marketing. Evropeyskaya perspektiva*. SPb.: Nauka. [in Russian]
4. Zeitaml, V.A., Berry, L.L., & Parasuraman, A. (1988). Communication and Control Processes in the Delivery of Service Quality. *Journal of Marketing*, 52.
5. Parasuraman, A., Berry, L.L., Zeitaml, V.A. (1985). Conceptual Model of Service Quality and Its Implication for Future Research. *Journal of Marketing*, 49.
6. Babenko, V.A., Shorikov, A.F. (2012). Optimization of software management of innovative technologies at agricultural enterprises. *Modern problems of economics, management and marketing: materials of the XVIII International scientific and practical. conf. (June 1, 2, 2012, Nizhny Tagil)*. Nizhny Tagil: NTI (branch) of Ural Federal University, pp. 34-37.
7. Babenko, V., Syniavska, O. (2018). Analysis of the current state of development of electronic commerce market in Ukraine. *Technology audit and production reserves*, Vol. 5, No 4(43). DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146341>
8. Predvoditeleva, M.D., Balaeva, O.N. (2005). Podhody k upravleniyu kachestvom uslug: fokus na potrebitel. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, 2. [in Russian]
9. Babenko, V., Romanenkov, Yu., Yakymova, L., Nakisko, A. (2017). Development of the model of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with consideration of risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 5, 4 (89), pp. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.112076>
10. Mittal, B., Lassar, W.M. (1998). Why do customers switch? The dynamics of satisfaction versus loyalty. *Journal of Services Marketing*, 12.

EVOLUTION OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT CONCEPTS IN TERMS OF GLOBAL ENVIRONMENTAL CHALLENGES

Elena Dovgal

Doctor of Economic Sciences, Professor,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022,
e-mail: e.dovgal@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Irina Panova

Senior lecturer,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022,
e-mail: iryna.panova@karazin.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

The relevance of the study is due to the fact that the economic development of civilization in the 21st century is accompanied by numerous environmental and social challenges that scientists around the world are constantly working on. Technogenic and natural disasters that occur on the planet are associated with climate change, which in turn, a significant number of researchers and world leaders believe is a consequence of economic activity. The subject of research of the article is the concept of sustainable development, which actually includes these three aspects: economic, social and environmental. The goal is the evolution of the concepts of nature use in the context of global environmental challenges and their practical use in countries around the world. The objective is to research the concept of sustainable ecologically balanced development of the national economy.

General scientific methods are used, such as system analysis. The following results were obtained: the transition to sustainable development has led to the emergence of numerous concepts of its implementation in the area of addressing sustainable use of natural resources. The theoretical substantiation of such in terms of the laws of thermodynamics is simply impossible, as well as the invention of "perpetual motion". However, the use of inexhaustible energy sources (such as thermonuclear, solar, geothermal, tidal, etc.) and renewable biological resources (transgenic, cloning, etc.) allows us to talk about the possibility of theoretical justification for sustainable ecologically balanced development. At the same time, relative, since this nature use is possible only within use) of the limits of balance in profit and expenditure (reproduction natural resources).

Conclusions: implementation of sustainable development is possible only in the form of sustainable eco-balanced development based on rapidly renewable biological resources and the use of practically inexhaustible energy sources, as well as the use of high technologies. Such development can provide a solution to economic, social and environmental problems with the preservation of the natural complex.

Keywords: concepts of natural use, global environmental challenges, the concept of sustainable development, sustainable ecologically balanced development, the preservation of the natural complex.

1. Introduction. The economic growth of civilization in the 21st century comes amid numerous environmental and social challenges, which scientists all over the world are trying to solve. The urgency of these challenges arises from their cross-disciplinary nature. In fact, although the pace of global economic growth is fairly moderate, it is often asymmetrical and seriously disbalanced. Thus, the gap between developed and developing countries is getting deeper, which in turn leads to the escalation of social problems. Environmental problems of the entire continents remain unsolved. In particular, lack of food and drinking water has brought some African countries on the verge of disaster and starvation. On the other hand, such countries as China and India, enjoying a high rate of economic growth, face serious problems with environmental deterioration. Man-made and natural disasters that happen on the planet are believed to contribute to the climate change, which, in turn, a significant number of researchers and world leaders consider to result from economic activities.

2. Statement of the Research Problem. In today's global scientific theory and practice there are some examples of a positive economic growth achieved by certain countries, which have managed to find a reasonable balance between ensuring economic development and preserving natural environment. Awareness of the clear threat of environmental disaster has catalyzed the process of joining efforts to develop the strategies of such a development that will help to reverse dangerous trends and allow adopting fundamentally different standards of human life and activities including doing business. Moreover, on the international scale, particularly in the United Nations and other supranational organizations, the Concept of Sustainable Development was scientifically designed and adopted by the world political leaders in 1992. This Concept encompasses the three aspects: economic, social and environmental.

The origins of this concept can be traced back to the 1970s, when researches by local and foreign researchers were published. However, the theoretical grounds of environmental management in terms of global

environmental challenges are not yet developed enough to enable its practical use either in developed or developing countries.

3. The aim of the study. The aim of this article is to analyze evolution of environmental management concepts in terms of global environmental challenges and their practical use in countries across the world.

4. Substantial statement of the problem. The theory underlying the development of environmental management concepts in terms of global environmental challenges was provided by the works of such neoclassicists as Eugen von Böhm-Bawerk, Léon Walras, and Alfred Marshall. Unlike representatives of classical economics, they argued that economic growth leads to ecosystem disruption while a balanced use of natural resources is its fundamental prerequisite [1].

Awareness of how important the coordination of economic and social processes as well as environmental protection are resulted in the introduction of the innovative economic theory of sustainable development by Herman Daly [2].

In his publication "Beyond Growth" (1996) H. Daly outlined the basic principles of the economic theory of sustainable development. In that regard he wrote that one of the ways to nullify the content of any concept is expanding it to the extent of making it overinclusive. With that he emphasizes the importance of giving clear definitions because "adoption of a term that exceedingly lacks definition creates a situation when the one who succeeds in defining the term automatically wins a great political battle for influencing our future" [2].

In terms of economic growth stages the postindustrial society has replaced the industrial one having shifted the emphasis from developing material wealth to producing knowledge and information, using renewable sources of energy, and protecting environment instead of resources and means of labour. According to D. Bell [3], the main controversy inherent to postindustrial society is a serious gap in the knowledge level between teachers, scientists, and researchers on the one hand, and undereducated people on the other hand.

To overcome this controversy the Concept of Sustainable Development was adopted, which was to harmonize its economic, social, and environmental aspects. Overall, the majority of researchers regard the theory of sustainable development as the most prominent in over twenty-five years. The greater part of developed countries across the world use it to work out their own strategies of development. These strategies define the programs aimed at minimizing the long-lasting environmental effects of economic growth. For example, resources are planned to be used in such a way that will ensure future generations do not suffer from their scarcity and exhaustion. The analysis of the researches by foreign scientists has enabled developing the strategies of resource utilization and regeneration in terms of global environmental challenges.

Overall, with reference to a long-term period of economic growth it is usually true to say that "what is ecological is economical". There can be distinguished approximately six criteria of sustainable economic development determining the vision of natural resource regeneration:

1. The supplies of renewable natural resources are not to decrease in the long run, i.e. it is necessary to establish the scheme for simple regeneration.

2. Maximum possible slowdown in the depletion of non-renewable natural resource supplies with the perspective of their replacement with other unlimited types of resources.

3. A possibility to minimize waste based on the implementation of low-waste resource-saving technologies.

4. Environmental pollution (both total and specific types) is not to exceed its present level in the long run. A possibility to minimize pollution to socially and economically acceptable level (a "zero" level of pollution can not be achieved).

5. The use of innovative eco-technologies to reduce atmosphere, land, and water pollution, namely the maximum use of means enabling the slowdown of this harmful process.

6. Introduction of investment projects to reduce the level of ecosystem pollution [4].

With reference to this, it is necessary to emphasize the importance of people's consumption behavior. The move towards sustainable development mainly means implementing reasonable restrictions in goods and services consumption, unlike industrial development that encourages maximum consumption as a prerequisite for further prosperity.

Rapid advancement in science and technology has enabled humanity to satisfy basic people's needs in the course of economic growth while on the other hand, it has caused serious damage to their living conditions, which has in turn catalyzed a rise in environmental awareness. In general the emergence of the "environmentally-friendly economic growth" concepts, such as "green", "blue", "eco-intensive", "low-carbon", and "circular" economy could be expected. These concepts radically alter global business practices shifting focus to solving environmental problems. A number of countries across the world are now undergoing this change, moving towards a new industrial model (industry 4.0) based on the use of methods and technologies that minimize negative impact on the environment.

It is commonly known that intensification of anthropogenic activity has endangered the survival of humanity due to the depletion of many natural resources and environmental deterioration. In Ukraine, the urgency of the need to solve these problems is aggravated by a long-term lack of economic growth and insufficient state control over the compliance with environmental regulations. Namely, finding a solution to environmental and economic problems as well as balancing environmental management in the national economy

became the focus of research by leading Ukrainian scientists.

V. Vernadsky was the first to develop a comprehensive doctrine of "the noosphere" (the sphere of cognition) as a completely new phase in the evolution of biosphere emerging as a result of interaction between nature and society under the influence of the creative activity of man, which transforms the world [5].

V. Vernadsky associates biosphere with a living being, which is transformed into the noosphere, where the key factor of development is human cognition. The structural unit of the noosphere is "neobiogeocoenosis", which is a limited, intrinsically homogeneous, functional system of interrelated living organisms and the environment under the influence of production. The constituents of neobiogeocoenosis are ecotope (atmosphere, hydrosphere, and lithosphere), biocoenosis (plant and animal life), and noocoenosis (society, means and products of labour). While ecotope and biocoenosis determine the productive activity of man, noocoenosis is concerned with the environmental system of national economy.

This theory was further elaborated in the concept of a hierarchical biosphere structure and its properties by L. Melnick. There can be distinguished the following properties of a hierarchical biosphere structure: self-organization (self-maintenance of exchange processes between society and environment), homeostasis (dynamic equilibrium of eco-economic processes), self-regulation (essential amendments to the mechanisms of eco-economic regulation), self-development (enhancement of the factors of national eco-economic system improvement) [6].

In 1970s a special interest was generated by the future-oriented theories (technocratic, liberal and radical, optimistic and pessimistic), which generally represent the forecasts of building an "environmentally balanced" national economy and regard the interaction between society and nature in terms of solving a dilemma: economic growth versus environmental security.

In 1980s a close attention was paid to the elaboration of alternative social development models on the basis of the theories regarding a qualitatively new economic growth as a means of solving environmental problems. These theories are characterized by a scientific interpretation and justification of environmental imperatives of socio-economic development, definition of factors, forms, and methods of eco-economic control, as well as including environmental attributes in the mechanisms of economic regulation.

In 1990s the theory of sustainable environmentally balanced development of national economy was introduced. The term "sustainable development" refers to the process of harmonizing production forces, satisfying the needs of all community members provided that environmental integrity is ensured and gradually restored, creating opportunities for

balancing its potential with the requirements of national economic entities.

The concept of sustainable environmentally balanced development involves defining environmentally oriented approaches to the macroeconomic analysis. Among economically adjusted criteria, we find it reasonable to use a so-called "green" GNI produced without violating environmental standards and regulations, public environmental spending, and per capita environmental spending.

GNI produced without violating environmental standards and regulations (GNI) is defined as a difference between the total GNI and its changing due to the qualitative deterioration of the environment (ΔGNIe) [4]:

$$\text{GNI}' = \text{GNI} - \Delta \text{GNIe} \quad (1)$$

Public environmental spending (S_p) should include spending on environmental management necessary to restore the process of human activities (S_r), the use of natural resources included in fixed and working assets (S_n), protection and timely rehabilitation of the environment (S_{pr}), carrying out fundamental and applied research work in the field of environmental protection and reasonable use of natural resources (S_e) [4]:

$$S_p = S_r + S_n + S_{pr} + S_e \quad (2)$$

Within the concept of sustainable environmentally balanced development of national economy the basic constituent of national wealth is considered to be natural capital viewed not only as natural resources supplies but also as assets producing natural goods and environmental services that can be provided only by integral undamaged structurally varied ecosystems. There can be distinguished the following types of natural capital:

- renewable (biological);
- non-renewable (geological);
- hybrid (modified as a result of purposeful intervention by man) [4].

Exhaustion of natural regeneration potential and the degree of environmental deterioration are calculated using the "ecosystem quantity" and "ecosystem quality" indices. Ecosystem quantity is calculated as a change in the area of species in the territory of Ukraine, while ecosystem quality shows a change in the abundance of national biodiversity in the current and base years. Natural capital index (Inc) is calculated as a product of aggregated indices of ecosystem quantity (Ieqn) and ecosystem quality (Ieql) [4]:

$$\text{Inc} = \text{Ieqn} \cdot \text{Ieql} \quad (3)$$

Environmentally oriented approach to the evaluation of business activities and overall national economy is based on the idea that economic growth must not damage the integrity of biological and physical natural systems, their sustainability and the

global stability of the entire biosphere. It means implementing environmentally oriented methods of measuring the economic activity of countries, which will allow evaluating their environmental policy.

However, the concept of environmentally oriented measuring has not yet been sufficiently studied, and different authors interpret it in different ways. Nevertheless, the majority of them are inclined to viewing it as a complex multifaceted phenomenon. Some researchers use index approach to define environmentally oriented measuring of economic growth. Thus, analyses of this concept focus considerably on the index of environmentally oriented measuring, which is defined as a system capability to protect the environment.

As was already mentioned, the "measuring" concept is interpreted as: 1) determining a physical value with special technical means; 2) measuring in the process of experimental search for these values. Alternatively, S. I. Dorohuntsov et al. [7, p. 19] regard measuring as an operation used to determine ratio of one measured quantity to the other, which is taken as 1, that is a number showing this ratio is called a numerical value of a measured quantity.

Thus, measuring the sustainability of economic growth is to show the level of ensuring biological and economic systems integrity, their capability to maintain themselves and adapt instead of deteriorating and suffer destruction. From everything mentioned above environmentally oriented measuring is closest to determining the status of a process or system. As environmentally oriented measuring is one of the criteria used to evaluate sustainable economic development, it has to be economically justified.

Environmentally oriented measuring of national economic growth can be regarded as a quantitative evaluation of environmental policy in the three areas:

- ecosystem preservation using the indicators of air, biodiversity, and land condition, quantity and quality of water, radiation and environmental hazards;
- environmental pressure using the indicators of atmosphere pollution, ecosystem load, particularly water pollution load, waste production and lack of its utilization;
- determination of indicators showing the contribution of countries, local communities, and business organizations to environmental projects, including international ones.

It should be noted that unsustainable economic activity with reference to environment objectively visualizes in the three interrelated forms: environmental pollution, depletion of natural resources, and demise of ecosystems.

Determining the range of environmentally oriented measuring of economic growth involves increasing production and distribution costs, which exacerbates the problem of harmonizing the effect of economic and environmental factors. This problem can be solved by joining the four different approaches:

- technological (development of environmentally-friendly technologies, introduction of low-waste production, upgrading of fixed assets);
- development and improvement of the economic mechanism of environmental protection (fines for emitting harmful substances, introduction of additional benefits for producing eco-friendly output);
- implementation of administrative action in case of environmental management regulations violation;
- harmonization of ecological structure (education, guidance, promotion) [8, p. 95].

In appropriate attitude to environmental problems, minimization of financial resources, unawareness of the importance of solving problems arising in business activities have a negative impact on the environment and lead to substantial financial loss.

Conversely, system coordination and balancing all constituents is a crucially important and difficult task, as integration of social and environmental spheres brings about the need for maintaining equal rights of present and future generations in regard to using natural resources. The interaction of social and economic factors requires fair evaluation in the process of material wealth distribution among people of different social level. Thus, consistency of conservational and economic factors requires monetary evaluation of the technological environmental impact. Namely, fulfilling these tasks is one of the main challenges of today's world for many countries and reputable international organizations.

At present, there are several aspects of environmentally sustainable development of national economy:

- a set of all types of human activity aimed at the "perpetual" use of natural resources to satisfy people's needs;
- study of all spheres of human activity (preservation, production, consumption, etc.) in the process of long-term satisfaction of material and spiritual needs of the society;
- scientific justification of the use of various natural environment components and natural resource systems in socio-economic development of the territory of a region, country, or planet;
- justification and feasibility study of the use of natural resources and natural environment components in the short and long run on the basis of IT solutions for managerial decision-making;
- comprehensive cross-disciplinary approach aimed at environmental education for the implementation of sustainable development concept [9].

In the process of production, natural resource management is environmentally sustainable as long as it ensures adequate standards of living, prevents potential damage to the environment, and reasonably controls the exploitation of natural resources.

Sustainable development involves the balance of economic and social development on the one hand, as well as nature and resources study and protection on the other hand. Thus, it means organizing an economy, which can provide for the removal of conflicts between the growth of productive forces and environmental health. This can be achieved on condition of complying with the law of internal dynamic equilibrium and the principle of environmental management optimality. In this case, environmental management encompasses the whole system of natural environment and resources, this system being interrelated with population and public production recovery at different stages of socio-historical development.

Sustainable development of national economy can be achieved on the basis of the use of renewable biological resources balances. The use of balance studies enables justification of quota arrangement, which means steady extraction of biological resources that is to be adjusted in accordance with variable characteristics of natural environment.

As early as 1997, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the Concept of the sustainable development of Ukraine, the fundamentals of which being as follows:

- shift from resource-intensive and environmentally destructive to resource efficient and environmentally-friendly reproduction type;
- primacy of ecology over economy, of ecological criteria, factors, and requirements over economic ones;
- optimal combination of branch and territorial administration of natural resources management and environmental protection, delegation of responsibility for solving eco-economic problems to local authorities and government bodies with central authorities preserving their supervisory function over business entities' compliance with environmental restrictions, standards, and regulations;
- tight control over compliance with environmental legislation, which is to encompass all types and forms of human life and activities, as well as efficient use of state, market, and civil governance levers to regulate eco-economic processes;
- radical economic restructuring and implementation of privatization programs with the account of environmental factors and conforming to the requirements of environmental safety and compliance;
- environmentally oriented science and technology, investment, and innovation policies including clearly defined nationwide priorities

concerning steady economic development and a rise in the level of state environmental safety [10].

Alongside evolution of the sustainable economic development concept, we can observe the establishment of environmental economy. The concept of environmental national economy is based on the acknowledgement of the key role of man in the biosphere. It is the conscious activity of man that is meant to ensure essential biocoenosis recovery, and also coevolutionary manner of nature-society interaction.

A move to sustainable development has given rise to numerous concepts concerning its implementation in terms of solving the problems of sustainable environmental management. The theoretical justification of something of the kind from the perspective of the laws of thermodynamics is merely impossible, as is the invention of a "perpetual-motion machine". However, the use of non-depletable energy sources (such as thermonuclear, solar, geothermal, tidal, etc.) and renewable biological resources (transgenic organisms, cloning, etc.) allows mentioning a possibility of theoretical justification in regard to sustainable development. At the same time, this refers to relative sustainable development, as this type of environmental management is possible only within the balance between inputs and outputs (regeneration – utilization) of natural resources.

5. Conclusions and future work. Thus, implementation of sustainable development is possible only in the form of a steady environmentally balanced development based on rapidly renewable biological resources and use of practically non-depletable energy sources, as well as application of high-end technologies. Such type of development will be able to ensure solving economic, social, and environmental problems along with preserving the Earth's natural system.

Research in this field is becoming especially important for theoretical justification of the sustainable development at large. Simultaneously, this research has an impressive applied significance, especially for the development of environmental management strategies, making optimal managerial decisions and their justification, evaluation of natural resources potential and territory environmental condition.

Further development of the concept of sustainable development and national economy greening involves defining priorities in harmonization of eco-economic relations both on the macro- and mega-levels of economy management, because efficient national eco-economic policy can be designed only as a result of consistent and focused actions aimed at environmental improvement by the entire global community.

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Довгаль Олена Андріївна, докт. екон. наук., професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: e.dovgal@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Панова Ірина Олексіївна, викладач, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: iryna.panova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Актуальність дослідження пояснюється тим, що економічний розвиток цивілізації у XXI столітті супроводжується численними екологічними та соціальними викликами, над розв'язанням яких постійно працюють науковці світу. Техногенні та природні катаклізи, що відбуваються на планеті, пов'язують із зміною клімату, яку, в свою чергу, значна кількість дослідників та світових лідерів вважає наслідком економічної діяльності. Предметом дослідження статті є концепція сталого розвитку, яка фактично включає в себе ці три аспекти: економічний, соціальний та екологічний. Метою статті є еволюція концепцій природокористування в контексті глобальних екологічних викликів та їх практичне використання в країнах світу. Об'єкт полягає в дослідженні концепції сталого еколого-збалансованого розвитку національної економіки.

В якості загальних наукових методів використовуються системний аналіз, а також логічний та історичний методи дослідження. В результаті дослідження були отримані наступні результати: перехід до сталого розвитку зумовив появу численних концепцій його реалізації в площині вирішення питань сталого природокористування. Теоретичне обґрунтування подібного з точки зору законів термодинаміки просто неможливо, як і винахід «вічного двигуна». Однак використання невичерпних джерел енергії (таких як термоядерна, сонячна, геотермальна, приливо-відливна та інші) і поновлюваних біологічних ресурсів (трансгенні, клонування та інші) дозволяє говорити про можливість теоретичного обґрунтування сталого еколого-збалансованого розвитку.

Висновки: реалізація сталого розвитку можлива лише у вигляді стійкого еколого-збалансованого розвитку, заснованого на швидко поновлюваних біологічних ресурсах і використанні практично невичерпних джерел енергії, а також застосуванні наукомістких технологій. Такий розвиток зможе забезпечити вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем зі збереженням природного комплексу.

Ключові слова: концепції природокористування, глобальні екологічні виклики, концепція сталого розвитку, стійкий еколого-збалансований розвиток, збереження природного комплексу.

ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ

Довгаль Елена Андреевна, докт. экон. наук, профессор Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: e.dovgal@karazin.ua, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Панова Ирина Алексеевна, преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: iryna.panova@karazin.ua, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Актуальность исследования объясняется тем, что экономическое развитие цивилизации в XXI веке сопровождается многочисленными экологическими и социальными вызовами, над решением которых постоянно работают ученые мира. Техногенные и природные катаклизмы, происходящие на планете, связывают с изменением климата, которую, в свою очередь, значительное количество исследователей и мировых лидеров считает следствием экономической деятельности. Предметом исследования статьи является концепция устойчивого развития, которая фактически включает в себя эти три аспекта: экономический, социальный и экологический. Целью статьи является эволюция концепций природопользования в контексте глобальных экологических вызовов и их практическое использование в странах мира. Объект состоит в исследовании концепции устойчивого эколого-сбалансированного развития национальной экономики.

В качестве общих научных методов используются системный анализ, а также логический и исторический методы исследования. В результате исследования были получены следующие результаты: переход к устойчивому развитию обусловил появление многочисленных концепций его реализации в плоскости решения вопросов устойчивого природопользования. Теоретическое обоснование подобного с точки зрения законов термодинамики просто невозможно, как и изобретение «вечного двигателя». Однако использование неисчерпаемых источников энергии (таких как термоядерная, солнечная, геотермальная, приливо-отливная и другие) и возобновляемых биологических ресурсов (трансгенных, клонирование и другие) позволяет говорить о возможности теоретического обоснования устойчивого эколого-сбалансированного развития.

Выводы: реализация устойчивого развития возможна только в виде устойчивого эколого-сбалансированного развития, основанного на быстро возобновляемых биологических ресурсах и использовании практически неисчерпаемых источников энергии, а также применении наукоемких технологий. Такое развитие сможет обеспечить решение экономических, социальных и экологических проблем с сохранением природного комплекса.

Ключевые слова: концепции природопользования, глобальные экологические вызовы, концепция устойчивого развития, устойчивое экологически сбалансированное развитие, сохранение природного комплекса.

References

1. Bjoler, D. (2007). Ideja ta obov'jaskovistij vidpovidalnosti za majbutnje. *Filosofska dumka*, 1, 2, 3, 117 – 134, 77 – 95, 81 – 99. [in Ukrainian]
2. Dejli, Gh. (2002). *Poza zrostannjam. Ekonomichna teorija stalogho rozvytku*. K.: Intelsfera. [in Ukrainian]
3. Bell, D. (2004). *Gryadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniya* (2oe izd.). M.: Akademiya. [in Russian]
4. Danilov-Danilyan, V. I., & Losev, K. S. (2000). *Ekologicheskij vyzov i ustoychivoe razvitie*. M.: Progress-Traditsiya. [in Russian]
5. Vernadskiy, V. I. (1988). *Nauchna mysl kak planetnoe yavlenie*. M.: Nauka. [in Russian]
6. Meljnyk, L. Gh. (2006). *Ekologichna ekonomika : pidruchnyk*. Sumy: Universytetsjka knygha. [in Ukrainian]
7. Doroghuncov, S. I., Pitjurenko, Ju. I., & Olijnyk, Ja. B. (2000). *Rozmishhennja produktyvnykh syl Ukrajiny : navch.-metod. posibnyk dlja samost. vyvch. dysc*. K. : KNEU. [in Ukrainian]
8. Nadosha, O. V. (2011). Teoretyko-metodologichnyj analiz stalogho rozvytku u konteksti suchasnykh doslidnyckjykh pidkhodiv. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok*, 10. Vzjato z <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=341> (data zvernennja 14.09.2018). [in Ukrainian]
9. International Organization For Standardization. (2018). *Environmental Management Systems-Specification With Guidance For Use*. Retrieved from <https://www.iso.org/standard/23142.html> (data zvernennja 10.10.2018).
10. Ekologhija ta socialjnyj zakhyst. (2018). Prohrama Stalij rozvytok. Vzjato z http://www.esz.org.ua/?page_id=2998 (data zvernennja 10.10.2018). [in Ukrainian]

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСНУЮЧИХ СИСТЕМ ОПОДАТКУВАННЯ В КРАЇНАХ З РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Ломака Євгеній Анатолійович

здобувач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: lomaka_ea@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1904>

Одним з ключових чинників, від яких залежить ефективне функціонування всього народного господарства, є організація системи державного оподаткування. В даний час широко обговорюються перспективи реформи податку на доходи фізичних осіб з метою максимізації його фіскальних функцій і досягнення справедливості оподаткування. Розглянемо докладніше, яким чином зарубіжні країни вирішують проблему справедливості оподаткування доходів фізичних осіб при розробці податкової політики. Предметом дослідження є зарубіжний досвід оподаткування доходів фізичних осіб в країнах з розвинутою економікою. Метою дослідження є вивчення тенденцій формування ставки податку на доходи фізичних осіб в країнах з розвинутою економікою. Використовуються загальні наукові методи: системний аналіз - для визначення особливостей розвитку оподаткування в економічно розвинених країнах; компаративний аналіз - для порівняння принципів при формуванні податків в зарубіжних країнах і Україні. Отримані наступні результати: Розглянуто перспективи застосування зарубіжного досвіду оподаткування доходів фізичних осіб в Україні. Проаналізовано пристрій прибуткового податку в Німеччині, Франції, Італії, Канади, Сполучених Штатах Америки - країнах, що мають найбільш високі рівні життя, за даними Організації Об'єднаних Націй. Виявлено основні риси прибуткового податку в зазначених країнах, оцінена можливість їх запозичення в ході реформування податку на доходи фізичних осіб стосовно України. На основі аналізу основних підходів до оподаткування на доходи фізичних осіб в країнах з розвинутою економікою і Україні були отримані SWOT аналіз. Висновки: податкові системи багатьох держав мають свої історичні передумови, «підлаштовані» під територіальні і трансгеографічні особливості країн, а також їх внутрішню політику і менталітет населення. Підвищення ефективності системи оподаткування реально за умови коригування принципів оподаткування під економічні умови певної держави.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, подоходный налог в зарубежных странах, реформа налога на доходы физических лиц, справедливость налогообложения.

Вступ

В умовах ринкових відносин податкова система є одним з найважливіших економічних регуляторів, основою фінансово-кредитного механізму державного регулювання економіки. Від того, наскільки правильно побудована система оподаткування, залежить ефективне функціонування всього народного господарства. Саме податкова система на сьогоднішній день виявилася, мабуть, головним предметом дискусій про шляхи і методи реформування, так само як і гострої критики. На сьогоднішній день практично у всіх країнах світу уряди прагнуть до оптимізації національних систем оподаткування.

Податкова система - заснована на певних принципах система врегульованих нормами права суспільних відносин, що складаються в зв'язку з встановленням та стягуванням податків і зборів. Основою податкової системи є податки і збори. За допомогою податкової системи держава реалізує свої функції з управління (регулювання, розподілу і перерозподілу) фінансовими потоками в державі і в більш широкому сенсі економікою країни взагалі.

В даний час широко обговорюються перспективи реформи податку на доходи фізичних осіб з метою максимізації його фіскальних функцій і досягнення справедливості оподаткування. Першим кроком на шляху

реалізації реформи має стати вивчення зарубіжного досвіду оподаткування доходів фізичних осіб. Розглянемо докладніше, яким чином зарубіжні країни вирішують проблему справедливості оподаткування доходів фізичних осіб при розробці податкової політики.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є вивчення підходів до оподаткування зарубіжних країн в сучасних соціально-економічних умовах. Завданням дослідження є визначення тенденцій формування ставки податку на доходи фізичних осіб в країнах з розвинутою економікою

Виклад основного матеріалу дослідження

Реалізація принципів оподаткування в різних країнах здійснюється з урахуванням особливостей розвитку, існуючої соціально-економічної ситуації. Наявність власної, незалежної від інших держав податкової системи є одним з ознак суверенної держави.

Податкова система США

Податкова система США схожа на російську своїм федеративним устроєм. Вона має 3 рівні: федеральний, рівень штатів і муніципальних утворень.

З характерних особливостей можна виділити наступні:

1. Федеральні податки мають прогресивний характер, тобто зі збільшенням об'єкта

оподаткування зростає і рівень податкової ставки, «штатні» і місцеві податки можуть розраховуватися за регресивною ставкою.

2. Хоча податкова система США складається з 3 рівнів, законодавство чітко не ділить діючі податки на федеральні, податки штатів і місцеві. Кожен штат має право затверджувати власні податки, досить лише дотримуватися законодавчі вимоги.

3. Одночасне оподаткування одними і тими ж податками федеральним урядом, владою штатів і місцевими органами управління. Наприклад, населення штату може сплачувати по 2 виду прибуткового і майнового податку, 3 види акцизу в різні рівні бюджету. Компанії сплачують корпоративний податок на федеральному рівні. У більшості штатів їм ще доведеться платити цей же податок, але вже в бюджет штату.

4. Податкова система США в основному орієнтована на прямі податки. Наприклад, такого податку, як ПДВ, в Сполучених Штатах немає, але практично в кожному штаті обов'язковий до сплати податок з продажів.

5. На відміну від російської системи платежі на соціальне забезпечення працівників можуть здійснювати не тільки компанії, але й самі працівники.

6. Велика частина податків (близько 70%) надходить у федеральний бюджет.

Отже, в якості основних податків, прийнятих в США, можна назвати:

1. Особистий прибутковий податок, який служить головним податковим доходом федерального бюджету. Його також сплачують фізособи, які ведуть індивідуальний бізнес.

2. Майнові податки для фізосіб і компаній.

3. Корпоративний податок для компаній.

4. Акцизи (непрямий податок).

5. Податок з продажів (непрямий податок).

6. Податки, що нараховуються на оплату праці (внески на соціальне забезпечення).

7. Податок на ліквідацію безробіття.

Податкова система Канади

Податкова система Канади, як і система США, має трирівневу структуру: федеральний, провінційний (територіальні утворення) і рівень муніципалітетів. Як і в США, більша частина податкових надходжень зараховується до федерального бюджету країни - близько 60-65%. Більшою мірою переважають прямі податки. А ось з непрямими податками в Канаді склалася вельми цікава ситуація. Крім встановленого на федеральному рівні ПДВ, багато провінції додатково стягують податок з продажів. Крім того, серед розвинених держав Канада займає лідируючі позиції за високими ставками акцизів. Така ситуація з підакцизними товарами не випадкова. Територія Канади в буквальному сенсі «наповнена» тютюновою продукцією, яка є контрабандою.

Перерахуємо кілька основних податків, прийнятих на території Канади:

- податок на особистий дохід;
- акцизи;
- ПДВ;
- податок на продаж;
- податок на нерухому власність юридичних і фізичних осіб.

Податок на доходи населення має прогресивну ставку оподаткування і сплачується один раз за весь календарний рік. Він стягується двічі - на федеральному і провінційному рівні. Така сама ситуація і з податком на доходи комерційних структур.

Здача податкової декларації - це завжди ціла історія для фізичної особи. У ній беруть участь всі організації та установи, які мають хоч якийсь відношення до доходів платника податку. Компанії щорічно готують для своїх працівників документи про їх доходи за встановленою формою. Банківські та інші фінансові установи висилають клієнтам відомості про зароблені ними відсотки. Найскладніше для платника податків - зібрати безліч цих довідок воедино. У Канаді працює велика кількість податкових консультантів, які в основному мають економічну освіту. За певну плату вони допоможуть клієнту легально оптимізувати (тобто знизити) податкове навантаження.

Торгівельна система Канади володіє однією особливістю, яка зазвичай стає не дуже приємним сюрпризом для туристів і гостей країни. Вся справа в тому, що ціни на товари в магазинах, страви в меню ресторанів і кафе завжди включають податки з продажів. Тому туристи неприємно дивуються, побачивши в рахунку заклади громадського харчування суму на 11-13% більше, ніж вони розраховували. Місцеві жителі сприймають це абсолютною спокійно і можуть розрахувати остаточну суму до оплати самостійно.

Податкова система Німеччини

Головний закон Німеччини, який регулює оподаткування в країні, називається «Порядок справляння податків». Німці ще люблять називати його податковою «конституцією».

Німецькі податки можна об'єднати в 3 групи:

- податки на доходи: прибутковий податок для фізосіб, корпоративний податок і промисловий податок для юридичних осіб;
- майнові податки: податок на землю, дарування і спадщину;
- податки на операції і споживання: податок з придбання нерухомого майна, ПДВ.

Як і в багатьох інших державах, прибутковий податок є основним джерелом податкових надходжень до бюджету Німеччини (близько 40%) і розраховується за прогресивними ставками. Мінімальна ставка цього податку становить 19%, максимальна - 53%. За такими же високими ставками обкладаються і доходи юридичних осіб -

до 45% з прибутку. Тому податки Німеччини в стані стабільно забезпечити більшу частину доходів бюджету - близько 80%.

Бюджет Німеччини є зведеним і розділяється на 3 ступені:

1. Державний (центральный) бюджет - до 50% всіх податкових надходжень зараховується саме в нього.

2. Бюджети федеральних територій (областей) - в них зараховується близько третини всіх податкових платежів.

3. І, нарешті, міські та сільські бюджети - вони отримують близько 10% від податків, що сплачуються.

Податкова система Франції

Податкова система Франції відома тим, що саме в цій країні вперше був введений ПДВ в 1954 році. В даний час французьке оподаткування є зразком стабільності щодо встановлених податків і правил їх застосування. Щорічно у Франції переглядаються ставки по податках через нестабільну ситуацію в економіці.

Як і податки інших країн, французькі можна поділити на 2 види: прямі і непрямі податки.

Прямі податки федерального значення включають в себе наступний перелік:

1. Податок на нерухоме майно. Додатково у Франції діє податок на нову нерухомість. Наприклад, купуючи квадратні метри в новобудові, рядовий француз може заплатити 19,6% від їх вартості в якості податку. Ця сума може бути повернена власникові нерухомості після закінчення 20 років за однієї умови - в разі її продажу власником. Відшкодовується податок в пропорційному розмірі.

2. Прибутковий податок для фізосіб. На відміну від інших країн у Франції цей податок забезпечує лише п'яту частину (20%) всіх податкових надходжень. Ставка податку має прогресивний характер і може доходити до 52%. Податок діє з 1914 року.

3. Податок на прибуток юридичних осіб. Він був прийнятий відразу після закінчення Другої світової війни. Ставка складає 33%.

4. Загальний соціальний податок. Однією з особливостей французького оподаткування є висока ставка внесків на соціальне забезпечення. Так держава забезпечує виконання своїх соціальних зобов'язань.

5. Солідарний податок на стан. Він призначений для фінансування державних програм по виплаті малозабезпеченим верствам населення субсидій та інших соціальних допомог.

Також на федеральному рівні стягуються непрямі податки:

- ПДВ;
- надбавка на бензин (податок забезпечує до 9% податкових надходжень до бюджету країни);
- акцизи на алкоголь, тютюн і сірники;

- збори на реєстрацію послуг, марки, операції на біржі та інші.

Французькі органи місцевого управління можуть додатково стягувати прямі (податки на землю, податок на житло, професійний податок на приватну економічну практику) і непрямі податки (автотранспортний податок, збори на електрику, за зміну власника власності). В даний час у Франції розглядаються законопроекти, які дадуть місцевій владі право на підвищення ставок по місцевих податках.

Податкова система Італії

В Італії, як і в Німеччині, прийнята досить розгалужена система оподаткування. Правова база нараховує понад 350 законів федерального характеру. Головні принципи податкової системи визначає Конституція Італії. Ця європейська країна відрізняється високим рівнем податкового навантаження. Головний упор в італійському оподаткуванні робиться на прямі податки, які забезпечують до 40% всіх податкових платежів. Непрямі податки залишаються трохи позаду і забезпечують близько 25% податкових надходжень. В цілому податки і збори гарантують державі більше половини всіх його доходів.

Податкова система Італії має дворівневу структуру: державний (національний) і місцевий рівень. Оподаткування представлено 40 видами податків і зборів.

Основними податками в Італії виступають прибутковий податок для фізосіб, ПДВ і корпоративний податок для юридичних осіб. Ці податки державного рівня складають майже 80% від податкових надходжень. Також до національного оподаткуванню відносяться:

- акцизи,
- внески на соціальне забезпечення,
- податок на гральний бізнес,
- реєстраційний, іпотечний та кадастровий збір,
- податок на лотерею,
- податок на дарування та спадок.

У місцеве оподаткування входять наступні платежі:

- податок на виробничу діяльність,
 - податок на нерухомість,
 - збір за утилізацію відходів,
 - збір за страхування відповідальності власників автотранспортних засобів та реєстрацію цих коштів,
 - додатковий акцизний збір на електричну енергію,
 - додатковий комунальний податок і інші.
- Податкова система Великобританії*
- Податкова система Великобританії представлена 2 рівнями:
- рівень державного (центрального) уряду;
 - рівень місцевих урядів.

Центральний уряд стягує такі податки: прибутковий, ПДВ, акцизи на тютюн, алкоголь і бензин, корпоративний податок, гербовий збір, внески на соціальне страхування, в тому числі обов'язкове медичне страхування (ОМС). Місцеве оподаткування має на увазі податок на нерухомість комерційної сфери, збори за вуличні парковки, державні гранти та інші.

Як і в багатьох інших європейських державах, основним податком у Великобританії є прибутковий податок. Ставки по ньому прогресивні і залежать від виду доходу (банківський вклад, дивіденди, оплата праці та інші доходи). В цілому вони можуть доходити до рівня в 40%. І тут у англійців є одна невелика особливість. Все населення країни ділиться на резидентів і нерезидентів. Резиденти сплачують податок з усіх своїх доходів, отриманих на території Великобританії і за її межами. Нерезиденти зобов'язані сплачувати прибутковий податок з доходів, отриманих ними в межах країни.

Англійська система оподаткування має одну дуже цікаву особливість, яка нам, може здатися дещо дивною. Податковий рік в Великобританії починається ні 1 січня, а 6 квітня і закінчується 5 квітня наступного року. Це пов'язано з переходом Великобританії з Юліанського календаря на Григоріанський, через якого вийшла різниця в 11 днів. Тому англійські влади, вирішивши, що не хочуть втрачати частину податків, перенесли початок податкового періоду на 5 квітня. З 1800 року відразу днем податкового періоду затверджено 6 квітня. Це дата і діє до сих пір.

Корпоративний податок передбачає оподаткування прибутку підприємств. У країні прийнята система оподаткування податком по 2 рівням. Вона діє з 2006 року. Якщо компанія отримала прибуток у розмірі 1,5 млн фунтів і більше, то в цьому випадку застосовується податкова ставка 30%. Якщо дохід склав менше 1,5 млн фунтів, то він обкладається за ставкою 19%.

Податкова система України

Податкове законодавство України саме по собі повинно складатися з Конституції України, Податкового кодексу, Митного кодексу, інших законів з питань митної справи, міжнародних договорів у сфері оподаткування, обов'язкових для України, інших нормативних актів.

Основний податковий закон - Податковий кодекс України - регулює як загальні питання оподаткування, так і детально прописує види податків і зборів, їх розміри, терміни і порядок сплати. Митне законодавство встановлює розмір, терміни, порядок сплати різних видів митних зборів.

Податкова система України являє собою сукупність загальнодержавних і місцевих податків і зборів, які стягуються в порядку, встановленому законом. Звід законів і підзаконних актів, які регулюють оподаткування України називається Податковим кодексом. Говорячи про податкову

систему України не можна не відзначити те що вона далека від досконалості. Багато аспектів щодо сплати податків в Україні, а також оптимізації оподаткування настільки суперечливі, що навіть практики з багаторічним досвідом роботи та консультанти, часто виявляються в глухому куті, без численних звернень до офіційних органів і детального студіювання законодавчої бази. Крім того, фахівці сходяться на думці, що нещодавнє прийняття Податкового кодексу тільки погіршило ситуацію. Платник податків несе відповідальність за сплату податків у термін і в повному обсязі, в разі приховування частини податку з платника стягується ця сума плюс штраф у 2 рази її перевищує, а якщо ситуація повториться протягом року то штраф стягується в п'ятикратній сумі. Податок - це платіж до бюджету, який стягується з платників податків відповідно до податкового кодексу. При цьому можуть бути застосовані податкові пільги.

Всі податки в Україні діляться на:

- Загальнодержавні
- Місцеві

Загальнодержавні податки - податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок, рентна плата.

До місцевих податків можна віднести податок на майно, туристичний збір, збір за місця паркування транспортних засобів.

В результаті дослідження можливо зробити SWOT - аналіз оподаткування в країнах з розвинутою економікою (табл. 1).

Висновки та перспективи досліджень

На закінчення хочеться відзначити, що, незважаючи на певні плюси і мінуси, можна будь-яку з податкових систем назвати доброю чи поганою. Кожна з них по-своєму гарна для своєї держави. Податкові системи багатьох держав склалися не одне століття. Вони вже «підлаштовані» під територіальні особливості країн, їх внутрішню політику і менталітет населення. Неможливо одну податкову систему замінити іншою. Це реально лише за умови коригування принципів оподаткування під економічні умови певної держави.

Податкова система США - в основному орієнтована на прямі податки; мають прогресивний характер, тобто зі збільшенням об'єкта оподаткування зростає і рівень податкової ставки, «штатні» і місцеві податки можуть розраховуватися за регресивною ставкою, саме тому США є однією з найпрогресивніших країн світу.

Податкова система Канади - серед розвинених держав Канада займає лідируючі позиції за високими ставками акцизів. Така ситуація з підакцизними товарами не випадкова, так як у Канаді широко поширений продаж тютюну.

Податкова система Німеччини - прибутковий податок є основним джерелом податкових надходжень до бюджету Німеччини і

розраховується за прогресивними ставками. Мінімальна ставка цього податку становить 19%, максимальна - 53%. За таким же високими ставками обладаються і доходи юридичних осіб - до 45% з прибутку. Тому податки Німеччини в стані стабільно забезпечити більшу частину доходів бюджету - близько 80%.

Податкова система Франції - в цій країні вперше був введений ПДВ в 1954 році. В даний час

французьке оподаткування є зразком стабільності щодо встановлених податків і правил їх застосування.

Податкова система Італії - ця європейська країна відрізняється високим рівнем податкового навантаження. Головний упор в італійському оподаткуванні робиться на прямі податки, які забезпечують до 40% всіх податкових платежів.

Таблиця 1

SWOT – аналіз оподаткування в країнах з розвинутою економікою

Країни	Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози
США	Федеральні податки мають прогресивний характер	Законодавство чітко не поділяє діючі податки на федеральні, податки штатів і місцеві	Підвищення доходів	Загроз немає
Канада	Канада займає лідируючі позиції за високими ставками акцизів	Провінції додатково стягують податок з продажів	Підвищення доходів через тютюн	Високі податки для туристів
Німеччина	Стабільність	Немає	Підвищення доходів	Загроз немає
Франція	Дохід	Нестабільна ситуація в економіці	Підвищення ставок	Криза
Італія	Досить розгалужена система оподаткування	Немає	Збільшення доходу	Загроз немає
Україна	Достатній дохід	У разі приховування частини податку з платника стягується ця сума плюс штраф у 2 рази її перевищує	Поліпшення податкової системи	Криза

Податкова система Великобританії - основним податком у Великобританії є прибутковий податок. Ставки по ньому прогресивні і залежать від виду доходу (банківський вклад, дивіденди, оплата праці та інші доходи). В цілому вони можуть доходити до рівня в 40%.

Податкова система України являє собою сукупність загальнодержавних і місцевих податків і зборів, які стягуються в порядку, встановленому законом.

RESEARCH OF EXISTING TAX SYSTEMS IN ADVANCED ECONOMIC COUNTRIES

Yvgeniy Lomaka, Postgraduate Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: lomaka_ea@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1904>

One of the key factors on which the effective functioning of the entire national economy depends is the organization of the state taxation system. Prospects for the reform of personal income tax are currently widely discussed with the aim of maximizing its fiscal functions and achieving equity taxation. Let us consider in more detail how foreign countries solve the problem of the fairness of taxation of personal income in the development of tax policy. The subject of the study is the foreign experience of taxation of personal income in countries with developed economies. The purpose of the study is to study the approaches to taxation of foreign countries in the current socio-economic conditions. Objective: to study the trends in the formation of the tax rate on personal income in countries with developed economies. General scientific methods are used: system analysis - to determine the specifics of tax development in economically developed countries; comparative analysis - to compare the principles in the formation of taxes in foreign countries and Ukraine. The following results were obtained: The prospects for the application of foreign experience in the taxation of personal income in Ukraine were considered. The analysis of income tax in Germany, France, Italy, Canada, the United States of America - the countries with the highest standards of living, according to the United Nations. The main features of income tax in these countries are identified, the possibility of borrowing them in the course of reforming the personal income tax in relation to Ukraine is assessed. Based on an analysis of the main approaches to taxation of personal income in countries with developed economies and Ukraine, a SWOT analysis was obtained. Conclusions: the tax systems of many states have their own historical prerequisites, are "adjusted" to the territorial and transgeographic features of countries, as well as their internal policies and the mentality of the population. Improving the efficiency of the tax system is really subject to the adjustment of the principles of taxation under the economic conditions of a particular state.

Key words: tax on personal income, income tax in foreign countries, reform of personal income tax, tax equity.

ИССЛЕДОВАНИЕ СУЩЕСТВУЮЩИХ СИСТЕМ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В СТРАНАХ С РАЗВИТОЙ ЭКОНОМИКОЙ

Ломака Евгений Анатольевич, соискатель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: lomaka_ea@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1904>

Одним из ключевых факторов, от которых зависит эффективное функционирование всего народного хозяйства, является организация системы государственного налогообложения. В настоящее время широко обсуждаются перспективы реформы налога на доходы физических лиц с целью максимизации его фискальных функций и достижения справедливости налогообложения. Рассмотрим подробнее, каким образом зарубежные страны решают проблему справедливости налогообложения доходов физических лиц при разработке налоговой политики. Предметом исследования является зарубежный опыт налогообложения доходов физических лиц в странах с развитой экономикой. Целью исследования является изучение подходов к налогообложению зарубежных стран в современных социально-экономических условиях. Задача: исследование тенденций формирования ставки налога на доходы физических лиц в странах с развитой экономикой. Используются общие научные методы: системный анализ – для определения особенностей развития налогообложения в экономически развитых странах; компаративный анализ – для сравнения принципов при формировании налогов в зарубежных странах и Украине. Получены следующие результаты: Рассмотрены перспективы применения зарубежного опыта налогообложения доходов физических лиц в Украине. Проанализировано устройство подоходного налога в Германии, Франции, Италии, Канады, Соединенных Штатах Америки - странах, имеющих наиболее высокие уровни жизни, по данным Организации Объединенных Наций. Выявлены основные черты подоходного налога в указанных странах, оценена возможность их заимствования в ходе реформирования налога на доходы физических лиц применительно к Украине. На основе анализа основных подходов к налогообложению на доходы физических лиц в странах с развитой экономикой и Украине были получены SWOT анализ. Выводы: налоговые системы многих государств имеют свои исторические предпосылки, «подстроены» под территориальные и трансгеографические особенности стран, а также их внутреннюю политику и менталитет населения. Повышение эффективности системы налогообложения реально при условии корректирования принципов налогообложения под экономические условия определенного государства.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, подоходный налог в зарубежных странах, реформа налога на доходы физических лиц, справедливость налогообложения.

References

1. Prokopchuk, E.T. (2015). Klassifikatsionnyie harakteristiki sovremennyih nalogovyih sistem. *Ekonomika: vchera, segodnya, zavtra*, 5, 77-91. [in Russian]
2. Bryizgalin, A.V. (2012). *Nalogi i nalogovoe pravo*. M.: «Analitika-Press». [in Russian]
3. Guide Me Hong Kong. Retrieved from <https://www.guidemehongkong.com/businessguides/supporting-a-business/hong-kong-tax-rates-and-income-tax-system/>
4. Bloomberg. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-07-16/happy-prime-day-jeff-amazonceo-s-net-worth-tops-150-billion/>
5. Malyarets, L., Draskovic, M., Babenko, V., Kochuyeva, Z., and Dorokhov, O. (2017). *Theory and practice of controlling at enterprises in international business*. *Economic Annals-XXI*, Vol. 165, Issue 5-6, pp. 90-96. DOI: 10.21003/ea.V165-19
6. Emelyanov, A.M., Matskulyak, I.D., & Penkov, B.E. (Red.) (2001). *Finansyi, nalogi i kredit*. M.: RAGS. [in Russian]
7. Poponova, N.A. (2000). Nalogovyy kontrol vo Frantsii. *Finansyi*, 10, 32-34. [in Russian]
8. Gardash, S.V. (2000). Federalnaya nalogovaya sistema SShA: sovremennyye osobennosti. *SShA - Kanada: ekonomika, politika, kultura*, 8, 18-36. [in Russian]
9. Babenko, V., Romanenkov, Yu., Yakymova, L., Nakisko, A. (2017). *Development of the model of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with consideration of risks*. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, Vol. 5, No. 4 (89), pp. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.112076>.
10. Nesterov, V.V. (Red.). (2006). *Nalogi i nalogoblozhenie: uchebno-metodicheskoe posobie*. M.: Finansyi i statistika. [in Russian]
11. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., and Savin, R.S. (2018). Activities of international agroholdings in the world market of foreign investment: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, 4/4(42), 18-24. Retrieved from DOI: 10.15587/2312-8372.2018.141135.
12. Babenko, V., Syniavska, O. (2018). Analysis of the current state of development of electronic commerce market in Ukraine. *Technology audit and production reserves*, 5, 4(43). DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146341>
13. Chernik, D.G. (2001). *Nalogi i nalogoblozhenie*. M.: «INFRA – M». [in Russian]
14. Knyazev, V.G. (1997). *Nalogovyye sistemy zarubezhnyih stran*. M.: «Zakon i pravo». [in Russian]
15. Kiseleva, E.A. (2005). *Makroekonomika*. M.: «INFRA – M». [in Russian]

AN EXPLORATORY STUDY OF LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL BEHAVIOR ON WORKERS' PERFORMANCE: OLAWIL WIRE INDUSTRY OSOGBO, OSUN STATE

Mufutau Akanmu Popoola

PhD In Business Administration

Department of Business and Entrepreneurship

Kwara State University, Malete, Nigeria

28, Oyedokun Street, Agowande Area,

Igbona, Osogbo, Osun State

e-mail: mufupop@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-5124>

Leadership and organizational behavior on workers performance has direct and indirect influence on organization profitability whether public or private organization. Effective leadership is a crucial to organization growth. The central focus of this paper is to examine in detail how leadership and organizational behavior influence workers' performance in Olawil wire industry limited Osogbo. The intention was to find a link between managerial leadership styles and employee job satisfaction. Following the review of the literature about leadership styles and employee performance, and the relation between the two, it was noticed that no studies had looked at the impact of managerial leadership style on employee performance in Nigeria. The work is an exploratory research design and adopts interviews as source of data collection. Thirty administrative Olawil staff were selected. My finding indicates that there are relationships between leadership style and workers performance in Olawil industry Osogbo, roles play by leadership cannot be quantified. The management guiding members on how to perform well, providing the facilities necessary for the performance of the workers activities, matching people properly with the activities they perform, rewarding people on the basis of their contribution towards the achievement of the organization goals and objective as well as aid effectiveness of management decision on workers performance. Equal opportunities are given to everyone to advance and progress on their chosen career. Workshops within the State were given to some selected staff to boost their profession. The study, therefore, recommended that, the leaders should improve in interpersonal relationship between the staff and the management team to ensure increase in performance and productivity.

Keywords: leadership, organization, behavior, management and performance.

1. Introduction

Background to the Study

Leadership is a process in which a leader attempts to influence his or her followers to establish and accomplish a goal. Leadership is valued in our culture, especially when it helps to achieve goals that are beneficial to the population, such as the enactment of effective and preventive healthy policies. An individual with leadership qualities can also improve an organization and the individual in it, whether it be a teacher who works to get better teaching materials and after school programs or an employee who develops new ideas of products and influences other to invest in them (Jamaludin, 2011)

Leadership can exhibited in a variety of ways and circumstances. Mothers and fathers show leadership in raising their children with good values and encouraging them to develop to their potential. Teachers show it in inspiring students to learn and to develop their intellectual capacity. Health care workers can be leaders and develop services that meet the needs of the communities they serve, or work in collaboration with other organization to create cost effective, prevention oriented programme and services. Many studies have been done, books and articles have been published on this subject, through this work, a consistent set of leadership attributes has emerged. An effective leader does most, if not all of the following:

Challenge the Process: searchoutchallenging opportunities, take risks and learn from mistakes. Inspire others to come together and agree on a future direction or goal, create a shared vision by thinking about the future, having a strong positive vision, and encouraging others to participate.

Help others to act: Help others to work together, to cooperate and collaborate by developing shared goals and building trust and help to make others stronger by encouraging them to develop their skills and talents. Set an example to his or her followers and encourage others to recognize each individual's contributions to the success of a project. It could be observed that leadership and management envisages deeply into what the organization can achieve if the quality of recognition is accorded to them. Leadership has been propounded to include the sources of the influence that are built into a position in an organizational hierarchy.

These include organizationally sectioned, reward and punishment, authority as well as reference and expert power by Katz and Kahn (1996). It could be seen however that subordinates within the organization, through not all seem to enjoy the influence that exists all over and above the organization. Leadership is very essential in organization and greatly influences the whole organization because achievements and results occurs corollary to the traits being projected by the leader.

Leadership includes the ultimate source of power but has that positive ability in persuading other individuals and to be innovative in decision making.

Statement of the Research Problem

Some leaders do not appreciate the fact that employees have to be motivated to ensure they do what they have to do so that the goals and objectives of the organizations are achieved. Because of the prevailing situation in Nigeria where supply of labour is greater than its demand, and every organization has a distinct leadership style, some employers do not believe much in effective motivation of workers to produce high performance. They uphold the view that even if workers are not properly motivated, they cannot leave the job since there is no job in the labor market. Most employers are not effective in their leadership behavior and this has negative impact in their organization growth. They treat workers as machines believing that workers could be treated anyhow; some leaders do not also manage their time effectively with their workers to enhance effective job performance from the workers. In response to this, workers do not handle their properly.

Objective of the study

The central focus of this paper is to examine in detail how leadership and organizational behavior influence workers' performance in Olawil wire industry limited Osogbo.

2. Literature Review

Conceptual Clarification

Concept of Leadership

Leadership is the integrated sharing of vision, resources and value to indicate positive change. Leadership is defined in many different ways that it is hard to come up with a single working definition. Leadership is not just a person or group of people in high position, understanding leadership is not complete without understanding interaction between a leader and his or her follower. Many people have defined leadership differently. For instance, James C. Georges, of the Par Training Corporation says "Leadership is the ability to obtain followers", while Keith Davis define leadership as "the ability to persuade others to seek defined objectives enthusiastically. It is the human factor which binds a group together and motivates it towards goals. Popoola (2014) explained that leadership has to do with casting vision and motivating people, and a leader needs to influence the behavior of others. Korabik and Ayman (2007) view leadership as a transaction between one person (leader) and another person (subordinate), while Ngodo (2008) perceives leadership to be a reciprocal process of social influence, in which leaders and subordinates influence each other in order to achieve organizational goals. For instance, a leadership style is view as the combination of traits, characteristics, skills and behavior that leaders use when interacting with their subordinates (Marturano and Gosling, 2008). Also in Popoola (2014), leadership is a process in which a leader attempts to influence his or her

followers to establish and accomplish a goal. In order to accomplish these goals, the leader exercises his or her power to influence people. That power is exercised in earlier stages by motivating followers to get the job done and in later stages by rewarding or punishing those who do or not perform to the level of expectation. Leadership is a continuous process, with the accomplishment of one goal becoming the beginning of a new goal. The proper reward by the leader is of utmost importance in order to continually motivate followers in the process. But leadership is generally defined simply as influenced, "the art of process of influencing people so that they will strive willingly toward the achievement of group goals"- (Koontz, O'Donnell&Weihrich). Leadership occurs when one person "induces" and "inspires" others to work toward predetermined objectives.

- To lead is to guide, conduct, direct and precede.
- Leaders act to help a group achieve objectives with the maximum application of its capabilities.
- Leaders do not stand behind a group to push and to prod; they place themselves before the group as they facilitate progress and inspire the group to accomplish organizational goals.

What does leadership do for an organization? If we defined leadership as a process involving interactions between a leader and followers, usually subordinate employees of a company, leadership profoundly affects the company. Another vital role of leadership is to represent the group or organization and link it to the external world in order to obtain vital resources to carry out its mission. When necessary, leadership has to defend the organization.

Impact of Leadership Styles in Workers' performance

By leadership style, it means the way in which the functions of leadership are carrier out, the way in which the manager typically behaves towards members of the group to achieve organizational goals and objectives. In order to get the results from subordinates, the manager must also have regard for the need to encourage high morale, a spirit of involvement and co-operation and a willingness to work.

This gives rise to the style of leadership and provides another rubric under which leadership behavior can be analyzed.

Broad classification of leadership style: there are many possible ways of describing leadership such as for example, dictatorial, unitary, charismatic, benevolent, bureaucratic, consultative, and participative. The style of leadership towards subordinated staff and focus of power can be classified within broad three-fold headings.

(a) **Authoritarian (or autocratic) style:** Here, the focus of power is with the manager and all interactions within the group move towards the manager. The manager alone exercise decision

making and authority for determining policy, procedure, for achieving goals work tasks and relationship, control of rewards or punishment. This may have impact on organizational productivity provided that the managers have capability to carry out operational activities of the firm. Subordinates under this style do what they are told to do so as not to lose the means (in terms of salary, increase promotion etc.).

(b) Democratic/Participative Style: This approach seeks to obtain the cooperation of workers in achieving organizational goals by allowing them to participate in decision making. It was believed that workers would support a decision they were involved. The democratic or participative leader is characterized by employee-oriented, democratically supportive behaviors. He uses general supervision and he is considerate of his subordinates. He is group centered. He consults with his subordinates on problems, tasks and goals that face him and the group as a whole. He encourages participation in matters or decisions affecting his subordinates. He is particularly relationship-oriented. He is willing to share responsibility in both planning and execution.

Democratic style shows:

- Consideration for subordinates - He treats them with dignity and kindness. He is non-punitive in his dealings with them.
- Consultative decision making – frequently asks subordinates for their opinions on issues before he makes vital decisions.
- General supervision – His supervisory style is in a general rather than in a close manner. He delegates authority to his subordinates and permits freedom to exercise discretion in their work. He does not believe in imposition of tight controls and close supervision.

However, Democratic/participative leadership style is most effective only when:

- Decisions are not routine in nature
- Decisions need to be made rapidly, this allowing time to involve subordinates in the decision process.
- The information required for effective decision making cannot be standardized or centralized.
- Subordinates feel a strong need for independence.
- Subordinates regard their participation in decision making as legitimate.
- Subordinates see themselves as able to contribute to the decision making process.
- Subordinates are confident of their ability to work without close supervision.)

(c) Laissez-Faire Leadership: The laissez-faire or free-rein style of leadership does not depend on the leader to provide external motivation as do the autocratic and participate styles. The workers motivate themselves based on their needs, wants and desires. They are given a goal and left mostly up to

their own to achieve it, using their ingenuity. The leader principally assumes the role of a group member.

Everything is so supportive that only positive information is passed along. He allows subordinates to set their own goals/quotes. He allows absolutely free hand in the process of decision making.

Theoretical Clarification

The Situational Theory Leadership

This approach believes that leadership is the product of situations in particular groups. The argument by the proponents of this theory is that leadership will differ in each group situation. The situation in which the leader finds himself is thus more important than what he does or what he is. This concept of situation means that leadership is specific and relative to the situation in which it occurs. Therefore, it will be seen that the management style that is most meaningful in any situation is a function of multitudes of relevant variables such as:

- What the position of the leader is in the hierarchy
- How much power is accorded that position
- What type of people work in the system
- What kind of business it is
- What is the environment of the business
- What is the nature of organizational climate
- In what national culture is the organization located

Thus, because of these variables, it is a bit (if not exceedingly) difficult to develop a single leadership standard. However, no matter which ever style is adopted and ideal leader must be sensitive, adaptive and flexible to get subordinates to put up their best so he can get the work done through other people effectively.

Fielder's Situational Control Theory of Leadership: Fielder's theory states that the group's performance will be contingent upon the appropriate matching of leadership styles and the degree of favorableness of the group situation for the leader, that is, the degree to which the situation provides the leader with influence over his group members.

The leader's effectiveness is partially contingent upon three variables:

1. The leader-member relations
2. The task-structure
3. The leader's position power
 - a. The leader-member relations refer to the extent to which the leader is accepted by the group. In some cases, the personalities of both the leader and the led affect these relations. In situations where the leader and his group get along well, the leader has greater influence than where he is disliked.
 - b. The task structure refers to the degree to which the task is structured or unstructured. The more the task is structured or routine, the easier it is for the manager to lead and get compliance from his group. Unstructured tasks call for more creative leaders and make leading much more difficult.

c. The leaders position power refers to the leader's former power provided for that position by the formal organization. The more power he has to reward or punish, the more influence he will have.

Empirical Clarification

There are many empirical evidence relating to leadership and organization behavior in an organization. In his work, Jamaludin (2011) conducted their research on the leadership and their styles and suggested that effective leaders are those who use their powers for betterment of the followers and organizations as well. Leaders are one of the major key drivers in enhancing the production and innovations. According to Raelin (2011), Leadership is directly connected to the practices to which people are dedicated. The most substantial of leaders is their influential personality that has positive relation with the follower's job satisfaction and the performance.

3. Research Methodology

The study is an exploratory research design, and researcher's philosophy is epistemology with positivism perspectives. The researcher collected data through the use of interview which was conducted on thirty senior administrative of Olawil wire industry limited Osogbo. Qualitative technique was used in this research in line with Abdulraheem (2016) who noted Corbin and Strauss submission that; Qualitative research is germane when the researcher intends to comprehend the inner experience of the certain study.

4. Discussion of findings

The researcher conducted interview on selected workers on Olawil wire industry limited Osogbo. Researcher finding indicates that there are relationship between leadership style and workers performance in organization as a result of roles play by Olawil management on leadership style cannot be quantified because they guide members on how to perform well, providing the facilities necessary for the performance of the workers activities, matching people properly with the activities they perform, rewarding people on the basis of their contribution towards the achievement of the organization goals and objectives as well as aid effectiveness of management decision on workers performance. In the same vein, equal opportunities are given to everyone to advance and progress on their career. Workshops within the state are given to some selected staff to boost their profession.

In addition, effective leadership by Ezeh (2008) did analysis and gives evidence in the favour of transactional effective leadership, they observed that transactional leadership is more effective when organization desire to achieve their aims and objectives. Supervisors play a vital role in job satisfaction as seen in Olawil wire industry Osogbo. In other words, transactional leadership encourages followers to perform according to the leader's expectation and get rewards and promotion. Ample

support is available in the leadership literature according to (Avolio, Bass and Jung,1999) to make transactional leadership more effective, appropriate usage of contingent reward is an important feedback to assemble expectations with followers in term of their performance. Facilitating the followers to be familiar with job obligations and recognized objectives to achieve estimated degree of performance is an important aspect of transactional leadership style (Lo, Ramayah and Min, 2009). (Janssen and Yperen, 2004) acknowledged that transactional leadership assists the efficiency by enhancing innovative job performance and job satisfaction. Hence, the study shows that effective leadership has significant impact on employee performance and job satisfaction in Olawil industry Osogbo.

5. Conclusion

Following the review of the literature about leadership styles and employee performance, and the relation between the two, it was noticed that no studies had looked at the impact of managerial leadership style on employee performance in Nigeria. Based on the literature review, it was predicted that leadership styles would differ according to managers demographic profiles and similarly that employee job satisfaction would also be influenced by demographic profiles. The intention was to find a link between managerial leadership styles and employee job satisfaction. The findings indicated that there were indeed significant differences in leadership style in use by the organizations under review and employees of these organizations. The study found that there were also significant differences in leadership style due to managers' demographic characteristics, and that the democratic leadership style was preferred among managers, in contrast to suggestions that business managers prefer to be autocratic. The outcomes showed that the relationship between leadership style and employees performance in Olawil industry Osogbo is cordial and this lead to higher productivity in the organization.

6. Recommendations

The following recommendations are suggested based on the findings.

(i) The leader should improve in interpersonal relationship between the staff and management team to ensure increase in productivity.

(ii) There should be a free flow of information to ensure cohesion.

(iii) The management team should always have the welfare of the workers at heart.

(iv) The management team should create an enabling environment that will enhance workers participation in the day-to-day running of the business.

(v) The leader should ensured that their employees are well directed, coordinated appraised, and leading them toward achieving the organizational goals and objectives.

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ РОБІТНИКІВ:
OLAWIL WIRE INDUSTRY OSOGBO, ШТАТ ОСУН**

Муфутау Аканму Попоола, доктор філософії з бізнес-адміністрування, кафедра бізнесу та підприємництва, Державний університет Квара, Малете, Нігерія, Вулиця Ойодокун 28, район Агованде, Ігбона, Ошоґбо, штат Осун, e-mail: mufupor@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-5124>

Лідерство – це процес, в якому лідер намагається вплинути на своїх послідовників, щоб встановити мету і досягти її. Лідерство та організаційна поведінка працівників має прямий та непрямий вплив на продуктивність та прибутковість як державної, так і приватної організації. Ефективне лідерство є вирішальним для економічного зростання організації. Основна увага в цій роботі зосереджена на тому, щоб детально вивчити, як лідерство та організаційна поведінка впливають на працездатність працівників дротової промисловості Olawil в Ошоґбо. Метою було знайти зв'язок між стилями керівництва та задоволеністю роботою працівників. Після огляду літератури про стилі лідерства та працездатності працівників, а також співвідношення між ними, було відмічено, що жодне дослідження не розглядало вплив стилю керівництва на продуктивність працівників у Нігерії. Робота є науковою розробкою з використанням інтерв'ю як джерела збору даних. Були відібрані тридцять адміністративних співробітників Olawil. Висновок полягає в тому, що існує залежність між стилем керівництва та діяльністю працівників в Olawil, роль якої не може бути кількісно визначена. Надано рекомендації керівництву щодо того, як добре працювати, забезпечуючи робітників засобами, необхідними для виконання завдань, належним чином узгоджуючи людей з діяльністю, яку вони виконують, винагороджуючи їх на основі внеску кожного в досягнення цілей організації. Рівні можливості надаються кожному для просування та прогресу в обраній кар'єрі. Деякі працівники провели семінари в межах держави для популяризації їхньої професії. Отже, нашим дослідженням рекомендовано, щоб управлінські кадри поліпшили міжособистісні відносини між персоналом та керівною командою для забезпечення підвищення продуктивності.

Ключові слова: лідерство, організація, поведінка, управління та продуктивність.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИДЕРСТВА И ОРГАНИЗАЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ РАБОТНИКОВ:
OLAWIL WIRE INDUSTRY OSOGBO, ШТАТ ОСУН**

Муфутау Аканму Попоола, доктор философии по бизнес-администрированию, кафедра бизнеса и предпринимательства, Государственный университет Квара, Малете, Нигерия, Улица Ойодокун, 28 район Агованде, Игбона, Ошоґбо, штат Осун, e-mail: mufupor@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-5124>

Лидерство – это процесс, в котором лидер пытается повлиять на своих последователей, чтобы установить цель и достичь ее. Лидерство и организационное поведение работников имеет прямое и косвенное влияние на производительность и прибыльность как государственной, так и частной организации. Эффективное лидерство является решающим для экономического роста организации. Основное внимание в этой работе сосредоточено на том, чтобы детально изучить, как лидерство и организационное поведение влияют на работоспособность работников проводной промышленности Olawil в Ошоґбо. Целью было найти связь между стилями руководства и удовлетворенностью работой сотрудников. После обзора литературы о стиле лидерства и работоспособности работников, а также соотношении между ними, было отмечено, что ни одно исследование не рассматривало влияние стиля руководства на производительность работников в Нигерии. Работа является научной разработкой с использованием интервью как источника сбора данных. Были отобраны тридцать административных сотрудников Olawil. Вывод заключается в том, что существует зависимость между стилем руководства и деятельностью работников в Olawil, роль которой не может быть количественно определена. Даны рекомендации руководству о том, как работать, обеспечивая рабочих средствами, необходимыми для выполнения задач, должным образом согласовывая людей с деятельностью, которую они выполняют, вознаграждая их на основе вклада каждого в достижение целей организации. Равные возможности предоставляются каждому для продвижения и прогресса в выбранной карьере. Некоторые работники провели семинары в пределах государства для популяризации их профессии. Итак, нашим исследованием рекомендуется, чтобы управленческие кадры улучшили межличностные отношения между персоналом и руководящей командой для обеспечения повышения производительности.

Ключевые слова: лидерство, организация, поведение, управление и производительность.

References

1. Abdulraheem I. (2016) An overview of accreditation exercise in Nigeria higher education, (1-10).
2. Ayman R, & Korabik K (2010) Leadership: Why Gender and Culture Matter, *Am Psychology*, 63(3):157-170.
3. Beniss W (2007): The challenge of Leadership in the Modern world: Introduction to special Issue. *Am Psychol* 62(1): 2-5.
4. Bass B.M Avolio, B.J & Sunny (1993). Transformational Leadership and Organizational Culture. *Public Administration quarterly*, 113-121.
5. Bass B.M Avolio, B.J., Jung D.I., & Berson Y (2003). Predicting Unit Performance by Assessing Transformational and Transactional Leadership. *Journal of Applied Psychology*. 88(2).
6. Dale K., Fox M L (2008). Leadership and organizational commitment mediating effect of role stress. *J. Manage Issue*, 10 (1):574-590.
7. Jamaludin Z. (2011) Do transactional, transformational and spiritual leadership style distinct? A conceptual insight. *Journal of Global Business and Economics*, 2(1), 73-85.
8. Ngodo OE (2008) Procedural justice and trust: The link in the transformational leadership organizational outcome relationship. *Intl. J. Lead Stud.*, 4 (1):82-100.
9. Popoola Mufutau Akanmu (2014). Organization Politics- Implication for managers and employees (a case study of LOPIN Nigeria Limited Osogbo). Unpublished M.sc seminar paper at National Open University of Nigeria (NOUN).

ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Синявська Ольга Олександрівна

Канд.екон.наук

Сумський державний університет

вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, Україна, 40000

e-mail: o.syniavska@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7507-3541>

Однією з найбільш значних змін, яку зараз переживає світ бізнесу, є прогресивний розвиток та впровадження електронної торгівлі. З урахуванням стрімкого розвитку web- та інтернет-технологій, електронна торгівля нарощує обсяги у світовому масштабі і формується як окрема галузь економіки. Кожного року від 30% до 70% бізнесу всіх країн (незалежно від рівня їх розвитку) переходить в онлайн середовище. Особливо це стосується суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю діяльністю.

Предметом дослідження в статті є ринок електронної торгівлі в Україні. Мета – проведення статистичного аналізу стану розвитку ринку електронної торгівлі в Україні. Завдання: дослідження концепції «електронна торгівля»; аналіз стану законодавчої бази України в регулювання даної сфери; статистичний аналіз тенденцій розвитку електронної торгівлі в Україні. Використовуються загальнонаукові методи: класифікації та теоретичного узагальнення - для дослідження теоретичних основ електронної торгівлі, статистичного аналізу - для аналізу сучасного стану електронної торгівлі в Україні.

Отримано такі результати: на основі аналізу статистичних даних, що описують розвиток ринку електронної торгівлі в Україні, виявлено основні тенденції, що склалися в країні, визначено сильні та слабкі сторони даної сфери, а також перспективи розвитку. Висновки: проведений аналіз стану розвитку електронної торгівлі в світі довів, що на сьогодні дана сфера стрімко нарощує свої обсяги. Україна стала лідером Європи за динамікою розвитку електронної торгівлі. Доведено, що в Україні є потенціал до розширення впливу компанії сфери електронної торгівлі, так як Інтернетом ще не користується 35% населення, а велика кількість користувачів надають перевагу зарубіжним сервісам через недовіру до національних підприємств та недосконалу законодавчу базу.

Ключові слова: електронна торгівля, електронна комерція, Інтернет економіка, суб'єкт господарювання.

Постановка проблеми. Однією з найбільш значних змін, яку зараз переживає світ бізнесу, є прогресивний розвиток та впровадження електронної комерції. З урахуванням стрімкого розвитку web- та інтернет-технологій, електронна комерція нарощує обсяги у світовому масштабі і формується як окрема галузь економіки. Кожного дня все більше підприємств різних країн в усьому світі впроваджують у свою діяльність інструменти електронної комерції, що дозволяє їм залучати нових клієнтів та, відповідно, нарощувати прибуток. Не виключенням є і сфера торгівельних відносин, яка, на сьогоднішній день, активно переміщується в онлайн світ.

Аналіз сучасного стану розвитку електронної торгівлі в світі та в Україні дозволить виявити основні тенденції в цій галузі, перспективи розвитку та загрози, які виникають між всіма учасниками відносин даної сфери. Той вплив, який здійснює електронна торгівля на національне господарство країни в цілому, розповсюджується, також, і на окремі суб'єкти господарювання. Крім того, варто зауважити, що дана сфера є настільки мінливою, що аналіз статистичних даних, на основі якого може бути сформовано певні рекомендації, має проводитись постійно. Саме тому задача дослідження сучасного стану розвитку електронної торгівлі в Україні є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день питанню дослідження стану

ринку електронної торгівлі присвячена велика кількість робіт. Також, варто відзначити, що електронну торгівлю, перш за все, розглядають як один з сегментів електронної комерції.

Так, надання роз'яснень концепції «електронна комерція» активно розпочалося наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. Автори розділились на два табори: перші вважали, що електронна комерція може бути визначена як взаємодія між системами зв'язку, системами керування даними та безпекою, через які відбувається обмін комерційною інформацією стосовно продуктів або послуг [10, 19]. Інші ж, прихильники більш сучасних підходів, визначають електронну комерцію лише як проведення операцій з купівлі та продажу товарів через мережу Інтернет [3, 16]. Проте, на основі другого підходу і сформувалось визначення поняття «електронна торгівля».

Велику увагу науковці приділяють дослідженню питання нормативної бази, яка регламентує відносини в сфері електронної торгівлі. Так, дослідженню законодавства однієї з провідних країн в даній сфері, США, присвячені роботи А. Оперкента та О. Сидорової [13, 20]. Крім того, А. Оперкентом проведено порівняльний аналіз нормативної бази різних країн, виділено слабкі та сильні сторони законодавства та, відповідно, надано пропозиції щодо правового регулювання проблемних питань. Аналізу розробленої українським урядом нормативної

бази присвячено роботу О. Мельничука, де визначено, що наразі в Україні ключовою необхідністю для розвитку електронної торгівлі є саме забезпечення правової бази, зокрема розробка Інформаційного кодексу України, розробка Національного плану дій з регулярного ознайомлення та впровадження систем е-комерції різних типів[9].

З метою дослідження сучасного стану ринку електронної торгівлі формується значна кількість звітів. Науковці, відповідно, проводять аналіз оприлюднених показників та виділяють загальні тенденції, які формуються в даній сфері. Так, Дж. Ефенді та М. Кінні досліджено як основні тенденції ринку електронної торгівлі, так і виділено найбільш прибуткові сегменти та основних суб'єктів-учасників даних відносин [1]. Робота Х. Ширлі та М. Сміта демонструє, яким саме чином здійснення розрахунків та операцій через мережу Інтернет впливає на економічну ситуацію країн, особливо тих, які розвиваються[18].

Безпосередньо сучасний стан розвитку сфери електронної комерції та торгівлі в Україні за останні роки було досліджено у наукових працях Л. Гліненко, Ю. Дайновського та С. Маловичко [5, 8]. Проте, статистична інформація постійно змінюється і, відповідно, потребує оновлення та аналізу нових сформованих тенденцій, які здійснюють вплив на розвиток електронної торгівлі в Україні.

Таким чином, **метою** даного дослідження є проведення статистичного аналізу стану розвитку ринку електронної торгівлі в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок існування інтернет економіки можна пов'язати із проривом системи WorldWideWeb у середині 1990-х років. З того часу Інтернет перетворився на сервіс, інтегровану глобальну мережу з різноманітними мультимедійними цілями. Такі поняття, як електронна комерція, електронний бізнес, інтернет-економіка, цифрова економіка є відносно недавніми конструкціями.

Загалом, базовою є саме концепція «інтернет економіка». Так, дане поняття базується на трьох ключових характеристиках: вона заснована на цифрових технологіях, які є інтенсивно взаємопов'язаними та глобальними[7, 23]. Термін «інтернет економіка» підкреслює підтримку зв'язків економічних суб'єктів та процесів за допомогою електронних комунікаційних засобів масової інформації.

На сьогоднішній день для опису економічних відносин через мережу Інтернет використовується поняття «електронна комерція», яке і є частиною інтернет економіки. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку надає два визначення даного терміну [12]:

1) у вузькому сенсі, електронна комерція – це продаж чи покупка товарів та послуг між бізнесом, домашніми господарствами, фізичними

особами, урядами та іншими державними чи приватними організаціями, що проводяться через мережу Інтернет. Товари та послуги замовляються через Інтернет, але платіж та остаточна доставка товару або послуги можуть здійснюватися як в онлайн, так і в офлайн режимі.

2) у широкому сенсі, електронна комерція – це будь-яка форма бізнес-відносин, де взаємодія між суб'єктами відбувається шляхом використання Інтернет-технологій.

Зважаючи на те, що електронна комерція на сьогоднішній день стала окремою галуззю економіки, велика увага приділяється і законодавчому врегулюванню даного поняття. Так, у 1997 році згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН було введено в дію Типовий закон «Про електронну торгівлю». Цей законодавчий акт має рекомендаційний характер і, перш за все, має бути використаний державами як основа для розробки національного законодавства.

Не виключенням є і Україна. Правове регулювання діяльності в сфері інтернет економіки започатковано ухваленням Закону України «Про Національну програму інформатизації» у 1998 році [15]. Фінальним етапом законодавчого визначення організаційно-правових засад діяльності у сфері електронної комерції в Україні, на сьогоднішній день, став Закон України «Про електронну комерцію», прийнятий у 2015 році [14]. Даний закон, крім надання тлумачення основних дефініцій, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції.

Так, згідно з Законом України «Про електронну комерцію», електронна торгівля визначається як частина електронної комерції, а саме – господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [14].

Варто відзначити, що в теорії електронної комерції дану галузь прийнято розрізняти за типами, виділеними на основі суб'єктів-учасників економічних відносин та їх взаємодії один між одним. Найбільш широко розповсюдженими серед них є:

1) бізнес-до-бізнесу (B2B) – взаємозв'язок компаній, підприємств і т.п.; через різноманітні віртуальні B2B майданчики дані суб'єкти отримують можливість обмінюватись інформацією, знаходити нових партнерів, контрагентів та проводити торгові операції. Також, підприємства можуть через відповідні сервіси забезпечити себе різними супровідними послугами, придбати обладнання та ін. [17];

2) бізнес-до-споживача (B2C) – тип, з яким часто ототожнюють саме поняття «електронна

комерція»; забезпечує взаємозв'язок різноманітних компаній та постачальників товарів та послуг з кінцевими споживачами в мережі Інтернет[22];

3) споживач-до-споживача (С2С) – забезпечує взаємодію між кінцевими споживачами інтернет-послуг (наприклад, інтернет-аукціони, протоколи спільного використання файлів та ін.) [11];

4) бізнес-до-уряду (В2G) – взаємозв'язок компаній та підприємств з державними адміністративними органами. Дана система набуває все більш активного розвитку останнім часом. Наприклад, найбільш стрімкою тенденцією є проведення закупівель товарів та послуг урядами різних країн та керівництвом міжнародних організацій через мережу Інтернет. В свою чергу, комерційні організації мають можливість направляти власні пропозиції і вести таким чином діалог з владою [11, 17];

5) споживач-до-уряду (С2G) – напрям, який використовується для організації взаємодії уряду країни та кінцевого споживача. Наприклад, в США

майже всі платники податків здійснюють подання декларації про доходи через сайти податкових відомств [11]. На сьогоднішній день, така «цифровізація» відносин між владою та громадянами держави впроваджується і в Україні (онлайн замовлення паспортів, отримання витягів з кадастру, реєстрація документів та ін.);

6) мобільна комерція (m-commerce) – купівля та продаж товарів та послуг, обмін інформацією, здійснення платежів та ін. через бездротові портативні пристрої, такі мобільні телефони, смартфони, ноутбуки і планшети та ін. Ці бездротові пристрої взаємодіють з комп'ютерними мережами, які мають можливість проводити визначені операції в Інтернеті[10].

Отже, перейдемо до статистичного аналізу тенденцій розвитку електронної торгівлі в Україні.

Загалом, інтенсивність використання різними суб'єктами можливих сервісів електронної комерції, в тому числі і електронної торгівлі, перш за все, корелює з таким показником, як кількість інтернет-користувачів у країні. Проведемо аналіз даного показника (рис. 1).

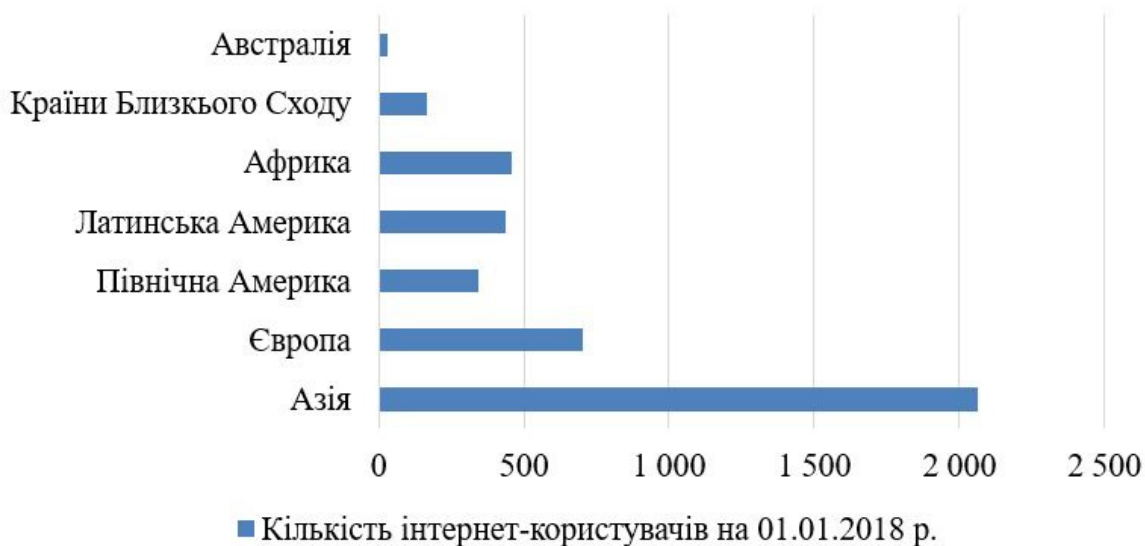

Рис. 1. Кількість інтернет-користувачів за регіонами [21]

Звісно, зважаючи на велику густоту населення та швидке поширення інформаційних технологій, провідні позиції займає Азія. Також, варто відзначити і країни Європи та Америки, так як дані регіони є високорозвинутими та впровадження інтернет-технологій є частиною активного підвищення ефективності бізнесу.

Україна, також, займає не останні позиції у швидкості проникнення інтернет-технологій (рис. 2).

За даними Інтернет Асоціації України, в Україні користуються інтернетом 21,6 млн користувачів, серед яких найбільш активними користувачами є такі категорії: школярі/студенти, власники або директори великого та середнього бізнесів та військовослужбовці (рівень користування Інтернетом даними групами склав 100%) [6].

Відповідно, дане нарощування кількості активних користувачів мережі Інтернет призводить до зростання оборотів електронної комерції, так як різні суб'єкти сприймають Інтернет як природне середовище існування, де, відповідно, задовольняються будь-які потреби.

Загалом, близько 67% українських інтернет-користувачів відвідують сайти, пов'язані зі сферою електронної комерції. Найбільш динамічною частиною, що розвивається, є здійснення саме електронної торгівлі (табл. 1).

Якщо аналізувати темпи зростання обсягів електронної торгівлі в Україні, то вони останніми роками значно перевищують темпи зростання в Європі, що, перш за все, пов'язано з різким зростанням рівня проникнення Інтернету в Україні, а також розподілом інтернет-користувачів

за віком та рівнем доходу: так, для користувачів з рівнем доходу вище середнього він сягає майже 100%, аналогічна ситуація у віковій групі 15-45 років, яка забезпечує значну частку активних Інтернет-покупців [21]. Також, експерти відзначають, що у 2017 році лише 9% користувачів мережі Інтернет нічого не купували. Так, загальне зростання обсягу електронної торгівлі

дозволило Україні отримати першість серед країн Європи у 2016-2017 роках. На жаль, дана тенденція не буде зберігатись більш ніж 2 роки, так як темп зростання рівня проникнення мережі Інтернет зменшується в міру зростання його абсолютного значення, що, в свою чергу, значно впливає на динаміку обсягів інтернет-торгівлі [21].

Рис. 2. Кількість інтернет-користувачів в Україні [21]

Таблиця 1

Динаміка показників розвитку електронної торгівлі в Україні

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Обсяги роздрібної торгівлі, млрд. грн	812	888,7	901,9	1031,7	1159,3	1228,9
Обсяги Інтернет-торгівлі, млрд. грн	4,6	7,0	12,3	25,5	38,4	48,0
Річний індекс зростання обсягу роздрібної торгівлі, %	20,3%	9,4%	1,5%	14,4%	12,4%	6,0%
Річний індекс зростання Інтернет - торгівлі, %	46,8%	53,3%	75,2%	107,6%	50,4%	25,0%
Проникнення Інтернет-торгівлі в Україні, %	0,6%	0,8%	1,4%	2,5%	3,3%	3,9%

Примітка: розроблено на основі [2, 4]

Проведені дослідження показали, що до трійки найпопулярніших сайтів електронної комерції в Україні у 2017 році увійшли OLX.ua (40,4% користувачів), Rozetka.com.ua (32,5%), Prom.ua (26,5%). Можна побачити, що дані ресурси відносяться до B2B, B2C та C2C відносин. Провівши аналіз бізнес-моделей найбільш успішних українських суб'єктів електронної комерції, можна визначити, які саме площадки користувались найбільшим попитом [5]:

1) електронні дошки оголошень – сайти, на яких приватні особи чи фірми розміщують рекламні пропозиції товарів та послуг (OLX, gia.com, shafa.ua);

2) електронні магазини, супермаркети – продаж через Інтернет товарів, закуплених у різних виробників, від свого імені за своїми

цінами, переважно з власних складських запасів (Foxtrot; Comfy; Метро Україна, Rozetka, Modnakasta, Leboutique, LaModa);

3) прайс-агрегатори – порівняння пропозицій від різних фірм (Hotline, Price);

4) електронний стіл замовлень – платформа для поєднання покупців та надавачів послуг (Uber, BlaBlaCar).

Крім вітчизняних площадок, українці, також, використовують і зарубіжні сервіси електронної комерції (рис.3). Можна побачити, що тенденції використання B2B, B2C та C2C майданчиків зберігають і для зарубіжних сайтів. Зростання популярності такого сервісу, як AliExpress, також, можна пояснити ширшим вибором пропозицій, кращими сервісами, можливістю оплати гривневими кредитними картками та

знаходженням нижчих заціною пропозицій (різниця у цінах на закордонних і вітчизняних майданчиках сягає 100%). З лютого місяця 2017 року дана компанія взагалі змінила умови доставки в Україну, відмінивши безкоштовну доставку, проте взамін надала споживачам

можливість відслідковувати проходження товару на всьому шляху від продавця до покупця. За даними дослідження [2], більшість покупців згідна доплачувати за цю опцію, як і за прискорення доставки, так як ціни, все ж, виявляються набагато нижчими.

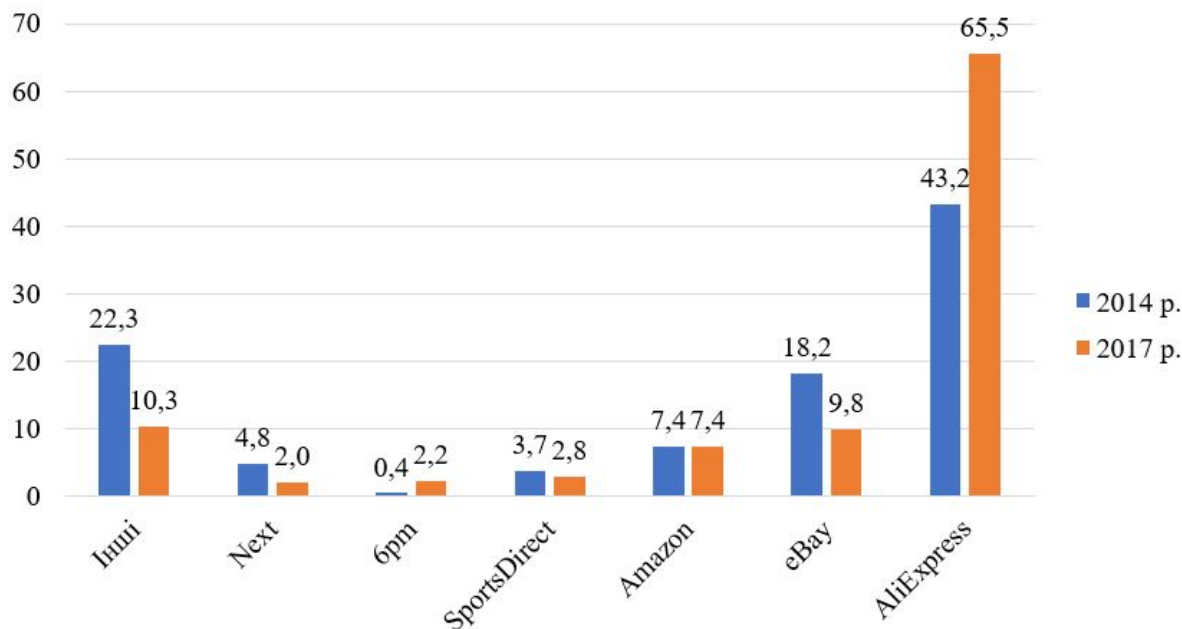

Рис.3. Розподіл інтернет-користувачів України за відвідуванням сайтів зарубіжних компаній

Загалом, із створенням все більш активного простору електронної комерції в Україні, популярність зарубіжних майданчиків стає все нижчою, а вітчизняні суб'єкти все більше використовують досвід бізнес-моделей інших країн, впроваджуючи його у власне функціонування.

Також, не можна не зауважити загальну тенденцію українського ринку електронної комерції до переходу на стратегію омніканальності (зростання кількості типів пристроїв, з яких можливий доступ до мережі Інтернет у користувачів). Так, крім використання стаціонарних комп'ютерів та ноутбуків, де можна звернутись до повноцінної версії сайтів, все більше споживачів використовують мобільні телефони і смартфони (46%) та планшети (17%) [21]. При чому, даною стратегією користуються не тільки «великі гравці» сфери електронної комерції, а й нішеві торговці та надавачі послуг, які безпосередньо і є виробниками.

Зважаючи на проведений аналіз основних тенденцій розвитку сфери електронної торгівлі в Україні, можна сформулювати наступні довгострокові перспективи для суб'єктів електронної торгівлі:

1) постійне нарощування користувачів мережі Інтернет значно розширює можливості по залученню споживачів товарів та послуг;

2) свідомість споживачів з кожним днем все більше змінюється в бік схильності до

впровадження інформаційних технологій у всі сфери життя, в тому числі і здійснення операцій через мережу Інтернет;

3) суб'єкт електронної комерції завжди має потенціал до розширення за рахунок охоплення нових, відмінних від звичних, сегментів ринку, а також залучення інших верств населення;

4) керування підприємством-надавачем послуг не обмежується ні часом, ні простором.

Якщо говорити о короткострокових перспективах розвитку електронної торгівлі в Україні, то це, безумовно, – вдосконалення нормативної бази, та перенесення досвіду зарубіжних торгівельних платформ та їх адаптація до умов електронної торгівлі в межах країни [27]. Саме даний перегляд умов електронної торгівлі українськими платформами дозволить залучити ту аудиторію, яка є активним користувачем зарубіжних, особливо китайських, сайтів.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, на основі проведеного дослідження визначено, що електронна торгівля на світовому ринку ототожнюється з поняттям електронна комерція. Згідно з законом України «Про електронну комерцію», електронна торгівля визначається як господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Проведено

статистичний аналіз стану розвитку електронної торгівлі в Україні, досліджено основні тенденції, що сформувались в даній сфері. Визначено, що українці все більше починають використовувати інформаційний простір для здійснення різноманітних операцій. Сформовано перелік

найбільш популярних бізнес-моделей електронної торгівлі, які використовуються в країні, визначено найбільших суб'єктів даних відносин, а також можливості для подальшого розвитку ринку електронної торгівлі та залучення нових користувачів.

ELECTRONIC TRADE IN UKRAINE: TRENDS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Olga Syniavska, PhD (Economics), Sumy State University, Petropavlivska Street, 57, Sumy, Ukraine, 40000, e-mail: o.syniavska@uabs.sumdu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7507-3541>

One of the most significant changes that the business world is experiencing now is the progressive development and implementation of electronic commerce. Taking into account the rapid development of web and Internet technologies, e-commerce is increasing volumes on a global scale and is being formed as a separate sector of the economy. Every year, from 30% to 70% of the business of all countries (regardless of their level of development) goes online. This is especially true for business entities that carry out trading activities.

The subject of research in the article is the e-commerce market in Ukraine. The goal is to conduct a statistical analysis of the state of development of the electronic commerce market in Ukraine. Objectives: to study the concept of "electronic commerce"; to analyze the legislative base of Ukraine in the regulation of this sphere; statistical analysis of the development trends of e-commerce in Ukraine. General scientific methods are used: classifications and theoretical generalization - to study the theoretical foundations of electronic commerce, statistical analysis - to analyze the current state of electronic commerce in Ukraine.

The following results were obtained: based on the analysis of statistical data describing the development of the e-commerce market in Ukraine, the main trends in the country were identified, the strengths and weaknesses of this area, and development prospects were identified. Conclusions: the analysis of the development of e-commerce in the world proved that today this area is rapidly increasing its volume. Ukraine has become Europe's leader in the development of e-commerce. It is proved that Ukraine has the potential to expand the influence of e-commerce companies, as 35% of the population still does not use the Internet, and a large number of users prefer foreign services due to distrust of national enterprises and an imperfect legislative base.

Keywords: electronic trade, e-commerce, internet economics, business entity.

ЭЛЕКТРОННАЯ ТОРГОВЛЯ В УКРАИНЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Синявская Ольга Александровна, канд.экон. наук, Сумский государственный университет, ул. Петропавловская, 57, г. Сумы, Украина, 40000, e-mail: o.syniavska@uabs.sumdu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7507-3541>

Одним из наиболее значительных изменений, которое сейчас переживает мир бизнеса, является прогрессивное развитие и внедрение электронной торговли. С учетом стремительного развития web- и интернет-технологий, электронная торговля наращивает объемы в мировом масштабе и формируется как отдельная отрасль экономики. Ежегодно от 30% до 70% бизнеса всех стран (независимо от уровня их развития) переходит в онлайн среду. Особенно это касается субъектов хозяйствования, которые осуществляют торговую деятельность.

Предметом исследования в статье является рынок электронной торговли в Украине. Цель – проведение статистического анализа состояния развития рынка электронной торговли в Украине. Задачи: исследование концепции «электронная торговля»; анализ законодательной базы Украины в регулировании данной сферы; статистический анализ тенденций развития электронной торговли в Украине. Используются общенаучные методы: классификации и теоретического обобщения - для исследования теоретических основ электронной торговли, статистического анализа - для анализа современного состояния электронной торговли в Украине.

Получены следующие результаты: на основе анализа статистических данных, описывающих развитие рынка электронной торговли в Украине, выявлены основные тенденции, сложившиеся в стране, определены сильные и слабые стороны данной сферы, а также перспективы развития. Выводы: проведенный анализ развития электронной торговли в мире доказал, что на сегодня данная сфера стремительно наращивает свои объемы. Украина стала лидером Европы по динамике развития электронной торговли. Доказано, что в Украине есть потенциал к расширению влияния компаний сферы электронной торговли, так как Интернетом еще не пользуется 35% населения, а большое количество пользователей предпочитают зарубежные сервисы из-за недоверия к национальным предприятиям и несовершенной законодательной базе.

Ключевые слова: электронная торговля, электронная коммерция, Интернет экономика, субъект хозяйствования.

References

1. Babenko, V., Syniavska, O. (2018). Analysis of the current state of development of electronic commerce market in Ukraine. *Technology audit and production reserves*, 5, 4(43), 40-45. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146341>
2. Babenko, V., Kulczyk, Z., Perevosova, I., Syniavska, O. and Davydova, O. (2019). Factors of the development of international e-commerce under the conditions of globalization. *SHS Web of Conferences*, 65, pp. 10-16. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196504016>
3. Babenko, V., Nazarenko, O., Nazarenko, I., Mandych, O. (2018). Aspects of program control over technological innovations with consideration of risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. Vol. 3/4 (93). DOI: 10.15587/1729-4061.2018.133603
4. Babenko, V., Romanenkov, Yu., Yakymova, L., Nakisko, A. (2017). Development of the model of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with consideration of risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 5, 4 (89), pp. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.112076>

5. Efendi, J., Kinney, M. (2013). Marketing Supply Chain Using B2B Buy-Side-E-Commerce Systems: Does Adoption Impact Financial Performance?. *Academy of Marketing Studies Journal*, 17 (2), 73-81.
6. *European B2C E-commerce Report*. (2016). Retrieved from <https://www.ecommerceurope.eu/app/uploads/2016/07/European-B2C-E-commerce-Report-2016-Light-Version-FINAL.pdf/>.
7. Gallaughier, J. (2002). E-Commerce and the Undulating Distribution Channel. *Communications of the ACM*, 45 (7), 89-95. doi: 10.1145/514236.514240
8. *Global B2C E-commerce Report*. (2016). Retrieved from https://www.ecommercewiki.org/wikis/www.ecommercewiki.org/images/5/56/Global_B2C_Ecommerce_Report_2016.pdf/
9. Hlinenko, L. K., Dainovsky, Yu. A. (2018). Stan i perspektyvy rozvytku elektronnoyi torhivli Ukrainy. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, 1, 83-102. [in Ukrainian]
10. *Internet Association of Ukraine*. Retrieved from <https://inau.ua/>.
11. Kelly, K. (1998). *New rules for the new economy*. New York: Penguin, 191.
12. Malovychko, S. V. (2015). Tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku elektronnoyi torhivli v Ukraini. *Ekonomika i rehion*, 4 (53), 67-73. [in Ukrainian]
13. Melnichuk, O. S. (2014). Hlobal'ni tendentsiyi rozvytku elektronnoyi komertsiyi. *Naukovi pratsi NDFI*, 1 (66), 58-69. [in Ukrainian]
14. Nanekaran, Y. (2013). An Introduction To Electronic Commerce. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 2 (4), 190-193.
15. Nemat, R. (2011). Taking a Look at Different Types of E-commerce. *World Applied Programming*, 1 (2), 100-104.
16. *OECD science, technology, and industry scoreboard: Towards a knowledge-based economy*. (2001). Retrieved from <http://www.oecd.org/>.
17. Operkent, A. (2001). The Law Problems of Electronic Economy. *Journal of Monetary Economics*, 12, 89-90.
18. Pro elektronnu komertsiyu. (2015). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, № 45, st. 410. [in Ukrainian]
19. Pro Natsional'nu prohramu informatyzatsiyi. (2016). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, № 27-28. [in Ukrainian]
20. *Report From The Commission To The Council And The European Parliament*. (2017). Retrieved from http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_final_report_en.pdf
21. Shemet, A. D. (2012). Forms of e-commerce and its place in the system of digital economy. *Visnik Dnipropetrovs'kogo natsional'nogo universitetu zaliznichnogo transportu im. akademika V. Lazariana*, 41, 311 – 315.
22. Shirley, H., Smith, M. (2009). Impact of Internet Financial Reporting on Emerging Markets. *Journal of International Business Research*, 8 (2), 21-41.
23. Summer, A. (1999). *E-Commerce*. NYH Publishing, 263.
24. Sydorova, O. V. (2011). Regulirovaniye elektronnoy ekonomicheskoy deyatel'nosti v zarubezhnykh stranakh. *Problemy sovremennoy ekonomiki*, 2, 97-100. [in Russian]
25. *The Statistics Portal*. Retrieved from <https://www.statista.com/>.
26. Tsarev, V. V., Kantarovich, A. A. (2001). *Ekonomika, organizatsiya i planirovaniye kommercheskoy deyatel'nosti Internet-kompaniy*. SPb.: Nestor, 207. [in Russian]
27. Wirtz, B. (2011). *Electronic business. Second edition*. Wiesbaden, Germany: Gabler-Verlag, 172.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Утенкова Каріна Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний аграрний

університет ім. В.В. Докучаєва

сел. Докучаєвське, Харківський район,

Харківська область, Україна, 62483

e-mail: karina_utenkova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9097-5431>

Стаття присвячена дослідженню сутності економічної безпеки, передумов її формування, визначенню місця економічної безпеки в системі національної безпеки України.

У статті проведено дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення категорії «економічна безпека». Розглянуто рівні нормативного регулювання економічної безпеки, історичний аспект формування економічної безпеки. Виділено основні підходи до тлумачення сутності категорії «економічна безпека підприємства».

Предметом дослідження є теоретичні та методологічні аспекти формування сутності економічної безпеки. Метою статті є комплексне дослідження сутності економічної безпеки, передумов її формування та визначення її місця в системі національної безпеки. Завдання: на базис системного підходу визначити теоретичні засади ролі й місця економічної безпеки у національній безпеці України. Методи дослідження: методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ, положення економічної теорії щодо економічної безпеки; аналіз та синтез для визначення теоретичних засад формування економічної безпеки.

Отримано такі результати: проведено дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення категорії «економічна безпека» і «економічна безпека підприємства». Основними концептуальними підходами до тлумачення сутності категорії «економічна безпека підприємства» є: ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства; стан розвитку виробничо-економічної системи; конкурентні переваги у реалізації стратегії підприємства; стан економічного розвитку; захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз; гармонізація економічних інтересів підприємства і суб'єктів навколишнього середовища; стабільність функціонування та прогресивний розвиток; комплексний підхід. Розглянуто рівні нормативного регулювання економічної безпеки, історичний аспект її формування.

Висновки: Обґрунтовано роль економічної безпеки у національній безпеці країни. Виділено основні підходи до тлумачення сутності категорії «економічна безпека підприємства».

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, нормативне регулювання, економічна безпека підприємства, сутність, історія розвитку, загрози.

Постановка проблеми. Необхідною передумовою достатнього стійкого розвитку держави є забезпечення належного рівня її економічної безпеки. Перманентна трансформація чинників розвитку національної економіки значною мірою актуалізує дослідження спрямовані на забезпечення економічної безпеки України.

Подолання економічної кризи в Україні є одним з пріоритетів політики забезпечення економічної безпеки держави. Зовнішня агресія проти України критично погіршила динаміку соціально-економічного розвитку, що посилює макроекономічні дисбаланси та погіршило перспективи подальшого економічного росту. Теоретичною основою дослідження проблеми економічної безпеки України є, перш за все, з'ясування сутності поняття «економічна безпека», його розвитку і місця у системі національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «економічна безпека» привертає усебічну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Останнім часом інтерес до вивчення даної проблеми невпинно зростає, що пов'язано з

нестабільною політичною і економічною ситуацією в Україні і світі.

Над питанням економічної безпеки працювали і працюють ряд провідних вітчизняних учених, серед них такі як: Пастернак-Таранушенко Г. А., Мунтян В.І., Шлемко В.Т., Бінько І.Ф., Шевченко А.С., Власюк О. С., Сисоліна Н.П., Ткачук В.І., Прокопчук О.А., Ілляшенко С.М., Покропивний С.Ф., Ареф'єва О. В., Кузенко Т.Б., Шкарлет С.М., Ляшенко О.М. та багато інших. Однак залишаються невирішеними окремі питання формування економічної безпеки і потребують подальшого дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження сутності економічної безпеки, передумов її формування, визначення місця економічної безпеки в системі національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання економічної безпеки України здійснюється за допомогою ряду нормативно-правових актів. Аналіз діючої нормативної бази дозволив виділити наступні рівні нормативного регулювання економічної безпеки в Україні.

Перший рівень регулювання формує основний закон нашої держави – Конституція України [1].

Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Другий рівень регулювання сформовано кодексами України, тобто кодифікованими збірниками нормативно-правових актів: Господарський, Цивільний, Кримінальний, Податковий, Адміністративний, Митний кодекси тощо.

Третій рівень регулювання формує Закон України «Про основи національної безпеки України», який є базовим щодо досліджуваного питання [2]. Зокрема, Законом визначено, що безпека у економічній сфері є основною складовою національної безпеки, а також вказано на основні реальні та потенційні загрози економічній безпеці України на сучасному етапі.

Так, відповідно до ст. 7 цього Закону, на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України в економічній сфері є: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні економічних відносин; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, АПК, системах життєзабезпечення; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером; велика боргова залежність держави; небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними тощо [2].

Четвертий рівень регулювання сформовано іншими законами з питань безпеки чи з питань діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки: «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про захист від недобросовісної конкуренції»; «Про захист економічної конкуренції» тощо.

П'ятий рівень регулювання сформовано підзаконними нормативними документами, тобто

нормативними актами, що видані на основі закону, відповідно до закону і спрямовані на його виконання шляхом конкретизації законодавчих приписів або встановлення первинних норм. Чільне місце серед яких займає Стратегія національної безпеки України № 287/2015 [3].

Основними цілями цієї Стратегії є такі: мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України; гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку; забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО [3].

Шостий рівень регулювання сформовано локальними нормативними актами органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання тощо.

Нормативним документом, що дає офіційне визначення економічної безпеки є Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [4]. Згідно з цим документом, *економічна безпека* - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України мають статус підзаконного нормативно-правового акту, а отже, згідно з класифікацією нормативних документів, що подана раніше, даний документ знаходиться на п'ятому рівні нормативного регулювання. Отже, можна зробити висновок, що дане визначення має, так би мовити, рекомендаційний характер.

Термін «економічна безпека» має не досить тривалу історію, порівняно з іншими. Історичний аспект є основою вивчення будь-якої наукової категорії, оскільки допомагає детальніше розкрити її сутність. Становлення економічної безпеки тривало у декілька етапів, які схематично представлено у табл. 1.

Загальновідомо, що термін «економічна безпека» починає свою історію у роки «великої депресії» у наслідок економічної кризи, що сталася у 1929-1933 роках. Історію розвитку даної економічної категорії обґрунтовано пов'язують із ім'ям американського президента Ф. Рузвельта. На його думку, «справжня особиста свобода неможлива без економічної безпеки і незалежності» [5].

«Новий курс» Ф. Рузвельт розпочав з прийняття низки законів, що сприяли зміцненню економічної

безпеки США, а саме передбачали державну підтримку фінансової та банківської системи, регулювали інфляцію, забезпечували ефективний розвиток сільського господарства і промисловості

тощо. У цілому ці заходи були спрямовані на подолання кризи, що виникла, та відновлення економічного потенціалу США.

Таблиця 1

Характеристика етапів розвитку економічної безпеки

Етап	Характеристика
I етап	Негативні наслідки економічної кризи, що сталася у 1929-1933 роках, стали поштовхом до аналізу Ф. Рузвельтом внутрішніх проблем Сполучених Штатів Америки. У результаті чого у 1934 році було прийнято закон «Про національну безпеку» (перший нормативний документ, що регулював питання національної, а отже і економічної безпеки), а також створено Федеральний комітет з економічної безпеки. Але виділення «економічної безпеки» в особливу концепцію не відбулося. Створений Ф. Рузвельтом комітет був покликаний працювати з «економічною безпекою» окремих осіб.
II етап	В наслідок інтеграції провідних розвинених країн світу у 1940-60-х роках створено міжнародні організації для забезпечення міжнародної економічної безпеки, а саме: Міжнародний валютний фонд (1945р.), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (1945р.), Міжнародна фінансова корпорація (1956р.), Міжнародна асоціація розвитку (1960р.), Організація країн-експортерів нафти (1960р.), Міжнародний центр по регулюванню інвестиційних спорів (1966р.).
III етап	Країнами Західної Європи було розроблено стратегію економічного методу забезпечення національної безпеки. Це дало змогу сформувати механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.
IV етап	Кінець 80-х – початок 90-х років XX ст. був переломним для країн колишнього СРСР. У цей період, як відомо, відбулася зміна командно-адміністративної системи на ринкову систему господарювання. Підприємствам необхідно було перебудувати свою діяльність за ринковими законами. Економічна безпека цих держав, у першу чергу, була сфокусована на збереженні їх економічної незалежності.
V етап	Формування країнами пострадянського простору безпечних умов для здійснення підприємницької діяльності шляхом прийняття ряду державних нормативно-правових актів з питань забезпечення національної економічної безпеки.

Джерело: складено автором

Саме у цей час США вперше підійшли до проблеми економічної безпеки держави з позиції забезпечення головного внутрішнього чинника економічного розвитку країни - соціальної стабільності суспільства, вперше був запропонований новий підхід: від економічної безпеки індивіда - до економічної безпеки держави, суспільства в цілому, і вперше був створений федеральний Комітет з економічної безпеки (1934 р.) [6].

Історія формування економічної безпеки України менш тривала і початок її було покладено з розпадом СРСР, і, як наслідок, зі здобуттям Україною незалежності. Утворення нових незалежних держав у 90-х рр. XX ст. стало поштовхом до формування ними національної, а отже і економічної безпеки.

Перш за все, було сформовано Раду національної безпеки України згідно з Тимчасовим положенням про Раду національної безпеки України від 3 липня 1992 року №117. Рада була консультативно-дорадчим органом у системі державної виконавчої влади при Президентові України, головним завданням якого є підготовка

пропозицій та проектів рішень Президента України щодо реалізації політики у сфері захисту національних інтересів та забезпечення національної безпеки України [7].

Указом Президента України від 30 серпня 1996 року № 772/96 [8], відповідно до статті 107 Конституції України [1], утворено Раду національної безпеки і оборони України - постійно діючий конституційний орган з питань координації та контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Раду національної безпеки і оборони України утворено замість Ради оборони України та Ради національної безпеки України, які працювали у період з 1991 до 1996 року [9].

У 1997р. в Україні була затверджена Концепція національної безпеки України [10]. На сьогодні цей документ вже втратив чинність, але ним було визначено сутність поняття «національна безпека», її об'єкти та принципи, виділено пріоритетні національні інтереси країни, вказано на загрози національній безпеці, сформовано напрями державної політики щодо національної безпеки України. Формування законодавчої бази з

питань діяльності РНБО України було завершено з прийняттям у 1998 р. Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [11].

Не менш важливим кроком було прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України» у 2003 р. [2], який визначає основні засади державної політики у сфері національної безпеки нашої країни у цілому і економічної безпеки, як невід'ємної її складової. У Законі подано офіційне тлумачення термінів «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»; визначено правову основу національної безпеки, означено коло її об'єктів та суб'єктів, функції та принципи.

Згодом було розроблено Стратегію національної безпеки України у 2007р., якою визначено принципи, завдання політики національної безпеки та шляхи їх реалізації, а також окреслено коло загроз національній безпеці; конкретизовано засади державної політики у сфері національної безпеки [12].

Серед ключових завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері було виділено забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливе без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Згодом стало зрозуміло, що ця Стратегія повною мірою не враховує усі виклики і загрози національній безпеці, що мали місце в Україні. Це стало причиною розробки і затвердження у 2015р. нової Стратегії національної безпеки України [3], яка діє і сьогодні.

Значну увагу вчених привертає і понятійний апарат, у якому термін «економічна безпека» визначається, виходячи із різних підходів. Економічна безпека, як економічна категорія, має досить складну внутрішню структуру, що підтверджується багатовекторністю поглядів щодо її визначення вченими.

С.В. Мочерний дає наступне визначення економічної безпеки- стан незалежності держави у формуванні й розвитку її економічної системи та комплекс заходів щодо її забезпечення [13].

В.Т. Шлемко, І.Ф. Білько у своїй монографії економічну безпеку розглядають як «стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [14, с. 8]. Автори виділяють три важливі складові економічної безпеки:

економічна незалежність - можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для рівноправної участі у міжнародній торгівлі;

стійкість і стабільність національної економіки - міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення

гарантій для підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів;

здатність до саморозвитку і прогресу - спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни [14].

Г.А. Пастернак-Таранушенко, дає визначення економічної безпеки як стану держави, «що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [15, с. 29]. Необхідно зазначити, що саме Г.А. Пастернак-Таранушенко є одним із перших дослідників цієї проблематики, він сформулював теоретичні засади сучасної науки про економічну безпеку - еко-сестейт. Назва «еко-сестейт» походить від англійської «economic security of state» — економічна безпека держави.

М.М. Єрмошенко економічну безпеку характеризує збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [16].

Т.В. Сак зазначає, що економічну безпеку необхідно розуміти у комплексі: як стан захищеності національних інтересів, а також наявність й можливість застосування інструментів впливу на економічні процеси для гарантування добробуту в довгостроковому періоді [17].

В. Петрушевська справедливо вважає, що «економічна безпека безпосередньо пов'язана зі станом стабільності держави, і, знаючи закономірність цього взаємозв'язку, можна діагностувати стан і направити певним чином розвиток держави, використовуючи ефективну модель державного управління» [18, с.442].

Є. А. Олейников розглядає економічну безпеку як стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально-спрямований розвиток держави в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал держави, навіть при розвитку не досить бажаних сценаріїв. Матеріальною основою економічної безпеки автор вважає незалежний рівень розвитку продуктивних сил [19].

І. Богданов зазначає, що економічна безпека — це стан економіки країни, який, по-перше, забезпечує існуючий статус держави, та її незалежний від зовнішнього тиску політичний та соціально-економічний розвиток, а по-друге, здатний підтримувати рівень легальних доходів, що забезпечує більшості населення рівень життя, який відповідає стандартам цивілізованих країн [20].

Л.І. Абалкін розглядає економічну безпеку як сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і здатність до постійного оновлення і самоудосконалення [21].

А.М. Іларіонов дає визначення економічної безпеки як сполучення економічних, політичних і правових умов, що забезпечує в довгостроковій перспективі виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним шляхом [22].

М. М. Пендюра визнає, що економічна безпека держави є однією з головних складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, а також вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів [23].

На думку таких авторів, як О.А. Кириченко [24], Б.В. Губський [25], економічна безпека являє собою можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність держави, а також протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Схожою, з цієї точки зору, є думка В.О. Ткача, який вважає, що економічна безпека являє собою «економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист усіх суб'єктів економіки, навіть при несприятливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовища» [26, с. 229].

Г.О. Пухтаевич зазначає, що економічна безпека - це такий стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави [27].

Досить вдале комплексне визначення економічної безпеки подано вченими З.Б. Живко, О.М. Мартин, М.Р. Яцик, які вважають, що «економічна безпека створює можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Лише надійна й ефективна система забезпечення економічної безпеки є необхідною умовою для стабільного та стійкого соціально-економічного розвитку держави й захисту її незалежності» [28, с. 15].

Економічна безпека – це такий стан економічного механізму, якому відповідає певний стан економічної системи та держави, що забезпечує зовнішню незалежність, внутрішню стабільність та динамічний розвиток економіки, захист економічних і життєвих інтересів країни та соціальний захист громадян [29].

На думку А.С. Шевченко, «економічну безпеку взагалі треба розглядати як найважливішу якісну

характеристику економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарських суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення» [6, с.11].

В.І. Мунтіян вважає, що економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямований на постійний та стабільний розвиток економіки держави, що включає протидію зовнішнім та внутрішнім загрозам [30].

Дослідниками проблем економічної безпеки неодноразово було зроблено спробу систематизувати таку поліфонію поглядів на сутність цієї економічної категорії. Так, О.М. Мартин виділяє шість напрямів, за якими можна відокремити погляди вчених щодо сутності економічної безпеки: 1) стан економіки, її стійкість і стабільність; 2) передумова і гарант самостійності та незалежності держави; 3) стан економіки, який забезпечує стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз; 4) забезпечення соціальних потреб усіх членів суспільства; 5) механізм або модель державного регулювання; 6) економічна безпека пов'язується із місцем країни у світовому господарстві [29].

Аналогічні напрями класифікації поглядів учених на сутність економічної безпеки виділяє Подмазко О.М. [31].

Економічна безпека розглядається науковцями на різних рівнях, крім економічної безпеки держави, про яку мова йшла раніше, досліджують економічну безпеку регіону, галузі, суб'єкта господарювання, особистості.

Економічна безпека, на думку О.С. Власюка, як соціальне явище і складова частина безпеки національної характеризується поліструктурністю: міжнародна (глобальна та регіональна); національна (державна та недержавна); корпоративна (підприємства, фірми, корпорації тощо); особиста (фізичних та юридичних осіб) [32].

Значна кількість досліджень присвячена визначенню сутності економічної безпеки, що розглядається на рівні підприємств. Систематизація визначень наукового поняття «економічна безпека підприємства» була здійснена рядом науковців. Так, Н.П. Сисоліна виділяє наступні напрями трактування сутності «економічна безпека підприємства» [33, с.13-14]: 1) стан ефективного використання ресурсів; 2) стан виробничої системи; 3) наявність конкурентних переваг; 4) стан економічного розвитку; 5) гармонізація економічних інтересів; 6) стан захищеності діяльності підприємства; 7) стан захищеності інтересів.

В.І. Ткачук, О.А. Прокопчук, М.І. Яремова [34] також виділяють основні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства», а саме: правовий; конкурентний; захист від негативних впливів зовнішнього середовища;

захист економічних інтересів; ресурсно-функціональний.

В.В. Зайченко і С.В. Коваленко обґрунтовують наявність шести підходів до трактування сутності «економічної безпеки підприємства» [35]: 1) ресурсно-функціональний; 2) захист від загроз та негативного впливу зовнішнього середовища; 3) захист та реалізація інтересів; 4) стійкість та розвиток; 5) конкурентний; 6) комплексний.

Узагальнюючи досвід попередніх дослідників, та враховуючи результати власних досліджень, нами було сформульовано особисте бачення напрямів тлумачення сутності категорії «економічна безпека підприємства». Отже, аналіз теоретичних підходів до визначення економічної безпеки підприємства дозволив виділити наступні погляди учених на цю категорію (табл. 2).

Таблиця 2

**Основні підходи до тлумачення сутності категорії
«економічна безпека підприємства»**

Концептуальний підхід	Автори тлумачення	Сутність категорії «економічна безпека підприємства»
Ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства	Олейников Є. А. [36, с. 139]	стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства тепер і в майбутньому
	Іларіонов А.М. [22]	стан корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного розвитку
	Фоміна М.В. [37, с. 11]	стан найбільш ефективного використання ресурсів з метою ліквідації загроз, забезпечення ефективного і стабільного функціонування підприємства в поточному та перспективному періодах.
	Шевельов А.Є. [38, с. 68]	стан підприємства, за якого при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів підприємство досягає упередження, ослаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз та забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та підприємницького ризику.
	Іляшенко С. Н. [39]	стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей, що дає змогу запобігти внутрішнім та зовнішнім загрозам і забезпечити його тривале виживання та сталий розвиток на ринку відповідно до обраного місці.
	Покропивний С.Ф. [40, с. 466]	стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам)
Стан розвитку виробничо-економічної системи	Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. [41]	стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей підприємства, що дає змогу запобігати внутрішнім зовнішнім загрозам, забезпечувати тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної ним місці
	Лисенко Ю. Г., Міщенко С. Г., Руденський Р. А. [42]	стан виробничо-економічної системи, при якому функціонують механізми запобігання чи зменшення ступеня впливу загроз стабільності функціонування і розвитку підприємства
Конкурентні переваги у реалізації стратегії підприємства	Тамбовцев В.Л. [43]	сукупність властивостей стану виробничої підсистеми економічної системи, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи
	Белокуров В. В. [44]	наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства до його стратегічних цілей і завдань

Концептуальний підхід	Автори тлумачення	Сутність категорії «економічна безпека підприємства»
Стан економічного розвитку	Дацків Р.М. [45]	стан економічного розвитку суб'єктів господарювання (особи, держави, організації), який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективне використання шансів, усунення загроз оточуючого середовища
Захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз	Судакова О. І., Гречко Д. В., Шкурупій А. В. [46]	захищеність потенціалу підприємства (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих економічних погроз, а також здібність суб'єкта до відтворення
	Ковальов Д. та Сухорукова Т. [47, с. 48]	захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності
	Кракос Ю. Б. та Серик Н. І. [48, с. 7]	захищеність виробничо-господарської діяльності підприємства від небажаних змін в цих сферах як з боку зовнішніх, так і внутрішніх чинників
	Омелянчик Л.О., Долматова Г.Є. [49, с. 46]	стан захищеності підприємства при організації взаємовідносин з іншими суб'єктами і його ресурсів, при якому гарантується стабільність функціонування, розширення, відтворення, впровадження і широке використання науково-технічних досягнень і соціальний розвиток
	Шкарлет С.М. [50, с. 29]	захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на усіх рівнях. Підґрунтям економічної безпеки підприємства є механізм забезпечення збалансованого та безупинного розвитку, що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного та соціального розвитку.
	Шваб Л.І. [51, с. 538]	захищеність діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути виниклі загрози або пристосуватися до наявних умов, що негативно впливають на його діяльність.
	Бендіков М.А. [52, с. 8]	захищеність науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу підприємства від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз.
	Момот Т.В., Філатова І.О., Тофанюк О.В. [53, с. 19]	ступінь захищеності підприємства від усіх можливих загроз, який дозволив би функціонувати з досягненням усіх поставлених цілей і задач
	Лефтеров Л.В. [54, с. 221]	захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого, кадрового та ін. потенціалу від прямих або непрямих загроз, які спрямовані на дестабілізацію стійкої діяльності суб'єкта господарювання
Гармонізація економічних інтересів підприємства і суб'єктів навколишнього середовища	Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. [55, с. 87]	міра гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства
	Ляшенко О.М. [56, с. 60]	міра економічної свободи підприємства, що досягається внаслідок керованого процесу взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, який має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів.

Концептуальний підхід	Автори тлумачення	Сутність категорії «економічна безпека підприємства»
Стабільність функціонування та прогресивний розвиток	Барановський О. І. [57]	комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, що захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів
	Белоусова І.А. [58, с. 17]	стійкий, тобто збалансований безупинний та сталий розвиток, що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективно їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам), забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому.
	Камлик М. І. [60, с. 38]	стан розвитку господарюючого суб'єкта, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності.
	Капустін М. [61, с. 45]	сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність суб'єкта господарювання до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів.
Комплексний підхід	Сороківська О.А. [62, с. 491]	здатність суб'єкта господарювання ефективно та безперервно здійснювати свою діяльність на основі формування та реалізації сукупності взаємопов'язаних управлінських процедур, що дозволять оптимізувати використання корпоративних ресурсів та узгодити економічні інтереси усіх його ринкових контрагентів з метою нівелювання впливу загроз внутрішнього та зовнішнього середовища на господарську діяльність підприємства
	Зайченко В.В., Коваленко С.В. [35, с. 413]	стан підприємства, що характеризується стійкістю і рівновагою, захищеністю від зовнішніх і внутрішніх загроз і їх нейтралізацією, забезпеченням стабільного функціонування
	Кантаєва О.В. [63, с. 50]	стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам)

Джерело: розроблено автором на основі [32-35, 59]

На нашу думку, саме останній комплексний підхід найбільш повно відображає сутність категорії «економічна безпека підприємства», враховує різні її прояви і аспекти.

Отже, враховуючи вищезазначені погляди провідних учених на сутність категорії «економічна безпека підприємства», можна стверджувати, що економічна безпека може мати різні форми прояву, що представлено схематично на рис. 2.

Висновки. Термін «економічна безпека» має не досить тривалу історію, порівняно з іншими і починає свою історію у роки «великої депресії» у наслідок економічної кризи, що сталася у 1929-

1933 роках. Історія формування економічної безпеки України менш тривала і початок її було покладено зі здобуттям Україною незалежності.

Економічна безпека, як економічна категорія, є визначальною складовою національної безпеки України і має досить складну внутрішню структуру, що підтверджується багатовекторністю поглядів щодо її визначення вченими-економістами.

З урахуванням ситуації, що склалася в українській економіці, проблеми економічної безпеки, пошук методів і шляхів захисту економіки України як ніколи актуальні і потребують подальших досліджень.

Рис. 2. Форми прояву економічної безпеки на рівні підприємств
Джерело: розроблено автором

ECONOMIC SECURITY AS A COMPONENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

Karina Utenkova, Ph.D (Economics), Associate Professor, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev, Dokuchaevske settlement, Kharkiv district, Kharkiv region, Ukraine, 62483, E-mail: karina_utenkova@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9097-5431>

The article is devoted to the study of the essence of economic security, the prerequisites of its formation, the definition of the place of economic security in the system of national security of Ukraine. The article conducted a study of theoretical and methodological approaches to the definition of the category of "economic security". The levels of normative regulation of economic security, the historical aspect of the formation of economic security are considered. The main approaches to the interpretation of the essence of the category "economic security of an enterprise" are highlighted.

The subject of research is the theoretical and methodological aspects of the formation of the essence of economic security. The aim of the article is a complex study of the essence of economic security, the preconditions of its formation and the definition of its place in the system of national security. The task: to determine the theoretical principles of the role and place of economic security in the national security of Ukraine on the basis of a systematic approach. The methods of research: the methodological basis of the study is the dialectical method of knowledge of economic phenomena, the position of the economic theory of economic security; the analysis and synthesis to determine the theoretical foundations for the economic security formation.

The following results were obtained: a study was conducted of theoretical and methodological approaches to the definition of the categories "economic security" and "economic security of an enterprise". The main conceptual approaches to the interpretation of the essence of the category "economic security of an enterprise" are: the effective use of the resource potential of an enterprise; the state of development of the production and economic system; competitive advantages in the implementation of the enterprise strategy; state of economic development; protection from external and internal threats; harmonization of the economic interests of the enterprise and the environmental subjects; operational stability and progressive development; A complex approach. Considered the level of normative regulation of economic security, the historical aspect of its formation.

Conclusions: The role of economic security in the national security of the country is justified. The main approaches to the interpretation of the essence of the category «economic security of an enterprise» are highlighted.

Keywords: economic security, national security, normative regulation, economic security of an enterprise, threat, essence, history of development.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Утенкова Карина Александровна, канд.эконом.наук, доцент, Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева, пос. Докучаевский, Харьковский район, Харьковская область, Украина, 62483, e-mail: karina_utenkova@ukr.net, ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9097-5431>

Статья посвящена исследованию сущности экономической безопасности, предпосылок ее формирования, определению места экономической безопасности в системе национальной безопасности Украины.

В статье проведено исследование теоретико-методологических подходов к определению категории «экономическая безопасность». Рассмотрены уровни нормативного регулирования экономической безопасности, исторический аспект

формирования экономической безопасности. Выделены основные подходы к толкованию сущности категории «экономическая безопасность предприятия».

Предметом исследования являются теоретические и методологические аспекты формирования сущности экономической безопасности. Целью статьи является комплексное исследование сущности экономической безопасности, предпосылок ее формирования и определения ее места в системе национальной безопасности. Задача: на базе системного подхода определить теоретические основы роли и места экономической безопасности в национальной безопасности Украины. Методы исследования: методологической основой исследования является диалектический метод познания экономических явлений, положения экономической теории по экономической безопасности; анализ и синтез для определения теоретических основ формирования экономической безопасности.

Получены следующие результаты: проведено исследование теоретико-методологических подходов к определению категории «экономическая безопасность» и «экономическая безопасность предприятия». Основными концептуальными подходами к толкованию сущности категории «экономическая безопасность предприятия» являются: эффективное использование ресурсного потенциала предприятия; состояние развития производственно-экономической системы; конкурентные преимущества в реализации стратегии предприятия; состояние экономического развития; защищенность от внешних и внутренних угроз; гармонизация экономических интересов предприятия и субъектов окружающей среды; стабильность функционирования и прогрессивное развитие; комплексный подход. Рассмотрены уровни нормативного регулирования экономической безопасности, исторический аспект ее формирования.

Выводы: Обоснована роль экономической безопасности в национальной безопасности страны. Выделены основные подходы к толкованию сущности категории «экономическая безопасность предприятия».

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальной безопасности, нормативного регулирования, экономической безопасности предприятия, сущность, история развития, угрозы.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy №254k/96-VR. (1996), available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html [in Ukrainian]
2. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy № 964-IV. (2003), available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukrainian]
3. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy № 287/2015. (2015), available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n14> [in Ukrainian]
4. Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzeni nakazom Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy № 1277 (2013), available at: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm [in Ukrainian]
5. Franklyn Delano Ruzvelt: Spravochnyk, available at: <http://www.loc.gov/rr/program/bib/presidents/fdroosevelt/index.html>
6. Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., Makukha, S. M. (2009). *Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist ta napriamy formuvannia: monohrafiia*. Kh.: Pravo, 312. [in Ukrainian]
7. Horbulin ,V.P. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. available at: http://www.history.org.ua/?termin=rada_nacionalnoj_bezpeky_i_obo [in Ukrainian]
8. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 772/96. (1996), available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772/96> [in Ukrainian]
9. Istorychna dovidka pro diialnist RNBOU. available at: <http://www.rnbo.gov.ua/content/history.html> [in Ukrainian]
10. Kontseptsiiia (osnova derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatv. Postanovoioi Verkhovnoiu Rady Ukrainy № 3/97-VR. (1997), available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/F970003.html [in Ukrainian]
11. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Zakon Ukrainy № 183/98-VR. (1998), available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]
12. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy №105 (2007), available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U105_07.html [in Ukrainian]
13. Mochernyi, S.V. (2008). *Ekonomichna teoriia: navch. posib*. (3-tie vyd). Kyiv: Akademiia, 640. [in Ukrainian]
14. Shlemko, V.T., Binko, I.F. (1997). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia: monohrafiia*. Kyiv: NISD, 144. [in Ukrainian]
15. Pasternak-Taranushenko, H. A. (2003). *Ekonomichna bezpeka derzhavy. Metodolohiia zabezpechennia: monohrafiia*. Kyiv: Kyivskiy ekonomichnyi instytut menedzhmentu, 320. [in Ukrainian]
16. Yermoshenko, M.M. (2001). *Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia*. Kyiv: KNTEU, 309. [in Ukrainian]
17. Sak, T.V. (2013). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: poniattia, struktura, osnovni tendentsii. Innovatsiina ekonomika*, 6, 336-340. [in Ukrainian]
18. Petrushevska, V. (2012). *Ekonomichna bezpeka derzhavy: zmist i klasyfikatsiia zahroz*. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr., 32, 441-448. [in Ukrainian]
19. Oleinykov, Ye. A. (2005). *Ekonomycheskaia bezopasnost (teoriya i praktyka): uchebnyk*. Moskva: Ekzamen, 768. [in Russian]
20. Bohdanov, Y. Ya. (2001). *Ekonomycheskaia bezopasnost Rossyy: teoriya i praktyka*. Moskva: YSPY RAN, 348. [in Russian]
21. Abalkyn, L.Y. (1994). *Ekonomycheskaia bezopasnost Rossyy: uhrozy i ikh otrazhenye. Voprosy ekonomiky*, 12, 5. [in Russian]

22. Yllaryonov, A. N. (1998). Krytery ekonomycheskoi bezopasnosti. *Voprosy ekonomyky*, 10, 35-38. [in Russian]
23. Pendiura, M. M. (2006). Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnykh yevropeyskykh heopolitychnykh transformatsii: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 212. [in Ukrainian]
24. Kyrychenko, O.A. (2010). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia funktsionuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1, 54-59. [in Ukrainian]
25. Hubsnyi, B.V. (2001). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymiry, stan i stratehiia zabezpechennia: monohrafiia*. Kyiv: DP «Ukrarkhbudinfor», 122. [in Ukrainian]
26. Tkach, V.O. (2011). Ekonomichna bezpeka v umovakh rynkovykh transformatsii. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, 1, 228-234. [in Ukrainian]
27. Pukhtaievych, H.O. (2005). *Analiz natsionalnoi ekonomiky: navch. posib*. Kyiv: KNEU, 254. [in Ukrainian]
28. Zhyvko, Z.B. (2016). *Ekonomichna bezpeka yak materialna osnova natsionalnoi bezpeky ta yii vplyv na pozhezhnu bezpeku. Economic security: the theory, methodology, practice: Collective monograph*. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 88. [in Ukrainian]
29. Martyn, O.M. (2013). Ekonomichna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky. *Naukovi zapysky. Seriia «Ekonomika»: zb. nauk. pr. Ostroh: «Ostrozka Akademiia», 22, 68-74. [in Ukrainian]*
30. Muntiiian, V.I. (1999). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: monohrafiia*. Kyiv: KVITs, 462s. [in Ukrainian]
31. Podmazko, O.M. (2014). Natsionalna ekonomichna bezpeka: analiz osnovnykh pidkhodiv. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia: zb. nauk. pr., T.1, 2/2, 140-149. [in Ukrainian]*
32. Vlasiuk, O. S. (2008). *Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku*. K.: Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy, 48. [in Ukrainian]
33. Sysolina, N. P. (2014). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: navchalnyi posibnyk*. Kirovohrad: KNTU, 226. [in Ukrainian]
34. Tkachuk, V.I., Prokopchuk, O.A., Yaremova, M.I. (2013). *Ekonomichna bezpeka ta stiikist silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia*. Zhytomyr: «Vydavnytstvo «Volyn», 276. [in Ukrainian]
35. Zaichenko, V.V., Kovalenko, S.V. (2013). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta osnovni skladovi. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalno tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 23, 410-414. [in Ukrainian]
36. Oleinykov, Ye. A. (red.). (1997). *Osnovy ekonomycheskoi bezopasnosti. (Hosudarstvo, rehyon, predpriiatye, lichnost)*. Moskva: ZAO «Byznes-shkola «Yntel-SynteZ», 288. [in Russian]
37. Fomina, M.V. (2005). *Problemy ekonomichno bezpechnoho rozvytku pidpriemstv: teoriia i praktyka: monohrafiia*. Donetsk: DonDUET, 140. [in Ukrainian]
38. Shevelev, A. Ye., Sheveleva Ye. V. (2011). *Ryski v bukhhalterskom uchete: uchebnoe posobie*. Moskva: KNORUS, 304. [in Russian]
39. Yliashenko, S. N. (2003). Sostavliaiushchie ekonomycheskoi bezopasnosti predpriyatia y podkhody k ikh otsenke. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3(21), 12-19. [in Russian]
40. Pokropyvnyi, S.F. (red.). (2001). *Ekonomika pidpriemstva: pidruchnyk*. Kyiv: KNEU, 526. [in Ukrainian]
41. Ariefieva, O. V., Kuzenko, T. B. (2004). *Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv*. K.: Vyd-vo Yevrop. un-tu, 170. [in Ukrainian]
42. Lysenko, Yu. H. (red.). (2002). *Mekhanyzmy upravleniia ekonomycheskoi bezopasnosti*. Donetsk: «DonNU», 178. [in Russian]
43. Tambovtsev, V. (1994). Ob'iekt ekonomycheskoi bezopasnosti Rossyy. *Voprosy ekonomyky*, 12, 35-42. [in Russian]
44. Belokurov, V. V. *Struktura funktsionalnykh sostavliaiushchikh ekonomycheskoi bezopasnosti predpriyatia*. available at: <http://www.safetyfactor.ru> [in Ukrainian]
45. Datskiv, R. M. (2004). Ekonomichna bezpeka u hlobalnomu vymiri. *Aktualni problemy ekonomiky*, 7 (37), 143-153. [in Ukrainian]
46. Sudakova, O. I., Hrechko, D.V., Shkurupii, A.V. (2007). *Stratehiia zabezpechennia nalezhnoi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva*. available at: http://www.rusnauka.com/4_SVMN_2007/Economics/18818.doc.htm. [in Ukrainian]
47. Kovalev, D., Sukhorukova, T. (1998). Ekonomycheskaia bezopasnost. *Ekonomika Ukrainy*, 10, 48-51. [in Russian]
48. Krakos, Yu. B., Seryk N.I. (2006). Podkhod k otsenke urovnia fynansovoi sostavliaiushchei ekonomycheskoi bezopasnosti predpriyatia. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 12, 7-12. [in Russian]
49. Omelianovych, L.O., Dolmatova, H. Ie. (2005). *Ekonomichna bezpeka torhovelnoho pidpriemstva: monohrafiia*. Donetsk: DonDUET, 195. [in Ukrainian]
50. Shkarlet, S.M. (2007). Formuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv zasobamy aktyvizatsii yikh innovatsiinoho rozvytku: avtoref. dys... doktora ekon. nauk. Kyiv, 34. [in Ukrainian]
51. Shvab, L.I. (2007). *Ekonomika pidpriemstva: navch. posibn*. Kyiv: Karavela, 584. [in Ukrainian]
52. Bendikov, M.A. (2010). Ekonomycheskaia bezopasnost promyshlennoho predpriyatia (orhanyzatsyonno-metodycheskyi aspekt). *Konsultant dyrektora*, 2, 7-13. [in Russian]
53. Momot, T.V., Filatova, I.O., Tofaniuk, O.V. (2011). Ekonomichna bezpeka korporatyvnykh pidpriemstv budivelnoi haluzi. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, 2(14), 14-26. [in Ukrainian]

54. Lefterov, L.V. (2012). Ekonomichna bezpeka subiektiv hospodariuvannia: pravovyi pohliad. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 218-229. [in Ukrainian]
55. Kozachenko, H. V., Ponomarov, V. P., Liashenko, O. M. (2003). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia: monohrafiia*. Kyiv: Libra, 280. [in Ukrainian]
56. Liashenko, O. M. (2015). *Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva: monohrafiia*. 2-he vyd. K.: NISD, 348. [in Ukrainian]
57. Baranovskyi, O. I. (1999). *Finansova bezpeka: monohrafiia*. - Kyiv: Feniks, 338. [in Ukrainian]
58. Belousova, I.A. (2010). *Upravlinskyi oblik – informatsiina skladova systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: monohrafiia*. Kyiv: Dorado-Druk, 432. [in Ukrainian]
59. Babenko V.O. (2014). *Management of innovation processes of processing enterprises of agrarian and industrial complex (mathematical modeling and information technologies): monograph*. [Upravlinnya innovatsiynymy protsesamy pererobnykh pidpryyemstv APK (matematychno modelyuvannya ta informatsiyni tekhnolohiyi): monohrafiya], Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, KhNAU, Kharkiv: Machulin, 380 p. [in Ukraine].
60. Kamlyk, M.I. (2005). *Ekonomichna bezpeka pidpriyemnytskoi diialnosti: ekonomiko-pravovyi aspekt: navch. posib*. Kyiv: Atika, 432. [in Ukrainian]
61. Kapustyn, N. (2005). Ekonomycheskaia bezopasnost otrasli i firmy. *Biznes-inform*, 11-12, 45-47. [in Russian]
62. Sorokivska, O.A. (2015). Osoblyvosti formuvannia teoretychnykh zasad ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv maloho biznesu. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 6, 489-494. [in Ukrainian]
63. Kantaieva, O.V. (2013). Obgruntuvannia teoretyko-metodolohichnoho instrumentariiu formuvannia systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, 3 (18), 48-54. [in Ukrainian]

ПРОБЛЕМА ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПРИМЕРЕ БРЕКЗИТА

Шведова Анна Николаевна

старший преподаватель

Национальный аэрокосмический университет имени Н. Е. Жуковского

улица Чкалова, 17, Харьков, Харьковская область, 61000

e-mail: annushka.shvedova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5603-6705>

Шведова Дарья Сергеевна

старший преподаватель

Национальный аэрокосмический университет имени Н. Е. Жуковского

улица Чкалова, 17, Харьков, Харьковская область, 61000

e-mail: econ.khai.edu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7692-2111>

В развитии современного общества происходят перемены, сигнализирующие о том, что существующее положение дел перестает устраивать участников торговых и политических соглашений. Перспектива выхода Соединенного Королевства из ЕС застала рынки и политиков врасплох. Брекзит несет экономические и политические последствия дезинтеграционных процессов не только для Соединенного Королевства и его партнеров в ЕС, но и для будущего европейской интеграции в целом. Предметом нашей статьи является анализ причин дезинтеграционных процессов в Великобритании. Цель статьи – проанализировать экономические и внешнеэкономические факторы влияния на решение референдума о выходе из Европейского Союза. Для выяснения причин решения о выходе из ЕС, в данной статье были собраны экономические и внешнеэкономические факторы, повлиявшие на него. Существует значительная неопределенность в отношении того, как процесс выхода будет осуществляться. Более того, многие исследования приходят к выводу о том, что выход не выгоден с экономической точки зрения и отразится на макроэкономических показателях государства. В исследовании использованы общенаучные методы: анализ макроэкономических показателей Великобритании за период участия в ЕС, анализ последних научных работ на тему Брекзита.

В результате проведенного исследования можем утверждать, что показатели безработицы, снижение ВВП или инфляцию нельзя назвать решающими факторами в принятии решения о выходе из ЕС. Они скорее указывают на маловероятность доведения процесса до конца. В выводах утверждаем, что главными причинами Брекзита можно назвать факторы, обусловленные социальными, историческими и географическими причинами, а также причины, связанные с сильной самоидентификацией голосующих, прежде всего, как граждан национального государства, а не Европейского союза.

Ключевые слова: интеграция, дезинтеграция, Брекзит, макроэкономические показатели, национальное государство.

Актуальность темы. Неделимость «четырех свобод» – перемещения товаров, капитала, услуг и труда в рамках единого рынка является основным принципом Европейского союза. Последние события в Великобритании ставят под угрозу интеграционные процессы, много лет поддерживаемые Европейским союзом. Возникает вопрос, является ли Брекзит сигналом того, что интеграция достигла своих пределов, или он станет отсчетом новой эпохи дезинтеграции и протекционизма. Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо установить причины решения о выходе из ЕС, собрать экономические и внешнеэкономические факторы, повлиявшие на него. В нашей статье мы проанализировали экономические показатели Великобритании за годы участия в ЕС, чтобы найти возможные экономические объяснения тенденций дезинтеграционных процессов. В исследовании собраны последние работы на эту тему и выделены основные причины современных дезинтеграционных процессов в Великобритании.

Степень научной разработки темы. Проблемы международной экономической интеграции давно

являются предметом исследований. Среди экономистов, изучавших интеграционные и дезинтеграционные процессы, можно назвать работы европейских ученых: Б. Балашша, П. Холла, Дж. Фридмана [8; 16; 18; 22] и др., а также украинских ученых: Филипенко А.С., Матюшенко И. Ю., Резников В.В., Беренда С.В. [1; 3; 4; 5; 6] и др. Одним из первых, кто исследовал причины дезинтеграции, был В. Ропке, утверждавший, что в основе этих процессов – желание народов по различным причинам, в том числе и экономическим, быть независимыми [24, с. 40]. Большинство ученых указывают на особую роль политических предпосылок, способствующих распаду, но в тоже время присутствует комплексный анализ экономических причин дезинтеграции на международном уровне.

Цель статьи: проанализировать экономические и внешнеэкономические факторы влияния на решение референдума о выходе из Европейского Союза, чтобы понять, стоит ли Европа на пороге новой эпохи дезинтеграции и протекционизма. Предметом анализа выступает Великобритания и результаты референдума о выходе из ЕС.

Изложение основного материала. В результате референдума 23 июня 2016 года королевство Великобритания официально выразило намерение покинуть Европейский союз (за выход проголосовало 51.2% участников референдума; решение вступает в силу в марте 2019 года). Перспектива выхода Соединенного Королевства из ЕС застала рынки и политиков врасплох, однако идея не нова, поскольку еще в 2012 году в английском языке появилось и вошло в употребление понятие Брекзит (от англ. *Brexit*, слияние понятий Britain и exit) [9]. Многим понятно, что данное решение имеет экономические и политические последствия не только для Соединенного Королевства, но и для его партнеров в ЕС и для будущего европейской интеграции. Начало интеграции европейских стран было положено подписанием Единого европейского акта (ЕЕА) на основе Римского договора 1957 года о ликвидации всех преград на пути свободного передвижения людей, товаров, услуг и капитала. Спустя более 60 лет пример Великобритании становится сигналом существования обратных процессов, причины которых стоит установить.

В экономике интеграция означает объединение экономических субъектов, углубление их взаимодействия на уровне национальных хозяйств и стран. Экономическая интеграция находит проявление в расширении производственно-технологических связей, объединении капиталов, совместном использовании ресурсов, а также в создании благоприятных условий осуществления экономической деятельности, снятии взаимных барьеров [2]. Дезинтеграция, напротив, несет нарушение связей элементов системы, ее распад, деление на части, ослабление. В социологических науках состояние интеграции и дезинтеграции вытекают один из другого, и эти состояния являются неотъемлемой частью процесса общественного развития. Принято считать, что дезинтеграция проявляется в негативных характеристиках, в то время как интеграция отличается особенной выгодой, вытекающей из синергетических эффектов от соединения в единое целое разрозненных частей [2].

Существует значительная неопределенность в отношении того, насколько велики потери Великобритании от Брекзита, согласно исследованиям от 0.1–3.9 % от ВВП [7]. Потери будут меньшими, если Великобритания останется частью Европейского единого рынка после Брекзита. Остальные страны ЕС также могут пострадать от Брекзита экономически, но их предполагаемые потери намного меньше, чем те, с которыми столкнется Соединенное Королевство.

Оценка последствий для Европейского союза и глобализации в целом требует понимания того, почему жители Соединенного Королевства проголосовали за выход. Существует множество исследований о том, что послужило причиной

проведения референдума и кто голосовал за выход из ЕС. Согласно статистике, Брекзит поддержала менее образованная часть населения, люди более старшего возраста, менее экономически успешные жители, а также консервативная часть населения, которая активно выступает против иммиграции и чувствует себя менее социально защищенными [13; 14]. Выход из ЕС нельзя назвать экономическим интересом большинства этих групп избирателей. Однако в настоящее время еще недостаточно доказательств для того, чтобы четко определить, было ли голосование о выходе главным образом обусловлено национальной идентичностью и желанием «забрать контроль» от ЕС или избиратели решили обвинить ЕС в своих экономических и социальных проблемах.

Как небольшое государство с открытой экономикой и сравнительным преимуществом в сфере услуг, Соединенное Королевство в значительной степени зависит от торговли с Европейским союзом. Согласно данным, в 2015 году открытость торговли в Великобритании, измеряемая суммой ее экспорта и импорта по отношению к ВВП, составила 0,57, по сравнению с 0,28 для Соединенных Штатов и 0,86 для Германии. На долю ЕС приходилось 44 % британского экспорта и 53 % импорта [25]. Общий объем торговли Великобританией с ЕС в 3 раза больше, чем с США, вторым по величине торговым партнером. Торговые отношения ЕС имеют для Великобритании большое значение, поскольку экспорт в ЕС составляет 12 % ВВП страны, в то время как импорт из ЕС составляет лишь 3 % ВВП Европейского союза. Услуги составляют 40 % экспорта Великобритании в ЕС [28].

Экономические показатели, представленные статистическим бюро Великобритании, свидетельствуют о том, что результат референдума уже причиняет ущерб экономике государства. После референдума в июне 2016 года курс фунта стерлингов резко снизился и к концу июня 2017 года был на 12 % ниже по отношению к доллару, чем накануне голосования (Рис.1). Это способствовало росту инфляции с 0,5 % в июне 2016 года до 2,6 % в последующие годы и снижению реального роста заработной платы с 1,5 % до -0,5 % за тот же период. Рост объемов производства в Великобритании также замедлился: рост ВВП в годовом исчислении составил 1,0 % в первой половине 2017 года по сравнению с 1,7 % в год, предшествовавший референдуму [15]. При этом стоит отметить, что основные макроэкономические показатели Великобритании за последние 40 лет демонстрируют положительную динамику (Рис. 2), что указывает на положительный эффект от участия в ЕС. После удара от мирового финансового кризиса 2008 года ВВП постепенно возвращалось к предыдущему пику роста. Уровень безработицы стабильно

снижался с 2012 года (Рис. 3), превысив докризисные показатели, поэтому о существенном негативном влиянии иммиграции на безработицу тоже нельзя говорить. Что также сопоставимо с выводами исследования Дж. Водсворта и др. [27]. В

других исследованиях поддерживается мысль о том, экономическая выгода играет меньшую роль в объяснении отношения к иммиграции, чем опасения относительно того, как иммиграция затрагивает нацию в целом [13; 17].

Рис. 1. Курс фунта стерлингов за период 2008-2018 гг.*
*построен авторами по материалам: [20; 26]

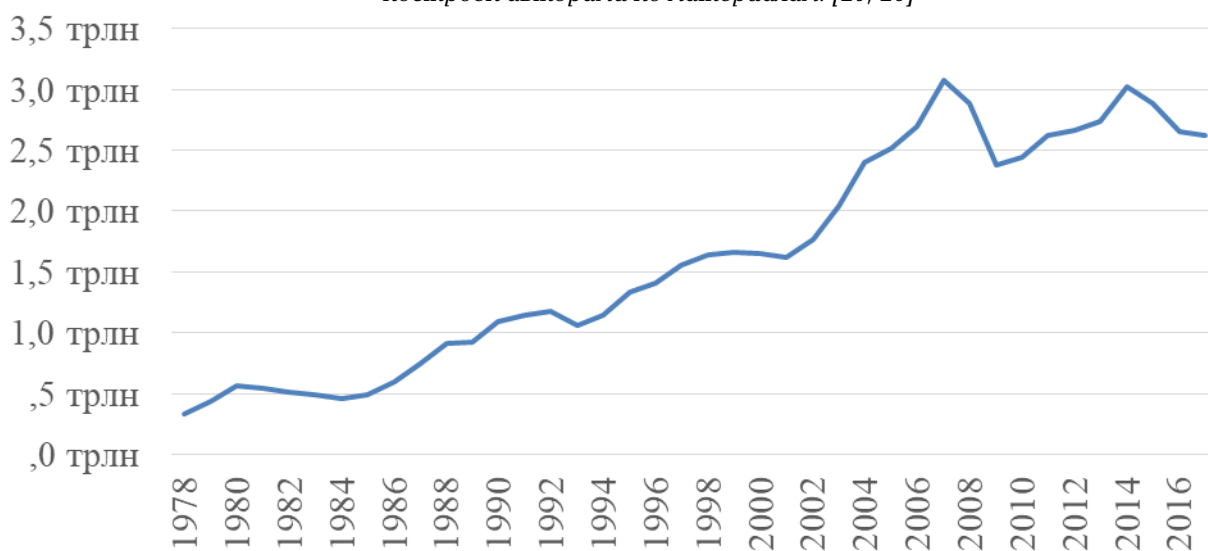

Рис. 2. ВВП Великобритании за период 1978-2017 гг., в долл.*
*построен авторами по материалам: [15; 28].

Существует также множество научных работ о последствиях выхода Великобритании из ЕС, в которых используют различные подходы в моделировании и оценке экономического эффекта от разрыва отношений с ЕС: от исследования исторических данных с момента вступления в ЕС, моделирования Брексита с использованием моделей общего равновесия торговли, до оценки влияния членства в ЕС на торговлю. Например, Н. Крафтс [12] рассматривает исторические данные о том, как присоединение к Европейскому сообществу в 1973

году повлияло на экономику Великобритании. Он утверждает, что в результате членства показатели ВВП на душу населения в Соединенном Королевстве повысились, в частности, благодаря росту производительности, вызванному ростом конкуренции на товарном рынке. Отмена торговых ограничений ослабила доминирование отечественных фирм на внутренних рынках, в результате чего фирмы стали вкладывать больше средств в повышение производительности.

Количественный анализ исторических данных также проводили Н. Кампос, Ф. Коричелли и

Л. Моретти. Согласно их оценкам, через десять лет после вступления в ЕС показатели ВВП Великобритании на душу населения оказались на 8,6 % выше, чем если бы страна не была в составе ЕС [10].

Учитывая данные исторического анализа, можно сделать вывод о том, что Великобритания получает существенную экономическую выгоду от

членства в ЕС. Макроэкономические показатели также не в пользу экономических причин Брексита, а наоборот свидетельствуют о положительных тенденциях от членства в этом международном объединении. Таким образом, проведенные исследования не дают четкого ответа на вопрос о причинах, почему Британия все-таки голосовала за Брекзит.

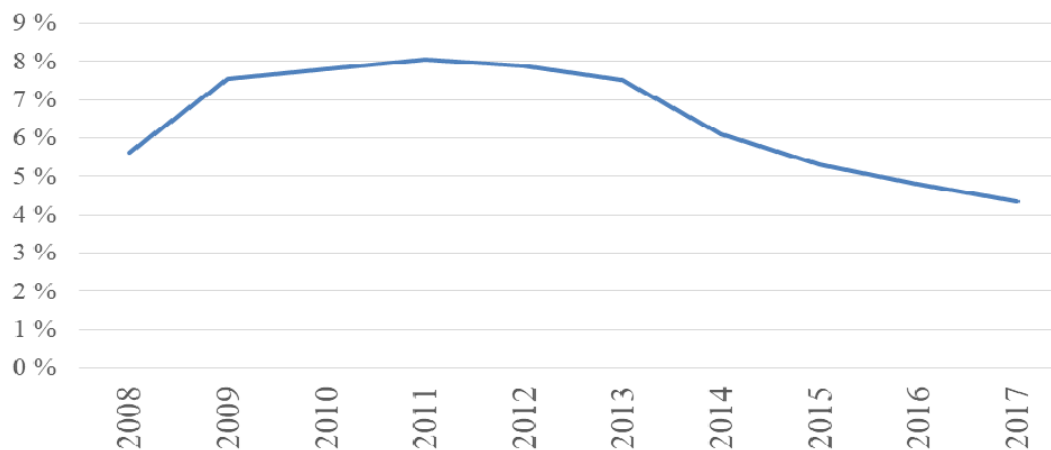

Рис. 3. Уровень безработицы в Великобритании за период 2008–2017 гг.*

* построен авторами по материалам: [26; 28]

Анализ внеэкономических факторов также может пролить свет на некоторые особенности результатов референдума. В своем исследовании С. Хобольд и С. де Райс [19] подробно анализируют три фактора, повлиявших на поддержку европейской интеграции: экономическую оценку затрат и выгод; ценности и идентичность; и информацию, доступную голосующим. Экономическую оценку выгоды как возможное объяснение результатов референдума можно исключить, поскольку желание Великобритании покинуть Европейский Союз не является результатом рациональной оценки экономических затрат и выгод. Тем более, что существует общая договоренность о совокупной пользе от участия в ЕС для экономики Великобритании [7; 10; 12]. Также нет оснований утверждать, что изменения в торговле или иммиграционной ситуации из-за членства в ЕС снизило уровень благосостояния тех групп, которые в итоге голосовали за Брекзит [13].

Исключение экономических причин отказа от членства в ЕС оставляет две правдоподобные гипотезы о том, почему Британия проголосовала за выход: неоспоримая роль национального государства и дезинформация о роли ЕС в развитии государства [25]. Объяснение о дезинформации роли ЕС в развитии государства возникло под влиянием антиевропейских настроений, формируемых британскими газетами и политиками, согласно которым можно обвинить иммиграцию и ЕС во многих бедах. В итоге группы

населения, которые менее образованы, социально консервативны и менее экономически успешны, убеждены, что жизнь в Великобритании ухудшается. В результате населения Великобритании формируется неправильная оценка реального влияния членства в ЕС на экономику.

Второе объяснение — гипотеза приоритетности национального государства говорит о том, что британцы считают себя, прежде всего, гражданами Соединенного Королевства, а не Европейского Союза. Следовательно, в их картине мира Соединенное Королевство должно управляться как суверенное национальное государство. Членство в ЕС подрывает суверенитет Великобритании и препятствует контролю иммиграции, вынуждает подчиняться законам, принятым в ЕС. Согласно такому объяснению, британцы проголосовали за выход из ЕС, поскольку хотят вернуть контроль над своими границами и своей страной. Политики в Соединенном Королевстве в таком случае должны сосредоточиться на решении основных причин недовольства среди этой группы населения и поднять имидж ЕС. Борьба с экономическим и социальным отчуждением является сложной задачей, но очевидной отправной точкой должна стать разработка политики поддержки малообеспеченных семей и расширение доступа к высшему образованию.

Гипотеза национального государства тесно связана с идеей Д. Родрика о том, что глобальная

экономика сталкивается с политической трилеммой выбора между национальным государством, демократической политикой и глубокой международной экономической интеграцией [23, с. 200–206]. Согласно этой гипотезе, все три цели несовместимы и страны могут выбирать не более двух из трех вариантов. В рамках этой структуры гипотеза национального государства рассматривает голос Брексита как демократический ответ на размывание британского суверенитета, вызванного членством в ЕС. Если эта перспектива верна, это означает, что глубокая интеграция, которую поддерживает ЕС, несовместима с национальной демократией. Чтобы Европа оставалась демократической, народы Европы должны развивать коллективную идентичность вместо своей отдельной национальной идентичности. Исходя из вышесказанного, мы можем утверждать, что эти две причины дают некое объяснение, но не могут быть решающими причинами Брексита.

Поскольку серьезных экономических выгод от выхода из ЕС не выявлено, возникает рациональный вопрос: «Будет ли Brexit проведен до конца?». Подобные сомнения имеют предпосылки, поскольку существуют много неопределенностей в отношении деталей соглашения о выходе, переходного периода и окончательного соглашения. Будущее отношений между ЕС и Великобританией оказывает давление на европейскую экономику, и прежде всего, на перспективы роста для самой Великобритании. Страны-члены ЕС, а также отдельные отрасли промышленности в разной степени пострадают от выхода Великобритании. На данный момент не завершены нормативные требования. С одной стороны, это вопросы, связанные с торговлей и доступом к европейскому единому рынку, а с другой — сполитикоив отношении миграции и социального обеспечения,

внутренних дел и политикой безопасности. Наконец, возникает вопрос о том, как выход Великобритании изменит приоритеты остальных стран-членов ЕС, включая дальнейшие институциональные шаги по стабилизации еврозоны.

Выводы. Brexit бросает вызов будущему международной интеграции. Выяснение же причин дезинтеграционных процессов проливает свет на будущее международных отношений. Макроэкономические показатели говорят не в пользу экономических причин Брексита, а скорее о том, что членство в ЕС положительно отражается на экономике Великобритании, поэтому решение о выходе из ЕС не является рациональной оценкой потерь и выгод. Из чего следует, что поддержка Брексита вызвана не конкретными последствиями членства в ЕС, а большим влиянием внеэкономических факторов, такими как обилие настроения населения, связывающего свое недовольство уровнем жизни в современной Великобритании с ЕС. Для островного государства география продолжает оставаться важным фактором, определяющим групповую идентичность, при этом международные институты всегда будут иметь меньшую привлекательность для населения, которое ценит свой суверенитет. Пока еще рано утверждать, окажется ли Великобритания, покидающая Европейский Союз, просто неудачей на пути мировой интеграции, признаком того, что глобализация достигла своих пределов, или началом новой эпохи протекционизма. ЕС удастся сохранять свою целостность, а перспектива гарантированных потерь делает Brexit не выгодным с экономической точки зрения. Таким образом, мы можем утверждать, что сценарий полного разрыва отношений с ЕС может не состояться.

ПРОБЛЕМА ДЕЗИНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРИКЛАДІ БРЕКЗИТА

Шведова Ганна Миколаївна, старший викладач, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського, вул. Чкалова, 17, Харків, Харківська область, 61000, e-mail: annushka.shvedova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5603-6705>

Шведова Дар'я Сергіївна, старший викладач, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського, вул. Чкалова, 17, Харків, Харківська область, 61000, E-mail: econ.khai.edu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7692-2111>

У розвитку сучасного суспільства відбуваються зміни, які сигналізують про те, що існуючий стан речей перестає влаштувати учасників торгових і політичних міжнародних угод. Перспектива виходу Сполученого Королівства з ЄС застала ринки й політиків зненацька. Brexit несе економічні й політичні наслідки дезинтеграційних процесів не тільки для Сполученого Королівства та його партнерів у ЄС, а й для майбутнього європейської інтеграції загалом. Предметом нашої статті є аналіз причин дезинтеграційних процесів в Великій Британії. Мета статті – проаналізувати економічні та позаекономічні чинники впливу на рішення референдуму про вихід з Європейського Союзу. Для з'ясування причин рішення про вихід з ЄС, у статті були зібрані економічні і позаекономічні фактори, що вплинули на нього. У дослідженні використані загальнонаукові методи: аналіз макро економічних показників Великої Британії за роки участі в ЄС, аналіз останніх наукових робіт на тему Брексита. Загалом, існує значна невизначеність щодо того, як процес виходу буде здійснюватися. Більш того, багато досліджень приходять до висновку про те, що вихід не вигідний з економічної точки зору й позначиться на макро економічних показниках держави. У результаті проведеного дослідження можемо стверджувати, що показники безробіття, зниження ВВП або інфляцію не можна назвати вирішальними в ухваленні рішення про вихід із ЄС. Швидше вони вказують на малоймовірність доведення процесу до кінця. У висновку стверджуємо, що головними причинами Брексита можна назвати чинники, обумовлені соціально, історично й географічно, пов'язані з сильною самоідентифікацією голосуючих, перш за все, як громадян національної держави, ніж Європейського союзу. Також можемо стверджувати, що сценарій повного розриву відносин Великої Британії та ЄС може не відбутися.

Ключові слова: інтеграція, дезинтеграція, Brexit, макро економічні показники, національна держава.

THE PROBLEM OF DISINTEGRATION: CASE OF BREXIT

Anna Shvedova, Senior Lecturer, M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «KhAI», 17, Chkalova, Kharkiv, Ukraine, 61000, e-mail: annushka.shvedova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5603-6705>

Daria Shvedova, Senior Lecturer, M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «KhAI», 17, Chkalova, Kharkiv, Ukraine, 61000, e-mail: econ.khai.edu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7692-2111>

There are constant changes in the modern development of the society, signalling that the existing orders are no longer suitable for the participants of trade and political agreements. The prospect of the UK leaving the EU took the markets and politicians by surprise. It is clear that Brexit brings economic and political consequences of disintegration not only for the United Kingdom, but also for the EU partners and for the future of European integration. The subject of our article is to find out the causes for disintegration processes in the UK. The purpose of the article is to analyse the economic and non-economic factors influencing the decision of the referendum on leaving the European Union. In order to look at the reasons for Brexit, this article collects economic and non-economic factors that influenced it. The study uses general scientific methods: analysis of the macroeconomic indicators of the UK over the years of participation in the EU, data from the latest scientific papers on Brexit.

The results suggest that unemployment rate, lower GDP or inflation cannot be decisive when it comes to leaving the EU. In line with this view many contemporary studies show that the exit is not profitable from an economic point of view and will affect the macroeconomic indicators of the state. Moreover, there is considerable normative uncertainty about how the exit process will be carried out. This further indicates that the process is unlikely to be completed. In conclusion we say that the main reasons for Brexit are determined socially, historically and geographically and associate with the strong identification of voters primarily as citizens of the nation-state, rather than the European Union.

Keywords: integration, disintegration, Brexit, macroeconomic indicators, national state.

References

- Berenda, S. V. (2012). *Evolucija ekonomichnoji integraciji v krajinakh Jevropy : monografija*. X. : KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian]
- Rayzberg, B. A., Lozovskiy, L.Sh., Starodubtseva, Ye. B. (1999). *Sovremennyy ekonomicheskij slovar*. M.: INFRA-M. [in Russian]
- Rjeznikov, V. V. (2011). Vzajemodija ekonomichnykh system jak katalizator stanovlennja ekonomichnoji integraciji. *Visnyk Kharkivskogo nacionaljnogo universytetu im. V. N. Karazina*, 970, 155–159. [in Ukrainian]
- Filipenko, A. S., Budkin, V. S., Dudchenko, M. A. ta in. (2004). *Mizhnarodni integracijni procesy suchasnosti : monografija*. K. : Znannja Ukrainy. [in Ukrainian]
- Fedorenko, V. Ja. (1996). Sutnistj i klasyfikacija typiv i prychny dezintegraciji. *Integracijni procesy v krajinakh SND*, 48–51. [in Ukrainian]
- Jakubovskij, S. O. (2012). Procesy ekonomichnoji dezintegraciji ta jikh modeljuvannja. *Visnyk Mizhnarodnogo Slov'janskogo universytetu*, 2, T. XV 2–6. [in Ukrainian]
- Assessing the Economic Implications of Brexit. Executive Summary. (2018). *Oxford Economics*.
- Balassa, B. (1962). *The Theory of Economic Integration*. London: George Alien & Unwin.
- Brexit. (2018). *Oxford Dictionaries.com*. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/brexit>
- Campos, N. F., Coricelli, F., & Moretti, L. (2014). Economic Growth and Political Integration: Estimating the Benefits from Membership in the European Union Using the Synthetic Counterfactuals Method. *IZA Discussion Paper*, 8162. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp8162.pdf>
- Cooper, R. (1974). *Worldwide Versus Regional Integration: Is There an Optimal Size of the Integrated Area?* Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/160148/1/cdp220.pdf>
- Crafts, N. (2016). The Growth Effects of EU Membership for the UK: A Review of the Evidence. *Working Paper 280, University of Warwick*. Retrieved from <http://www.smf.co.uk/wp-content/uploads/2016/04/SMF-CAGE-The-Growth-Effects-of-EU-Membership-for-the-UK-a-Review-of-the-Evidence-.pdf>
- Dustmann, C., Frattini, T., & Preston, I.P. (2013). The Effect of Immigration along the Distribution of Wages. *Review of Economic Studies* 80(1), 145–73.
- Goodwin, M. J., & Oliver H. (2016a). The 2016 Referendum, Brexit and the Left Behind: An Aggregate-level Analysis of the Result. *Political Quarterly*, 87(3), 323–32.
- Gross Domestic Product (GDP) – Office for National Statistics (2018). [statistical database] – Date of entry 20.10.2018 <https://www.ons.gov.uk/>
- Haas, E. B. (1970). *The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorising*. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/S0020818300017495>
- Hainmueller, J., & Hopkins, D. J. (2014). Public Attitudes toward Immigration. *Annual Review of Political Science* 17, 225–49.
- Hall, P. (1966). *The World Cities* London: Weidenfeld and Nicolson.
- Hobolt, S. B., & de Vries, C. E. (2016). Public Support for European Integration. *Annual Review of Political Science* 19, 413–32.
- IMF - International Monetary Fund [statistical database] – Date of entry 20.10.2018 <https://www.imf.org/external/index.html>
- Friedmann, J. (1986). *The World City Hypothesis*. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1986.tb00231.x>
- Pisani-Ferry, J., Röttgen, N., Sapir, A., Tucker, P., & Wolff, B.G. (2016). Europe after Brexit: A Proposal for a

Continental Partnership. *Bruegel External Publication, Brussels*. Retrieved from <http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/08/EU-UK-20160829-final-1.pdf>

23. Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. W.W. Norton & Company.

24. Röpke, W. (1942). *International Economic Disintegration*. London: William Hodge and Company Limited.

25. Sampson, T. (2017) Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31 (№ 4), 163 – 184.

26. United Kingdom – Economic Indicators. (2018). [statistical database] – Date of entry 20.10.2018 <https://tradingeconomics.com/united-kingdom/indicators>

27. Wadsworth, J., Dhingra, S., Ottaviano G., & Van Reenen, J. (2016). Brexit and the Impact of Immigration on the UK. *CEP Brexit Analysis no. 5*. Retrieved from <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/brexit05.pdf>

28. World Bank. 2017. World Development Indicators. (2018). [statistical database] – Date of entry 20.10.2018 <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ
ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА**

РОЗВИТОК БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Архієреєв Сергій Ігоревич

докт. екон. наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: arkhiereiev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5409-9737>

Баранова Валерія Вадимівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: v.v.baranova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8163-881X>

Варава Катерина Михайлівна

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, Харків, Україна 61022

Email: varavakata03@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0414-6990>

Статтю присвячено дослідженню розвитку бальнеологічного туризму в Україні. Висвітлено теоретико-методичні основи територіальної організації бальнео курортів та функціонування закладів бальнеологічного туризму. Дана оцінка діяльності санаторно-курортних закладів бальнеологічної спеціалізації. Проаналізовано сучасний стан розвитку бальнеологічного туризму в Україні.

Предметом дослідження статті є розвиток бальнеологічного туризму країни, його стан та місце в системі санаторно-оздоровчого комплексу України. Мета – аналіз розвитку бальнеологічного туризму, оцінка інфраструктури та діяльності бальнеологічних закладів. Завдання: характеристика ресурсної бази та територіальної організації бальнеологічного туризму в Україні; оцінка інфраструктури бальнео туризму в Україні; аналіз діяльності закладів бальнеологічного туризму. Використовуються загальнонаукові методи: синтезу та аналізу – для визначення особливостей розвитку бальнео туризму України, табличний метод – для зведення та групування аналітичних даних, метод графічного представлення інформації – для узагальнення та популяризації статистичних даних. У роботі також використано статистичний та метод математичного моделювання, методи узагальнення та прогнозування.

Результати дослідження засвідчують скорочення туристичного потоку з лікувально-оздоровчою метою в Україні, зменшення закладів бальнеологічного туризму, зниження якості надаваних послуг у цих закладах, погіршення стану матеріально-технічної бази закладів бальнеологічного туризму. Висновок: недостатня розвиненість ринку бальнеологічного туризму в Україні, неефективне використання ресурсного потенціалу, слабкий рівень матеріально-технічної бази, недостатній рівень кваліфікації персоналу.

Ключові слова: бальнеологічний туризм, лікувально-оздоровчий туризм, санаторій, курорт, курортна інфраструктура, мінеральні води.

Постановка проблеми. В Україні наявні різноманітні курортні ресурси, важливе місце серед яких займають бальнеологічні. На сучасному етапі роль бальнеолікування зростає у зв'язку з необхідністю оздоровлення значної частки населення країни. Значні поклади мінеральних вод (близько 500 родовищ) підвищують бальнеолікувальний потенціал України. Ресурси мінеральних вод є необхідною умовою створення курортів бальнеологічного профілю. За останні десятиліття населення країни скоротилось, а бальнеоресурси можуть відігравати суттєву роль у підвищенні якості життя населення. Україна має величезний ресурсний потенціал для розвитку бальнеологічних курортів.

Бальнеологічний туризм, як напрямок лікувально-оздоровчого туризму країни є пріоритетним напрямом розвитку іноземного та внутрішнього туризму, якому сприяють наявні природні ресурси – мінеральні води, що за складом не поступаються європейським

родовищам. Україна має високий потенціал розвитку бальнеологічного туризму та має всі шанси створити передумови його трансформації в дієвий чинник соціально-економічного розвитку країни. Проте суттєве скорочення матеріально-технічної бази бальнеологічного туризму та зниження якості надання послуг обумовлюють актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Різні аспекти дослідження бальнеологічного туризму в Україні відображаються у працях таких вітчизняних вчених О. Любіцевої, В. Павлова, Н. Фоменко, О. Бейдика, Г. Казачковської, Н. Коніщевої, Г. Мазаракі, Л. Черника, І. Волкової, Г. Довгаля, Н. Данько, В. І. Сідорова та інших.

Метою публікації є аналіз розвитку бальнеологічного туризму, оцінка інфраструктури та діяльності бальнеологічних закладів.

Виклад основного матеріалу. На території України виявлено близько 500 джерел різних мінеральних вод, у межах Українських Карпат

(Нафтуся, Свалява, Поляна Квасова та ін.), Українського щита (Хмельних, Миронівка та ін.), Дніпровсько-Донецької западини (Миргород). В Україні поширені такі води: хлоридно-натрієві,

вуглекислі, кремністі, радонові, сірководневі, залістисті, зі вмістом органічних сполук, миш'яковмісні, йодо-бромні (Аксентійчук, 2009. с. 34-35).

Таблиця 1

Перелік ділянок мінеральних підземних вод з найбільшими лікувальними властивостями

Тип мінеральної води	Кількість ділянок	Адміністративна одиниця
Хлоридно-натрієва	22	АР Крим, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька області
З підвищеним вмістом органічних сполук	19	Вінницька, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Харківська
Залістисті	5	Донецька, Закарпатська
Йодо-бромні	5	Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Херсонська
Радонові	29	Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська
Сульфідні	12	АР Крим, Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька
Вуглекислі	26	Закарпатська
Миш'яковмісні	2	Закарпатська
Кремністі	10	Вінницька, Дніпропетровська, Закарпатська, Харківська

Розроблено авторами за матеріалами: [1, 10, 11]

Аналізуючи таблицю 1, можна зробити наступні висновки: хлоридно-натрієві води видобувають в 12 регіонах України, радонові – в 9, проте ділянок з видобутком цих вод найбільше - 29, хоча не всі використовуються санаторно-курортними закладами, такі є лише в Вінницькій та Дніпропетровській областях, натомість хлоридно-натрієві води майже повністю використовують з лікувальними цілями. Найменше ділянок з видобутком миш'яковмісних вод.

На сьогоднішній день бальнеологічні курорти знаходяться в таких областях: Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Вінницька, Хмельницька, Дніпропетровська, Полтавська, Харківська та Одеська. Виділимо 3 курортні регіони: Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська), Подільський (Хмельницька, Вінницька), Центрально-Східний (Дніпропетровська, Полтавська, Харківська) та Одеська область [Бабов, 2010, с. 15-18].

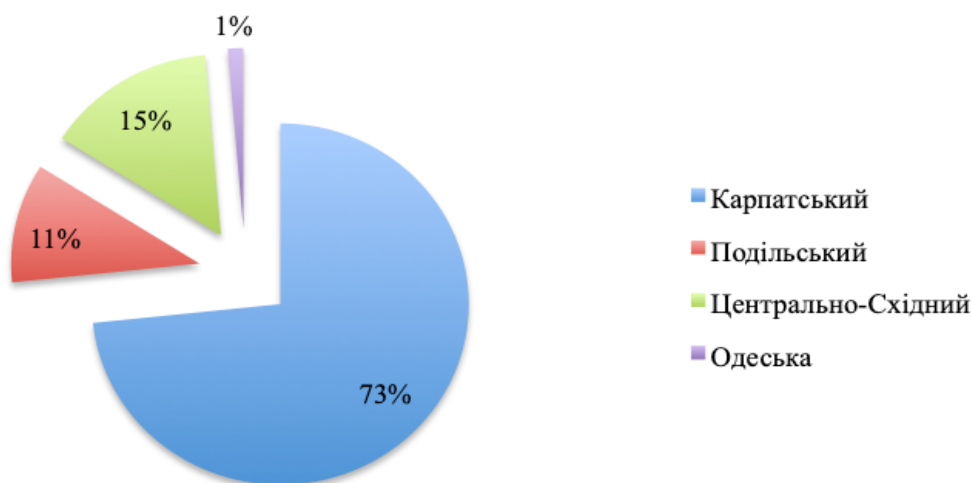

Рис. 1. Частка курортних регіонів в бальнео комплексі України
Розроблено авторами за матеріалами: [1, 3]

Розміри бальнеологічних курортних регіонів неоднакові (рис. 1.), найбільшим є Карпатський

регіон – 73%, на другому місці Центрально-Східний (15%), на третьому – Подільський (11%).

В Україні існує 21 бальнеологічний курорт в 9 адміністративних одиницях, що складає 36% від усіх курортів (58) [Бабов, 2010]. Слід зазначити, що більшість курортів розташовано в Карпатському регіоні. Так, у Закарпатській області функціонує 8 бальнеологічних курортів, Львівській – 6 і 1 в Івано-Франківській області, всього – 15 курортів, що складає 73 % від України. Закарпатська область лідирує за кількістю бальнео курортів: тут знаходиться 53% курортів Карпатського регіону (40% від України), на другому місці Лівівський регіон – 40%, в семи інших областях знаходиться

по 1 курорту. В Подільському регіоні знаходиться 2, Центральньо-Східному – 3 курорти.

Щодо класифікації курортів по профільній ознаці, представлений в таблиці 2, зазначимо, що бальнеологічні заклади України спеціалізуються на таких захворюваннях: шлунково-кишковий тракт, опорно-руховий апарат, захворювання сечо-видільної системи, нервової системи, гінекології, обміну речовин, дерматологічні хвороби та захворювання серцево-судинної системи [Влащенко Н. М., 2012, с. 50].

Таблиця 2

Медицина спеціалізація курортів

Спеціалізація	Кількість курортів
Шлунково-кишковий тракт	14
Опорно-руховий апарат	10
Урологічні захворювання	5
Гінекологічні хвороби	1
Нервова система	4
Ендокринна система	1
Дерматологія	5
Серцево-судинна система	3

Розроблено авторами за матеріалами: [2]

Більшість бальнео курортів країни спеціалізуються на лікуванні шлунково-кишкового тракту (24), на другому місці – опорно-руховий апарат (10), на третьому – захворювання урологічного характеру та хвороби шкіри (5).

Чотири санаторії за профіль мають хвороби нервової системи, 3 – серцево-судинної, по 1 – гінекологічні захворювання та порушення обміну речовин (рис. 2.).

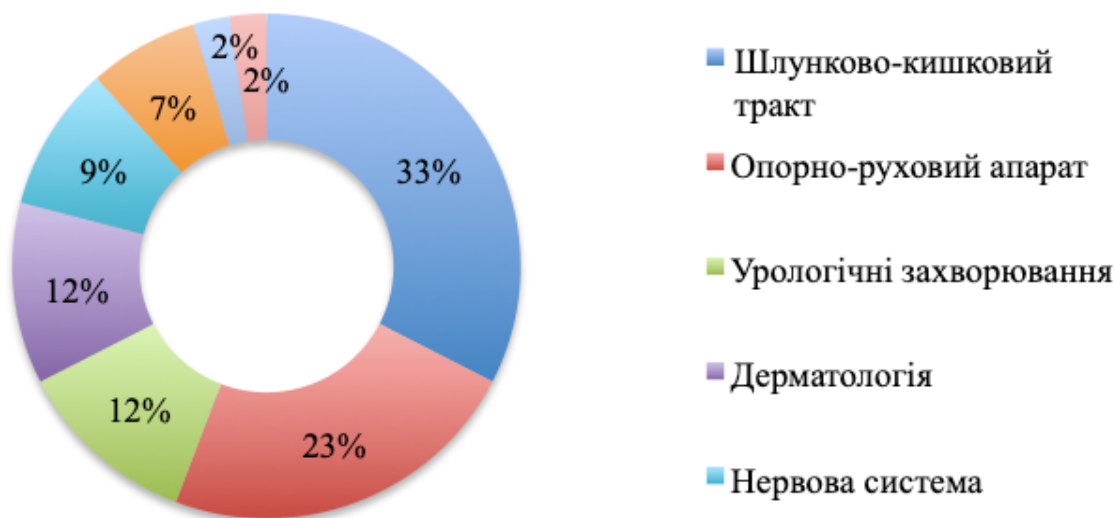

Рис. 2. Спеціалізація бальнеологічних курортів
Розроблено авторами за матеріалами: [2, 3]

За нашими підрахунками бальнеологічних здравниць в Україні нараховується 73, що складає 39% від загальної кількості санаторно-курортних закладів на бальнеологічних курортах також бальнео послуги надають 6 пансіонатів з лікуванням та 6 санаторіїв-профілакторіїв [Осауленко О. Г., 2018, Рихальська І., 2018, Яцкулич Н. П., 2018]. В таблиці 3 показано розподіл

курортів та кількості санаторіїв в них за областями. Найбільша концентрація санаторіїв бальнеологічного типу зосереджена у Львівській області, другою за кількістю є Закарпатська, далі Вінницька та Полтавська області. Лише один заклад бальнеологічного типу представлений у Івано-Франківській, Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях.

Таблиця 3

Розподіл бальнеологічних санаторних закладів по курортах за областями

Область	Курорт	Кількість бальнеологічних санаторіїв
Закарпатська	Поляна	5
	Шаян	4
	Голубине	2
	Кваси	1
	Сойми	1
	Синяк	1
	Виноградів	1
	Боржава	1
Загалом		16
Львівська	Трускавець	23
	Моршин	11
	Східниця	12
	Шкло	1
	Любін Великий	1
	Немирів	1
Загалом		49
Івано-Франківська	Черче	1
Хмельницька	Сатанів	4
Вінницька	Хмільник	11
Дніпропетровська	Орлівщина	1
Полтавська	Миргород	9
Харківська	БерМінВоди	1
Одеська	Великий Фонтан	1
Загалом по Україні		73

Складено авторами за матеріалами: [4, 5]

Ліжковий фонд бальнеологічних санаторіїв нараховує 24 180 койко-місць (таблиця 4) серед 58 652 всього санаторного ліжкового фонду, що складає 44,7%. По областях фонд розподіляється нерівномірно. Максимально забезпечені Львівська область – майже 12000, Закарпатська – майже 5000; третю позицію займає Полтавська область

(2500), замикають п'ятірку лідерів Вінницька (2000) та Хмельницька (900) області. Найменша кількість ліжко-місць (менше 500) в Харківській, Одеській, Дніпропетровській та Івано-Франківській областях, так, як в цих областях знаходиться по одному лікувальному закладі.

Таблиця 4

Розподіл ліжкового фонду бальнеологічних санаторіїв

Область	Кількість ліжко-місць	
Львівська	11813	
Закарпатська	4923	
Полтавська	2482	
Вінницька	1980	
Хмельницька	874	
Харківська	470	
Одеська	470	
Дніпропетровська	383	
Івано-Франківська	181	
Загалом по Україні	58652	44,7%

Складено авторами за матеріалами: [3, 4]

Беззаперечним лідером по місткості є Львівська область – 52% ліжкового фонду бальнеологічних санаторіїв, на другому – Закарпатська – 18%, третя позиція у Полтавській області – 9%, іншим областям належить 21% ліжко-місць (рис. 3.).

Лідером за місткістю є Карпатський регіон, де зосереджено $\frac{3}{4}$ (74 %) ліжко-місць, також непогано забезпечені Подільський та Центрально-Східний регіони – по 13%.

Для більш якісного аналізу санаторно-курортної діяльності бальнеологічного туризму необхідно

розглядати не тільки кількісні, але і якісні показники стану пансіонату санаторіїв, наявність в них інфраструктури та відповідного рівня сервісу.

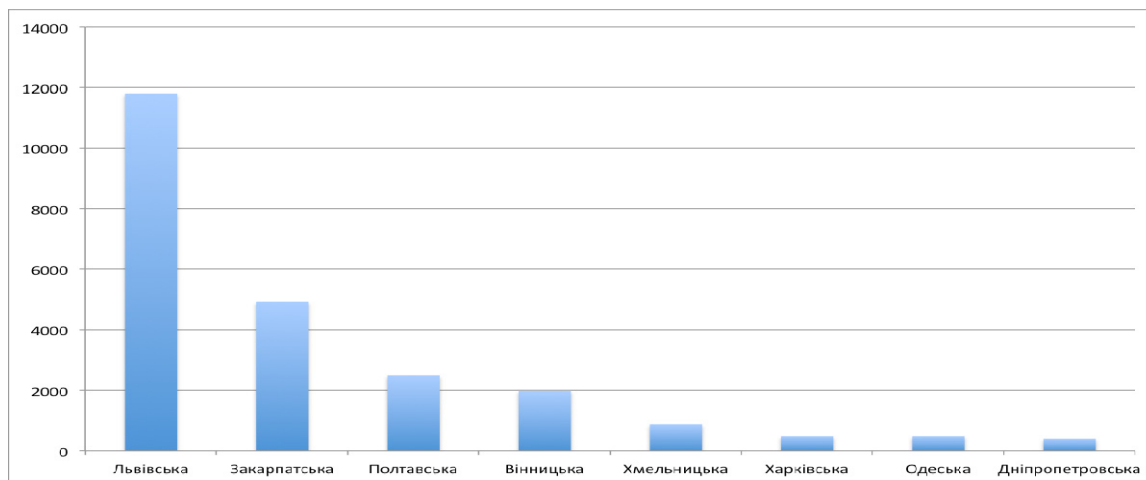

Рис. 3. Забезпеченість ліжко-місцями за регіонами, ог
Розроблено авторами за матеріалами [7, 8, 9]

Рівень інфраструктури та комплекс послуг бальнеологічних курортів різний за регіонами серед представлених 73 лікувальних закладів облаштовані басейном 36, сауною – 38, тренажерним залом – 43, автостоянкою – 70, закладами харчування (ресторани, кафе, бари) – 38, закладами торгівлі (магазини, ринки) – 13, пунктами прокату – 16, пральнями – 8, дитячим сервісом (майданчики, кімнати) – 33 [Рихальська І., 2018]. Майже всі заклади мають бювети, власну

лікувальну базу, штат лікарів та медичного персоналу, а також додаткові ігрові-спортивні послуги: більярд, настільний теніс, фітнес центри, футбольні та баскетбольні майданчики, а також заклади культури: бібліотеки, кіно-концертні зали, танцювальні зали. Висококаторійні лікувальні заклади Львівської та Закарпатської області мають власні конференц-сервіси, СПА-послуги (масаж, косметологічні кабінети, басейни тощо). Підвідомчі санаторії мають ЛФК центри.

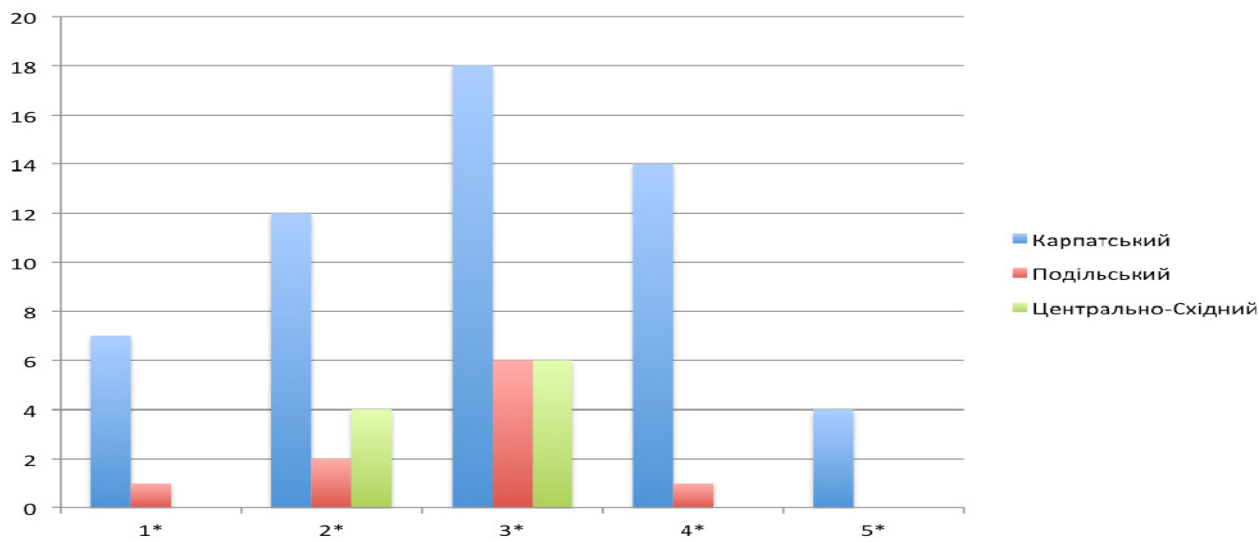

Рис. 4. Розподіл категорій санаторіїв за регіонами
Розроблено авторами за матеріалами: [4, 6]

бальнеологічні санаторії України, у своїй більшості мають хорошу інфраструктуру, рівень сервісу, послуг та умов проживання, проте найвищу категорію отримало лише 4 заклади. Карпатський регіон має 18 закладів категорії 3*, 14 – 4*, 12 – 3*, 7 – 1*, 4 – 5*; в Подільському

категорію 1* має 1 заклад, 2* - 2 санаторії та 3* шість санаторіїв, один заклад має четверту категорію. В Центральньо-Східному регіоні чотири заклади мають 2* та шість – 3*

Найкраще забезпечений усіма категоріями бальнеологічних санаторних закладів Карпатський

регіон, Подільський регіон має всі категорії окрім 5* , в Центрально-Східному регіоні лише заклади 2* та 3* (рис. 4.).

Оцінюючи інфраструктуру кожного курорту (рис. 5.) зазначимо, що найбільш забезпеченим усіма категоріями закладів розміщення є Трускавець, на другому місці – Східниця та Моршин та на третьому – Хмільник.

Цінова політика бальнеологічних підприємств залежить від рівня їхньої інфраструктури та послуг. Як правило, у вітчизняних санаторіях номери бувають – одно, – дво чи трьохмісні. В закладах СПА-типу номери категоруються за стандартом готельних підприємств.

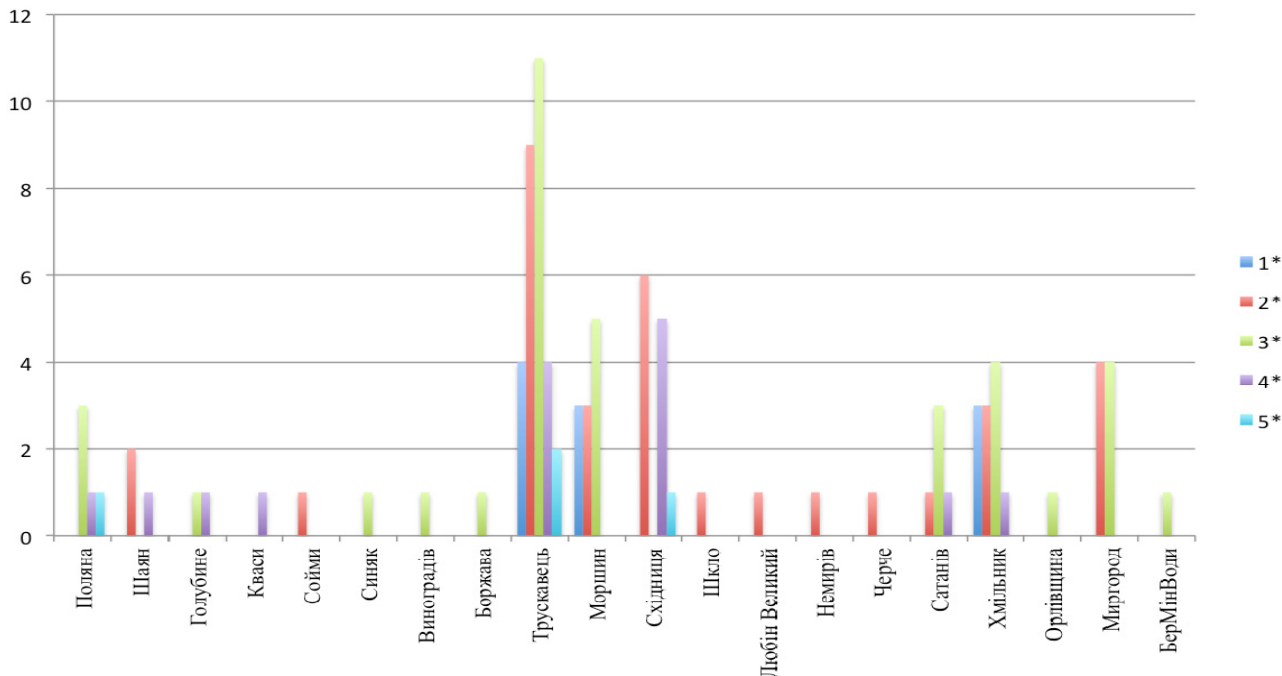

Рис. 5. Кількість санаторіїв різної категорії по курортах
Розроблено авторами за матеріалами [6, 4]

Таблиця 5

Ціна стандартного номеру закладів різних категорій за регіонами (грн.)

Категорія \ Регіон	1*	2*	3*	4*	5*
Карпатський реіон	Від 300	Від 500	Від 800	Від 1000	Від 2000
Центрально-Східний	-	Від 400	Від 600	-	-
Подільський	-	Від 400	Від 600	-	-
Одеська	-	Від 450	-	-	-

Складено авторами за матеріалами: [4, 6]

Із даних таблиці 5 зробимо наступні висновки: найдешевше обійдеться стандартний номер підприємства категорії 1* в Карпатському регіоні; номер в засобі розміщення 2* в Цетрально-Східному та Подільському регіонах починається від 400 грн., в Одеські області такий номер дорожче на 50 грн; найдорожче розміщення такого типу в Карпатському регіоні – від 500 грн [Яцкулич Н. П., 2018].

Ціна за номер в категоріях підприємств 3* починається від 600 грн в Подільському та Центрально-Східному регіонах, в Карпатському – від 800; категорії 4* та 5*, що існують лише в Карпатському регіоні починаються від 1000 грн. та 2000 грн. відповідно (рис. 6.).

Загальний дохід підприємств бальнеологічного профілю в 2017 році склав 1813249,5 або 57% від загального доходу санаторно-курортних підприємств.

Розглядаючи доходи бальнеологічних здравниць слід визначити фактичні витрати рекреантів на один ліжко-день перебування у санаторіях (таблиця 6).

Враховуючи те, що середня кількість проведених ліжко-днів в санаторіях становить 12 днів, розрахуємо приблизний дохід бальнео санаторіїв за областями по формулі: $D = \text{Туристичний потік} \times \text{Ліжко} \times \text{Дні}_{\text{сер.}}$. Приблизний дохід представлено в таблиці 7.

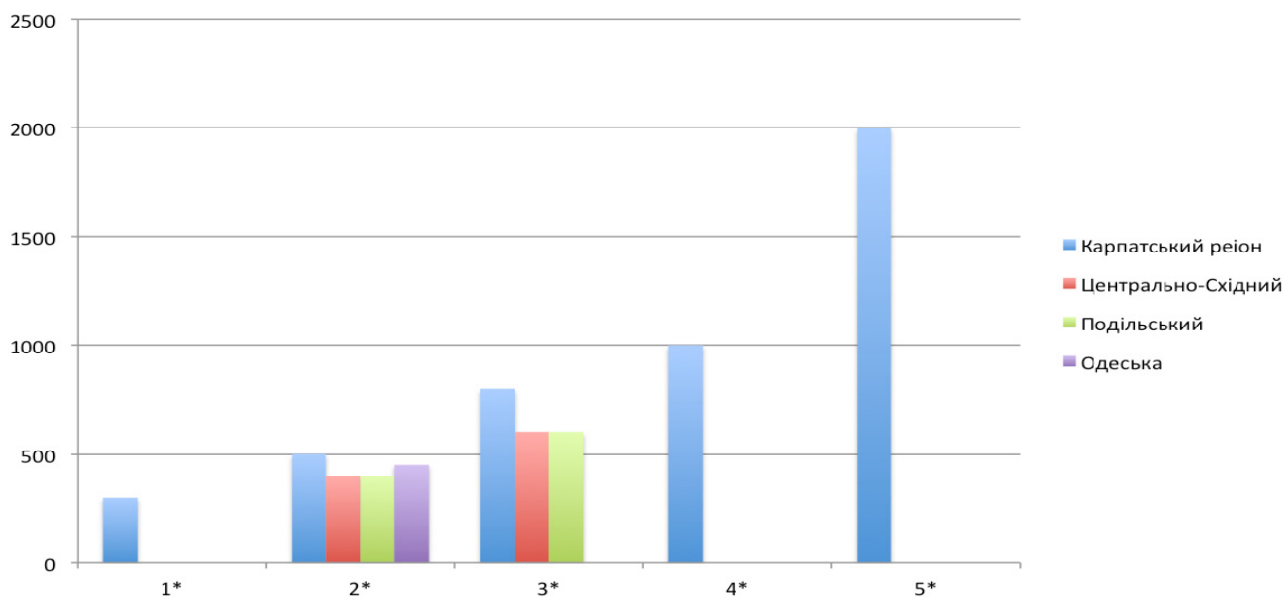

Рис. 6. Середня ціна стандартного номеру в закладах різної категорії за регіонами
Розроблено авторами за матеріалами: [4,5]

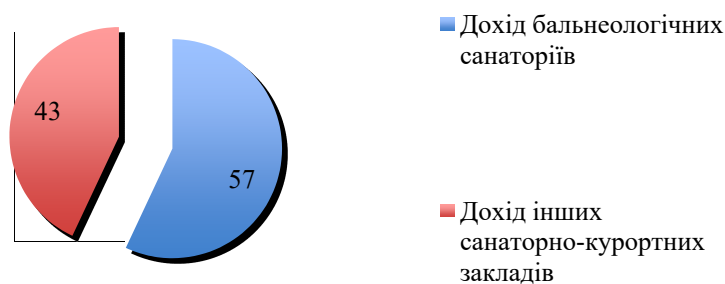

Рис. 7. Частка доходів бальнеологічних санаторіїв в санаторно-курортному комплексі України за 2017 рік (%)
Розроблено авторами за матеріалами [5, 6]

Таблиця 6

Фактичні витрати на один ліжко-день за регіонами

Область	Витрати на один ліжко-день, грн.
Львівська	311,4
Закарпатська	421,9
Івано-Франківська	171,5
Хмельницька	275,5
Вінницька	356,4
Дніпропетровська	281,2
Полтавська	346,1
Харківська	263,5
Одеська	282,2

Складено авторами за матеріалами: [4, 5, 6]

Аналізуючи таблицю 7 відмітимо, що регіони з переважним бальнеологічним лікувальним туристичним продуктом (Закарпатська, Львівська, Полтавська області) мають від 70% до 99% доходу від всього курортного доходу саме від цих засобів розміщення; незначна частка доходу від бальнеологічного туризму в системі санаторно-курортної справи належить іншим областям

(14 - 16%), в Одеській області частка не перевищує 6% – це найменший показник серед інших регіонів.

Тож, найбільший дохід від бальнеологічного туризму отримує Львівська область – більше 1/3 (36%) усіх надходжень, далі – Закарпатська область – майже ¼ (23%) частина доходу, на третьому місці Вінницька (19%) та Полтавська

(16%) області. Найменший прибуток в Одеській, Дніпропетровській, Харківській та Івано-Франківській областях – 1%. Витрати санаторно-курортних закладів в 2017 році склали 2887576,0 тис.грн. Сума витрат бальнеологічних санаторіїв сягнула 1023239 тис. грн. (57% від загальних витрат санаторно-курортної справи) [Осауленко О. Г.,

2018, Рихальська І., 2018, Яцкулич Н. П., 2018]. В таблиці 8 показані витрати бальнеологічних санаторних закладів за регіонами. Найбільші витрати зробили бальнеологічні санаторії Львівської області – 76% всіх витрат санаторно-курортної справи регіону, Закарпатська (99%) та Вінницька (95%) області (рис. 7.).

Таблиця 7

Приблизний дохід бальнеологічних санаторіїв за областями

Область	Приблизний дохід (тис.грн.)	Загальний дохід від санаторно-курортної справи (тис. грн.)	Частка доходів бальнеологічних санаторіїв від загального доходу курортної справи (%)
Львівська	383986,1	499520,1	77
Закарпатська	248011,3	250279,5	99
Івано-Франківська	1567,8	9986,1	16
Хмельницька	2889,4	20088,4	14
Вінницька	200757,3	211070,6	95
Дніпропетровська	8547,4	56 041,1	15
Полтавська	177985,4	186742,1	95
Харківська	9849,6	69349,2	14
Одеська	7179,2	126688,6	6
Україна	1040773,5	1813249,5	57

Складено авторами за матеріалами: [6, 7, 8]

Таблиця 8

Розподіл витрат бальнеологічних санаторіїв за регіонами за 2017 рік

Область	Витрати (тис. грн.)	Витрати бальнеологічних закладів (тис. грн.)	Частка витрат бальнеологічних санаторіїв від загальних
Вінницька	194241,8	184750,8	95,11%
Дніпропетровська	55232,5	8424,1	15,25%
Закарпатська	287892,1	285283	99,09%
Івано-Франківська	9397,5	1475,4	15,70%
Львівська	462910,6	355844,1	76,71%
Одеська	125007	7084	5,67%
Полтавська	176154,4	167894	95,31%
Харківська	68127,1	9676	14,20%
Хмельницька	19524,1	2808	14,38%
Україна	1769008,9	1023239	57,8%

Складено авторами за матеріалами: [6, 7, 8]

Отже, лідером за витратами бальнеологічних закладів за регіонами в загальній структурі витрат бальнео комплексу є Львівська область – 35% витрат, далі Закарпатська – 28%, замикають лідерів Вінницька (18%) та Полтавська (16%) області (рис. 8.).

Середньооблікова кількість працівників сфери бальнеологічного туризму нараховує 13191 чоловіки серед 21172, що становить 62% усіх працівників санаторно-курортної сфери України [Яцкулич Н. П., 2018].

Із даних таблиці 9 зробимо висновки: найбільша кількість працівників зосереджена у

Львівській області – майже 5 тис; більше 2 тисяч працівників числяться у Закарпатській, Вінницькій та Полтавській областях; найменший показник мають Хмельницька, Харківська та Одеська області – менше 400 працівників.

Таким чином, рівень інфраструктури санаторно-курортних закладів бальнеологічної спеціалізації різниться за курортами: найвищий рівень мають заклади Львівської та Закарпатської областей; бідну інфраструктуру та комплекс послуг мають санаторії Івано-Франківської та Одеської областей.

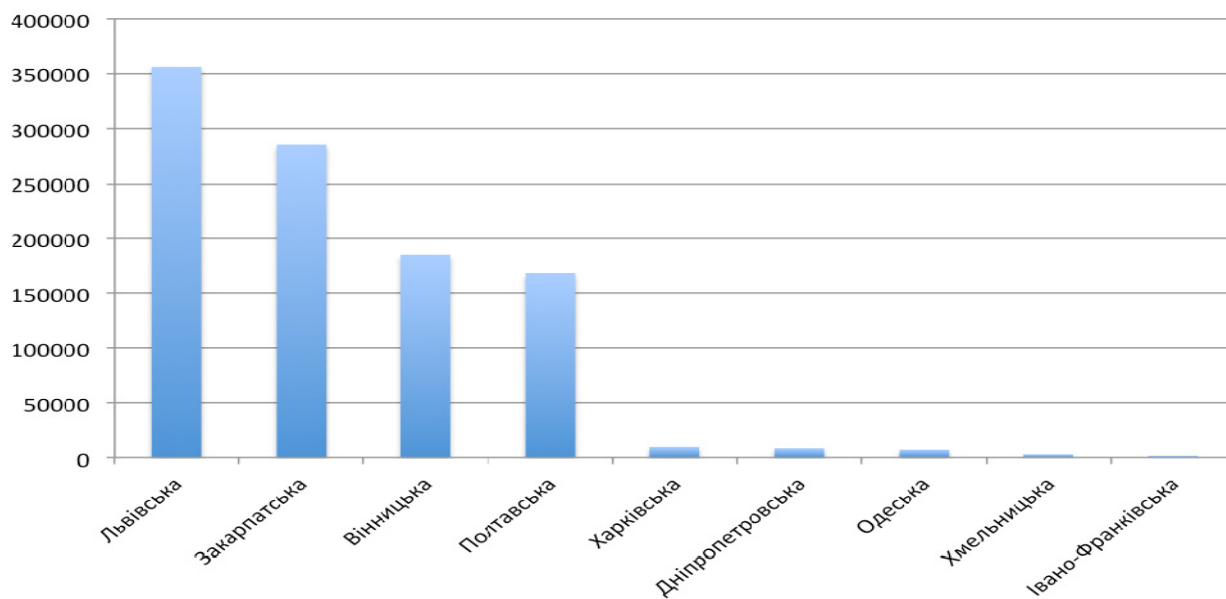

Рис. 7. Витрати бальнеологічних санаторіїв за регіонами за 2017 рік
Розроблено авторами за матеріалами: [4, 5, 6]

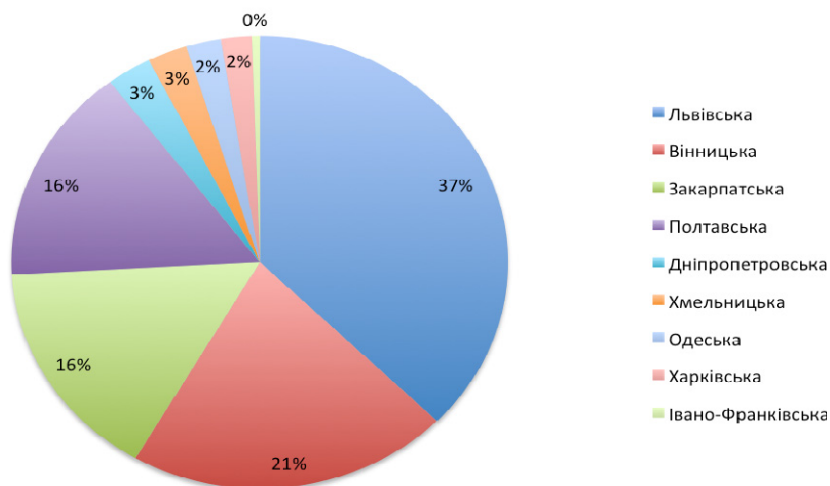

Рис. 8. Розподіл кількості працівників бальнео закладів за областями
Розроблено авторами за матеріалами: [5,6]

Таблиця 9

Кількість працівників бальнеологічних санаторно-курортних закладів за 2017 рік

Область	Середньооблікова кількість працівників	Лікарі	Середній медичний персонал	Позаштатні працівники
Львівська	4930	354	1019	179
Закарпатська	2082	114	471	135
Вінницька	2767	341	683	50
Дніпропетровська	387	26	112	50
Івано-Франківська	70	22	45	14
Одеська	300	50	127	79
Полтавська	2052	144	396	33
Харківська	263	22	59	7
Хмельницька	340	23	95	16

Складено авторами за матеріалами: [4, 5, 6]

Висновки. Отже, бальнеологічному туризму в Україні належить більше 60 % всієї кількості оздоровлених та персоналу, більше 50 % - загального доходу та витрат санаторно-курортної діяльності, при цьому частка курортів бальнеологічного профілю не перевищує 36% всіх закладів лікувального типу, ліжковий фонд в них не перевищує 45% від загального

Підводячи оцінку областей за рядом показників, можна стверджувати, що перше місце займає Львівська область, саме вона лідирує за всіма показниками розвитку бальнеологічних підприємств; друга позиція у Закарпатській області, на третьому місці – Вінницька область, котра поступилась Закарпатській ліжковим

фондом, четверту позицію обіймає Полтавська і значно відстає від неї Хмельницька область, що на 5 місці, шостий щабель займає Харківська область та сьому позицію розділили Дніпропетровська, Івано-Франківська та Одеська області.

Не зважаючи на те, що бальнеологічні заклади лідирують за всіма показниками діяльності, існують величезні проблеми інфраструктурного характеру цих підприємств. Перехід від єдиної системи управління санаторно-курортними закладами до ринкових методів господарювання спровокував з одного боку періорієнтацію і розвиток курортів, а з іншого – стагнацію у розвитку державних бальнеологічних закладів.

DEVELOPMENT OF BALNEOLOGICAL TOURISM IN UKRAINE

Sergii Arkhiereiev, Doctor of Economic Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: arkhiereiev@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5409-9737>

Valeria Baranova, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine 61022, e-mail: v.v.baranova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8163-881X>

Kateryna Varava, Magistrate, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine 61022, e-mail: varavakata03@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0414-6990>

The article deals with reaserch of the development of balneological tourism in Ukraine. The theoretical and methodological bases of the territorial organization of balneo resorts and functioning of the institutions of balneological tourism are highlighted. The estimation of activity of sanatorium and spa establishments of balneological specialization is given. The present state of the development of balneological tourism in Ukraine is analyzed.

The subject of the study is the development of the country's balneological tourism, its condition and place in the system of the sanatorium and health complex of Ukraine. The purpose is to analyze the development of balneological tourism, assess the infrastructure and activities of balneological institutions. Task: description of resource base and territorial organization of balneological tourism in Ukraine; assessment of the infrastructure of balneo tourism in Ukraine; the analysis of the activity of the institution of balneological tourism. Common scientific methods are used: synthesis and analysis - to determine the peculiarities of the development of balneo tourism in Ukraine, the tabular method - for the compilation and grouping of analytical data, the method of graphical representation of information - for generalization and popularization of statistical data, mathematical modeling.

The results of the study confirm the reduction of the tourist inflow with the health-improving purpose in Ukraine, the reduction of balneological tourism establishments, and the reduction of the quality of services provided in these institutions. Conclusion: insufficient development of the market of balneological tourism in Ukraine, ineffective use of resource potential, weak level of material and technical base.

Key words: balneological tourism, health-improvement tourism, sanatorium, resort, resort infrastructure, mineral water.

РАЗВИТИЕ БАЛЬНЕОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Архиереев Сергей Игоревич, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: arkhiereiev@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5409-9737>

Баранова Валерия Вадимовна, канд. экон. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, Харьков, Украина 61022, e-mail: v.v.baranova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8163-881X>

Варава Екатерина Михайловна, магистрант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, Харьков, Украина 61022, e-mail: varavakata03@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0414-6990>

Статья посвящена исследованию развития бальнеологического туризма в Украине. Освещены теоретико-методические основы территориальной организации бальнео курортов и функционирования учреждений бальнеологического туризма. Дана оценка деятельности санаторно-курортных учреждений бальнеологической специализации. Проанализировано современное состояние развития бальнеологического туризма в Украине.

Предметом исследования статьи является развитие бальнеологического туризма страны, его состояние и место в системе санаторно-оздоровительного комплекса Украины. Цель – анализ развития бальнеологического туризма, оценка инфраструктуры и деятельности бальнеологических учреждений. Задачи: характеристика ресурсной базы и территориальной организации бальнеологического туризма в Украине; оценка инфраструктуры бальнео туризма в Украине; анализ деятельности учреждений бальнеологического туризма. Используются общенаучные методы: синтеза и анализа - для определения особенностей развития бальнео туризма Украины, табличный метод - для возведения и группировки аналитических данных, метод графического представления информации - для обобщения и популяризации статистических данных. В работе также использованы статистический и метод математического моделирования, методы обобщения и прогнозирования.

Результаты исследования свидетельствуют о сокращении туристического потока с лечебно-оздоровительной целью в Украине, сокращение заведений бальнеологического туризма, снижение качества предоставляемых услуг в этих заведениях, ухудшение состояния материально-технической базы учреждений бальнеологического туризма. Выводы: недостаточная развитость рынка бальнеологического туризма в Украине, неэффективное использование ресурсного потенциала, слабый уровень материально-технической базы, недостаточный уровень квалификации персонала.

Ключевые слова: бальнеологический туризм, лечебно-оздоровительный туризм, санаторий, курорт, курортная инфраструктура, минеральные воды.

References

1. Tarasenko, O. P., & Sokolov, V. S. (Red.). (2009). *Kurorty ta sanatoriji Ukrainy*. Kyjiv: Folighrant. [in Ukrainian]
2. Babov, K. D., & Nikipjelova O. M. (2010). *Kurorty Ukrainy derzhavnogho ta miscevogho znachennja*. Odesa: Paljmira. [in Ukrainian]
3. Vlashhenko, N. M. (2012). *Rozvytok sanatorno-kurortnogho kompleksu rehionu : socialjno-ekonomichnyj aspekt*. Kharkiv: KhNAMGh. [in Ukrainian]
4. Osaulenko, O. Gh. (Red.). (2018). Sanatorno-kurortne likuvannja, orghanizovanyj vidpochynok ta turyzm v Ukraini. *Statystychnyj bjuletenj*. Kyjiv: Derzhkomstat Ukrainy. [in Ukrainian]
5. Rykhaljsjka, I. (Red.). (2018). Kolektyvni zasoby rozmishhennja ta turyzm u Ljvisjkij oblasti v 2017 roci. *Statystychnyj bjuletenj*. Ljviv: Gholovne upravlinnja statystyky u Ljvivsjkij oblasti. [in Ukrainian]
6. Jackulych, N. P. (Red.). (2018). Zakarpattja – sanatoriji ta turyzm 2017. *Satystychnyj zbirnyk*. Uzhghorod: Gholovne upravlinnja statystyky u Zakarpatsjkij oblasti. [in Ukrainian]
7. Malyarets, L., Draskovic, M., Babenko, V., Kochuyeva, Z., Dorokhov, O. (2017). Theory and practice of controlling at enterprises in international business. *Economic Annals-XXI*, Vol. 165, Issue 5-6, pp. 90-96. DOI: 10.21003/ea.V165-19.
8. Kurort Berezovskie mineralnye vody. (2018). *Kurort Berezovskie mineralnye vody*. Vzyato s <http://berminvody.com.ua/ukr/> [in Ukrainian]
9. Mirgorod kurort. (2018). *Mirgorod kurort*. Vzyato s <http://mirgorodkurort.ua/ru> [in Ukrainian]
10. Turopereator Naftusja tur. (2018). Vzjato z <http://naftusia.com/> [in Ukrainian]
11. Khmiljnyk profspilkovyj sanatorij. (2018). *Khmiljnyk profspilkovyj sanatorij*. Vzjato z <http://khumilnyk-zdrav.com.ua> [in Ukrainian]
12. «Cherche» sanatorij. (2018). «Cherche» sanatorij. Vzjato z <http://cherche.com.ua/> [in Ukrainian]

КІНОТУРИЗМ - ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Ачкасова Вікторія Вікторівна

старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: v.mashkina@physgeo.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8899-4916>

Салімон Сергій Сергійович

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: s.salimon@physgeo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0554-1733>

У статті розкрито особливості кінотуризму - інноваційного напрямку розвитку культурно-пізнавального туризму. Проведено аналіз наукових досліджень щодо кінотуризму, як складової культурно-пізнавального туризму. Більшість публікацій яких присвячена таким темам, як вплив кінематографа на туризм, вибір туристичних уподобань в результаті культових фільмів, які особливо відомими стали за останні роки.

Передумовами розвитку кінотуризму в світі є, в першу чергу, природні (фізико-географічні), соціально-економічні, історико-культурні туристичні ресурси, які безпосередньо стали об'єктами кінознімання. Кінофільм дає можливість використовувати в повній мірі природні ресурси, тому кінотуризм задовольняє ці потреби. Кінотуризм є достатньо складним видом за організацією, тому що об'єктом кінотуризму може бути як окрема телефонна будка так і ландшафт цілої країни. Значний вплив на розвиток кінотуризму мають і літературні твори, які є союзником, бо значна кількість фільмів були зняті саме за літературними творами. Цей фактор відіграє велику роль в розвитку і популяризації кінотуризму.

Кінотуризм, як один з спеціалізованих видів культурно-пізнавального туризму – є інноваційним напрямком, де задоволення культурних потреб є головною метою. Кінотуризм може бути представлений за різними кваліфікаційними ознаками та видами культурно-пізнавального туризму (за тривалістю, за напрямками, метою, способом пересування, тривалістю перебування, організаційною формою, та ін.). Дана характеристика форм кінотуризму, з характеристиками й прикладами. Вказана класифікація дестинацій кінотуризму.

Проаналізований вплив кінотуризму на зростання економіки ряду країн, в тому числі України. За останні роки різке збільшення кількості кіноглядачів пропонує маркетологам кінопродукт як альтернативний засіб просування. Сайти, студії, готелі, житлові будинки та особливо місця, де знімаються або знімалися фільми, стають туристичною визначною пам'яткою. Сьогодні роль кіноіндустрії та кінотуризму постійно зростає, це дозволяє багатьом країнам ефективно покращити свою економіку та надати міжнародному туризму стратегічне значення для стимулювання зайнятості населення. Проведено аналіз його розвитку в Україні.

Ключові слова: кінотуризм, кіноіндустрія, дестинації кінотуризму, кінотуризм в Україні.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день туризм розглядають як економічну та соціально-культурну складову. Економічна складова є дуже важливим фактором розвитку туризму, соціокультурна складова відіграє неабияку роль у розвитку комунікації, підвищення рівня пізнання суспільства.

Перегляд телебачення і відвідування кінотеатрів зайняли центральне місце в культурному житті людей. Таким чином, туризм в місця, показані в телевізійних програмах і кінофільмах, збільшився і останнім часом захопив свідомість маркетологів і дослідників. Цей вид туризму є одним з перспективних видів туризму, пов'язаний з індивідуальними вподобаннями кожного туриста та їх розвитком особливо в процесі кінематографа.

Вихідні передумови. Аналіз наукових досліджень вказує на те, що в умовах дуже швидкого розвитку туризму, що пов'язано з всебічним розвитком інформаційного суспільства, яке має більш досвідчених, вибіркокових та

вимогливих туристів, виник новий сегмент туристичного ринку - кінотуризм.

Особливості трансформації культурно-пізнавального туризму розглядали в своїх роботах такі вчені, як Байков Є. О. [1], Мошняга Є. В. [2], Побірченко В. В., Шутаєва О. О. [3] та інші.

Більш ретельніше це питання розглядали іноземні вчені, наприклад Gjorgievski, Mijalceand Sinolicka Melles Trpkova [9], більшість публікацій яких присвячена таким темам, як вплив кінематографа на туризм, вибір туристичних уподобань в результаті культових фільмів, які особливо відомими стали за останні роки. Але в цілому досліджень з кінотуризму ще не достатньо, що потребує більш досконалого вивчення цієї тематики.

Мета даної статті є аналіз розвитку кінотуризму в світі і в Україні зокрема.

Вклад основного матеріалу дослідження. Кінотуризм – це відносно новий напрямок туризму, який розвивається завдяки популяризації кінофільмів. Фільми стають культовими, а разом з

ними стають культовими місця, де кінофільми знімаються, або де відбуваються події фільму. Турист, відвідуючи такі місця, намагається перейнятися духом кінофільму і зрозуміти, що відчували герої. В англійській мові кінотуризм визначається як film-Induced tourism (кіноіндустрія туризму). Кіноіндустрія туризму, визначається Шотландським радою з туризму (STB), як «бізнес залучення відвідувачів через зображення місця або сюжетні лінії місця, в кіно, відео і телебаченні», а VisitBritain 4 – «туристичні візити до місця призначення або залучення в результаті демонстрації по телебаченню, відео або кіноекрані» [13].

Кінотуризм, як один з спеціалізованих видів культурно-пізнавального туризму – є інноваційним напрямком, де задоволення культурних потреб є головною метою. Кінотуризм може бути представлений за різними кваліфікаційними ознаками та видами культурно-пізнавального туризму (за тривалістю, за напрямками, метою, способом пересування, тривалістю перебування, організаційною формою, та ін.).

Передумовами розвитку кінотуризму в світі є, в першу чергу, природні (фізико-географічні), соціально-економічні, історико-культурні туристичні ресурси, які безпосередньо стали об'єктами кінознімання. Кінофільм дає можливість використовувати в повній мірі природні ресурси, тому кінотуризм задовольняє ці потреби. Яскраві прояви природних явищ і процесів лягли в основу

багатьох сюжетних ліній кінофільмів. Велике значення для розвитку кінотуризму та вплив на його розвиток, має географічне положення будь якого району, країни: положення країни або району (регіону) по відношенню до основних постачальників туристів (великі міста, розвинені регіони); місце знаходження країни, району (регіону) на важливих транзитних шляхах; віддалення або близькість до гарячих точок планети; положення по відношенню до конкуруючих з прийомом туристів країн, районам (регіонах). А також подієві ресурси за тематикою – кінофестивалі, нагороди та кінопремії.

Дестинації кінотуризму класифікуються за низкою критеріїв [12]: за фільмом – локації зйомок, місця, про які розповідається у фільмі; за твором, на основі якого знятий фільм; за місцем де працює та мешкає автор твору; за місцем де працює та мешкає режисер; кіностудії і кінокомпанії в цілому; місця поховання відомих режисерів, письменників, акторів що мають відношення до культових фільмів.

Кінотуризм є достатньо складним видом за організацією, тому що об'єктом кінотуризму може бути як окрема телефонна будка так і ландшафт цілої країни (табл. 1). Значний вплив на розвиток кінотуризму мають і літературні твори, які є союзником, бо значна кількість фільмів були зняті саме за літературними творами. Цей фактор відіграє велику роль в розвитку і популяризації кінотуризму.

Таблиця 1

Форми та характеристики кінотуризму

Форма	Характеристика	Приклад
Відкриті місця		
Кінотуризм, як мотиватор подорожі	фільми, які можна дивитися вдома на телеекранах – є досить сильним мотиватором, щоб подивитися об'єкти, які були показані у фільмі	Острів Малл - другий за величиною острів архіпелагу, в фільмах про Гаррі Поттера. Вересові пагорби, старовинні рибальські села, похмурі замки (на зразок Glengorm Castle, що стоїть на північній частині острова безтурботні озера та ін.
Кінотуризм в рамках свята	відвідування локацій кінофільму (студії) як активність в межах події свята	Реконструкція кіно, на місцях де відбувалися військові події, в межах свята перемоги у ВВВ (1941-45 рр.)
Паломницький кінотуризм	відвідування сайтів півки для того, щоб віддати данину поваги фільму можливих нагадували реконструкцію	Відвідування замків, які були зняті в різних фільмах, замок МонтіПайтон- Володар кілець
Кінотуризм про відомих діячів культури і мистецтв	будинки відомих людей, відомі місця зйомок фільмів	Будинки в Голівуді
Ностальгійний кінотуризм	відвідування місць зйомок давніх часів	ЕндіГріфітс шоу (1950 р.), Сердцебиття (1960 р.)

Форма	Характеристика	Приклад
Комерційні місця на основі кіно		
Побудований атракціон в кіно	атракціони побудовані після зйомок для залучення туристів в комерційних цілях	Започатковане шоу в 1960-х роках, Heartbeat, мало шалений успіх у всьому світі протягом двох десятиліть. Тепер можна відвідати Aidentsfield та Уїтбі, де знімали більшу частину шоу.
Кінотури	тури розроблені за різними локаціями зйомок фільмів	Локації тури, кінотури
Екскурсії збереженими місцями зйомок	екскурсії збереженими місцями зйомок на приватних територіях	Хоббітон
Помилкові тотожності		
Кінотури місцями зйомок, які лише вважаються такими	фільми і телевізійні серіали супутне виробництво	«Позбавлення» - кінофільм відзнятий не в Аппалачах
Кінотуризм місцями де знімати кінофільм прагнули, але знято було в іншому місці	визвано цікавість фільму про конкретну країну або регіон. Але знятий він був в іншому місці	Фільм Хоробре Сердце (Шотландія). але знято в Ірландії
Закриті локації (місця)		
Тури кіностудіями	промислові тури, де працюють кіностудії. Де можна побачити актуальний процес зйомки фільму	Кіностудія ParamountPictures
Комерційні закриті місця		
Студії - тематичні парки	як правило суміжно зі студією спеціально вбудований тематичний парк для туристів, де показано актуальне виробництво фільму	UniversalStudios
Музеї	зберігається інформація, предмети, які використовувались в кінофільмі	Музей діючого зображення в Австралії
Виробничі студії	студії, музеї, тематичні парки	StudioGhibliv Японії
Закриті та відкриті події, що повторюються		
Кінопрем'єри	традиційні події в Голівуді	Володар Кілець в Новій Зеландії, Місія нездійсненна (Сідней)
Кінофестивалі	багато міст у світі, які проводять кінофестивалі	Кани,Едінбург та ін.
Віртуальні подорожі		
Телевізійні програми про подорожі		Програми про подорож
Гастрономічні програми		Кулінарні програми
Документальні фільми про культуру, природу		NationalGeographic

На місцях зйомок кінофільмів створюють тематичні парки і організують спеціальні тури. Близько 100 мільйонів людей в світі подорожують по місцях зйомок своїх улюблених персонажів щороку. В даний час немає однозначного терміна для визначення цього виду туризму. У зарубіжній літературі зустрічаються поняття «filmtourism», «filminducedtourism», «movieinducedtourism». У вітчизняній літературі частіше використовується поняття – кінотуризм.

Кінотуризм, як сучасний сегмент культурно-пізнавального туризму, охоплює більш широке

коло туристів. Однак виходячи з того що кінотуризм відноситься до нішевого туризму, тобто може мати наслідки культу того чи іншого кінофільму, і прихильників кінотуризму може бути від одного члена родини до цілої сім'ї [10].

Кінотуризм є специфічною туристичною моделлю, яка дозволяє людині побачити процес зйомки фільму чи відвідати місця, де він був знятий. Деякі країни, як Нова Зеландія (туристичні оператори: STA Trave, AudleyTravel, Bridge&Wickers, DiscovertheWorld), США (туристичні оператори: Miamitourcompany,

Rapillontourcompany) та Великобританія (туристичні оператори: Trailfinders, Thomson) вже успішно використовують популярність фільмів для підвищення туристичного потоку, що значно збільшує відвідуваність туристами цих країн.

Щоб стимулювати туризм, полегшити туристам вибір в їх процесах прийняття рішень, кінофільми можуть виступати в якості візуальних, вербальних і сенсорних засобів впливу. Образи дестинації відіграють значну роль в наданні впливу на процес прийняття рішень в якості основи для туристів, щоб зробити вибір про те, що відвідати. Чим більш сприятливий образ дестинації, тим більша ймовірність того, що вона буде обрана туристом.

Туристи у XXI столітті рідше обирають кінотвори, які, у певній мірі, становлять конкуренцію художній літературі, але в той самий час є союзником, бо значна кількість кінофільмів були зняті саме за літературними творами. Цей фактор відіграє велику роль в популяризації кінотуризму.

Оскільки, одним з перспективних напрямків сучасної географії є вивчення естетичних властивостей ландшафтів. Питання естетики природних об'єктів завжди цікавили людину, проте в умовах сучасного найсильнішого антропогенного преса на територію вивчення властивостей ландшафтів, здатних задовольняти духовно-естетичні потреби людей, стає по-справжньому важливою проблемою. Кінофільм дає можливість використовувати в повній мірі природні ресурси, тому кінотуризм задовольняє ці потреби.

Події які підпадають під егіду кінотуризму такі ж різноманітні, як і сюжети кінофільмів, а економічні прибутки залежать від тематики кінофільму, а також місць, які як найбільше будуть наближені до подій які відбувалися у фільмі [8]. Відвідування туристами місць зйомок різних фільмів отримало свою власну назву: set-jetting (подорож декораціями). Термін описує зростаючу тенденцію до відвідування місць, використаних в художніх фільмах і на телебаченні.

Найбільш активно кінотуризм розвивається у країнах, які представляють дестинації кінотуризму у вигляді архітектурних пам'яток, природних об'єктів, недемонтованих декорацій (Франція, Англія, Італія, США, Китай та ін.). Також слід зазначити, загальносвітову тенденцію підвищення вагомості так званих «видуманих» ресурсів спеціально відтворених у місцях, які не володіють багатим природною і культурно-історичною спадщиною, наприклад Хоббітон в Новій Зеландії. Такими «міфічними» місцями дуже вигідно розвивати кінотуризм так як він поза сезонний і створює нові робочі місця, приводить до додаткового облаштування і розвитку інфраструктури території.

Кінотуризм є зростаючим феноменом у всьому світі і живить індустрію розваг, збільшуючи потік

вхідних і вихідних туристів [7]. За останні роки різке збільшення кількості кіноглядачів пропонує маркетологам кінопродукт як альтернативний засіб просування. Сайти, студії, готелі, житлові будинки та особливо місця, де знімаються або знімалися фільми, стають туристичною визначною пам'яткою.

Кіноіндустрія – є бізнесом, який отримує прибуток від залучання відвідувачів, натхненних красивими пейзажами місць, які показані в кіно або драмі або історій пов'язаних з місцями через рекламу місць зйомки, які представлені в якості програми туру.

З цього можна зробити висновок, кінотуризм має достатній вплив на економіку тієї чи іншої країни. Так була введена за допомогою світової практики з мінімальним набором факторів формула «Кіно + Туризм = Ріст економіки», яка дуже гарно працює і дає певні результати, за умови необхідних складових і підходу. Цьому реальний приклад є Ейфелева вежа в Парижі, будь-який кінофільм чи мультфільм («Шерлок Холмс», «Таксі-2», «Рататуй» та ін.) з кадрами цієї вежі, вже реклама для сучасної молоді.

Одним з проявів культурно-пізнавального напрямку кінотуризму є започаткування і відвідування кінофестивалів в різних країнах світу, що на сьогоднішній день має глобальний масштаб. Кінофестиваль зазвичай супроводжується публічним показом багатьох фільмів і приїздом їх акторів, перелік кінофестивалів вказано в табл. 2.

Останнім часом з'явилося і кілька прекрасних кінофільмів-путівників містами Європи. Це і «Париж, я люблю тебе», і «Вікі, Христина, Барселона», і «Залити на дно в Брюгге». Можна навіть не купувати друковані видання-гіди, а просто заpastися картою і відправитися гуляти відповідно до сценарію, за яким живуть персонажі. В цілому, на розвиток кінотуризму впливають як позитивні, так і негативні фактори, пов'язані з політичною, законодавчо-правовою та соціально-економічною ситуацією в країні і в світі [4].

Загальний рівень забезпеченості України туристичними ресурсами є дуже високим. По-перше, в Україні значна кількість унікальних та естетично привабливих природних ландшафтів, що придатні для тривалого відпочинку та пригодництва у поєднанні з місцевими пам'ятками культури та природи. Зокрема, це гірські території Карпат (у т.ч. гірськолижні центри, наприклад, Ворохта) та Криму (наприклад, Ай-Петрі), приморські ресурси Південного берегу Криму та морських прибережних територій Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей, а також практично безмежні річкові ресурси, що передусім пов'язані із мальовничими ландшафтами навколо Дніпра, Десни, Південного Бугу та ін.

Кінофестивалі та кінопремії світу

Кінофестивалі та кінопремії світу	Країни (міста)	Рік започаткування
Премія Академії кінематографічних мистецтв і наук «Оскар»	США (Лос-Анджелес)	1929 р.
Канський кінофестиваль «Золота пальмова гілка»	Франція (Кани)	1938 р.
Венеціанський кінофестиваль «Золотий лев»	Острів Лідо	1932 р.
«Кришталевий глобус»	Чехія (Карлови Вари)	1946 р.
Берлінський кінофестиваль «Золотий ведмідь»	Германія (Берлін)	1951 р.
Московський кінофестиваль «Золотий Святий Георгій»	Росія (Москва)	1935 р.
Одеський кінофестиваль "Арт-мейнстрім", «Золотий Дюк»	Україна (Одеса)	1988 р. 2010 р.

Україна за своїми природно-кліматичними та геополітичними особливостями розташування на мапі світу, а також історико-краєзнавчими, рекреаційними, архітектурними ресурсами неодноразово привертала увагу вітчизняного і світового кінематографу. А тому за кадрами багатьох українських і зарубіжних фільмів можна розпізнати Київ, Львів, Одесу, Ужгород, інші населені пункти України; безліч унікальних природних локацій, культових історичних споруд, промислових об'єктів тощо.

В даний час географія кінотуризму в Україні представлена не дуже широко. Одним з найпопулярніших напрямів для кінотуристів, безумовно, до недавнього часу був півострів Крим, де було знято понад 400 кінострічок [5].

Виходячи з аналізу кількості знятих фільмів в містах та областях України, можна стверджувати про потужний потенціал як природних так і соціально-економічних туристичних ресурсів для розвитку кінотуризму в Україні.

Таблиця 3

Кількість кінофільмів відзнятих на території областей України

№	Назва області	Кількість фільмів
1	Волинська	2
2	Рівненська	2
3	Львівська	3
4	Закарпатська	32
5	Івано-Франківська	6
6	Тернопільська	2
7	Чернівецька	13
8	Хмельницька	17
9	Житомирська	10
10	Вінницька	15
11	Київська	10
12	Одеська	19
13	Черкаська	5
14	Кіровоградська	-
15	Дніпропетровська	17
16	Миколаївська	12
17	Полтавська	3
18	Чернігівська	5
19	Сумська	-
20	Харківська	25
21	Херсонська	13
22	Запорізька	7
23	Донецька	4
24	Луганська	-
25	Крим	більше 400

Кількість кінофільмів відзнятих на території міст України

№	Назва міста	Кількість фільмів
1	Луцьк	1
2	Рівне	2
3	Львів	21
4	Ужгород	2
5	Івано-Франківськ	6
6	Тернопіль	2
7	Чернівці	13
8	Хмельницький	1
9	Житомир	10
10	Вінниця	15
11	Київ	31
12	Одеса	19
13	Черкаси	5
14	Кропивницький	-
15	Дніпро	17
16	Миколаїв	12
17	Полтава	4
18	Чернігів	4
19	Суми	-
20	Харків	28
21	Херсон	12
22	Запоріжжя	7
23	Донецьк	9
24	Луганськ	-
25	Сімферополь	20
26	Севастополь	68

На сьогоднішній день в Україні немає студій, які б повністю відповідали стандартам MediaCity або хоча б CinemaCity і надавали послуги повного циклу. Але в Україні є діючі кіностудії, а також організації, які, як мінімум, мають знімальні павільйони і ведуть роботу над створенням гідних умов для кінознімального процесу (Film.UA, MF Films, StarMedia, MultiMediaDistribution, Паноптікум та ін.) [6].

В цілому кінотуризм користується все більшою популярністю в світі. Подорожі слідами кіногероїв хоч і не претендують на масовість, але давно перестали бути екзотичними. Кінотуризм приносить відчутний прибуток туристичними компаніями. Наприклад, за результатами досліджень британських фахівців, архітектурні пам'ятки, показані в кінофільми, приносять скарбниці королівства 2,6 млрд фунтів стерлінгів на рік. При цьому список кінопам'яток поповнюється з кожною новою гучною прем'єрою. Туристичні компанії активно складають спеціальні кіномаршрути, формують турпакети і видають кінопутівники. Тенденція розвивається настільки стрімко, що касові картини служать відмінною аудіовізуальною рекламою різних країн світу і регіонів.

Невипадково туроператори вважають кінофільми «віртуальними рекламними брошурами».

Український кінематограф після 20 років занепаду починає відроджуватися. У 2017 році зняли 27 фільмів, які отримали фінансування з держбюджету. У 2016 році держава профінансувала 35 нових українських фільмів [11]. У бюджеті-2018 закладено понад 1 млрд гривень на розвиток українського кінематографа. Також восени цього року Верховна Рада прийняла два законопроекти для розвитку українського кіно. По-перше, виробникам українських фільмів не потрібно платити ПДВ аж до 2023 року. По-друге, скасували мито на ввезення обладнання для зйомок фільмів.

Потрібно не так багато зусиль, щоб зробити Україну - Київ, Одеса, Львів, Харків, Карпати, - максимально доброзичливою територією для продюсерів з інших країн. Дати поштовх розвитку кіноіндустрії, подивитися на кіно як на прибутковий бізнес. Адже зняті кадри українських вулиць, парків, пам'яток побачать мільйони людей - потенційних туристів. Наприклад у Грузії, яку завдяки зйомкам для Боллівуду побачили як мінімум мільярд чоловік, і за короткий час потік туристів збільшився втричі.

Адже зйомки в Україні - це не тільки використання локацій. Продюсери, як правило, не привозять з собою техніків, айтішників, масовку і інший обслуговуючий персонал. Вони набирають їх на місцях. А це означає, що мінімум на кілька тижнів або місяців буде працевлаштована ціла команда. Також налагоджені творчі зв'язки, які стануть в нагоді в майбутньому. Крім того, знімальні групи повинні десь жити, харчуватися, розважатися. Значить, свою вигоду отримають і готелі, ресторани, культурні заклади і це є ще одним поштовхом для покращення туристичної інфраструктури.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, кінотуризм є дуже цікавим сучасним видом туризму. Майже всі вікові категорії населення можуть знайти для себе щось цікаве в місцях кінозйомок. В індустрії кіно й індустрії туризму крім стійкості до криз, загальної популярності і стабільного комерційного успіху є потужний вплив кіно і туризму на економіку окремих брендів, цілих галузей діяльності і навіть країн. Тому кінотуризм є зростаючим феноменом у всьому світі і живить індустрію розваг, збільшуючи потік внутрішніх і в'їзних туристів.

Таблиця 5

Сайти туроператорів, які пропонують екскурсії (тури) місцями зйомок кінофільмів в Україні

Назва сайту	Тури по Україні кіноматографічній
https://tsn.ua/tourism/mandrivka-chernigivschiyou-v-ostanni-dni-lita-zatishok-ta-mistika-sedneva-980522.html	Мандрівники їдуть до Седнева, щоб побачити, де відбувались події фільму "Вій".
https://film.ua/uk/studio/filmemotion	Екскурсії по кіностудії «FILM.UA» - FILM.UA Group
http://lvivskaxata.com/tour/	LvivHouse Екскурсії Львовом та тури диким Заходом Пригоди трьох Мушкетерів у Львові
https://www.interesniy.kiev.ua/ua/kiyiv-ochima-kinematografa/	Київ очима кінематографа
http://incognita.com.ua/uk/podorozh-na-inshu-planetu-industrialniy-tur-v-kriviy-rig	Україна Інкогніта, тур за локаціями зйомок фільму «Червоний»
https://www.chernobyl-tour.com/ukraine/53-ekskursiya-na-odin-povniy-den-u-chornobilsku-zonu-ta-pripyat.html (Чорнобиль тур. ua)	Одноденні планові екскурсії в Чорнобильську зону та Прип'ять
https://businessvisit.com.ua/uk/blog/tsikavi-kanikuli-10-variantiv-shkilnih-ekskursij-po-ukrayini/	Екскурсії до озера Синевір (за фільму «Синевір»)

Сьогодні роль кіноіндустрії та туризму постійно зростає, це дозволяє багатьом країнам ефективно покращити свою економіку та надати міжнародному туризму стратегічне значення для стимулювання зайнятості населення. Україна безперечно має повний перелік туристичних ресурсів для кіноіндустрії та кінотуризму в цілому. Україна популярна, її люблять і хочуть тут знімати. Країна, в якій є Карпати, Львів, Тернопіль, Хортиця, повинна показати все це світу.

Продюсери з Європи, Америки, Індії та інших країн шукають нові, «незамиленні» пейзажі і види, унікальну природу, пам'ятки і більшість іноземців в захваті від українських пейзажів. Але для того, щоб заохочувати продюсерів знімати в Україні необхідно спростити видачу дозволених документів для проведення зйомок, підтримати кіноіндустрію саме українську і на фінансовому і на законодавчому рівні.

CINEMA TOURISM AS AN INNOVATIVE DIRECTION OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Victoria Achkasova, SeniorLecture, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: v.mashkina@physgeo.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8899-4916>

Sergei Salimon, master, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: s.salimon@physgeo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0554-1733>

Cinema tourism as one of the specialized types of cultural and cognitive tourism is an innovative area where meeting cultural needs is the main goal. Cinema tourism can be represented by various qualifications and types of cultural and cognitive tourism (by duration, directions, purpose, way of travel, duration of stay, organizational forms etc.). The characteristics of the forms of cinema tourism with examples have been given. The classification of the destinations of cinema tourism has been indicated.

The subject of the study is the film industry development in Ukraine, which directly affects the creation of destinations, that are one of the factors of the film tourism development, in the country.

The purpose of the article is to analyze the film tourism development in the world and, in particular, in Ukraine. The main objectives of the study are: to analyze geographic aspects of the film tourism development in Ukraine; to quantify the availability of movies made in the territory of cities and regions of Ukraine as well as destinations, locations that were used in filming; to determine the prospects of the film tourism development in Ukraine.

The research methods are: empirical and statistical analysis of actual data; analytical and comparative research method which means study of the current state of film tourism resources for film tourism in Ukraine; complex method which is a full description of the research object; generalizations about the current state of film tourism in Ukraine.

The following results have been obtained: it has been determined that film tourism, as one of the specialized types of cultural and educational tourism, is an innovative approach, according to which meeting the cultural needs of tourists is the main goal. The cinema tourism influence on the economic growth of a number of countries has been analyzed, and Ukraine too. In recent years, the high increase in the number of moviegoers offers marketers a cinema product as one of the alternative means of promotion. Sites, studios, hotels, houses and especially places where movies have been or are being filmed become a tourist attraction. Today, the role of the cinema industry and tourism is constantly increasing, which allows many countries to effectively improve their economies and give international tourism strategic importance for stimulating employment.

Conclusions: the preconditions for the development of cinema tourism in the world are, first and foremost, natural geographical features, socio-economic, historical and cultural tourist resources, which have become filming objects. Films give the opportunity of full usage of natural resources, that's why cinema tourism satisfies these needs. Cinema tourism is quite difficult to be organized, because its object can be both a separate telephone booth and the landscape of the whole country. Literary works, which might be called an "ally", have a significant influence on the development of cinema tourism as well because of a great number of movies based on books. This factor plays an important role in the development and popularization of cinema tourism.

Key words: cinema tourism, film industry destinations of cinema tourism, cinema tourism in Ukraine.

КИНОТУРИЗМ – ИННОВАЦИОННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Ачкасова Виктория Викторовна, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: v.mashkina@physgeo.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8899-4916>

Салимон Сергей Сергеевич, магистрант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: s.salimon@physgeo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0554-1733>

В статье раскрыты особенности кинотуризма как инновационного направления развития культурно-познавательного туризма. Проведен анализ научных исследований по формированию и развитию кинотуризма, как составляющей культурно-познавательного туризма. В результате анализа литературных источников определено, что большинство публикаций посвящены таким темам, как влияние кинематографа на туризм, выбор туристических вкусов в результате культовых фильмов, которые особенно известными стали за последние годы.

Предпосылками развития кинотуризма в мире в первую очередь являются природные (физико-географические), социально-экономические, историко-культурные туристические ресурсы, которые непосредственно стали объектами киносъёмки. Кинофильм дает возможность использовать в полной мере природные ресурсы, поэтому кинотуризм удовлетворяет эти нужды. Кинотуризм является достаточно сложным видом по организации, потому что объектом кинотуризма может быть как отдельная телефонная будка так и ландшафт целой страны. Значительное влияние на развитие кинотуризма имеют литературные произведения, так как значительное количество фильмов были сняты именно по ним. Этот фактор играет большую роль в развитии и популяризации кинотуризма.

Кинотуризм, как один из специализированных видов культурно-познавательного туризма – является инновационным направлением, где удовлетворение культурных нужд является главной целью. Кинотуризм может быть представлен по разным квалификационным признаками и видами культурно-познавательного туризма (по продолжительности, по направлениям, цели, образом передвижения, продолжительности пребывания, организационной формой, и др.). В статье дана характеристика форм кинотуризма, с характеристиками и примерами. Указана классификация направлений кинотуризма.

Проанализировано влияние кинотуризма на рост экономики ряда стран, и в том числе Украины. За последние годы резкое увеличение количества кинозрителей предлагает маркетологам кинопродукт как альтернативное средство продвижения. Сайты, студии, гостиницы, жилые дома и особенно места, где снимаются или снимались фильмы, становятся туристической выдающимися памятниками. Сегодня роль киноиндустрии и кинотуризма постоянно возрастает, это позволяет многим странам эффективно улучшить свою экономику и предоставить международному туризму стратегическое значение для стимулирования занятости населения.

Ключевые слова: кинотуризм, киноиндустрия, направления кинотуризма, кинотуризм в Украине.

References

1. Baykov, Ye. A. (2014). Innovatsionnye aspekty razvitiya kulturno-poznavatel'nogo turizma v sovremennykh usloviyakh. *Peterb. ekon. zhurn*, 2, 58-65. [in Russian]
2. Kwartalnov, V. A. (Red.). (2004). *Osnovy turistskoy deyatel'nosti: Uchebnik*. Moskva: Sovet. sport. [in Russian]
3. Pobirchenko, V. V., & Shutaeva, Ye. A. (2016). Tendentsii razvitiya mezhdunarodnogo turizma. *Innovatsionnaya nauka*, 10 (1), 101-103. [in Russian]
4. Mashkina, V. V., & Salimon, S. S. (2018). Kinoturizm – innovatsijnyj naprjamok rozvytku kulturno-piznaval'nogho turizmu. *Naukovyj visnyk Khersonskogo derzhavnogo universytetu. Serija: Gheografichni nauky*, 8, 263 – 269. [in Ukrainian]
5. Tochka.net. (2012, mart 29). Kinoturizm v Ukraine: kakie filmy snimali v nashey strane. Vzyato s <https://travel.tochka.net/7250-kinoturizm-v-ukraine-kakie-filmy-snimali-v-nashey-strane/> [in Russian]
6. Ghavryljuk, A. M. (2016). Kinoturizm v Ukrajinі: nerealizovani mozhlyvosti ta perspektyvy vykorystannja znakovykh lokacij. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok*, 7. Vzjato z <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=983> [in Ukrainian]
7. Dejan, Berić, Milutin, Kovačević, Karolina, Simat, & Sanja, Božić. (2013). Film Tourism: A Contemporary Resource for Promoting Serbia. *TURIZAM*. Volume 17, Issue 1, 18-28. Retrieved from http://www.dgt.pmf.uns.ac.rs/turizam/arhiva/vol_1701_2.pdf (data zvernennja: 05.05.2018).
8. Digital renaissance. Film induced tourism. (2018). Retrieved from <http://www.rinascimentodigitale.it/film-induced-tourism.html>.

9. Gjorgievski, Mijalce. (2012). Movie induced tourism: A new tourism phenomenon. *UTMS Journal of Economics*, 3 (1), 97 – 104. Retrieved from <http://utmsjoe.mk/files/Vol.%203%20No.%201/1-C3-Gjorvievski.pdf>
10. Grihault, N. (2003). Film Tourism – The Global Picture. *Travel & Tourism Analyst*, 5, 1 – 22.
11. Mighachova, O. (n. d.). Pro nashe kino, pro odne aktorsjke suzir'ja ta pro ukrajinsjku kinematografichnu mriju. Vzjato z http://www.ukrinform.ua/rubric-culture/1880207-ini_zabutih_predkiv_yak_mriya_ukraiinskogo_kinematografa_2091189.html. [in Ukrainian]
12. Nizioł, A. (2009). Film tourism as a new way to market a destination. *Scientific Review of Physical Culture*, 5, 149-155. Retrieved from <http://62.93.45.40/srpc/Articles/Volume-5/Issue-4/23.aspx>
13. CreativeEngland. (2015, march 4). Quantifying Film and Television Tourism in England. Report for Creative England in association with Visit England by Olsberg. Retrieved from <http://applications.creativeengland.co.uk/assets/public/resource/140.pdf>

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКОВО-ПАЛАЦОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В ТУРИЗМІ

Василенко Анастасія Володимирівна

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: asya27679@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1737-5119>

Василенко Владислав Юрійович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: dakar2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-9235>

Діхтяренко Олександра Віталіївна

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: vitaliyevna.17@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3998-7079>

Перепелиця Анна Сергіївна

старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: anna.peprpelytsia@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Україна володіє достатньою кількістю туристичних ресурсів і має могутній потенціал для свого подальшого розвитку. На сьогоднішній день замковий туризм, в основі якого лежить використання фортифікаційних об'єктів, є надзвичайно привабливим як для туристів, так і для залучення інвестицій у його розвиток. На даний час замки знайшли своє нове призначення: стали музеями, готелями, картинними галереями, ресторанами, майданчиками для театральних постановок та музичних концертів, різноманітних шоу та вистав.

Україна вже не перший раз повертається до проблеми збереження своєї історико-фортифікаційної спадщини. Серйозність цього питання визначається тим, що замкова спадщина перебуває у крайній занедбаному стані. Ще одним негативним явищем досі залишається байдужість населення до власної історії та сучасного стану туристичної інфраструктури. Саме українське суспільство повинно стати тим самим двигуном практичних змін. Пам'ятки історії руйнуються, а подекуди місцеве населення розбирає замки на будівельні матеріали. Але також слід зазначити, що Україна має всі можливості та умови для розвитку замкового туризму. Звісно ж, роботи для покращення умов, якості обслуговування є однозначно багато, але поруч із цим йдуть складові успіху розвитку цього напрямку в країні – це збереженість природних ландшафтів, доступність місцевості, вигідна інфраструктура, цікаві туристичні місця та об'єкти, імідж держави та значний внесок коштів до бюджету країни. Потенціал замкового туризму багатий і його слід розвивати.

Предметом дослідження статті є використання замково-палацового комплексу в туризмі. Мета – аналіз сучасного стану та визначення перспектив використання замково-палацового комплексу в Україні, насамперед в сфері готельно-ресторанного бізнесу. Завдання: висвітлення основних проблем та перспектив розвитку замкового туризму, формулювання стратегії використання замкової спадщини України. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз, структурно-генетичний синтез та прямий аналіз.

Результати даного дослідження: виявлено основні напрямки розвитку замкового туризму, вплив даного виду туризму на економіку країни та шляхи залучення інвестицій для розвитку замково-готельного бізнесу в Україні. Автори роблять висновок, що завдяки розвитку замкового туризму інтенсивно зростає економіка, яка має суттєвий вплив на розвиток держави в цілому та на рівень життя населення. У майбутньому налагодження конкурентоспроможного ринку послуг шляхом модернізації наявної відпочинкової інфраструктури та поширення малих форм рекреації може значно збільшити кількість туристів у нашій державі, що дасть змогу підвищити рівень економіки та стан життя населення. Також це допоможе створити нову туристичну інфраструктуру, збільшити частку в'їзного туризму, що позитивно вплине на розвиток транспорту, закладів розміщення та харчування, роздрібну торгівлю, будівництво, зв'язок, страхування.

Ключові слова: замок, фортеця, шляхи розвитку, туристична галузь, реконструкція, реставрація, готельно-ресторанний бізнес, інвестиції, інфраструктура, економіка.

Постановка проблеми. Замково-палацові й та монастирські комплекси України збереглися з давніх-давен і до наших днів. Вони розташовані в

регіонах Волині, Галичини, Поділля, Карпат, Буковини, Лівобережжя, Придніпров'я та Криму. В Україні започаткування замково-готельного

бізнесу має неабиякі перспективи. Відродження фортифікаційних об'єктів може полягати в переобладнанні їх під готельно-анімаційні комплекси. Перебудова фортифікаційних споруд на скансени – музеї під відкритим небом – найголовніший шлях туристичного відродження більшої частини українських замків і фортець. Просування якісної реклами про об'єкти в ЗМІ, проведення історичних змагань та фестивалів, туристичних виставок можуть поживавити залучення інвестицій та збільшити інтерес туристів [5, с. 312].

Актуальність теми. Замки і фортеці виступають вагомою складовою туристичної привабливості. Але на сьогодні їх використання в туризмі є дуже обмеженим. По-перше, дані об'єкти наразі перебувають на стадії дуже поганої розрекламованості. По-друге, органи влади майже не вживають заходів, щоб зберегти їх та зробити туристичною атракцією. Як наслідок, багато унікальних пам'яток оборонного зодчества перетворюються в руїни. По-третє, наша держава поки не розуміє, що використання та розвиток фортифікаційних об'єктів у сфері готельно-ресторанного бізнесу може залучити неабиякі інвестиції до казни країни, які значно вплинуть на економіку в позитивному напрямку. Вивчення можливостей використання наявних фортифікаційних споруд в замковому туризмі є сьогодні одним з найбільш пріоритетних завдань розвитку туризму загалом, оскільки це дозволить покращити туристичний імідж України, створити нові робочі місця та отримати фінансові надходження в бюджет країни.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблема використання замкових комплексів України у туристичній діяльності недостатньо досліджена і висвітлена у вітчизняній літературі. Нею займалися такі вітчизняні науковці як: І. Бутирська, В. Кифяк, М. Мальська, Т. Ореховська, В. Федорченко, О. Школа. Туристичне краєзнавство з економічної точки зору подано в роботах Ю. Зінько, О. Любінцевої, В. Петранівського, М. Рутинського. Як об'єкти туризму замкові комплекси описані в незначній кількості публікацій, серед яких слід виділити дослідження О. Жукової, М. Рутинського щодо можливостей туристичного відродження фортифікаційних споруд. Механізм розвитку об'єктів готельно-ресторанного бізнесу в замковому туризмі, залучення інвестицій для його розвитку, враховуючи досвід європейських країн та специфіку туристичного ринку України, на жаль, залишилися поза увагою дослідників.

Виклад основного матеріалу. Україна нагороджена великою історичною спадщиною. Неперевершені замки, величезні палаці та непорушні фортеці – це те, чим може пишатися наша держава. Сьогодні ці популярні об'єкти в своїй більшості є комплексами, проте функції їх складових частин вже інші.

У багатій та різноманітній історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури.

В епоху середньовіччя фортеці почали набувати житлового призначення і перебудовувались на замки-фортеці.

XIX ст. – в зв'язку зі зміною геополітичної ситуації замки-фортеці поступово втратили свої оборонні функції, й їх перебудували на житлові комплекси – замки-палаці, що зберегли лише деякі елементи фортифікацій.

Замків та палаців на українських землях, які знаходяться в занедбаному стані, більше ніж вцілілих. За радянських часів ними майже не опікувались та використовували зовсім не за призначенням: у них розміщувалися військові частини, складські приміщення, санаторії, госпіталі чи інтернати. Пройшло вже багато часу з тих пір, але стан замково-палацового комплексу залишається не в кращому вигляді. Однак серед цього списку є замки, які збережені чи відреставровані. Вони розкидані територією України та залишаються маловідомими [8].

На сьогоднішній день на теренах України лише 16 замків-фортець можуть бути використані в туристичному секторі. В основному, вони знаходяться в західній частині країни – Тернопільській (5), Хмельницькій (3), Закарпатській (2), Львівській (1), Івано-Франківській (1), Чернівецькій (1), Волинській (1), Одеській (1) областях та АР Крим (1), але використання Судацької фортеці, яка знаходиться на Кримському півострові, на жаль, наразі неможливе через складну політичну ситуацію в Україні. Більше половини замків-фортець не використовуються, продовжує занепадати та потребує розвитку. Однак є деякі вцілілі фрагменти, які є досить привабливими для туризму й можуть бути включеними до екскурсійних маршрутів. Замки-фортеці, які знаходяться в сільській місцевості, є важкодоступними для туристів, тому що немає належної туристичної інфраструктури, за допомогою якої можна було б легко дістатися до необхідних об'єктів [6, с. 256].

Пропозиції щодо розвитку замково-палацового комплексу.

1. Використання в готельно-ресторанному бізнесі.

В Україні початок роботи замково-готельного бізнесу має значні перспективи. По-перше, було б доцільним перебудувати фортецю чи її частину під розкішний ресторан або вишуканий готель з кімнатами, декорованими під часи функціонування цього замку або зробити його присвяченим певній історичній епосі. По-друге, ці об'єкти завжди користуються неабиякою популярністю серед туристів, особливо з європейських країн. Ближче до етапу формування готельного фонду наблизився Мукачівський замок (Замок «Паланок») на Закарпатті. Замок

«Паланок» – це зразок середньовічної фортифікаційної архітектури, в ньому поєднуються багато стилів. Замок розташований на горі на висоті 63 м. За його спиною, на півночі, здіймаються величні Карпати. Замок займає почесне друге місце (після Кам'янця - Подільського) за туристичною привабливістю в Україні. З кожним роком кількість відвідувачів Мукачівського замку неупинно росте. За неофіційними даними кількість відвідувачів з 134 тис. у 2015 році, виросла майже до чверті мільйона у 2017 році [9]. Також ми можемо простежити велику кількість зацікавлених іноземних туристів (переважна частка угорців). Якби замок або його частину перебудували під готель, то знайшлася би велика кількість туристів з бажанням зупинитися та переночувати в старовинному замку. Також замок може запропонувати свій ресторан, обслуговуючий персонал якого можна перевдягти в одяг того часу. Ще можна б було проводити середньовічні бали, історичні фестивалі, щоб туристи могли якнайглибше поринути у ті часи.

Якщо ми поглянемо на досвід європейських країн, то можна сказати, що замковий туризм там користується неабиякою популярністю й приносить значний вклад до бюджету держави. Замки Австрії, Великобританії, Іспанії, Італії, Німеччини, Польщі, Прибалтики, Угорщини, Чехії, Швейцарії активно інтегровані в готельно-ресторанний бізнес та в туристичну галузь загалом. Але навіть те, що деякі з них знаходяться в приватній власності, не заважає їм активно заохочувати туристів на свою територію. Наприклад, середньовічний замок Ешфорд (Ірландія) відкриває свої двері для гостей як 5-зірковий готель класу люкс. Він дає можливість спостерігати прекрасну панораму на затуманене озеро Лох-Корріб з численними острівцями.

Саме за цієї причини можна орендувати човен та роздивитись безлюдні острови зблизька, якщо ти залишаєшся в готелі. В замку є навіть SPA-салон, кінотеатр, оранжерея та величезний парк, де можна годинами гуляти. Вартість проживання в готелі розпочинається від 9 тисяч грн. Це ми подивилися лише один приклад подібного використання замків у готельно-ресторанному в бізнесі, але ж їх не один десяток у Європі.

Якщо дивитися на Україну, то вартість проживання в замку, переобладнаному в готель, сягає від 110 грн/чол. за одну ніч. Різноманітність пропонованих послуг також значно відрізняється від європейських. Але нам є куди рости й що запропонувати туристам та просто відпочиваючим на території нашої країни. За гідних умов розвитку, у майбутньому ми змогли би конкурувати з іншими державами на ринку туристичних послуг саме в сфері замкового туризму.

2. Використання з оздоровчими та рекреаційними цілями.

Палац графів Шенборнів, який був перетворений на санаторій, – єдиний палац замкового типу, який може приймати рекреантів у тому ж Мукачівському районі Закарпаття. Також в Олицькому палаці наразі функціонує психіатрична лікарня. Але в останньому про атрактивність об'єкта для туристів вже мова не йде [2, с. 305].

3. Проведення різнобічних історично-театралізованих фестивалів.

На сьогоднішній день зацікавленість туристів до відвідування ярмарок, фестивалів, різноманітних змагань неупинно зростає. Ці заходи також є грошовими потоками до державного бюджету, а їх проведення на територіях замків є гарною «приманкою» для туристів. Для організаторів – ціле широке поле для дій: від проведення лицарського бою до грандіозного відтворення воєнної битви, від проведення місцевої ярмарки до широкомасштабного фестивалю зі світовими та звуковими ефектами, що відбуваються у вечірні та нічні часи доби.

Одне з семи чудес України – слава фортеця в Кам'янці-Подільському – щорічно приймає Міжнародний фестиваль середньовічної культури під назвою «Форпост». Масштабні лицарські бої, середньовічні поселення, змагання зі стрільби з луків та арбалетів, конкурс історичного костюма – все це можна побачити на фестивалі. Також щоосені відбувається військово-історичний фестиваль « Terra Heroica ». У заході беруть участь представники з таких країн, як Україна, Росія, Польща, Чехія, Румунія та Білорусь. Ця подія дає глядачеві можливість бути в центрі історичних подій, побачити на власні очі виступи кобзарів України та закордонних діаспор, історичні та народні танці, виступи клубів бойового гопака [3, с. 98].

Кожного року на травневі свята знаменита Хотинська фортеця, що розташована на Дністрі (Чернівецька область), зазвичай приймає фестиваль «Середньовічний Хотин». Можна потрапити прямо в фортецю за умови, близьких до побуту наших далеких предків. Потім, набравшись сили від міцних оборонних мурів і надихнувшись силою духу її захисників, спробувати свої сили в мистецтві бою. Лицарі в латах, стрільба з лука, гра на волинці та інших фольклорних інструментах, смажене на вогні м'ясо, їжа справжніх середньовічних чоловіків і плюс чудові краєвиди з фортеці – все це й є атмосферою фестивалю.

Дивовижне свято проходить щорічно в замку Любарта в Луцьку. Нічна атмосфера старовинного замку, де немов оживають події минулого, спонукає затамувати подих. Арт-шоу «Ніч у Луцькому замку» присвячено зборам європейських правителів, які проходили в 1429 році під час правління князя Вітовта. З приходом вечора тут починається бенкет в середньовічному стилі: смажать м'ясо на вертелі, печуть рибу, а

також готують інші тогочасні страви. Цікавинкою є те, що гостей тут зустрічає королівська знать. До програми фестивалю щорічно обов'язково входять: історичні лицарські бої, історичні танці, майстер-класи, екскурсії [7].

4. Відтворення фортифікаційних об'єктів за допомогою мультимедійних технологій.

Сьогодні важливою складовою є простота та цікава подача інформації. На сучасному етапі розвитку суспільства цьому допомагають мультимедійні технології. За допомогою них можна презентувати та відтворювати втрачені елементи культурної спадщини, руїни колишніх фортець, замків, що не збереглися до наших днів. Вміло поєднані голографії та мультимедійні технології дають можливість відтворити елементи втраченої споруди, представити еволюційні зміни комплексу, продемонструвати сцени із життя людей в минулому [4, с. 113]. Ми маємо можливість зробити з майже зруйнованої фортеці цікавий туристичний об'єкт, що буде користуватися попитом та цікавлювати туристів.

Одна з головних проблем розвитку замково-палацового комплексу України – це нерозвиненість системи інвестування туристичної галузі.

Основними шляхами вирішення даного питання можна вважати:

1. Фіксована плата за використання пам'ятки з туристичною ціллю.

У такий спосіб можливо підтримувати пам'ятку в належному стані, а в перспективі розбудовувати на її базі туристичні комплекси.

Згідно з незалежними даними консалтингової компанії Heritage Strategies International, мандрівники витрачають приблизно 8-10% бюджету поїздки на вхідні квитки, сувеніри та інші товари і послуги.

Наприклад, за вхід до Лувру турист сплачує 17 євро, у сувенірних кіосках – ще 100 євро, а за ніч у номері «люкс» – понад 1500 тисячі євро. Щороку музей відвідують понад 9 млн. осіб, а збори від вхідних квитків перевищують 150 млн. євро.

2. Залучення приватних інвестицій.

На сьогоднішній день держава не має достатньо коштів для повноцінного забезпечення бюджетними надходженнями цю галузь, тому необхідні приватні інвестиції у розмірі 70-80% від загальної суми фінансування. Однак для залучення інвесторів перш за все необхідно розробити розрахунки економічної окупності інвестиційних проектів. Саме на цьому етапі органи, що займаються цими розрахунками, зіштовхуються зі значними практичними складнощами, пов'язаними з економічною оцінкою територій.

Узгодження на законодавчому рівні механізму продажу чи передачі в довгострокову оренду історико-культурних об'єктів підприємницькому сектору за умови збереження їх архітектурного

стилю та самобутності зробить можливим перетворення їх (на основі реконструкції) у готелі, відпочинкові комплекси, розважальні заклади ресторанного сектору туризму у старовинному середньовічному стилі.

Доцільним є передача пам'яток в концесію – договір про передачу природних багатств, підприємств, інших господарських об'єктів, що належать державі чи територіальній громаді, в тимчасову експлуатацію іншим державам, іноземним фірмам, приватним особам.

При цьому повинна існувати чітка, ефективна система державного контролю за дотриманням умов концесії та вигідні умови оренди. Багато пам'яток, особливо замки, не мають ні системи каналізації, ні електрики, ні інших переваг цивілізації, прокладання яких потребує значних капіталовкладень. Орендарю необхідно отримати в розрізних міністерствах та відомствах цілу низку спеціальних дозволів, які отримати зовсім не просто, саме тому спрощення системи отримання цих дозволів для інвесторів в туристичній сфері, а також надання пільг та довгострокових кредитів зробить привабливим сферу для інвестування.

Створення вигідних умов для інвесторів дозволить Україні не тільки провести реставрацію культурних пам'яток, але й розвинути туристичну галузь завдяки створенню необхідної інфраструктури. Інвестори повинні побачити можливість створення на базі замків комерційних туристичних готелів, пансіонатів, санаторіїв, музейних комплексів.

Однак реалізація даного напрямку є досить архітектурно складною і капіталомісткою, тому що вимагає великих інвестицій. Окупність же таких проектів, користуючись європейським досвідом, в середньому становить 8-12 років залежно від ступеня зруйнованості споруди. Проте норма рентабельності інколи сягає 220-280%.

Однією з форм залучення інвесторів виділяють передачу їм пакетів акцій об'єкта, відповідно до розміру інвестиційного вкладу. Залучення інвестора може бути реалізовано також і на інших умовах, що декларуються в інвестиційному договорі:

- частки власності після реалізації проекту;
- відсотків від майбутнього прибутку;
- квоти місць (при будівництві об'єктів розміщення туристів)

Важливою формою залучення іноземних інвестицій є локальні зони вільного підприємництва туристичного профілю. Такі зони повинні створюватись на територіях, природні умови й ресурси яких користуються найбільшим попитом. Прикладом такої зони можна вважати «Курортполіс Трускавець» – унікальне експериментальне явище, оскільки в Україні немає аналогічної системи. СЕЗ «Курортполіс Трускавець» можна вважати вузькоспеціалізованою вільною економічною

зоною, пріоритетною метою якої є сприяння розвитку санаторно-курортного господарства, медицини та охорони здоров'я. В інших СЕЗ перелік пріоритетних для інвесторів видів діяльності є досить широким, а статті типу «охорона здоров'я» чи «санаторно-курортні послуги» зустрічаються лише в декотрих [1, с. 35].

3. Штрафні кошти як спосіб зберегти і реконструювати історико-культурні ресурси.

Для збільшення фінансування та забезпечення охорони ресурсів необхідно провести ряд заходів:

- ввести плату за погіршення чистоти повітря (викиди CO₂);
- ввести плату за забруднення прибережних вод (кораблі);
- обмежити або заборонити доступу до окремих туристичних об'єктів та територій.

Світовий досвід можна використати як наглядний приклад. Мешканці Аляски колись були дуже раді скаженому напливу туристів, але в даний час вони дуже не задоволені різким збільшенням числа кораблів, що заходять в їх порт, оскільки стурбовані забрудненням вод. Серйозних збитків, як виявилось, завдають природі

Чорногорії туристи, які відвідують країну. Чорногорські екологи вже давно б'ють тривогу, стверджуючи, що місцевій природі серйозно загрожують: встановлення пляжного інвентарю, будівництво під'їзних доріг, місць для паркування та пляжних барів. Найбільше, як з'ясувалося, страждають околиці курортів Будва і Ульцин, де в місцеву річку зливаються фекальні води з більш ніж 300 туристичних будівель [10].

Висновок. Замково-палацовий комплекс є надзвичайно привабливим як для туристів, так і для залучення інвестицій у його розвиток. Завдяки розвитку даного виду туризму інтенсивно зростає економіка, підвищується рівень життя населення на прилеглих територіях. На сучасному етапі замковий туризм в Україні розвинений на низькому рівні. Така ситуація спостерігається через недостатню державну фінансову підтримку. Основними перспективами розвитку й першочерговими цілями є залучення іноземних інвестицій та використання замково-палацового комплексу в сфері готельно-ресторанного бізнесу, користуючись досвідом європейських країн.

STATE AND PROSPECT FOR THE USE OF THE CASTLE-PALACE COMPLEX OF UKRAINE IN TOURISM

Anastasiia Vasylenko, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: asya27679@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1737-5119>

Vladyslav Vasylenko, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, E-mail: dakar2016@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-9235>

Oleksandra Dikhtiarenko, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: vitalyevna.17@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3998-7079>

Anna Perepelytsia, Senior Lecturer, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: anna.perepelytsia@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Ukraine has a sufficient amount of tourist resources and a powerful potential for its further development. For today, castle tourism, based on the use of fortification objects, is extremely attractive both for tourists and for attracting investment in its development. At present, the castles have found their new purpose: they have become museums, hotels, art galleries, restaurants, platforms for theatrical performances and musical concerts, various shows and performances.

Ukraine is not the first time back to the problem of preserving its historical and fortification heritage. The seriousness of this issue is determined by the fact that the castle heritage is in an extremely neglected state. Another negative phenomenon is still the indifference of the population to their own history and the current state of the tourist infrastructure. Ukrainian society should be the engine of practical changes. Historical monuments are destroyed, and sometimes the local population dismantles locks for building materials. But it should also be noted that Ukraine has all the possibilities and conditions for the development of castle tourism. Of course, there is definitely a lot of work to improve the conditions and quality of service, but the components of the success of the development of this area in the country go along with the preservation of natural landscapes, accessibility of the area, advantageous infrastructure, interesting tourist sites and facilities, the image of the state and a significant contribution of funds to country budget. The potential of castle tourism is amazing and needs to be developed. The subject of the research is the use of the castle-palace complex in tourism. The purpose of the research is an analysis of the current state and definition of prospects for the use of the castle-palace complex in Ukraine, first of all in the industry of hotel and restaurant business.

Tasks: to highlight the main problems and prospects for the development of the castle tourism, to formulate the strategy of using the castle heritage of Ukraine. The scientific methods are a system analysis, a structural-genetic synthesis and a direct analysis. As results this study found the main directions of development of the castle tourism, the impact of this type of tourism on the country's economy and the ways of attracting investment for the development of castle-hotel business in Ukraine. The authors conclude due to the development of the castle tourism, the economy, which has a significant impact on the development of the state in general and on the standard of living of the population, is growing intensively. In the future, the establishment of a competitive market for services by upgrading the existing vacation infrastructure and the spread of small forms of recreation can significantly increase the number of tourists in our country, which will improve the economy and the quality of life of the population. It will also help create a new tourism infrastructure, increase the share of inbound tourism, which will positively affect the development of transport, accommodation and catering, retail, construction, communications, and insurance.

Key words: Castle, fortress, ways of development, tourism industry, reconstruction, restoration, hotel and restaurant business, investments, infrastructure, economy.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАМКОВО-ДВОРЦОВОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ В ТУРИЗМЕ

Василенко Анастасія Володимирівна, студент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, г. Харків, Україна, 61022, e-mail: asya27679@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1737-5119>

Василенко Владислав Юрьевич, студент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, г. Харків, Україна, 61022, e-mail: dakar2016@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-9235>

Дихтяренко Александра Витальевна, студент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, г. Харків, Україна, 61022, e-mail: vitalyevna.17@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3998-7079>

Перепелица Анна Сергеевна, старший преподаватель, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, г. Харків, Україна, 61022, e-mail: anna.perelytsia@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Україна володіє достаточним кількістю туристических ресурсів і має потужний потенціал для свого подальшого розвитку. На сьогоднішній день замковий туризм, в основі якого лежить використання фортифікаційних об'єктів, являється надзвичайно привабливим як для туристів, так і для привлечення інвестицій в його розвиток. В теперішній час замки знайшли своє нове призначення: стали музеями, готельними, картинними галереями, ресторанами, площадками для театральних постановок і музикальних концертів, різноманітних шоу і представлень.

Україна вже не перший раз повертається до проблеми збереження свого історико-фортифікаційного спадку. Серйозність цього питання визначається тим, що замкове спадщина знаходиться в надзвичайно запущеному стані. Ще одним негативним явищем до сих пор залишається байдужість населення до власної історії і теперішній стан туристическої інфраструктури. Саме українське суспільство повинно стати найважливішим двигуном практичних змін. Пам'ятники історії руйнуються, а іноді місцеве населення розбирає замки на будівельні матеріали. Але також слід відзначити, що Україна має всі можливості і умови для розвитку замкового туризму. Звичайно ж, роботи для покращення умов, якості обслуговування однозначно багато, але поруч з цим йдуть складові успіху розвитку цього напрямку в країні - це збереження природних ландшафтів, доступність місцевості, вигідна інфраструктура, цікаві туристическі місця і об'єкти, імідж держави і значительний внесок коштів в бюджет країни. Потенціал замкового туризму багатий і його потрібно розвивати.

Предметом дослідження в статті є використання замково-дворцового комплексу в туризмі. Мета - аналіз теперішнього стану і визначення перспектив використання замково-дворцового комплексу в Україні, зокрема в сфері готельно-ресторанного бізнесу. Завдання: освітлення основних проблем і перспектив розвитку замкового туризму, формулювання стратегії використання замкового спадку України. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз, структурно-генетичний синтез і пряма аналіз.

Результати цього дослідження: виявлені основні напрямки розвитку замкового туризму, вплив цього виду туризму на економіку країни і шляхи привлечення інвестицій для розвитку замково-готельного бізнесу в Україні. Авторами зроблено висновок, що завдяки розвитку замкового туризму інтенсивно росте економіка, яка надає суттєвий вплив на розвиток держави в цілому і на рівень життя населення. В майбутньому налагодження конкурентоспроможного ринку послуг шляхом модернізації наявної відпочинкової інфраструктури і поширення малих форм рекреації може значительно збільшити кількість туристів в нашій країні, що дозволить підвищити рівень економіки і якості життя населення. Також це допоможе створити нову туристическу інфраструктуру, збільшити частку в'їзного туризму, що позитивно впливатиме на розвиток транспорту, послуг розміщення і харчування, роздрічну торгівлю, будівництво, зв'язь, страхування.

Ключові слова: замок, фортеця, шляхи розвитку, туристическа галузь, реконструкція, реставрація, готельно-ресторанний бізнес, інвестиції, інфраструктура, економіка.

References

1. Ghulych, O. I., Ghryniv, L. S., & Gherasymchuk, N. M. (2017). *Metodyka formuvannja strategij stalogoho socialjno-ekonomichnogho rozvytku kurortno-rekreacijnykh terytorij i turystychnykh centriv*. Ljviv: Instytut regionalnykh doslidzhenj. [in Ukrainian]
2. Dovbenko, O. M. (2007). Podatkove stymuljuvannja investycij v turystychnyj kompleks Ukrajinj. *Naukovyj zbirnyk Kyjivskogho nacionalnogho ekonomichnogho universytetu im. Vadyma Ghetjmana*, 17, 302 – 311. [in Ukrainian]
3. Donenko, T. (2017, fevral 25). *Srednevekovaya Ukraina: rytsarskie turniry i zamki*. Vzyato s https://ua.igotoworld.com/ru/article/975_srednevekovaja-ukraina-rycarskie-turniry-i-zamki.htm [in Russian]
4. Lesyk, O. V. (1993). *Zamky ta monastyri Ukrajinj*. Ljviv: Svit. [in Ukrainian]
5. Macola, V. I. (1997). *Rekreacijno-turystychnyj kompleks Ukrajinj*. Ljviv: Instytut regionalnykh doslidzhenj NANU. [in Ukrainian]
6. Petranivskij, V. L., & Rutynskij, M. J. (2006). *Turystychnje krajeznavstvo*. Kyjiv: Znannja. [in Ukrainian]
7. Rutynskij, M. J. (2007). *Zamkovyj turizm v Ukrajinj. Gheografija pam'jatok fortyfikacijnogho zodchestva ta perspektyvy jikh turystychnogho vidrodzhennja*. Kyjiv: Centr uchbovoho literatury. [in Ukrainian]
8. BBC News. Ukrajin. (2008, lypen 19). Pro zamky Ukrajinj z akad. B. Voznyckym. Vzyato z https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2008/07/080719_castles_interactive_is.shtml [in Ukrainian]
9. PROZAK. (2017, serpen 01). Kil'kist' vidviduvachiv mukachivskogho zamku "Palanok" nevpynno roste. Vzyato z <http://prozak.info/Turizm/Kil-kist-vidviduvachiv-mukachivskogo-zamku-Palanok-nevpinno-roste> [in Ukrainian]
10. UNWTO. (2012). *Tourism in the Green Economy*. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284414529>

РОЗРОБКА ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ МІСТА ХАРКОВА

Данько Наталія Іванівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: n.danko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2977-6641>

Риндич Альона Сергіївна

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: alionaryndych9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8590-5252>

В сучасних умовах розвитку туристичного ринку, загострюється конкуренція між туристичними дестинаціями. Вони прагнуть привернути до себе іноземні інвестиції, інформаційні, транспортні та туристичні потоки. Істотним чинником привертання туристів та інвестицій стає бренд. Хоча, Харків має всі необхідні ресурси для того щоб стати лідером з розвитку туризму в Україні, місто не має правильного позиціонування – бренду.

Предметом дослідження в статті є створення туристичного бренду міста Харкова. Мета полягає у створенні конкурентоспроможного туристичного бренду для домінування міста на туристичному ринку, привертання туристів та залучення іноземних інвестицій. Завдання: аналіз понять «бренд», «територіальний бренд» та «бренд міста», визначення цілей, завдань та функцій бренду міста, описання особливостей розробки бренду міста, аналіз існуючих брендів Харкова та створення нового бренду міста. Використовуються загальнонаукові методи: системний підхід – для визначення термінів, цілей, завдань та функцій бренду міста, структурний аналіз – для характеристики існуючих брендів міста, аналітико-статистичний – для аналізу забезпеченості ресурсами, літературний метод використовувався для всіх аспектів статті.

Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу було досліджено поняття «бренд», «територіальний бренд», «бренд міста», методи його розробки та розроблений новий конкурентоспроможний бренд міста Харкова. Висновки: існуючі бренди міста Харкова не відображають всю його суть і не роблять місто максимально привабливим для туристів, новий конкурентоспроможний бренд, що базується на розважальному аспекті було створено з урахуванням всіх недоліків попередніх і тому можна зробити висновок, що він може бути успішним при подальшому використанні.

Ключові слова: бренд, територіальний бренд, бренд міста, бренд Харкова, створення бренду, брендинг.

Постановка проблеми. Зі стрімким розвитком туристичного ринку, загострюється конкуренція між туристичними дестинаціями. Вони прагнуть привернути до себе іноземні інвестиції, інформаційні, транспортні та туристичні потоки. За прогнозами аналітиків ця конкуренція буде тільки зростати і переможцем у цій «маркетинговій війні» будуть виходити зовсім не ті туристичні дестинації, що мають вигідне географічне положення чи забезпеченість природними умовами, а ті місця, що вміють вигідно і правильно себе позиціонувати. Значним чинником формування переваг у споживачів стає наявність (або відсутність) у дестинації бренду – що виступає певним гарантом, відомим в споживчому середовищі.

Мета статті – розробка бренду міста Харкова, як інструмент домінування міста на туристичному ринку, привертання туристів та залучення іноземних інвестицій.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є теоретичний аналіз таких понять, як «бренд», «територіальний бренд» та «бренд міста», визначення цілей, завдань та функцій бренду міста, описання особливостей розробки бренду міста як «туристичної дестинації», аналіз

існуючих брендів Харкова та створення нового конкурентоспроможного бренду міста.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою дослідження теорії брендингу та визначення ролі бренду в діяльності організацій та в маркетингу загалом займалися такі вчені: Д. Д'Алессандро, Ф. Котлер та інші.

Дослідженню територіального бренду та бренду міста присвятили свої роботи такі провідні спеціалісти в області маркетингу, як А. М. Бритвин, І. Б. Бритвина, Т. А. Атаева, Д. В. Візгалов, Н. М. Влащенко, В. П. Губачов, М. Ю. Карпищенко, О. П. Кобиляцький, Л. М. Панасенко, Л. Э. Старостова, Ю. А. Шаталова.

Вивченням бренду міста Харкова займалися: Н. А. Дехтяр, В. Є. Єрмаченко, А. А. Мусієзов та інші.

Згадані вище вчені займалися лише визначення термінів, теорією розробки бренду та аналізом існуючих брендів міста Харкова, але ніхто з них не займався саме розробкою нового бренду Харкова, тож у зв'язку з чим виникає необхідність дослідження цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Проведене дослідження виявило, що не існує єдиного

визначення терміну «бренд», яке б чітко характеризувало це явище. Під брендом розуміють ім'я, назву, слоган, знак, символ або дизайн або комбінація всього цього, для того щоб ідентифікувати товар чи послугу одного виробника від іншого, та для виявлення відмінностей одного товару чи послуги від товарів чи послуг конкурентів (Спиридонова, 2010).

Автор книги «Кар'єрні війни. 10 правил побудови успішного особистого бренду» Девід Д'Алессандро (2005) у своїй роботі зазначив, що бренд – це набагато більш, ніж звичайна реклама або маркетинг. Це все, що спадає на думку людині щодо товару, коли вона бачить його логотип або чує слоган.

Таким чином, бренд – це сукупність понять, які узагальнюють уявлення споживачів про відповідний товар, послугу, компанію, територію та інше.

Важливе місце для розвитку туризму займає географічний бренд, який ще можна визначити як територіальний. Т. Атаева (2012) зазначає, що «територіальний бренд – це бренд країни, регіону, міста або іншого територіального утворення, який виступає важливим чинником просування території, спирається на її політичний, економічний, соціокультурний потенціал і природно-рекреаційні ресурси, а також на бренди товарів і послуг, локалізовані в певній географічній місцевості» (с. 3).

Бренд міста – це сукупність його унікальних конкурентних переваг у середовищі конкурентів; він формує уявлення про призначення міста і його специфіку. Бренд розповідає про місто через злагожену систему яскравих і позитивних символів, сигналів, ідей, асоціацій, які щонайкраще передають зміст, красу, конкурентні переваги й унікальність міста, завдяки чому воно стає відомим і улюбленим (Кривошеїн, 2014, с. 79-80).

Д. Візгалов (2008) вказує, що «бренд міста – це візуальний або віртуальний символ міста, позитивна «фірмова» ознака, за якою споживачі

розпізнають місто, «розкручена» товарна марка міста, що формує або підтверджує його імідж і репутацію» (с. 52).

До елементів бренду міста належать: ім'я, логотип, слоган, якість, ціна, позиціонування, репутація (Котлер, 2005).

Цілі та завдання бренду міста полягають у забезпеченні довгострокового позиціонування міста на ринку, поліпшення інвестиційної привабливості та повернення туристів до міста (Візгалов, 2011).

Створення міцного бренду міста грає важливу роль в його розвитку і дозволяє вирішити такі завдання:

- збільшити престиж дестинації;
- створити унікальні конкурентні переваги;
- привернути увагу інвесторів і підвищити приплив інвестицій;
- залучити нових туристів і підвищити доходи міської скарбниці;
- покращити якість життя населення;
- поліпшити інфраструктуру території;
- збільшити вплив міста як усередині країни, так і за її межами (Панасенко, 2014).

Аналіз матеріалу дозволив виявити, що функціями бренду території є відображення важливих переваг місцевості, що ґрунтуються на її історії, традиціях, культурі, особливостях її населення, економіці, політиці, а також цінностях та стратегії розвитку території (Кучеренко, 2015).

Брендинг – це процес формування і управління брендом (Брендинговое агентство Kologo, 2018).

Необхідно зазначити, що не існує єдиних правил для розробки бренду території, але є загальні методики розробки.

У зв'язку з цим є необхідність розгляду різних підходів розробки бренду що будуть підґрунтям вибору найкращого способу.

На другому етапі ми маємо визначитися з цілями та очікуваними результатами проекту.

Четвертий етап полягає у створенні бренд-платформи та диференціації бренду.

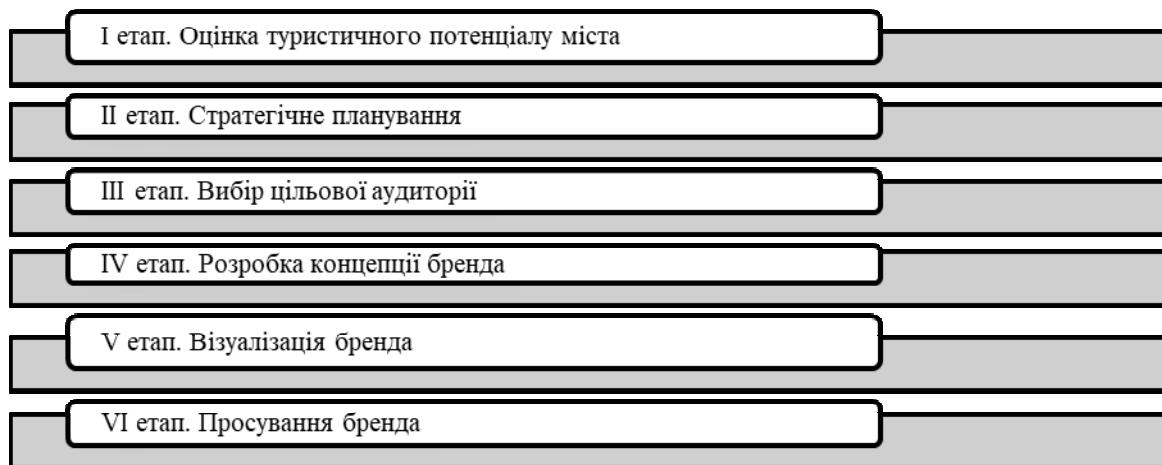

Рис. 1. Етапи розробки бренду
Розроблено авторами за матеріалами: (Губачов, & Жук, 2011)

Рис. 2. Етап розробки платформи та диференціація бренду (Губачов, & Жук, 2011)

Бренд-платформа – це основний документ, що відображає креативне позиціонування бренду та детально описує: суть бренду, його філософію, особливості, характер та архітектуру бренду (Записки маркетолога, 2018).

На п'ятому етапі розробки бренду міста здійснюється опис бренду, пропонується слоган та проходить візуалізація, розробляється логотип.

На останньому етапі розробляється маркетинговий план просування бренду (Губачов, & Жук, 2011).

О. П. Кобиляцький (2013) визначає п'ять етапів створення бренду міста.

Перший етап – підготовчий. Охоплює створення ініціативної групи, залучення до

процесу місцевої влади, представників бізнесу та громадськості, забезпечення партнерства, публічності, відкритості та прозорості, створення координаційного центру.

Другий етап – проведення стратегічного аналізу.

Третій етап – розроблення концепції бренду. Цей етап визначає бачення, місію і цілі бренду. Розробляється платформа бренду і система ідентичності та цінностей бренду.

Четвертий етап – реалізація концепції.

Заключний п'ятий етап – моніторинг (с. 50).

Наступна методика створення бренду міста, запропонована Ю. Л. Шатавловою та М. Ю. Карпищенком.

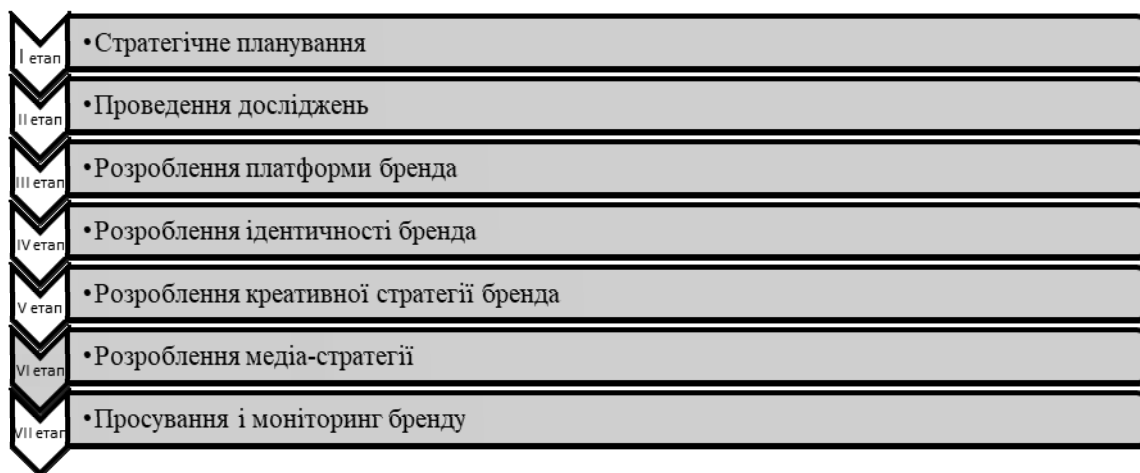

Рис. 3. Етапи створення бренду міста (Шатава & Карпищенко, 2012, с. 326)

Основні етапи розробки бренду міста:

I етап. На етапі стратегічного планування потрібно правильно визначити цілі і завдання міста, цільові аудиторії (Влащенко, 2016).

II етап. Проведення досліджень з визначення рівня розвитку бренду. Цей етап включає в себе проведення якісних і кількісних досліджень, моніторинг ЗМІ, аналіз та обробку отриманих даних і т.д. (Шатава&Карпищенко, 2012).

III етап. Розроблення платформи бренду та її тестування. Він включає:

- аналізування дійсного сприйняття бренду;

- моніторинг відповідності реального стану бренду бажаному;

- формулювання сутності бренду;

- тестування та перевірка бренд-платформи (Влащенко 2016).

По суті, платформа бренду виступає основним інструмент визначення ключових характеристик бренду, його перевага, яка дозволяє диференціювати його в конкурентному середовищі та ефективно ним управляти як найбільш важливим нематеріальним активом (Ляшко, 2016).

IV етап. Розроблення ідентичності бренда (логотип, елементи ідентифікації бренду, брендбук; розроблення правил розміщення і моніторингу візуальних комунікацій (Шатава&Карпищенко, 2012).

V і VI етап Розроблення креативної стратегії бренда і медіа-стратегії включає визначення цілей, які мають досягатися завдяки креативній стратегії, визначення технічного завдання на основі аналізу існуючих бар'єрів у просуванні бренду, створення ключової ідеї (Влащенко, 2016).

VII. Просування і моніторинг бренду. Перш за все за допомогою міської влади. Розповсюдження нового бренду на веб-ресурсах (сайтах, соціальних мережах, порталах і т.д.) (Шатава&Карпищенко, 2012).

Тож, існує велика кількість методів послідовності створення бренду, але, нажаль, не існує єдиних параметрів.

На сьогоднішній день існують декілька підходів до позиціонування міста Харкова, як адміністративного центру Харківського регіону.

Серед брендів Харкова найбільш відомим є «KHARKIV – S.M.A.R.T. CITY», «KHARKIV – SPORT CITY», «KHARKIV INTERNATIONAL CITY».

У квітні 2011 року був розроблений туристичний бренд Харкова – «Kharkiv – smartcity». Кожна буква слова S.M.A.R.T. має своє значення: соціальний (social), сучасний (modern), творчий (art), дослідницький (research) і туристичний (tourist) центр (Данько & Довгаль, 2016).

Рис. 4. Туристичний бренд міста Харкова – «Kharkiv – smartcity» (Єрмаченко & Дехтяр, 2015)

Чим можна насправді вважати Харків розумним містом? У Харківському регіоні були зроблені такі наукові відкриття, як розщеплення атому літню, створення радіотелескопу, розроблено прискорювач елементарних часток і запропоновані новітні радіаційні і космічні технології тощо (Кулешова, & Озерська, 2014).

Станом на 2016 рік в наукових підприємствах Харкова працювало 16023 фахівців.

Серед працівників науково-технічної діяльності:

- 1120 чоловік мали вчений ступінь доктора наук;
- 3545 кандидата наук.

У 152 установах вчені виконують наукові та науково-технічні роботи, обсяг яких становить 2239929,9 тис. грн(Департамент адміністративних послуг, 2018).

У 2017-2018 навчальному році у 181 загальноосвітньому навчальному закладі комунальної форми власності функціонують 4074 класи, де здобувають освіту 116,2 тис. учнів.

В 2017/2018 році в місті Харків налічується 53 вищих навчальних закладів, де навчаються 162 тис. студентів(Сайт Харківської міської ради, 2018).

За показниками останніх років можемо бачити тенденцію домінування Харківської області серед усіх інших на предмет навчання там іноземних громадян. За даними Українського державного центру міжнародної освіти найбільше іноземних студентів навчається в Харкові 20 тис., Києві

14 тис., Одесі 7,5 тис., Івано-Франківську та Вінниці. А найменша кількість іноземних студентів — у Луцьку.

До трійки найпопулярніших ВНЗ України серед іноземців входить два харківські, а саме Харківський національний університет ім. Каразіна та Харківський національний медичний університет(Прес центр, 2018).

Для повної характеристика Харкова, як наукового центру потрібно також розглянути інноваційну політику міста.

У місті в 2017 р. налічувалося 84 інноваційно активних підприємств, питома вага яких складала 31,2% в загальній кількості промислових підприємств. Обсяг реалізованої інноваційної продукції підприємствами міста в 2017 р. становить 2,1 млрд. грн., або 3,1% в загальному обсязі реалізованої промислової продукції (Мамонтова, 2018).

У 2017 році Рада молодих вчених провела багато наукових заходів, серед яких - міжнародний форум USERN, який відвідали вчені з різних країн - США, Італії, Великобританії, Словенії(Сайт Харківської міської ради, 2018).

Можна зробити висновок, що дійсно Харків це одне з провідних міст в Україні по рівню розвитку освіти і повністю відповідає бренду «Kharkiv – smartcity». Але в зарубіжній практиці SmartCity визначають як місто, яке витрачає ресурси ефективно.

Характеристика інноваційної діяльності міста Харкова

Показник	2003 рік	2010 рік	2015 рік	2017 рік
Інноваційно активні підприємства, од.	83	114	88	84
Питома вага в загальній кількості пром. підприємств, %	21,5	20,1	31,4	31,2
Упровадження нових технол. процесів, од. 1	159	840	166	191
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млрд. грн.	0,7	1,4	2,7	2,1
Питома вага в загальному обсязі реалізованої пром. продукції, %	8,6	5,1	5,4	3,1

Джерело: (Мамонтова, 2018)

Термін SmartCity опирається на інфраструктуру, енергію, водопостачання і водовідведення та екологічні будівлі і тому можна визначити, що Харків не зовсім відповідає цим критеріям. Якщо ж вітчизняний туризм може

правильно зрозуміти наш бренд, то для зарубіжного туриста будуть виникати певні складнощі (Вільна енциклопедія Вікіпедія, 2018).

Наступним брендом міста Харкова є «KHARKIV – SPORT CITY».

Рис. 5. Туристичний бренд міста – «KHARKIV– SPORT CITY» (Харьков спортивный, 2018)

Основна мета позиціонування бренду «Харків – SportCity» полягає в тому, щоб переконати потенційних відвідувачів, що Харків – це місто спорту, руху і активних людей.

Асоціація спортивних журналістів України, що проводила традиційний конкурс «Підсумки спортивного року – 2017» у номінації «Саме спортивне місто України» віддало перемогу Харкову. У 2017 році в місті пройшло близько 600 спортивних заходів (Сайт Харківської міської ради, 2018).

Тож, Харків, насправді, можна вважати найспортивнішим містом України, але цей бренд лише описує одну із сторін цього чудового міста. Крім того, що Харків – це місто спорту. Це також, і культурний, і науковий, і діловий центр України.

До Євро-2012 було створено логотип міста, у вигляді Дзеркального струменя, що характеризував Харків, як місто відкритих людей і безмежних можливостей.

Рис. 6. Офіційний логотип міста го Євро-2012 (International Exchange Network, 2018)

«KHARKIV INTENATIONAL CITY» – це бренд, метою якого є посилення взаєморозуміння, міжкультурної взаємодії та взаємозбагачення

культур народів, толерантності та гуманізму на рівні міста і країни.

Концепція проекту – «мультинаціональний Харків – предмет нашої гордості!»

Харків, насправді можна вважати інтернаціональним, бо:

- щорічно місто відвідують десятки тисяч іноземних студентів;
- тут розвиваються 32 національно-культурних об'єднання;
- працюють десятки міжнародних громадських організацій;
- щорічно представляють наше місто за програмами міжнародних обмінів сотні харківських студентів в різних країнах світу (International Exchange Network, 2018)

Цей проект досить успішний, але вважати його брендом ще неможливо. В ньому є ідея, концепція, слоган, проводяться різноманітні заходи, але на жаль, відсутній логотип. Проект потребує певного доопрацювання.

Тож, найвдалішим брендом Харкова на сьогодні залишаться «Kharkiv – smartcity»,

порівняно з іншими брендами він найбільш точно відображає суть і життя міста.

На основі викладеної вище інформації можна створити новий туристичний бренд міста Харкова, користуючись методом розробки Рис.1.

Перший етап включає аналіз ресурсів міста Харкова.

На другому етапі розробки проекту створення бренду міста Харкова ми повинні визначити цілі та очікуваний результат проекту (Губачов, & Жук, 2011).

Ціль – створення позитивного образу міста для привертання туристів та інвестицій в місто, формування атмосфери перспективного і сприятливого місця для життя, поліпшення якості життя.

Створити в цільових аудиторій (жителів, туристів, інвесторів) міцну асоціацію між міським середовищем і символікою бренду. Зробити так, щоб місто і всі найважливіші його атрибути були невіддільні в свідомості людини від концепції бренду (Визгалов, 2011, с. 79)

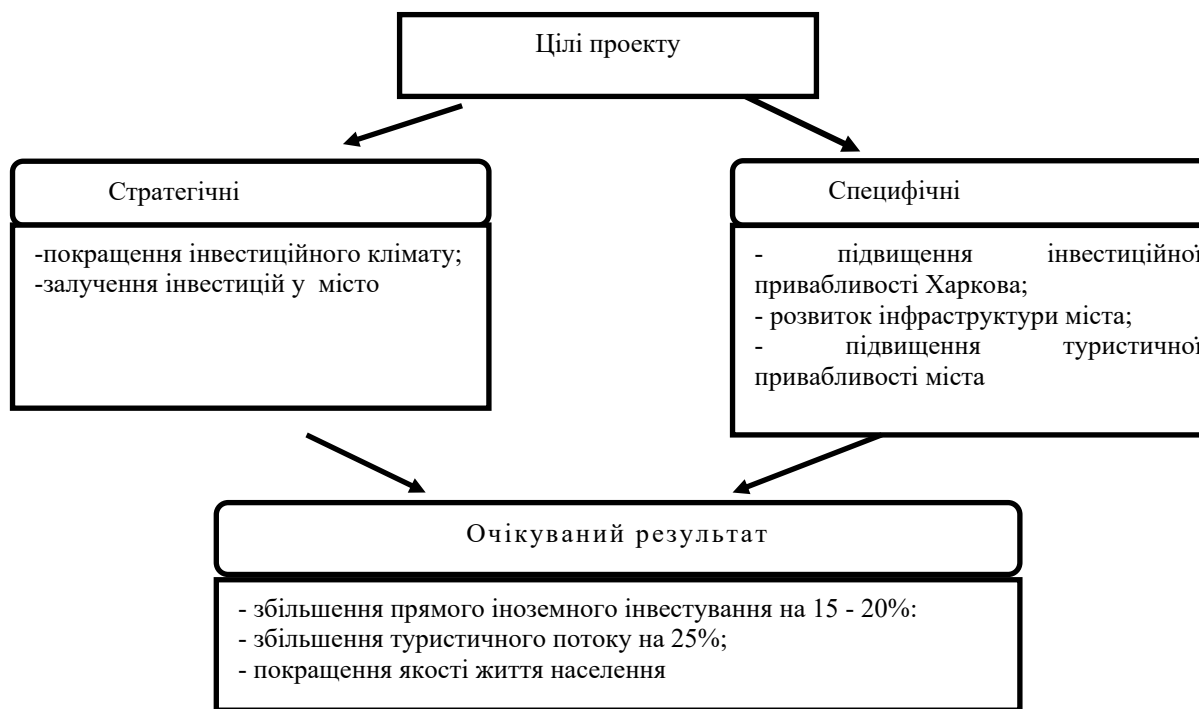

Рис.7. Цілі та очікуваний результат від проекту (Губачов, & Жук, 2011)

На наступному етапі створення бренду міста Харкова ми повинні визначитися з цільовою аудиторією. Бренд туристичної дестинації активно впливає на кілька цільових аудиторій: туристи, інвестори і жителі.

Перш, за все, новий туристичний бренд Харкова має привертати, відвідувачів міста та туристів різних вікових груп, це і діти, і молодь, сім'ї та люди похилого віку (Данилова, & Іванова, 2014).

Саме через це концепція бачення міста, як розважальної столиці вже більш успішна, ніж

«Kharkiv – smartcity», що більш орієнтована на студентів та туристів, що подорожують з бізнес чи діловими цілями чи «Kharkiv – SportCity», що орієнтований переважно на молодих людей та спортсменів.

Жителі міста є другою за важливістю цільовою аудиторією, оскільки саме вони є носіями бренду і прийняття ними концепції ідентичності нового образу міста є головною метою їх залучення в формуванні бренду. Напевно, неможливо задовольнити побажання всіх городян, але їхня думка обов'язково потрібно враховувати при

створенні бренду міста (Бритвін, Бритвіну, & Старостова, 2016).

Також, не менш важливою цільовою групою виступають інвестори, за допомогою яких має вноситись певний вклад в розвиток міста, як туристичного, культурного, інформаційного, так і фінансового центру. Інвестиції в розважальну індустрію (парки, театри, клуби), є досить успішні і характеризуються високою віддачею (Данилова, & Іванова, 2014).

Висновки:

- необхідно запропонувати позиціонування міста, яке буде відображати суть міста та задовольняти потреби всіх цільових груп;

- потрібно визначити спосіб реалізації створеної концепції;

- необхідно розробити айдентику міста, єдину систему візуальної ідентичності, девіз, назву та слоган.

Четвертий етап полягає у розробці платформи та диференціації бренду (Губачов, & Жук, 2011).

Тож, була розроблена концепція нового Харківського бренду, основна ідея якої полягає у позиціонуванні міста, як розважальної столиці країни. Харків давно вже себе зарекомендував, як науково-промисловий, індустріальний та спортивний центр України, але, час не стоїть на місці і місто розвивається, і тепер вже впевнено можна казати, що місто завоювало і такий статус, як культурний і розважальний об'єкт. Саме для розвитку туризму, особливу роль відіграє розважальна складова. Розважальний туризм – найпопулярніший в світі і найбагатший в плані різноманітності вид туризму. Реконструкція в місті Центрального парку культури і відпочинку імені Максима Горького, робить реалізацію цієї концепції більш реальною.

Центрального парку культури і відпочинку імені Максима Горького немає аналогів в Україні, крім того він конкурує з всесвітньо відомим парками в Данії «Tivoli», Великобританії «Blackpool Pleasure Beach» та Швеції «Liseberg».

Площа парку імені Горького складає близько 130-ти гектарів. Кожні вихідні тут проходять розважальні програми, проводяться різноманітні

святкування. На території парку розташовані кінотеатр «Парк», дитяча залізниця «Мала Південна», підвісна канатна дорога, тенісні корти, футбольні поля, пункт оренди спортивного інвентарю, атракціони та багато інших розважальних комплексів (Ковальська, 2013).

Крім того, в Харкові налічується 6 великих театрів, 84 бібліотеки, 31 клубна установа культури, 6 парків культури і відпочинку. Велика кількість музеїв, театрів та кіноконцертних залів (зал органічної і камерної музики) (Харківська міська рада, 2016)

Серед розважальних об'єктів виділяють, також, Фельдман Екопарк, цирк, аквапарк «Джунглі» та дельфінарій «Немо».

Крім того, відбувається постійна фінансова підтримка об'єктів, що грають значну роль в розважальному туризмі. Станом на 2017 рік, здійснюється фінансова підтримка з бюджету міста КП «Об'єднання парків культури і відпочинку м. Харкова», КП «Центральний парк культури та відпочинку ім. М. Горького» і КП «Меморіальний парк «Дробицький Яр». Продовжуються роботи з комплексної реконструкції зоопарку (Харківська обласна рада, 2017).

Тут проходить безліч фестивалів і культурних подій.

Бренд-платформа Харкова – Розважальний, Яскравий, Безтурботний, Динамічний. Харків є містом розваг та безтурботності, яскравого нічного життя, що характеризується динамічністю розвитку, як розважальної індустрії, так і міста в цілому.

Цінність бренду. Бренд Харкова створюється на базі емоційної складової тобто можливості розважитись не тільки в одному з найгарніших парків світу, а й відвідувати клубні установи, театри, кіноконцертні зали та інші розважальні заходи, де можна отримати позитивні емоції та адреналін.

На п'ятому етапі створення бренду міста Харкова було представлено декілька логотипів та запропоновано слоган.

Рис. 8. Новий логотип міста Харкова
Розроблено авторами

Перших представлений логотип зображує американську гірку, яка по суті і є прототипом веселощів і радості, бо це саме ті емоції, які ви відчуваєте на протязі катання на атракціоні. Логотип повністю відображає сутність бренду.

Колористика бренду також підібрана відповідно. Яскравий і дуже візуально помітний, жовтий колір часто використовується в логотипах для залучення уваги. Помаранчевий колір є комбінацією жовтого і червоного, тому також часто використовується з метою залучення уваги. Помаранчева гамма застосовується в логотипах для створення ігрової емоції, стимулювання

креативу, ентузіазму, веселощів (Graphicdesign, 2013).

Слоган міста «Onthewaytofun», що перекладається «На шляху до веселощів», сам говорить за себе і відображає концепцію бренду. Тип шрифту, який використовується – Display – він відноситься до акцидентних шрифтів, які допомагають висловити експресивність, унікальність, дружельюбність (Каквыбрать шрифт, 2018).

Цей логотип є досить вдалим для бренду міста Харкова, бо повністю віддзеркалює його суть.

Рис. 9. Новий логотип міста Харкова
Розроблено авторами

Слоган міста «EverythingwillbeOK», що перекладається, як «Все буде добре», утворюється завдяки поєднанню першої літери назви міста і колеса огляду. Він говорить потенційним відвідувачам міста, що якщо вони прийдуть до Харкова, в них все зразу стане добре. Синій колір є найбільш популярним в палітрі логотипів. Він

несе посил впевненості й успіху. Його використовують практично всі – від державних структур і медицини, до IT-компаній і заводів. Широта застосування пояснюється тим, що на відміну від інших кольорів, з нього практично неможливо витягнути негативні емоції (Graphicdesign, 2013)

Рис. 10. Новий логотип міста Харкова
Розроблено авторами

Рис. 11. Новий логотип міста Харкова
Розроблено авторами

Логотипи Рис. 9, Рис. 10, та Рис. 11 є схожими за своїм змістом. На них зображено колесо огляду, що є символом Центрального парку культури і відпочинку імені Максима Горького, на базі якого також створюється концепція. В них використовується шрифт типу Sansserif – шрифт без зарубок, який виглядає більш сучасно і передає прагнення та новизну (Каквыбрать шрифт, 2018).

В логотипі Рис. 10 та Рис. 11, використовується рожевий та голубий колір. Рожевий колір символізує солодкість, задоволення, грайливість

та романтику. Голубий колір є тотожний по значенню до синього (Гуд-издат, 2018).

Всі три логотипи повністю відображають концепцію бренду.

Шостий етап – це просування бренду. Основними заходами є:

- створення фірмового стилю міста (логотип, сайт, сувеніри, поліграфія), громадського транспорту (вокзали, аеропорти, зупинки, тролейбуси, метрополітен), навігації (вивіски, схеми), надання унікального стилю міським об'єктам (музеям, паркам, кінотеатрам, іншим установам);

- проведення заходів, свят, презентацій, фестивалів та їхнє відповідне оформлення;
- підвищення згадуваності міста в ЗМІ, просування бренду на просторах Інтернету (контекста та медійна реклама, PR-статті), у соціальних мережах через Facebook, Instagram і т.д.;
- теле- і радіо реклама;
- поширення друкованої продукції: каталогів, листівок;
- зовнішня реклама: лайтбокси, білборди;
- встановлення об'ємного логотипу міста в парку імені Горького, в торгових центрах та на вулицях;
- формування розважальних туристичних маршрутів по Харкову під покровительством бренду (Влащенко, 2016).

Як буде оцінювати результат:

1. Зростання впізнаваності бренду на оцінюваний період;
2. Число туристів, що відвідало місто;
3. Обсяг прямих залучених інвестицій;
4. Кількість проведених виставок і фестивалів;
5. Зростання рейтингу Харкова в рейтингу привабливості міст;
6. Міграційні потоки;
7. Опитування жителів міста (Никифорова, 2011).

Висновки. Таким чином, бренд міста – це сукупність установлених цінностей, що повністю

відображають місто, його життя, населення, економіку, політику, традиції і т.д. і слугують інструментом підвищення впізнаваності і залучення туристів у місто.

При розробці бренду міста як «туристичної дестинації», потрібно слідувати етапам вибраної методики, основними етапами вважаються підготовчий, етап проведення стратегічного аналізу, етап розроблення концепції бренду, реалізація концепції та моніторинг.

Серед найбільш відомих існуючих брендів міста Харкова: «KHARKIV – SMART CITY», «KHARKIV – SPORT CITY», «KHARKIV INTERNATIONAL CITY». З цих брендів найкращим зразком успішного брендингу можна вважати – «KHARKIV – SMART CITY».

Було запропоновано новий конкурентоспроможний бренд міста Харкова, що засновується на розважальному аспекті. Бренд відповідає вимогам всіх цільових аудиторій. Ресурси, які є основою бренду: Центральний парк культури і відпочинку імені Максима Горького, клубні установи, концертні зали, різноманітні фестивалі і т.д. Бренд-платформа Харкова – Розважальний, Яскравий, Безтурботний, Динамічний. Було розроблено декілька логотипів і слоганів міста, які повністю відповідають концепції бренду.

THE DEVELOPMENT OF KHARKIV TOURISM BRAND

Natalya Danko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: n.danko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2977-6641>

Alona Ryndych, Master Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: alonaryndych9@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8590-5252>

Under modern conditions of the development of the tourist market, the competition between tourist destinations is increasing, therefore, the factor of tourists' attraction and the investment is brand. Although Kharkiv has all the necessary resources to become a leader in the development of tourism in Ukraine, the city does not have the correct positioning – the brand.

The subject of research of the article is the creation of a tourism brand of Kharkiv. The goal is to create a competitive tourism brand for the city domination at the tourist market, attracting visitors and foreign investment. The objectives are to analyse the concepts of "brand", "territorial brand" and "brand of the city", to define the goals, tasks and functions of the city brand, to describe the features of the city brand development, to analyse the existing Kharkiv brands and to create the new brand of the city. General scientific methods are used, such as systematic approach – to determine the terms, goals, tasks and functions of the city brand, structural analysis – to characterize existing city brands, analytics and statistical methods – to analyze the resource availability, literary method used for all aspects of the article.

The following results were obtained: on the basis of the analysis, the concepts of "brand", "territorial brand" and "brand of the city", methods of its development were determined and the new competitive brand of the city of Kharkov was developed. Conclusions: the existing brands of the city Kharkiv do not reflect the whole essence of the place and do not make the city as attractive as possible for tourists; a new competitive entertainment-based brand has been created taking into account all the shortcomings of the previous ones and, therefore, it can be concluded that the new brand can be successful with further use.

Keywords: brand, territorial brand, brand of the city, Kharkiv brand, brand creation, branding.

РАЗРАБОТКА ТУРИСТИЧЕСКОГО БРЕНДА ГОРОДА ХАРЬКОВА

Данько Наталья Ивановна, канд.экон. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: n.danko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2977-6641>

Рындыч Алёна Сергеевна, магистрант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: alonaryndych9@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8590-5252>

В современных условиях развития туристического рынка, обостряется конкуренция между туристическими дестинациями. Они стремятся привлечь к себе иностранные инвестиции, информационные, транспортные и туристические потоки. Существенным фактором привлечения туристов и инвестиций становится бренд. Хотя, Харьков имеет все необходимые ресурсы для того чтобы стать лидером по развитию туризма в Украине, город не имеет правильного позиционирования – бренда.

Предметом исследования в статье является создание туристического бренда города Харькова. Цель заключается в создании конкурентоспособного туристического бренда для доминирования города на туристическом рынке, привлечения туристов и иностранных инвестиций. Задачи: анализ понятий «бренд», «территориальный бренд» и «бренд города», определение целей, задач и функций бренда города, описание особенностей разработки бренда города, анализ существующих брендов Харькова и создание нового бренда города. Используются общенаучные методы: системный подход – для определения сроков, целей, задач и функций бренда города; структурный анализ – для характеристики существующих брендов города; аналитико-статистический – для анализа обеспеченности ресурсами; литературный метод использовался для всех аспектов статьи.

Получены следующие результаты: на основе проведенного анализа было исследовано понятие «бренд», «территориальный бренд», «бренд города», методы его разработки и разработан новый конкурентоспособный бренд города Харькова. Выводы: существующие бренды города Харькова не отражают всю его суть и не делают город привлекательным для туристов, новый конкурентоспособный бренд, основанный на развлекательном аспекте был создан с учетом всех недостатков предыдущих и поэтому можно сделать вывод, что он может быть успешным при дальнейшем использовании.

Ключевые слова: бренд, территориальный бренд, бренд города, бренд Харькова, создание бренда, брендинг.

References

1. Ataeva, T. A. (2012). *Marketing territoriy kak faktor razvitiya infrastruktury regiona*. Material konferenciji «Marketing”t – realnost i proekcii v b”dešetio». Varna: Ikonomičeski universitet. [in Russian]
2. Brendingovoe agentstvo Koloro. (2018). Vzyato swww.koloro.ru [in Russian]
3. Britvin, A.M., Britvina, I.B., &Starostova, L.E. (2016). *Integrativnaya model brendarossiyskogogoroda: regionalnyyaspekt*. Yekaterinburg: Izdatelstvo Ural'skogo universiteta. [in Russian]
4. Vizgalov, D. V. (2008). *Marketing goroda*. Moskva: Fond «Institut ekonomiki goroda». [in Russian]
5. Vizgalov, D. V. (2011). *Brendinggoroda*. Moskva: Fond «Institut ekonomiki goroda». [in Russian]
6. Viljna encyklopedija Vikipedija. (2018). Vzjato z www.wikipedia.org [in Ukrainian]
7. Vlashhenko, N. M. (2016). *Siti-brendyngh*. Kharkiv: KhNUMGhim. O. M. Beketova. [in Ukrainian]
8. Ghubachov, V.P., &Zhuk, Ju. O. (2011). *Metody, instrumenty stvorennja ta prosuvannja brendu terytoriji (na prykladi m. Poltava)*. Material VI Mizhnarodnoji naukovopraktyčnoji konferenciji. Vzjato zhttp://www.confcontact.com/20110531/ek8_gubachov.htm [in Ukrainian]
9. Gud-izdat – soobshchestvo kreativnykh lyudey. (2018). *Razrabotka logotipa – osnovnye pravila*. Vzyato s http://www.good-izdat.ru/o-kompanii/dlja-klientov/spravochnaja-informacija/razrabotka-logotipa-osnovnye-pravila/?top=100002 [in Russian]
10. D'Alessandro, D. (2005). *Karernye voyny. 10 pravil postroeniya uspeshnogo lichnogo brenda*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian] [in Russian]
11. Danilova, Ye. A., & Ivanova, L. A. (2014). Povyshenie effektivnosti brendinga Velikogo Novgoroda. *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, 82, 69-72. [in Russian]
12. Danjko, N. I., &Dovghalj, Gh. V. (2016). Brendyngh mista Kharkova jak turystyčnoji destynaciji. *Problemy ekonomiky*, 2, 77-79. [in Ukrainian]
13. Departament administratyvnykh poslugh ta spozhyvchogho rynku Kharkivskojki misjkoji rady (2018). Vzjato z www.ppr.kharkov.ua/ua [in Ukrainian]
14. Jermachenko, V. Je., & Dekhtjar, N. A. (2015). Brendyngh jak element strateghiji turystyčnogho rozvytku mista Kharkova. *Ekonomichnyj forum*, 3, 155-163. [in Ukrainian]
15. Zapiski marketologa. (2018). Platforma brenda. Vzyato s http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_p/platforma_brenda/ [in Russian]
16. Kak vybrat shrift. (2018). Kak vybrat shrift dlya logotipa ili vizitki, a takzhe vse pro shrifty v graficheskom dizayne. Vzyato s http://daks.top/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D1%88%D1%80%D0%B8%D1%84%D1%82.html [in Russian]
17. Kobylyatskiy, A. P. (2014). Brendirovanie goroda kak instrument formirovaniya imidzha (na primere g. Luganska). *Vestnik VGU*, 1, 48-56. [in Russian]
18. Kovalska, M. (2013, April 26). Park Gorkogo – vosmoe chudo Kharkova ili Ukrainskiy Disneylend (vpechatleniya ob obnovlennom Parke Gorkogo). *Par kGorkogo*. Vzyato s https://www.park.in.ua/novosti-kharkovskoy-molodezhi/park-gorkogo-vosmoe-chudo-harkova-ili-ukrainskiy-disneylend-vpechatleniya-ob-obnovlennom-parke-gorkogo.html [in Russian]
19. Kotler, F. (2005). *Marketing mest. Privlechenieinvestitsiy, predpriyatij, zhiteleyituristov v goroda, kommuny, regionyistranyYevropy*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian]
20. Kryvoshejin, V. V. (2014). Imidzh mista: socialjno-politychnyj vymir. *Ghrani*, 6, 76-82. [in Ukrainian]
21. Kuljeshova, Gh., & Ozersjka, T. (2014). Naukovo-innovacijni aspekty rozvytku mista Kharkova. *Chasopysocialno-ekonomichnoji gheoghrafiji*, 16, 62-66. [in Ukrainian]
22. Kucherenko, O. V. (2015). K voprosu o povyshenyy konkurentosposobnosty reghyona posredstvom brendyngha. *Sybyrskijtorghovo-ekonomycheskij zhurnal*, 1 (20), 76-79. [in Russian]
23. Lyashko, K. (2016, May 10). Chto takoe brend-platforma i kak ee sozdat? Vzyatoshttps://koloro.ua/blog/brending-i-marketing/chto-takoe-brend-platforma.html [in Russian]
24. Mamontova, O. Gh. (Red.). (2018). Mista ta rajony Kharkivskojki oblasti u 2017 roci. *Statystychnysshhorichnyk*. Kharkiv: Gholovne upravlinnja statystyky u Kharkivskij oblasti. [in Ukrainian]

25. Nikiforova, G. Yu. (2011). Otsenka effektivnosti brendinga territorii. *Kreativnaya ekonomika*, 10, 109-116. [in Russian]
26. Oficijnyj sajt Kharkivskoj misjkoji rady, misjkojgo gholovy, vykonavchogho komitetu (2018). Vzglato z www.city.kharkov.ua [in Ukrainian]
27. Panasenko, L. M. (2014). Brendyngh terytoriji: suchasna paradyghma rozvytku. *Ekonomika*, 1 (127), 78-83.
28. Prescentr – provedennjapres-konferencij (2018). *Shhoroku zrostaje kiljkist jinozemnykh studentiv, jaki khochutj zdobuvaty vyshhu osvitu v Ukrajinu*. Vzglato z <https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaye-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html> [in Ukrainian]
29. Spyrjdonova, Ju. (2010). *Sutnistj ponjatj «brendu» ta «brendinghu»*, Material III Vseukrajinskoji studentskoji naukovo-tehniknoji konferenciji «Pryrodnychi ta ghumanitarni nauky. Aktualjni pytannja». Vzglato z http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/11643/2/Conf_2010v2_Spiridonova_Iu-Sutnist_poniat_brendu_ta_21.pdf [in Ukrainian]
30. Kharkiv sportyvnyj. (2018). *Kharkiv sportyvnyj*. Vzglato z <http://sportevents.kharkiv.ua/ua/> [in Ukrainian]
31. Kharkivska misjka rada (2016, ghruđenj 21). *Strateghija rozvytku mista Kharkova do 2020 roku № 445/16*. Vzglato z <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf> [in Ukrainian]
32. Kharkivska oblasna rada. (2017, ghruđenj 20). *Proghrama ekonomichnogho ta socialjnogho rozvytku m. Kharkova na 2018 rik № 852/17*. Vzglato z <http://kharkiv.rocks/reestr/665307> [in Ukrainian]
33. Shatava, Yu. L., & Karpishchenko, M. Yu. (2012). Mekhanizm razrabotki brenda territorii. *Marketyngh i menedzhment innovacij*, 4, 324-329. [in Russian]
34. Graphic design on-line zhurnal. (2018, Noyabr 26). *Psikhologiya tsveta dlya dizayna logotipov*. Vzglato s <http://graphic.eds.co.ua/color-logo.html> [in Russian]
35. International Exchange Network. (2018). *International Exchange Network*. Vzglato z <http://multikulti.org.ua>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Довгаль Георгій Володимирович

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: g.dovgal@karazin.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0644-1793>

Актуальність дослідження пояснюється тим, що на сьогоднішній день світова індустрія туризму та гостинності знаходиться в жорстких умовах конкурентної боротьби за кожного клієнта і змушена вкрай стрімко реагувати на зовнішні зміни умов господарювання. При цьому, незважаючи на нестабільну економіко-політичну ситуацію в світі, готельно-туристичний бізнес продовжує активно розвиватися. Зростання туризму в усьому світі викликає активне розширення готельних послуг, що пропонуються. Предметом дослідження статті є інноваційна діяльність в індустрії гостинності в напрямку підвищення конкурентоспроможності сучасних форм готельного бізнесу. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку світового готельного бізнесу. Об'єкт полягає в дослідженні розвитку світового готельного бізнесу.

В якості загальних наукових методів використовуються системний аналіз, а також логічний та історичний методи дослідження. В результаті дослідження були отримані наступні результати: для управління процесом функціонування готельного підприємства необхідно його постійно поновлювати та підтримувати в передбаченому стандартами і технічними умовами стані, забезпечувати ритмічне надання послуги певної якості. Управління процесом розвитку готельного підприємства має на меті зміну його стану, перетворення його до такого, що відповідає сучасним найвищим світовим досягненням готельної індустрії.

Висновки: аналіз, дослідження і використання готельним підприємством актуальних світових тенденцій ведення господарської діяльності, перш за все, активне використання і розвиток інформаційних технологій та інформаційних програм для мобільних телефонів, впливає на поліпшення якості обслуговування, підвищення конкурентоспроможності, іміджу та репутації готельного підприємства, робить його привабливим і унікальним для клієнтів.

Ключові слова: тенденції розвитку індустрії гостинності, бронювання, хостел, інноваційні напрями розвитку, індустрія гостинності.

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день світова індустрія туризму та гостинності знаходиться в жорстких умовах конкурентної боротьби за кожного клієнта і змушена вкрай стрімко реагувати на зовнішні зміни умов господарювання. При цьому, незважаючи на нестабільну економіко-політичну ситуацію в світі, готельно-туристичний бізнес продовжує активно розвиватися. Зростання туризму в усьому світі викликає активне розширення готельних послуг, що пропонуються.

Сучасний готельний бізнес є однією із галузей, що найбільш швидко розвиваються, на яку припадає 6% світового внутрішнього валового продукту і близько 5% всіх податкових надходжень у світі. Розвиток готельного бізнесу активно стимулює й розвиток інших галузей і напрямків діяльності: міжнародного бізнесу, транспортної індустрії, торгівлі, інформаційних технологій, будівництва, сільського господарства, сфери послуг в області краси та здоров'я, виробництва товарів народного споживання, розвитку технологій в області екології безпеки, інноваційної сфери та багатьох інших [5]. Залежно від «зірковості» та класифікації засобів розміщень, на кожні 10 туристів, які проживають в готелі, припадає близько трьох робочих місць безпосередньо і два робочих місця, що побічно пов'язані з обслуговуванням (співробітники туристичних компаній, транспортних компаній і т. д.) [5].

Ступінь наукової розробленості проблеми.

Проблематика функціонування та розвиток галузей індустрії гостинності відображена в публікаціях вітчизняних науковців. Питання функціонування та розвитку туристичної сфери досліджували Д. Грищенко [3], С. Козьякова [10], А. Кормишова [4], Г. Круль [5], І. Мендела [6], О. Шаповалова [10] та інші. Проте залишаються актуальними питання систематизації наявних тенденцій його розвитку.

У зв'язку з цим дослідження сучасних тенденцій розвитку світового готельного бізнесу є досить актуальним, що і становить мету даної роботи.

Результати дослідження. Готельна індустрія - одна з найпривабливіших сфер для бізнесу. Світове готельне господарство на сьогоднішній день налічує близько 400 тис. комфортабельних готелів більше ніж на 30 млн місць. При цьому загальна кількість номерів за останні 20 років продовжує зростати і збільшується в середньому на 3-4% на рік, що свідчить про стабільну динаміку збільшення кількості засобів розміщення [3].

Терористичні акти, нестабільна політична обстановка, зростання цін на готельні послуги, різкі коливання курсів валют, відсутність впевненості в завтрашньому дні та інші чинники повернули тенденцію, в тому числі й українських туристів, відпочивати в цілому ряді колись популярних курортів світу - Туреччині, Єгипті, Греції, Таїланді та інших країнах.

Готельний бізнес приваблює підприємців з багатьох причин:

- можливістю ефективно працювати в кризових економічних умовах;
- відносно невеликими початковими інвестиціями;
- можливістю максимізувати прибуток за часів економічного зростання;
- зростаючим попитом на туристичні та готельні послуги;
- високим рівнем рентабельності та гнучкості готельних підприємств;
- відносно невеликим терміном окупності витрат;
- проведенням різних заходів світових масштабів (різні змагання спортивного, музичного, наукового і економічного характеру) [5].

На сьогоднішній день ринок готельної індустрії представлений різноманіттям засобів і форм розміщення, здатних задовольнити всілякі потреби й можливості клієнтів: готелі, міжнародні ланцюги, мотелі, відомчі готелі, пансіонати, санаторії, клубні номери, бутік-готелі, пляжні готелі, гостьові будинки, міні готелі, хостели, туристичні табори, ботели, флотелі, бунгало, кемпінги, туристичні бази, приватні будинки і котеджі та багато інших.

Таким чином, готельний бізнес в наші дні стрімко розвивається і є перспективною галуззю, яка приносить великі прибутки. Головною метою діяльності підприємств готельної індустрії є саме прибуток, який знаходиться в прямій залежності від кількості та якості послуг, що надаються. Кожне підприємство готельної індустрії прагне до збільшення обсягів реалізації своїх послуг і зустрічається з бар'єром - наявністю жорсткої конкуренції на ринку.

Величезна кількість різноманітних факторів впливає на конкурентоспроможність готелю: його географічне положення, розмір і різноманітність номерного фонду, зірковість, інфраструктура, інноваційні технології, що застосовуються в готелі, вартість окремого номера, матеріально-технічне оснащення, унікальність готельних послуг, кваліфікованість персоналу, наявність пам'яток та історичних місць поруч з готелем та інші важливі чинники.

Однак не тільки ці чинники є істотними для туристів в даний час. Для реального успіху готелю завжди потрібні нові, абсолютно унікальні ідеї. Конкуренція є найвищим стимулюючим фактором для появи свіжих інноваційних ідей. Безумовним в даному випадку є наступний принцип успішного бізнесу: то, що було придумано вчора, сьогодні вже не є актуальним. Для підтримки конкурентоспроможності готельного підприємства необхідно чітко визначення змісту й послідовності конкретних дій для досягнення поставлених цілей, що і визначає в широкому

сенсі процес планування і прогнозування діяльності готелів.

Грамотне планування і раціональне використання всіляких ресурсів, наявних у готельного підприємства (матеріально-речових, людських, науково-інформаційних, організаційних, часових, інтелектуальних та інших видів ресурсів) дозволяє заглянути в майбутнє бізнесу, розробити стратегію і тактику виробничо-господарської діяльності готельного підприємства і, як наслідок, призводить до наміченої мети з більш ефективним результатом [4]. В умовах жорсткої конкуренції кожне підприємство прагне завоювати своє економічний простір, цільову аудиторію. Конкурентними стратегіями підприємств є не тільки утримання свого становища на ринку і стабільне функціонування, а й подальший розвиток і вдосконалення бізнесу.

Для управління процесом функціонування готельного підприємства необхідно його постійно поновлювати та підтримувати в передбаченому стандартами і технічними умовами стані, забезпечувати ритмічне надання послуг певної якості. Управління процесом розвитку готельного підприємства має на меті зміну його стану, перетворення його до заздалегідь наміченого рівня, відповідного або такого, що перевищує сучасні найвищі світові досягнення готельної індустрії.

Основний закон маркетингу свідчить, що будь-яка послуга (або товар), яку поставляють на ринок, в точності повинна відповідати запитам споживача. Інший закон маркетингу стверджує, що єдиного ринку не існує, ринок завжди складається з окремих сегментів, в кожному з яких знаходяться покупці з певними потребами. Звідси виникає завдання пристосування кожної послуги до того чи іншого сегменту ринку. Все це, безсумнівно, відноситься і до підприємств, які надають готельні послуги. Хоча процес спеціалізації готелів пристосування до різних сегментів туристичного ринку ще далекий від завершення, проте, вже зараз можна стверджувати, що епоха універсальних готелів, розрахованих на будь-якого мандрівника, відходить у минуле. Все більше готелів спеціалізуються на цілком певних сегментах ринку.

Сьогодні помітні актуальні зміни в пріоритетах різних гравців готельної індустрії - від великих гравців до малих готелів і хостелів - у розвитку й вдосконаленні власних мереж, з'являється все більша кількість учасників на ринку гостинності, відбувається демократизація бізнесу.

Компанії намагаються залучити не тільки забезпечених клієнтів, але й пропонують свої послуги клієнтам із середнім достатком. Завдяки зміні зовнішнього і внутрішнього політичного та економічного середовища формуються і нові тенденції на ринку туризму і гостинності [6; 2].

Необхідно відзначити наступні сучасні актуальні тенденції в області розвитку світової готельної індустрії:

- розвиток сегменту «малих засобів розміщення» - міні-готелів і хостелів;
- активне використання сучасних маркетингових методів у сучасній готельній індустрії (колаборація, спільні форуми та рекламні платформи і т.д.);
- відкриття на ринку гостинності готелів від світових відомих брендів модних будинків (Armani, Versace, Missoni, Moschino та інших);
- розвиток міжнародних готельних мереж на ринку готельної індустрії. Так, наприклад, найбільший готель міжнародної готельної мережі Accor, має в своєму складі три готелі: Ibis, Adadio, Novotel, номерний фонд яких становить 701 номер;
- розвиток малих незалежних, унікальних бутік-готелів, які роблять ставку на комфортабельність, неповторність, нестандартність рішення, використання інноваційних технологій і обстановки, розкішний та ексклюзивний інтер'єр, оригінальні деталі та обслуговування на найвищому рівні гостинності [6];
- активне використання і розвиток різних інформаційних технологій в готельній індустрії: інформаційні термінали та 3D-модулі-додатки для самостійної реєстрації та заселення гостей в аеропортах і лоббі готелів [7];
- застосування IT-технологій та інформаційних програм для мобільних телефонів, які дозволяють гостю самостійно провести реєстрацію в'їзду та виписки з готелю, бронювання додаткових послуг, а також доступ до номеру без ключа за допомогою мобільного телефону і багато інших функцій [7];
- будівництво та впровадження в експлуатацію готелів та окремих номерів, оснащених останніми інноваційними технологіями, відповідно до світових стандартів обслуговування;
- використання глобальних систем бронювання тощо.

Проте, готельна індустрія, як і будь-який інший бізнес, в сучасних умовах зазнає низку істотних проблем, пов'язаних у тому числі і з економічною кризою, і нестабільною політичною обстановкою [10].

На основі проведеного автором дослідження ряду українських готельних підприємств можна виявити основні помилки при плануванні та веденні готельного бізнесу:

- недостатнє знання готельного ринку, його смності, основних тенденцій розвитку, конкурентного середовища;
- дефіцит кваліфікованих кадрів на ринку;
- помилки стратегічного планування - відсутність обліку бізнес-стратегій у довгостроковій перспективі готельного підприємства, орієнтація на швидке отримання прибутку;

- відсутність або неповнота якісної інформації в області дослідження готельної галузі;
- неповнота знань в області законодавства і правових аспектів, щодо проекту, що реалізовується;
- розмита або некоректна мета бізнес-проектів;
- помилки у виробничих термінах реалізації;
- зневага до сторонньої допомоги при відсутності необхідних знань в області фінансового планування, юридичної оцінки;
- брак знань і технологій, які можуть дати необхідний поштовх на старті проекту;
- помилки в поставках необхідних матеріалів, неточності в укладанні договорів з постачальниками послуг;
- неповнота розрахунків основних економічних і фінансових показників: рентабельності, чистого приведенного доходу, індексу прибутковості, точки беззбитковості, терміну окупності тощо;
- помилки в побудові організаційної структури та неправильний розподіл повноважень управлінського персоналу готельного підприємства;
- помилки маркетингової політики, невірний вибір цільової аудиторії, відсутність чіткого плану просування й реалізації, недостатність пропрацьованості прямих і непрямих каналів збуту;
- помилки в обраних методах формування собівартості послуги продукції, неввірна цінова політика;
- відсутність механізму або моделі прийняття рішень про поведінку суб'єкта господарювання на основних типах ринку для досягнення запланованих цілей;
- помилки у визначенні рентабельності виробництва та окремих видів продукції і послуг готельного підприємства;
- відсутність резервів зниження собівартості продукції і послуг;
- неповнота обґрунтування рішення про надання нових видів послуг в готельному підприємстві;
- недооцінка переваг конкурентних підприємств;
- помилки в розрахунках необхідних матеріально-речових, інтелектуальних, трудових, тимчасових, організаційних ресурсах, необхідних для успішного ведення бізнесу;
- відсутність розробок в галузі дослідження господарських ризиків готельного підприємства;
- завищені, амбітні прогнози;
- нераціональне використання інвестиційних вкладень.

Таким чином, можна зробити висновок, що основні помилки і труднощі в розвитку підприємницької діяльності в області готельного бізнесу пов'язані з незрілістю стратегічного й економічного планування. Незважаючи на

інтенсивну пропаганду, у багатьох підприємців відсутня зацікавленість до інноваційних технологій, більшість з них націлені на отримання швидкого прибутку «тут і зараз». Як і раніше простежується високий рівень корупції, бюрократії, недостатність законодавчої бази в галузі розвитку інноваційної діяльності [5].

Разом з тим успішне ведення готельної діяльності - складний, відповідальний і багатоваріантний процес, що вимагає від керівника сукупності знань і навичок в різних областях господарської діяльності готельного підприємства: правовим основам готельного бізнесу, фінансового та інвестиційного аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку, маркетингу, управління персоналом, статистикою, інноваційного менеджменту, економіки і управління підприємством, готельного менеджменту, організаційної культури в сфері гостинності та інших сферах.

Наприклад, всесвітнє дослідження смаків молодих мандрівників NewHorizons показало, що 67% молодих мандрівників воліють бронювати житло через онлайн-агентства (далі - ОТА) та інші посередницькі організації, а не безпосередньо через готелі. Близько 46% опитаних у 2017 р. бронювали житло через ОТА, в той час як у 2012 році ця частка складала 31% [6].

На підставі результатів дослідження New Horizons щодо виявлення переваг представників покоління Z при бронюванні житла було виявлено, що прямі бронювання здійснюють лише 33% молодих мандрівників [9]. Це свідчить, що хостелам або готелям, що спеціалізуються на розміщенні молоді, доцільно також самостійно займатися продажами номерного фонду.

У більшості випадків молодь бронює житло через Booking.com і Airbnb. Дослідження виявило, що Booking.com - найбільш популярне в світі ОТА серед мандрівників молодше 30 років: його використовує 40% представників цієї категорії, а 23% молодих мандрівників повідомили, що бронюють житло на Airbnb [1].

Основним варіантом розміщення молоді залишаються хостели й готелі (21% і 20%, відповідно), але можливість пожити в будинках з місцевими жителями все частіше вибирається при варіанті подорожей з сім'єю або друзями (15%) [8].

У той же час готелям все важче конкурувати й виділятися на загальному тлі, адже на сайтах бронювання запропоновано багато різних варіантів. З метою підвищення кількості бронювань безпосередньо деякі готелі вдаються до масштабних дорогих рекламних компаній, а також до різних хитрощів в мережі.

Однак є й інші способи, засновані на формуванні довгострокових відносин із постояльцями [3, 6].

Все починається з листування електронною поштою. Це точка дотику, яка допоможе готелям залишатися на зв'язку з клієнтами (майбутніми,

нинішніми та минулими) і дізнаватися, чого вони насправді хочуть. Електронна пошта вкрай важлива для створення бренду готелю. Але навіть отримавши адреси електронної пошти, багато готелів розсилають своїм клієнтам лише загальну інформацію, «бомблять» їх рекламою, проводять платежі або підтверджують бронювання номера. Однак, якщо залишити позаду переписку «ні про що» і зробити спілкування з клієнтами більш особистим, можна зав'язати з ними відносини, збирати інформацію про персональні вподобання, яка допоможе зробити пропозицію, від якої вони просто не зможуть відмовитися.

Відповідно до думки фахівців Formstack - компанії, що спеціалізується на обробці даних і збільшенні прибутку, фірми, які зуміли зробити відносини з клієнтами більш особистими, збільшили свої продажі в середньому на 19% [2]. Крім того, персоналізовані адреси електронної пошти допомогли компаніям збільшити рівень переглядів на 25%, а кількість переходів за посиланнями зросла на 51%.

Якщо готель використовує програмне забезпечення для управління відносинами з замовниками (CRM), то переваги гостей можна зберігати в базі даних і ще до приїзду гостя відсилати йому цілеспрямовану рекламу [2]. До того ж маркетологи готелю можуть використовувати дані з цієї програми, наприклад, інформацію про попередні перебування в готелі та спосіб бронювання номера, щоб збільшити прибуток, запропонувавши більш дорогі послуги або номера. В цілому є величезний потенціал у використанні електронної пошти як у випадку прямого бронювання, так і для рекламних кампаній.

Більшість готелів при прямому бронюванні висилають гостям підтвердження на адресу електронної пошти. Якщо припустити, що конкретний постоялець ніколи ще не бронював номер в цьому готелі, то лист - перше спілкування з новим гостем. Так як листи з рахунками найчастіше проглядаються, готелям потрібно використовувати цю можливість, щоб дізнатися додаткові дані. Готелям доцільно попросити постояльця розповісти про свої уподобання, щоб зробити їх перебування в готелі максимально комфортним і дізнатися, що пропонувати їм в майбутньому. Не завадить вставити в лист кнопки підписки на соціальні мережі. Якщо ваші постояльці підпишуться на вас на Facebook, у вас буде більше можливостей підтримувати з ними довгостроковий контакт.

Крім того, готелям доцільно використовувати відгуки інших користувачів в якості доказів якості готельних послуг. Готелі можуть успішно використовувати контент, створений їхніми клієнтами. У таких розсилках можна відсилати відгуки або статті, написані колишніми постояльцями [3]. Вони спонукають нових гостей замовляти ті чи інші послуги і номери. Можна

використовувати твіт-повідомлення будь-якого гостя, який оцінив ваш ресторан або послуги СПА, тобто пропонувати і просувати таким чином додаткові послуги готелю. Наприклад, компанія Amazon на всіх сторінках товарів пропонує супутні покупки. Така політика просування готельних послуг дозволить готелю підвищити рівень продажів.

Електронний лист може містити прямий заклик до покупки і спонукати гостей замовити ту чи іншу послугу ще до їхнього приїзду в готель, запропонувавши певну знижку. Це дуже ефективно. Особливо, якщо готель знає, що під час попереднього проживання в готелі гість замовляв ці послуги.

Дуже ефективним засобом залучення молодих постояльців у готель є використання мобільного телефону для реєстрації в готелі. Гостям подобається користуватися мобільними телефонами під час бронювання й реєстрації, тому у готелів з'явилася ще одна можливість для зв'язку з ними.

Але не має сенсу використовувати можливості мобільних телефонів тільки для реєстрації. У тому ж листі можна дати гостям можливість забронювати більш дорогі номери, якщо вони є в наявності на день прибуття. Якщо гість забронював номер на двох, можна запропонувати йому номер вищої категорії.

Це відмінна можливість використовувати піднесений настрій своїх постояльців, щоб збільшити прибуток. З метою збільшення продажів готелі доцільно висилати постояльцям привітальні листи з календарем подій на тиждень або пропонувати нові послуги: «Ласкаво просимо! Хочете замовити на сьогодні вечерю?».

У будь-якому випадку готель повинен мати розроблену стратегію спілкування з клієнтами задовго до їхнього приїзду в готель, щоб більше дізнатися про їхні вимоги і переваги. На підставі даних знань засіб розміщення може розробити політику просування наявних у нього послуг з урахуванням індивідуальних бажань (переваг) гостя, що підвищить ефективність продажів.

В даний час аналітики найбільших міжнародних готельних мереж і компанія Amadeus підготували прогноз для європейської й світової індустрії гостинності на 2018-2020 рр. [2]. В основу прогнозу лягли основні тенденції, які будуть характерні для всієї галузі в наступні роки. Розглянемо їх.

1. Використання мобільних платежів на новому рівні. Наявність можливостей здійснення транзакцій для онлайн-бронювання готелів.

2. Зміна у споживачів поняття «розкіш». Строгість вже не є відмінною рисою розкішного готелю. За останній час одним із головних критеріїв цього сегмента стає невимушеність. Наприклад, приходити в костюмі «трійці» в ресторан готелю більше не обов'язково. Багато розкішних гостей більше не хочуть нічим

обтяжувати свій відпочинок, і це є одною з головних тенденцій. Вони бажають приходити до ресторану в кросівках і тренувальних штаних (звичайно, дорогих). Сьогоднішній споживач розкоші має ті ж великі гроші, що і його попередники 5-10 років тому, але витрачає він їх зовсім по-іншому. Особливо це відноситься до покоління мілленіалів, яке, як відомо, витрачає гроші не стільки на матеріальні блага, скільки на унікальний досвід [2].

3. Підвищується екологічність подорожей. В даний час туристи з широким кругозором, орієнтовані на творення мають намір витягти максимум від своїх подорожей, не зашкодивши при цьому природі. Вони хочуть, щоб готелі, в яких вони зупиняються, брали участь в еко-акціях і програмах, оскільки збереження навколишнього середовища для багатьох мандрівників світу є дуже важливим.

4. Підвищення інтересу у споживача до індивідуальних послуг. Індустрія гостинності в останні роки намагається дізнатися якомога більше про своїх гостей, щоб грамотно налаштувати меню послуг. Для цього готелі активно використовують мобільні додатки і програми лояльності.

5. Наявність чат-ботів - рішень для обміну миттєвими повідомленнями у Facebook і в месенджері. Цей зручний інструмент дозволяє мандрівникам детально орієнтуватися в регіоні шляхом геолокації.

6. Створення «розумних» і велнес-номерів з використанням голосової активації та інтернет-команд, щоб поліпшити гостьовий досвід. Ось лише деякі з функцій, що тестуються: підключений планшет, що дозволяє регулювати світло і музику в кімнаті, закривати фіранки, нахилити спинку ліжка і управляти аудіовізуальним обладнанням. Також до послуг гостей можливо світлодіодне освітлення з датчиком руху, допоміжні засоби для сну, такі як метроном *dodow*, що світиться, або *dream-zastavka*, що сприяє кращому сну.

7. Встановлення в готелях цифрових кіосків. Все більше готелів встановлюють у своїх фойє цифрові кіоски або термінали, щоб гості потрапляли у звичне їм hi-tech оточення. Їх використовують для реєстрації, отримання матеріалів або інформації про готелі та місцеві визначні пам'ятки. Інформацію з них можна легко завантажити собі на смартфон або планшет у вигляді pdf-файлу. Так, наприклад, у фойє 1000 Hotel у Сіетлі знаходиться ігровий інтерактивний стіл компанії Microsoft, на якому можна пограти у віртуальні шахи або дізнатися все про готелі від цифрового консьєржа.

8. Цифрове оздоблення номерів. У готелі RubyHotel у Відні цифрові технології перенесли до номерів. Гостей вітає планшет і завантажує в цифровому вигляді газети, а також інформацію про готель, дає доступ до інтернету, завантажує

додаток для виїзду з номера, відгуки гостей, а також пропонує кнопку для бронювання номера в RubyHotel на майбутнє. Гості можуть зареєструватися особисто, їм не обов'язково робити це через планшет. Запропонувавши вибір, готель зміг усунути черги в приймальній і вивільнила у персоналу більше часу для якісного обслуговування постояльців.

9. Ключ від номера - мобільник. В готелі Starwood Hotels and Resorts недавно ввели мобільний замок в номерах. Система SPGKeyless-це перша в світі система, що дозволяє клієнтам відкривати свої номери, просканувавши смартфон (з додатком SPG). Коли номер готовий, клієнтам приходить повідомлення і код. Вони можуть приїхати в готель і прямо піти в номер, реєстрація на стійці не потрібна.

10. Інтерактивні новинки соціальних мереж. Вся увага приділяється якості обслуговування клієнтів. І соціальні мережі відіграють в цьому величезну роль, роблять обслуговування приємніше. Деякі готелі як би переносять у третій вимір, встановлюючи доступ до соціальних мереж прямо в фойє. На табло показують контент, створений користувачами, краці фото гостей і дані сторінок в соціальних мережах тих, хто відвідав цей готель. Такі новинки показують

гостям фото і події, а також просять різні послуги. Наприклад, в Marriott у фойє стоїть величезний інтерактивний цифровий екран і додаток під назвою Шість градусів (Six Degrees), яке дозволяє людям спілкуватися один з одним. Цей екран націлений на бізнес-мандрівників, які багато переїжджають з місця на місце по справах і хочуть легко знаходити однодумців в нових місцях. Мета екрану - познайомити між собою якомога більшу кількість гостей [6].

Висновки. Таким чином, стрімкі зміни в індустрії гостинності вимагають нових імпульсів для підкріплення своїх позицій у конкурентній боротьбі, адже використання тільки тих резервів, що лежать на поверхні, не є гарантією стабільного доходу, функціонування і розвитку бізнесу. Аналіз, дослідження і використання готельним підприємством актуальних світових тенденцій ведення господарської діяльності, перш за все, активне використання і розвиток інформаційних технологій та інформаційних програм для мобільних телефонів, впливає на поліпшення якості обслуговування, підвищення конкурентоспроможності, іміджу та репутації готельного підприємства, робить його привабливим і унікальним для клієнтів.

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF WORLD HOTEL BUSINESS

Georgiy Dovgal, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: g.dovgal@karazin.ua, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0644-1793>

The relevance of the study is explained by the fact that today the global tourism and hospitality industry is in tough conditions of competition for each client and is forced to react very quickly to external changes in business conditions. At the same time, despite the unstable economic and political situation in the world, the hotel and tourism business continues to grow rapidly. The growth of tourism all over the world causes an active expansion of the offered hotel services. The subject of this research is the innovation in the hospitality industry in the direction of increasing the competitiveness of modern forms of the hotel business. The goal of the article is to study current trends in the development of the global hotel business. The object is a study of the development of the global hotel business.

As a general scientific method, system analysis is used, as well as logical and historical research methods. As a result of the study, the following results were obtained: in order to manage the operation of a hotel enterprise, it is necessary to constantly update it and maintain it in the state provided for by the standards and technical conditions, to ensure the rhythmic provision of services of a certain quality. The management of the development process of a hotel enterprise is aimed at changing its state, turning it into a corresponding to the modern high world achievements of the hotel industry.

Conclusions: analysis, research and use of the current global business trends by hotels, first of all, the active use and development of IT and software for mobile phones influences the improvement of service quality, competitiveness and reputation of the hotels, makes it attractive and unique to customers.

Keywords: trends in the development of the hospitality industry, booking, hostel, innovative directions of development, the hospitality industry.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА

Довгаль Георгий Владимирович, канд. экон. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: g.dovgal@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0644-1793>

Актуальность исследования объясняется тем, что на сегодняшний день мировая индустрия туризма и гостеприимства находится в жестких условиях конкурентной борьбы за каждого клиента и вынуждена крайне стремительно реагировать на внешние изменения условий хозяйствования. При этом, несмотря на нестабильную экономико-политическую ситуацию в мире, гостинично-туристический бизнес продолжает активно развиваться. Рост туризма во всем мире вызывает активное расширение предлагаемых гостиничных услуг. Предметом исследования статьи является инновационная деятельность в индустрии гостеприимства в направлении повышения конкурентоспособности современных форм гостиничного бизнеса. Целью статьи является исследование современных тенденций развития мирового гостиничного бизнеса. Объект состоит в исследовании развития мирового гостиничного бизнеса.

В качестве общих научных методов используются системный анализ, а также логический и исторический методы исследования. В результате исследования были получены следующие результаты: для управления процессом функционирования гостиничного предприятия необходимо его постоянно обновлять и поддерживать в предусмотренном стандартами и техническими условиями состоянии, обеспечивать ритмичное предоставление услуг определенного качества.

Управление процессом развития гостиничного предприятия имеет целью изменение его состояния, превращение его в соответствующее современным высоким мировым достижениям гостиничной индустрии.

Выводы: анализ, исследование и использование гостиничным предприятием актуальных мировых тенденций ведения хозяйственной деятельности, прежде всего, активное использование и развитие информационных технологий и информационных программ для мобильных телефонов, влияет на улучшение качества обслуживания, повышение конкурентоспособности, имиджа и репутации гостиничного предприятия, делает его привлекательным и уникальным для клиентов.

Ключевые слова: тенденции развития индустрии гостеприимства, бронирование, хостел, инновационные направления развития, индустрия гостеприимства.

References

- 1 HOTELIER.PRO. (2018). *Airbnb protiv otelerov. Chego ozhidat ot protivostoyaniya v 2018-m godu?* Vzyato s <http://hotelier.pro/hostels/item/3236-airbnb> [in Russian]
- 2 Bronirovanie oteley onlayn (2018). *Bronirovanie oteley onlayn*. Vzyato s <http://tjur.ru/bronirovanie-otelej-onlajn> [in Russian]
- 3 Grishchenko, D. A. (2016). Innovatsionnoe razvitie gostinichnogo predpriyatiya. *Innovatsionnaya nauka*, 1, 38-53. [in Russian]
- 4 Kormishova, A. V. (2017). Podkhody k opredeleniyu soderzhaniya ponyatiya «infrastruktura turizma». *Academy*, 2(17), 124-132. [in Russian]
- 5 Krulj, Gh. Ja. (2011). *Osnovy ghoteljnoji spravy*. K.: Centr uchbovoji literatury. Vzyato z http://pidruchniki.com/14170120/turizm/teoretichni_osnovi_gotelnoho_gospodarstva [in Ukrainian]
- 6 Mendela, I. Ja. (2013). Planuvannja innovacijnykh strategij pidpryjemstvamy ghoteljnogho biznesu. *Aktualjni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, 9(1), 125-129. Vzyato z [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aprer_2013_9\(1\)_23.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aprer_2013_9(1)_23.pdf). [in Ukrainian]
- 7 Portal pro gostinichnyy biznes ProHotel. (2018). *Modul Logus Tsentru monitoringa i otchetov v formate 3D*. Vzyato s <http://prohotel.ru/news-219837/0/> [in Russian]
- 8 Turisticheskiy biznes Sankt-Peterburga. (2018). *Prioritety prozhivaniya puteshestvuyushchey molodezhi – khostely, oteli, Airbnb*. Vzyato s <http://www.pitert.ru/news/issledovanie-prioritetyp>. [in Russian]
- 9 TVIL.RU. (2018). *Khostely sozdayut novuyu kulturu gostepriimstva*. Vzyato s <https://tvil.ru/blog/issledovania/hostely-sozdaut-novuu-kulturu-gostepriimstva> [in Russian]
- 10 Shapovalova, O. M., & Kozjjakova, S. S. (2013). Analiz innovacijnoji dijajlnosti u sferi poslugh na prykladi ghoteljnogho gho gospodarstva. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, 17, 70-74. Vzyato z http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ipd_2013_17_17.pdf. [in Ukrainian]

MODERN HOTEL TECHNOLOGY TRENDS FOR HOSPITALITY INDUSTRY

Anna Perepelytsia

Senior Lecturer

V.N. Karazin Kharkiv National University

Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022

E-mail:anna.perepelytsia@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Yuliia Yurchenko

Student

V.N. Karazin Kharkiv National University

Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022

E-mail:julia22410@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9435-9716>

The leisure and hospitality industry is one of the driving forces of the global economy. The widespread adoption of new technologies in this industry over recent years has fundamentally reshaped the way in which services are provided and received. In this paper, some of the state-of-the-art technologies are explored that are currently employed in the hospitality industry and how they are improving guest experiences and changing the hospitality service platform. We also envision some potential future hospitality services we can expect as the Internet of things (IoT) technology keeps growing. The subject of the research is the activity of hotel enterprises. The purpose of the research is the penetration of IT in the management of the hotel business. As a result the current state of IT use in hotel complexes has been investigated and practical experience in using IT in the hospitality industry has been considered.

According to the World Tourism Organization (WTO), today there are more than 16 million hotels in the world, with 20% of them belong to hotel chains. The largest number of hotel enterprises is concentrated in the countries of Europe and North America, which accounts for 72% of the total hotel base.

An interesting note that over the last 10 years other types of businesses have begun to recognize the unique combination of skills which hospitality students possess - the combination of sound business and management along with a service orientation. Therefore, other industries have begun to recruit hospitality graduates including health care and retail.

This is particularly exciting time to be associated with the industry given the ample career opportunities, the economy, new developments, emerging markets, internationalization of companies and concepts, etc.

The prevailing philosophy in hospitality education is that the best way to the top is through a strategic combination of education and experience.

The outlook for the industry is very positive but there are several trends/factors that are affecting how the industry operates and the products and services that are offered to the customers.

Key words: Hospitality industry, information technologies, hotel management, information systems, innovations, hotel technologies

Problem formulation. The intense competition in today's business environment means that tourism and hospitality businesses have to work hard to maintain and develop their competitiveness. The success of a business, to certain extent, depends on its ability to acquire and utilize updated information to assist its management and marketing processes.

Tourism and hospitality are social phenomena, and the industries associated with them are largely application oriented. Therefore, the hotel business should be equipped with numbers of information technologies which have recently drawn the attention of tourism and hospitality researchers worldwide, who have disseminated their findings in research journals.

Unfortunately, this field of research has recently faced the difficulty of following the modern direction into an area connected with recent IT trends. What is more, such a situation causes troubles with financial ground and the leaders of hotel companies might lose their money without proper knowledge.

It is advantageous for hospitality managers to be aware of the recent changes in IT and their relationship with customer service.

Analysis of recent studies and published works.

The study of IT in hospitable sphere is becoming increasingly prominent with the expansion of service sector worldwide. At present, there is no standard list of research journals in the field. The list of 57 journals in the article of Arendt, Ravichandran, and Brown, Hospitality and tourism journal matrix Journal of Hospitality & Tourism Education, appears to be the most up-to-date and comprehensive.

The basic ideas. Once long ago, hotels, motels and other hospitality businesses occupied a fairly simple space in people's lives — they were a place for guests to lay their heads away from home. But anyone who's spent time in the hospitality industry in the last several years knows that the role of technology in hospitality businesses has drastically expanded.

In many cases, they're becoming hubs of activity unto themselves. Most of this activity relies directly or indirectly on technology, making IT more important to hotel operations and the guest experience than ever before.

Domestic and international tourism has seen several years of steady growth. The revenue

generated from accommodation, food and beverage, and other services provided to this large flux of travelers, has propelled the leisure and hospitality industry to become a key driver of the global economy. For sustained growth of this industry, experts in the field argue for major improvements in the type and quality of hospitality services to adapt to the changing consumption and travel behaviors of the evolving customer base. The hospitality industry is adopting technology at breakneck speed.

The hotel business is facing cutthroat competition. Thus, Information technology in the Hotel industry is more important than ever today.

Each of the Hotel brands has to come up with a unique pitch and specialized services which can cater and appeal to customers in a range of ways.

In the eyes of most consumers, most services offered by hotels are relatively the same so hotels must strive to find a competitive edge as a way of standing out from the crowd. As a means of attracting repeat business, a key weapon in most hotels' arsenal is technology.

Hotels can attract a new breed of customers by integrating technology in all aspects. However, technology is in an invariable state of flux and is constantly unlocking new opportunities aimed at improving customer satisfaction and boosting internal efficiency.

As such, although the technology is there, the hotels themselves have their task cut out when it comes to leveraging technology to beat the competition.

So how does technology make a difference when it comes to beating the competition? Simply put, technology makes life easier for many guests, and here is how.

As the Internet system grows and spreads into different parts of everyday life, we can expect a future where every physical device that we use analyzes our data and automatically provides us services. The hospitality industry is inclined to follow this growing trend to offer new types of services to its guests as well as to enact cost saving measures. Figure 1 shows examples of Internet of things devices the different service categories they can be employed for.

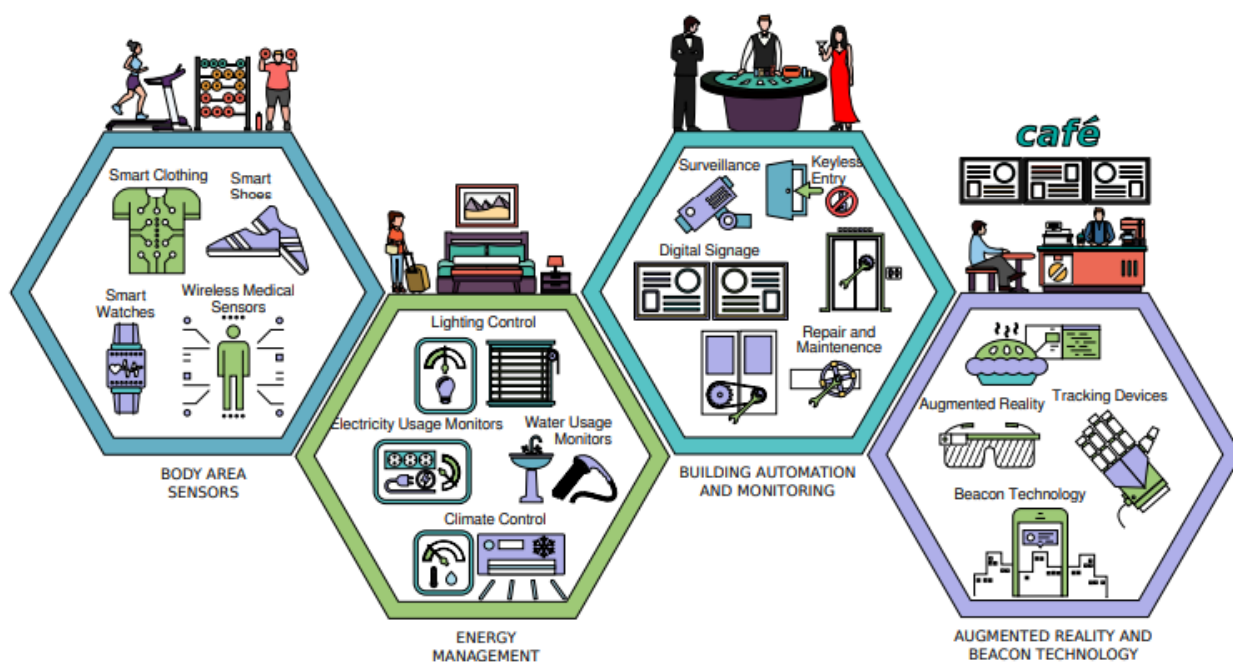

Fig.1. A variety of future services in the hotel industry
Source: Created by the author according to the data [7, p.1-15]

1. Body Area Sensors

Sales of devices such as smartphones, smartwatches, etc., are soaring and smart technology is beginning to be included in other wearable forms like smart clothing, smart shoes, etc. These devices gather user data like body temperature, heart rate, location, fitness activities, etc. Wireless medical sensor technology further expands the scope of data collection by providing detailed data about organs and systems within the body. With proper analysis of data gathered through body area sensor networks, Hospitality Service Providers (HSP) can offer a host of

new services to their guests such as, automatic adjustment of in-room temperature based on body temperature, adjustment in-room lighting based on a guest's sleep-cycle, etc. [6, pp.135-136].

2. Energy Management

HSP can admit several cost-saving measures in the management of on-property energy consumption by leveraging technology. These measures are particular beneficial in achieving "green" operation of on-property systems. Some hotel properties include smart lighting and temperature control systems as well as use of low power devices like LED lights

[8, pp.1-13] [12]. IoT technologies can significantly expand the scope of energy-saving systems.

3. Building Automation and Monitoring

Both guests and service providers benefit from building automation and monitoring. New hospitality services such as keyless entry services, digital concierge, etc. which will be brought about by developments in IoT - enabled systems will greatly improve guest satisfaction. These services are not only appealing for technophile users ,but, they can be specially helpful for guests with disabilities. Building automation and monitoring also leads to better operational and managerial efficiency for HSP [5].

4. Augmented Reality and Beacon Technology

HSP are coming up with new ways to incorporate augmented reality and beacon technology into their on-property systems [6, pp.135-136; 2]. This technology can be used to provide guests with services such as digitally guided tours, previews of in-room environment (e.g., décor, facilities and amenities, etc.), immediate translation services for signs and other written materials, interactive restaurant menus with dish previews. These services can be bundled as part in-house loyalty applications [1, pp.133-135].

5. Smart room keys

It's fascinating that a function as simple as a door key could undergo so much evolution. But the tool that once started as a carefully shaped piece of metal quickly turned into electronic key cards, and is set to shed its physical form altogether [3].

The next evolution of the hotel key transforms it into data on a guest's mobile device. Hotels will increasingly install smart room access systems that allow guests to unlock their doors by simply swiping their phones across a keyless pad on the door. Another innovative way to offer a keyless experience is through fingerprint-activated room entry systems and retina scanning devices. Retina scanning is even more accurate and secure than fingerprint scans [9].

6. Guest Apps

The vision of the connected guest entails nearly every aspect of the guest experience. Something as complex as that needs a single hub from which to operate-and guest apps for personal mobile devices are the natural place to host all of these functions. A smartly designed guest app combines everything from deal notifications to hotel services to loyalty programs. If you see a guest used the group rate for a conference, you could use the app to electronically send your guest the event itinerary, complete with a map of meeting spaces where sessions will be held.

Most major hotels have some element of this picture in play already, and they're adding capabilities every day. Some of the major flags are closer, but much of the technology and integration is still in development [10].

7. Battle For Bandwidth

A smart phone.A laptop.A tablet.An e-reader. It seems like hospitality guests bring every Internet bandwidth-sucking device they own when they travel.

And whether they're travelling for business or pleasure, you can bet you're going to hear about it if they can't connect as quickly and reliably as they're used to at home.

But a hotel is not a home. You have to multiply those data needs by dozens, if not hundreds, of guests—possibly thousands if you land a big conference. It's a huge strain and one that many of the best hospitality brands are working on. Whatever your solution, rest assured, the demand for bandwidth at hotels is only going to grow [10].

8. Location Based Services

Much of this technology is in its infancy, but the implications are huge. Being able to understand where hotel staff and guests are located at any given time creates all kinds of opportunities to improve the guest experience—from being able to deliver services to guests while freeing them from their rooms to helping event staff operate more efficiently to turning over rooms more quickly and beyond.

Some employee location-based features are already available using SIP-DECT, but this is just the beginning. This is a category to keep an eye on [10].

9. SIP-DECT

Already popular in the hospitality space and other industries in Europe, SIP-DECT is a mobility-enabling alternative to VoWLAN and radio-based networks that are starting to get attention in North America.

Many SIP-DECT setups bring the kind of features usually found on a fixed network to mobile workers all over your hotel or campus without tethering them down to specific locations. Since hotel service staff, like housekeeping, valet, concierge, and event staff are often on the go, SIP-DECT a natural fit for hoteliers [10].

With relatively low cost compared to the alternatives, ease of deployment and quality, predictable voice quality, SIP-DECT is poised to take off in a big way.

10. Check-in via guests' smartphones

It'll make life easier for everybody. Guests can check into their room on their phones, grab the keys from the check-in counter, and head straight to their room without having to stand there with their bags, staring off into space while the receptionist taps away at a keyboard.

Mobile check-in is also a good way to get customers using your app, which allows you to promote your hotel and make it easier for your customers to connect with you when they want [3].

The technology certainly exists, and people seem to really want it: data firm Zebra Technologies published a study that found that 68% of guests want to speed up the check-in process using their smartphones.

11. Trecking of loyal guests

The Zebra Technologies study also found that 74% of hotel guests would like some sort of customized offer or a loyalty program.

Through information technology, it is possible to keep track of hotel's guest preferences and log special

requests, room service orders, and other data so that when they check-in again down the line, they can be surprised with a thoughtful gesture, such as a fresh cup of their favorite brand of coffee [3].

"As competition for travelers' mindshare intensifies, hospitality managers have sharpened their focus on differentiating the guest stay via unique and personalized experiences in a bid to strengthen loyalty and encourage repeat visits," the report states. "For guests, feeling catered to nowadays means not only hassle-free booking, but also service and offers that reflect individualized messaging and marketing based on their personal profile, activities and preferences."

12. Artificial Intelligence

Take Hilton Worldwide, for example, which unveiled an AI-based concierge that they dubbed

"Connie" in 2016. The robot uses the power of IBM's supercomputer Watson, and it is able to help guests with tourist attractions, dining recommendations, and hotel features (Fig.2).

«Currently stationed near reception at the Hilton McLean in Virginia, Connie is learning to interact with guests and respond to their questions in a friendly and informative manner». Hilton, the general manager of the hotel, says that the more guests interact with Connie, the more it learns, adapts, and improves its recommendations.

This kind of technology can remain too costly for some years/. But as hotel chains start to use it more frequently, the cost will come down, and these AI options will be available to independent and boutique hotels in the coming years [11].

Fig. 2. Connie, via Hilton Worldwide

13. NFC Technology

Near field communication (NFC) technology is the next-generation short-range high frequency wireless communication technology that gives users the ability to exchange data between devices. Communication between NFC devices can transfer data at up to 424 kbits/second and the communication is enabled when two devices touch each other, which makes mobile payments (by touching the smart phone to a credit card) an instant, secure process [9].

Besides payments and an easier way to gain entry to hotel rooms, NFC technology can also be used to personalize a guest's experience at a hotel or resort. For example, advertising can be targeted based on gender and age (so if a child walks by a digital sign in the lobby, the advertisement can change to promote a local theme park or the hotel's kids club) and this technology could also be used to track loyalty points from a guest's use of the conference facilities or room service. This opens many doors for hotels who want to offer a more personalized experience at their establishment.

14. Robots and infrared sensors

Some hotels are already offering more futuristic experiences, with robots delivering any items ordered through room service to a guest's door. A boutique hotel that is nestled between Apple's headquarters and other tech companies, called Aloft Cupertino, has a robot butler called Botlr that is able to move between the various floors of the hotel in order to take items such as toothbrushes, chargers and snacks to guests. These types of digital systems not only make it easy for hotel staff to deliver items to guests, but it also offers a forward-facing digital experience to people who stay at the hotel.

Infrared scanners are now also used to minimize disruptions relating to housekeeping (which is a common complaint from customers). Instead of hanging a 'Do Not Disturb' sign on doors or having cleaning staff wake up traveling guests with knocks and phone calls, hotel staff can take a more innovative approach by using infrared scanners that will detect body heat within a room and tell cleaning staff that

they should rather come back later if the room is currently occupied [9].

15. Predictive Analytics

The use of predictive analytics is one of the most important ways to increase hotel revenue.

Wouldn't it be great if tailor-made updates could be sent via emails, SMSs to customers based on their preferences? For e.g.: A spa coupon can be targeted particularly for guests who have used this service in your hotel earlier. It empowers hoteliers to make informed decisions by understanding what kind of problems they may face tomorrow.

Investing in the right kind of technology in hospitality industry will help you to be prepared and improve a hotel's management in all aspects. For e.g. any hotel that includes multiple POS outlets needs to focus on providing a personalized service to their guests. This will ensure hoteliers have a higher chance of getting repeat customers. Any data that helps to

understand a guests' preference is considered to be the best use of data. Guests are interested in knowing about the choices relevant to them rather than looking at a plethora of choices [4].

Technology will be helpful to suggest which guest is suitable for any specific promotion, offers, and discounts. Usage of this information gives a holistic view into the customer's requirements

Conclusion. Tourism and hospitality are social phenomena, and the industries associated with them are largely application oriented. Researchers in this field have conducted, and will continue to conduct, research that generates innovative knowledge that will benefit these industries and ultimately society. As investment in and the adoption of IT are now indispensable components of the tourism and hospitality business, IT serves as a tool for both enabling and inducing change.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГОТЕЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ

Перепелиця Анна Сергіївна, старший викладач, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: anna.perelytsia@karazin.ua, ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Юрченко Юлія Анатоліївна, студент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail:julia22410@gmail.com, ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-9435-9716>

Індустрія дозвілля та гостинності є однією з рушійних сил світової економіки. Широке застосування нових технологій у цій галузі впродовж останніх років кардинально змінило спосіб надання та отримання послуг. У даній роботі розглядаються сучасні технології, які в даний час використовуються в індустрії гостинності та як вони вдосконалюють враження від гостя та змінюють платформу обслуговування у готелях. Також передбачені деякі можливі майбутні служби гостинності, які ми можемо очікувати, оскільки технологія Інтернет речей (IP) продовжує зростати. Предметом дослідження є діяльність готельних підприємств. Метою дослідження є проникнення IT в управління готельним бізнесом. В результаті досліджено поточний стан використання IT в готельних комплексах і розглянуто практичний досвід використання IT в індустрії гостинності.

За даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО), сьогодні в світі діють більше 16 млн готелів, причому 20% з них відносяться до готельних мереж. Найбільше число готельних підприємств зосереджено в країнах Європи та Північної Америки, на частку яких припадає 72% всієї готельної бази. Цікаво зазначити, що протягом останніх 10 років інші види бізнесу починають визнавати унікальну комбінацію навичок, якими володіють учні гостинності, - поєднання здорового бізнесу та управління, а також сервісної орієнтації. Це особливо хвилюючий час для асоціації з галуззю з огляду на широкі можливості кар'єрного росту, економіку, нові розробки, ринки, що розвиваються, інтернаціоналізація концепцій компаній та ін.

Переважаюча філософія в освіті гостинності полягає в тому, що найкращий шлях до вершини – це стратегічне поєднання освіти та досвіду. Перспективи розвитку галузі є дуже позитивними, але існує кілька тенденцій / факторів, які впливають на роботу галузі та продукти та послуги, які пропонуються клієнтам.

Ключові слова: Індустрія гостинності, інформаційні технології, готельний менеджмент, інформаційні системи, інновації, готельні технології, світова економіка, готельні підприємства.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕЦИИ ГОСТИНИЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Перепелиця Анна Сергеевна, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: anna.perelytsia@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Юрченко Юлия Анатольевна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail:julia22410@gmail.com, ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-9435-9716>

Индустрия отдыха и гостеприимства является одной из движущих сил мировой экономики. Широкое внедрение новых технологий в данной отрасли за последние годы изменило способ предоставления и получения услуг. В этой работе изучаются некоторые из современных технологий, которые в настоящее время используются в индустрии гостеприимства, и как они улучшают опыт, приобретенный гостями, и меняют платформу обслуживания в гостиницах. Более того, рассмотрены потенциальные услуги сферы гостеприимства, которые мы можем ожидать, поскольку технология Интернета продолжает увеличиваться. Предметом исследования является деятельность гостиничных предприятий. Целью исследования является внедрение IT в управление гостиничным бизнесом. В результате исследовано текущее состояние использования IT в гостиничных комплексах и рассмотрен практический опыт использования IT в индустрии гостеприимства.

По данным Всемирной туристической организации (ВТО), сегодня в мире действуют более 16 млн гостиниц, причем 20% из них относятся к гостиничным сетям. Наибольшее число гостиничных предприятий сосредоточено в странах Европы и Северной Америки, на долю которых приходится 72% всей гостиничной базы. Интересный факт, что в течение последних 10 лет другие типы предприятий начали осознавать уникальное сочетание навыков, которыми обладают студенты гостеприимства, - сочетание разумного бизнеса и управления вместе с ориентацией на обслуживание. Это особенно интересное время, чтобы быть связанным с отраслью, учитывая широкие возможности для карьерного роста, экономику, новые разработки, развивающиеся рынки, интернационализацию рекламных концепций компаний и др.

Преобладающая философия в гостиничном образовании заключается в том, что лучший путь к вершине - это стратегическое сочетание образования и опыта. Перспективы для отрасли очень позитивны, но есть несколько тенденций / факторов, которые влияют на работу отрасли, а также на продукты и услуги, предлагаемые клиентам.

Ключевые слова: индустрия гостеприимства, информационные технологии, гостиничный менеджмент, информационные системы, инновации, гостиничные технологии, мировая экономика, гостиничные предприятия.

References

1. Perey, C. (2015). Open and interoperable augmented reality and the ieee. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 4(133 – 135), Vol. 4. DOI:10.1109/MCE.2015.2463432
2. Hospitality Technology. Smarter Hotels & Restaurants. (2015). *How hotels are using beacons and augmented reality*. Retrieved from <https://hospitalitytech.com/how-hotels-are-using-beacons-and-augmented-reality>
3. Capterra. (2018). Information Technology in the Hotel Industry: 5 Things You Didn't Know. Retrieved from <https://blog.capterra.com/information-technology-in-the-hotel-industry-5-things-you-didnt-know/>
4. HOTELOGIX. Smart hoteliering. (2018). *New and Emerging Hospitality Technology Trends*. Retrieved from <https://www.hotelogix.com/blog/2018/02/07/top-hospitality-industry-technology-trends-2018/>
5. Vermesan, O., & Friess, P. (2014). Internet of Things Applications. From Research and Innovation to Market Deployment. *River Publishers Series in Communication*.
6. Tussyadiah, P., Jung, T. H., & C. Perey, tom Dieck. (2015). *Open and interoperable augmented reality and the ieee*. 4 (135-136), Vol. 4. DOI: <https://doi.org/10.1109/mce.2015.2463432>
7. *Journal of Travel Research*. (2017). (1 – 15).
8. Hsiao, T.-Y., Chuang, C.-M., & Huang, L. (2018). *The contents, determinants, and strategic procedure for implementing suitable green activities in star hotels*. *International Journal of Hospitality Management*. Vol. 69, 1 – 13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.10.005>
9. Aurecon. (n.d.) *Technology in the hospitality industry exploring the very latest trends*. Retrieved from <https://www.aurecongroup.com/thinking/insights/aurecons-successful-hotels/technology-in-the-hospitality-industry-exploring-the-very-latest-trends>
10. Mitel. Powering connections. (n.d.). *TOP 10 COMMUNICATION TRENDS IN HOTEL TECHNOLOGY FOR 2018*. Retrieved from <https://www.mitel.com/blog/top-10-communication-trends-in-hotel-technology-for-2018>
11. Babenko, V., Romanenkov, Yu., Yakymova, L., Nakisko, A. (2017). Development of the model of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with consideration of risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 5, 4 (89), pp. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.112076>
12. Capterra. (2018). Trends to Watch: 4 Emerging Hotel Management Technologies. Retrieved from <https://blog.capterra.com/emerging-hotel-management-technologies/>
13. Babenko, V.A., Shorikov, A.F. (2012). Optimization of software management of innovative technologies at agricultural enterprises. *Modern problems of economics, management and marketing: materials of the XVIII International scientific and practical. conf. (June 1, 2, 2012, Nizhny Tagil)*. Nizhny Tagil: NTI (branch) of Ural Federal University, pp. 34-37. [in Russia]
14. Lee, W.-H., & Cheng, C.-C. (2018). Less is more: A new insight for measuring service quality of green hotels. *International Journal of Hospitality Management*. Vol. 68, 32 – 40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.09.005>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Посохов Іван Сергійович

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна 61022

e-mail: ivanposokhov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

Сагайдачна Анастасія Віталіївна

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна 61022

e-mail: anastasiya.vs@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5386-6025>

На сучасному етапі розвитку туризму в світі, одним із пріоритетних напрямків сталого розвитку територій став екологічний туризм. Розвиток екологічного туризму в Україні на початковому етапі, але завдяки існуючій природно-рекреаційним ресурсам країни, цей вид туризму має усі шанси стати одним з основних видів подорожей та створити усі умови покращення соціально-економічного становища населення. Предметом дослідження в статті є перспективи розвитку екологічного туризму в Україні на основі існуючої ресурсної бази. Мета полягає в обґрунтуванні стану розвитку екологічного туризму в Україні та його перспектив. Завдання: розбір поняття «екологічний туризм», аналіз сучасного стану розвитку екологічного туризму в Україні, розгляд нормативно-правового регулювання та визначення перспектив розвитку екологічного туризму.

В статті використовуються загальнонаукові методи дослідження: аналіз – для дослідження окремих складових екологічного туризму; синтез – для об'єднання окремих фактів; статистичний метод – для обробки статистичної інформації та для якісної оцінки даних; метод індукції та дедукції – допомагає зробити висновки на основі існуючих фактів; системний підхід – для цілісного дослідження перспектив екологічного туризму відносно зовнішніх факторів впливу. Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу було досліджено теоретичні аспекти поняття «екологічний туризм», виявлені необхідні ресурси на сучасному етапі розвитку екологічного туризму в країні та визначені головні перспективи. Висновки: обґрунтовані перспективи розвитку екологічного туризму відображають позитивний ефект від екотуристичної діяльності в Україні, що свідчить про важливість його організації та розвитку на внутрішньому туристичному ринку країни.

Ключові слова: екологічний туризм, еко-готелі, навколишнє середовище, природно-заповідні території, сталий розвиток туризму, туристична діяльність.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, глобальні екологічні проблеми привертають увагу всього людства. Екологічна криза стала поштовхом до усвідомлення проблем екології та подальших дій в покращенні ситуації. В свою чергу, туризм дає можливість цілісного бачення природи, людини і культури. Важливою умовою здійснення туристичної діяльності є наявність природно-рекреаційних ресурсів як екологічного середовища існування людини, що також формує екологічну культуру населення.

Туристична діяльність має важливе значення, як для економіки країн, так і для їх соціального розвитку. Туризм сприяє підвищенню культурного рівня людини, допомагає засвоїти нові знання, цінності та загальні норми поведінки. Завдяки туризму людина самовдосконалюється, реалізує свої рекреаційні, пізнавальні та духовні потреби. Тож, відбувається інтерналізація особистості. В цих умовах і виникає почуття відповідальності людини до навколишнього середовища та бажання покращити екологію.

Поява екологічного туризму – це певна відповідь людства на глобальні екологічні проблеми та зростаюче споживання природних ресурсів. На сьогоднішній день, екологічний

туризм стрімко розвивається і набуває популярності у багатьох країнах, що допомагає гармонізувати відносини між природою, людьми та економікою. Розвиток екологічного туризму в Україні на сучасному етапі є перспективним в багатьох регіонах країни, завдяки їх унікальним природним ресурсам та прагненню населення до відпочинку на природі. Зважаючи на це, запровадження розвитку екологічного туризму в Україні є актуальним.

Розвиток екологічного туризму може значно покращити економічно-соціальне становище країни. Це оптимальний та ефективний механізм стримування негативних процесів. За допомогою екологічного туризму можна взаємозбагатити культури різних народів, зміцнити взаємну довіру, налагодити міжнародні відносини та обмін туристами, покращити умови розвитку внутрішнього туризму і надати країні гарний імідж та конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною та методологічною основою для дослідження екологічного туризму став доробок вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них необхідно виокремити праці вчених, таких як: О. О. Бейдик, В. І. Вишневецький, О. Ю. Дмитрук,

Т. Ю. Сорокіна, В. Є. Борейко, В. П. Кекушев, В. В. Храбовченко, Е. Ю. Колбовський. Статистичною базою дослідження також слугували звіти Державної служби статистики України, матеріали звітів Міністерства екології та природних ресурсів України.

Мета статті. Обґрунтування перспектив розвитку екологічного туризму в Україні на основі теоретичних та аналітичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Екологічний туризм – достатньо новий напрям туристичної діяльності в світі. Саме в 2002 році, в рамках міжнародного року екологічного туризму, на Всесвітньому саміті була затверджена Квебекська декларація з екологічного туризму, що стала одним з основних документів у світі щодо екотуристичної діяльності, що започаткувало його стрімкий розвиток [3, с. 180].

На сьогодні існує безліч різних визначень поняття «екологічний туризм», але вперше його запропонував мексиканський економіст та еколог Гектор Цебаллос-Ласкурейн, як його ще називають у світі «архітектор екологічного туризму», ще в 1980 році. Він виявив, що екологічний туризм – це поєднання подорожі довідносно не змінених природних зон, з обов'язковим об'єктом дослідження, разом з повагою та турботою до дикої природи, живих організмів та культури, спільно із сприянням їх захисту [4, с. 17].

Український вчений О.О. Бейдик визначив, що екологічний туризм – це рекреаційна діяльність, яка має найменший вплив на природне середовище, передбачає гармонійне єднання природи, людини, засобів рекреації та

рекреаційної інфраструктури. В той час, О. Ю. Дмитрук вважає, що екологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності, спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання [3, с. 7].

Через розмитість поняття екотуризму, його часто плутають з іншими напрямками туризму: сільський зелений туризм, агротуризм, біотуризм, природний туризм, пригодницький та деякі інші. Вони суміжні, але мають віддалене відношення до екологічного туризму, тому що підтримують інші цілі та не відповідають головним його принципам.

Основні принципи екотуризму направлені на покращення добробуту населення та зменшення негативного впливу туристичних потоків на навколишнє середовище. Головною ідеєю екологічного туризму є піклування та збереження природного навколишнього середовища, що використовується для туристичних цілей та реалізується в його завданнях та функціях [4, с. 27].

Розвиток екологічного туризму в Україні знаходиться на початковому етапі. Для його становлення необхідною умовою є природно-рекреаційні ресурси, що будуть привертати увагу туристів. Завдяки гарному географічному положенню, Україна багата на різноманітні природні та рекреаційні ресурси, які можна використовувати в розвитку екологічного туризму.

Рис. 1. Кількість природно-заповідних територій та об'єктів ПЗФ України, станом на 01.01.2017 р., од. Розроблено авторами за матеріалами: [12]

Територія країни поділяється на 3 природні зони: Полісся, лісостеп та степ, де наявні унікальні природні території, які привабливі для екотуристів. Особливими рекреаційними регіонами країни є Карпатські гори та Чорне і Азовське моря. В Україні унікальне біорізноманіття, що становить більше 70 тис. видів, з яких – понад 27 тис. видів налічує флора, та понад 45 тис. має фауна [13]. Територія лісів становить 10,6 млн. га, тобто 17,6 % території країни [8].

Дивлячись на те, що в світі є дві моделі розвитку екологічного туризму – австралійська, де організація туризму відбувається в межах дикої природи та західноєвропейська – подорожі в межах особливо охоронюваних природних територій, то в Україні пріоритетною моделлю розвитку екотуризму на внутрішньому ринку туристичних послуг є остання [4, с. 18].

В Україні в свою чергу, безліч різноманітних об'єктів природно-заповідного фонду, які впливають на розвиток та перспективи екологічного туризму. Станом на 01.01.2018р. природно-заповідний фонд України налічує 8296 територій та об'єктів, загальна площа якого 4,318

млн га в межах території України, де фактична площа становить 3,985 млн га, інша частина 0,403 млн га в межах акваторії Чорного моря [10]. Кожен рік кількість об'єктів природно-заповідного фонду змінюється. Так, за 2017 р. було створено 54 об'єкти природно-заповідного фонду, збільшено територію 7 об'єктів (Закарпатська, Київська, Донецька та Луганська області), зменшено території 3 інших і скасовано статус 4 об'єктів. Наприклад, важливою подією для України стало створення п'ятого біосферного заповідника 26.04.2016 р. – Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, за площею 226964,7 га в межах Київської області [10].

Ресурсна база об'єктів ПЗФ достатньо велика, як на місцевому рівні, так і на національному, що надає усі можливості для розвитку екологічного туризму в усіх регіонах України. Лідерами за кількістю природно-заповідних територій є Чернігівська область, що налічує 665 одиниць, Тернопільська обл. – 639 од., Черкаська обл. – 540 од., Хмельницька обл. – 522 од., та Закарпатська обл. – 468 од. [12].

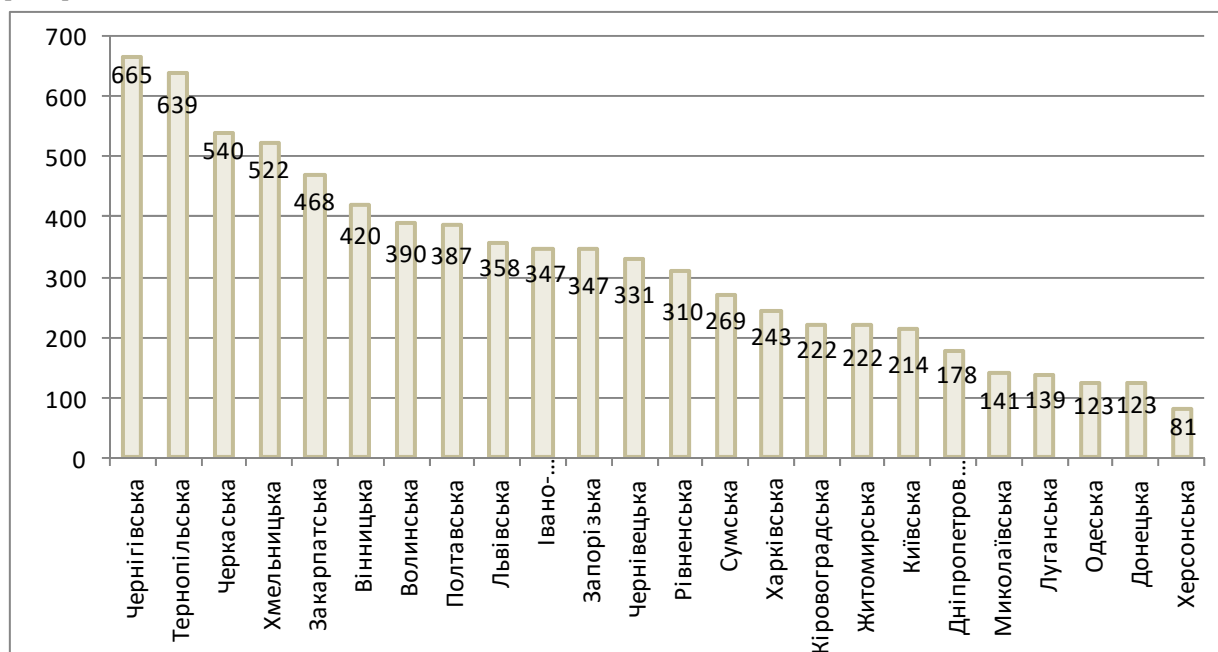

Рис. 2. Кількість природно-заповідних територій в кожній області України, станом на 01.01.2018 р., од. Розроблено авторами за матеріалами: [12]

В Україні є різноманітна ресурсна база підприємств розміщення у кожному регіоні. Станом на 2017 р. колективних засобів розміщення – 4115 од., з яких: 2474 од. – готелі та аналогічні засоби розміщення, та спеціалізовані засоби розміщення – 1641 од. [9]. Однак, для розміщення екотуристів, зазвичай, використовують еко-готелі. На сучасному етапі, Україна є учасником міжнародної сертифікаційної програми «GreenKey» та на 2018 рік займає 21

місце, поряд із Швейцарією, Іспанією, Тунісом та Домініканською Республікою, маючи 8 сертифікованих еко-готелів.

Загальна кількість готелів у світі, які пройшли екологічну сертифікацію програми «GreenKey», що є проектом Міжнародної організації з екологічної освіти, налічується 2900 од., у 57 країнах, що є членами програми, станом на 2018 р. [7].

Крім цього, Україна намагається відповідати міжнародним стандартам не лише у готельному господарстві. У 2018 р. 13 пляжів України отримали нагороду «BlueFlag», міжнародний сертифікат якості рекреаційних пляжів на основі відповідності 32 критеріям тестувань чистоти води

прилеглої акваторії та піску, еколого-просвітницької діяльності, екологічного менеджменту та безпеки. Тож, наступні пляжі мають бездоганні в екологічному відношенні водні та рекреаційні ресурси.

Таблиця 1

Готелі, що пройшли екологічну сертифікацію «GreenKey» у 2018 р.

Місце розташування	Кількість еко-готелів	Назва еко-готелів
Київська обл.	2	Екодім «Maison Blanche» (Березівка)
		Екодім «Maison Blanche» (Mytnitsa)
м. Київ	5	RadissonBluHotel,KyivPodyl
		Екодім «MaisonBlancheB&B»
		Park Inn by Radisson, Kyiv Troyitska
		RadissonBluHotelKyiv
		InterContinentalHotel
Івано-Франківська обл.	1	Radisson Blu Resort Bukovel

Розроблено авторами за матеріалами: [7]

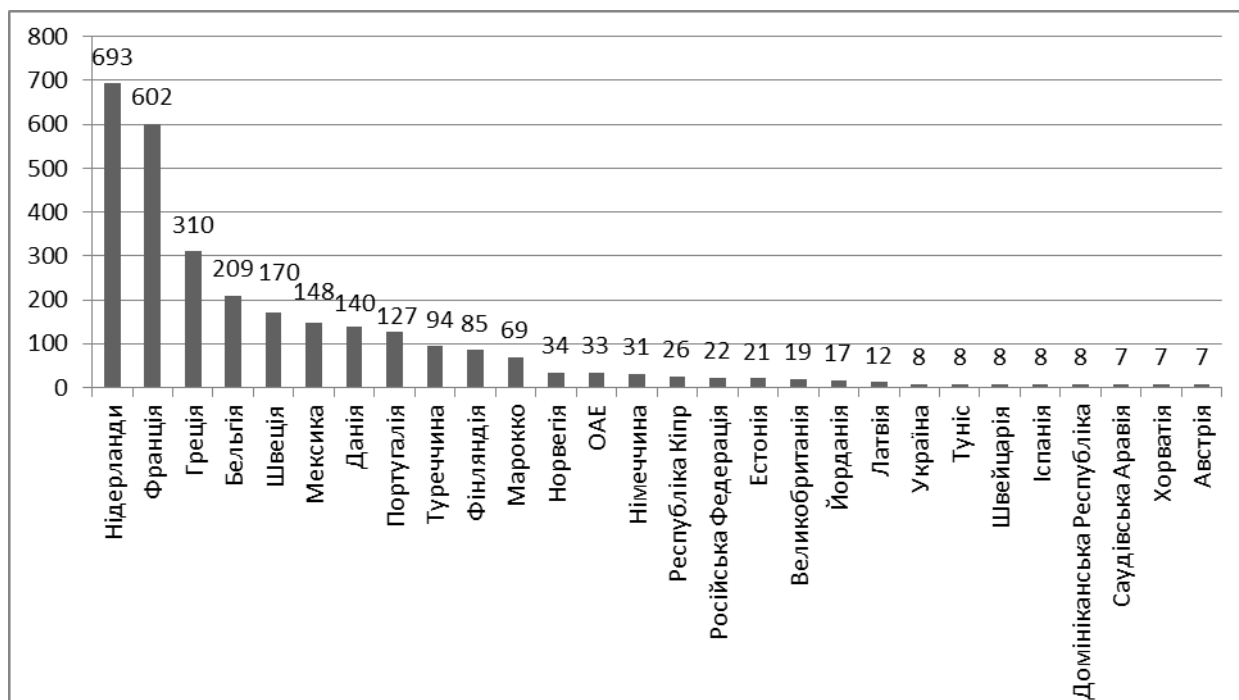

Рис. 3. Кількість готелів, сертифікованих «Зеленим ключем», 2018 р.

Розроблено авторами за матеріалами: [7]

«Блакитним прапором» відзначаються пляжі країн Європи, Південної Африки, Нової Зеландії, Канади та Карибського басейну на підставі рішення незалежного міжнародного журі, Європейською комісією з охорони навколишнього середовища. Україна посідає 26 місце серед 45 країн за кількістю пляжів з «Блакитним прапором», загальна кількість сертифікованих пляжів 4554 од. [6].

Розвиток екологічного туризму в Україні – один із головних стратегічних напрямків, згідно

Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року.

На сьогодні, екологічний туризм не користується значною популярністю серед внутрішніх туристів. Тому, більша кількість туристичних фірм та туроператорів не організовують екологічні тури, а лише проводять екскурсії до природно-заповідного фонду країни, але назвати їх екологічними не завжди можна, адже не всі дотримуються принципів екологічного туризму, та відносяться до пізнавальних турів.

Незважаючи на це, є суб'єкти туристичної діяльності, що частково чи повністю спеціалізуються саме на екотуризмі, з них слід виокремити наступні: «ТерраІнкогніта», «Українська Асоціація активного та екологічного туризму», «Добре поїхали», «Вилково-Пелікан-Тур», «ActiveUkraine», «Унікальна Україна».

Екологічний туризм в Україні організують переважно в межах природно-заповідних територій та біля річок, тож розвивають наступні форми екологічного туризму:

- екскурсії екологічними стежками;
- піший спортивно-оздоровчий екотуризм;

- подорожі на велосипедах;
- пізнавальні подорожі;
- водний екотуризм (сплав на байдарках, рафтинг, прогулянки на човнах та ін.);
- спостереження за птахами (birdwatching);
- фотополовання
- спостереження за тваринами
- краєзнавчі, зоологічні, ботанічні, археологічні подорожі;
- наукові тури;
- гірські подорожі.

Таблиця 2

Пляжі України, що отримали нагороду «BlueFlag» у 2018 році

Місце розташування	Кількість	Назва пляжів
Одеська обл.	5	Пляж «Фонтанка 2» або «Zanzibar - BlackSeaRivieraBeach»
		Пляж «Ланжерон» ресторану «Причал №1»;
		Пляж «SunDali - Sun Yard Beach»
		Пляж «Caleton»
		Пляж «Чорноморська Рів'єра»
м. Маріуполь	1	Пляж «Піщаний»
м. Київ	7	Пляж «Золотий»
		Пляж «Дитячий»
		Пляж «Пуща-Водиця»
		Пляж «Венеція»
		Пляж «Галера»
		Пляж «Веселка»
		Пляж «Omelca»

Розроблено авторами за матеріалами: [6]

Впровадження екологічно безпечних турів на туристичному ринку добре сприяє збереженню природного середовища, що тим самим підтримує туристичну привабливість територій [5]. Це один з особливих напрямків туризму в Україні, адже екотуризм може успішно розвиватися на туристичному ринку навіть при економічному спаді, головною умовою розвитку є допомога з боку держави та еколого-просвітницька діяльність серед населення.

Що стосується нормативно-правового регулювання екотуризму в Україні, то на даний момент, упорядковано декілька законів щодо екотуристичної діяльності, з них Закони України: «Про туризм», «Про природно-заповідний фонд України», «Про підприємництво», «Про охорону рослинного світу», «Про тваринний світ», «Про охорону навколишнього середовища». А найбільший внесок в розвиток нормативно-законодавчої бази роблять національні організації: Національний екологічний центр України, Українська Асоціація активного та екологічного туризму, Всеукраїнська екологічна ліга; та міжнародні: Міжнародний союз з охорони природи, Міжнародна екологічна організація,

Всесвітній фонд дикої природи, Всесвітня туристична організація [1, с. 27].

На сьогодні, в Україні центральним органом виконавчої влади щодо питань екотуризму є Міністерство екології та природних ресурсів України. Саме цей орган виконавчої влади забезпечує нормативно-правове регулювання:

- охорони та використання природно-заповідного фонду;
- раціонального використання, відтворення і збереження об'єктів рослинного та тваринного світу, ландшафтного та біорізноманіття;
- формування та використання екологічної мережі;
- відтворення та охорони водних об'єктів та інших природних ресурсів.

Мінприроди керує необхідними положеннями щодо екологічної діяльності та створює умови для організації екологічного туризму.

У 2015 році відбувся саміт ООН, присвячений сталому розвитку, де були затверджені нові орієнтири та оголошені 17 глобальних цілей сталого розвитку до яких приєдналась і Україна [10].

Рис. 4. Глобальні цілі сталого розвитку у світі, схвалені ООН у 2015 р.
Джерело: [10]

17 глобальних цілей є закликом до захисту планети, забезпечення миру та процвітання і подолання бідності. Отже, Міністерством екології спільно з Європейським Союзом, в Україні була розроблена Стратегія державної екологічної політики України до 2030 року на основі 17 глобальних цілей сталого розвитку, завдяки якій країна повинна забезпечити здійснення стратегії розвитку сталого туризму, включно екологічного туризму, що сприяє створенню додаткових робочих місць, виробництву місцевих товарів та продукції, розвитку місцевої культури. Також, забезпечити населення необхідною інформацією про сталий розвиток та спосіб життя в гармонії з природою, сприяти розширенню та захисту лісів та природно-заповідного фонду, забезпечити збереження гірських екосистем та стале використання прибережних та морських екосистем, створити нові екологічні мережі. Все це свідчить про перспективність розвитку екологічного туризму [11].

З кожним роком, держава впроваджує нові методи боротьби із забрудненнями навколишнього середовища. Цікавим рішенням боротьби із забрудненнями стало створення сервісу Ecomapa.gov.ua у 2016 році, інтерактивної електронної мапи зі сміттєзвалищами по всіх регіонах України. Кожний бажаючий може надіслати звернення про виявлене сміттєзвалище та указати його місцезнаходження, прибиранням якого в подальшому буде займатись місцева влада, а користувач сервісу, що надіслав повідомлення, може контролювати виконання робіт дистанційно.

За два роки роботи сервісу, було визначено 5 тисяч сміттєзвалищ по різних регіонах країни і

половину з них було прибрано місцевою владою регіонів. Таким чином, найбільша кількість повідомлень щодо проблемних місць надійшло з Київської (1665 од.), Харківської (389 од.) та Дніпропетровської (354 од.) областей. Більша кількість смітників було ліквідовано в Миколаївській, Черкаській, Дніпропетровській, Харківській, Київській областях [10].

На даний момент, державна політика направлена на екологізацію виробництва та впровадження екотехнологій на екологічно небезпечних підприємствах, яких в деяких областях країни, велика кількість, що заважає не тільки розвитку екологічного туризму, а й небезпечні для оточуючого середовища та населення. Екологічно небезпечні підприємства спричиняють забруднення, що роблять регіони не привабливими для туристів.

Аналізуючи дані дії з боку держави, можна зробити висновок, що тема сталого розвитку країни дійсно важлива в усіх сферах діяльності, тож розвиток екологічного туризму як допомога сталого розвитку країни в цілому є одним із пріоритетних напрямків. Саме тому, в останні роки в країні збільшилась кількість екологічних програм та акцій на територіях природно-заповідного фонду країни, місцева влада почала організовувати екологічні фестивалі, проекти та акції в різних регіонах країни.

На сьогодні в Україні є низка таких програм, що допомагають у покращенні навколишнього середовища: розчистити території, зробити навігаційні таблички, висадити дерева, провести реконструкцію, відновити парки тощо.

Крім того, з кожним роком збільшується кількість громадських екологічних організацій на місцевому рівні. Тобто, на сьогодні, в кожній області країни є екологічні організації, що піклуються про навколишній стан середовища та

впроваджують низку різних акцій та проектів, а також допомагають популяризувати екологічний туризм в регіонах. Всього громадських організацій на 2018 рік налічується 962 одиниці [10].

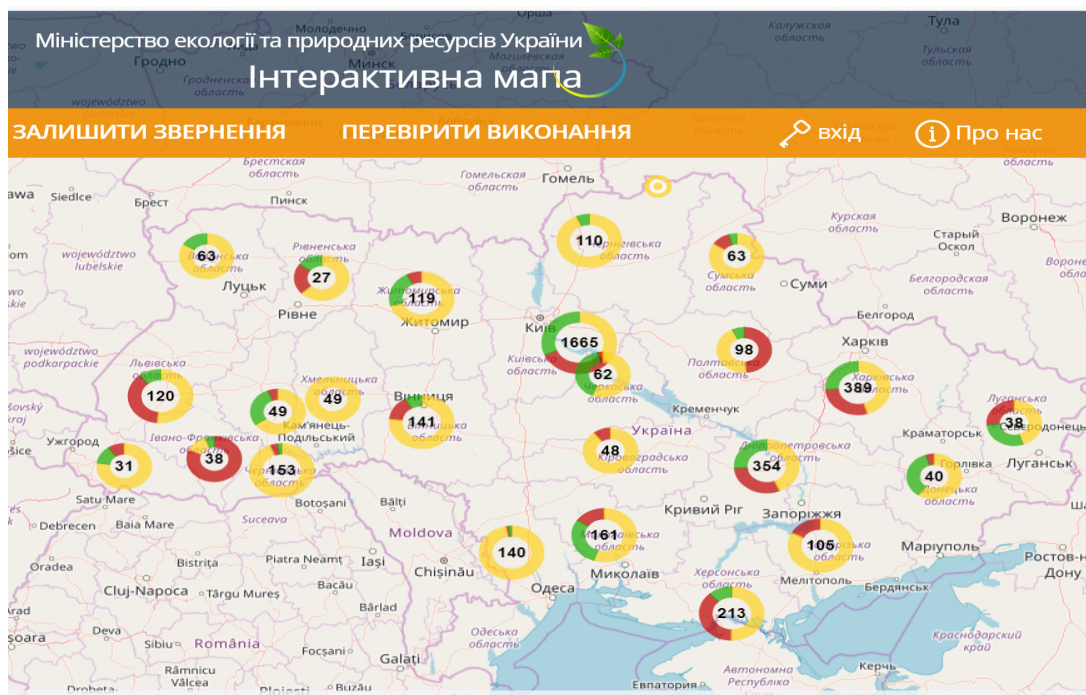

Рис. 5. Електронна мапа сміттєзвалищ по Україні, 2018 р.
Джерело: [10]

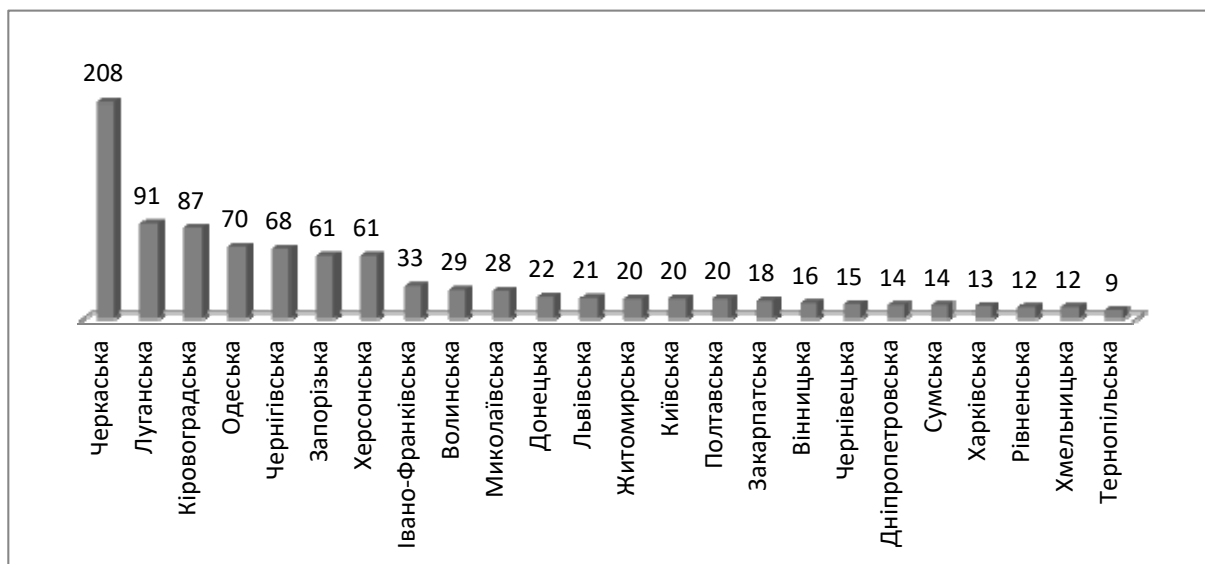

Рис. 6. Громадські екологічні організації (загальнодержавні та місцеві), що діють в регіонах, станом на 01.01.2018 р., ог.

Розроблено авторами за матеріалами: [10]

Тож, екологічний туризм є однією із пріоритетних цілей на державному рівні, тому є перспективним напрямком на сучасному етапі становлення туристичної діяльності в Україні. Через розвиток екологічного туризму, можна досягти значних переваг в соціальній сфері країни, завдяки чому можуть змінитися погляди громадян

на свій спосіб життя, збереження навколишнього середовища, тож, покращиться загальний рівень якості життя як місцевих та і сільських жителів.

В Україні є достатня кількість природно-заповідних територій, водних об'єктів, печер, Карпатські гори, різноманітні рослини та тварини. В кожній області є свої особливі рекреаційні

ресурси, тому екотуризм може бути розвинений по всій території України, більш того, уся наявна матеріальна база для розміщення вже є (готелі, санаторії, бази відпочинку, ін.) і з кожним роком з'являються нові еко-готелі.

Аналізуючи ресурсну базу України, можна зазначити основні регіони розвитку екотуризму: Одеська, Черкаська, Полтавська, Тернопільська, Миколаївська, Закарпатська, Запорізька, Херсонська області та Полісся, а також річки: Південний Буг, Дністер, Дунай, Случ, Десна,

Гірський Тікич, Дніпро, Чорний Черемош. В свою чергу, Харківська, Сумська, Львівська, Вінницька, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька області – перспективні напрямки екотуризму, але на сьогодні мало розвинені [1, с. 67].

Згідно зі статистичними даними Державної служби статистики України, чисельність дітей до 15 років становить 16,3 % на 2018 рік, а осіб у віці 16-59 років – 60,8%, тож основною цільовою аудиторією екологічного туризму на даний момент є доросле населення[9].

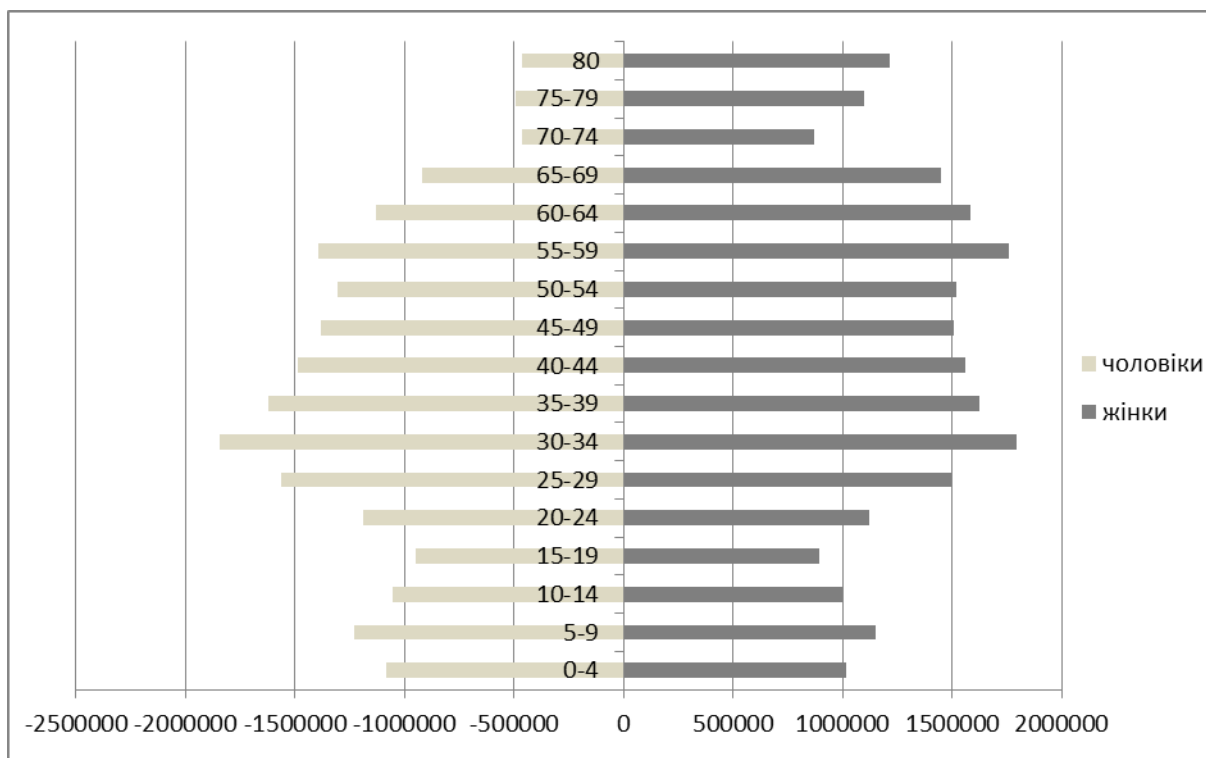

Рис. 7. Розподіл постійного населення України за статтю та віком, станом на 01.01.2018 р. Розроблено авторами за матеріалами: [9]

На жаль, на даний момент, в країні відбувається процес старіння нації, тому головним завданням для поліпшення якості структури населення є створення умов для покращення якості життя, через використання культурного та творчого потенціалу населення старшого віку.

Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні наступні:

1. Зростання туристичного потенціалу країни.
2. Взаємодія державних та приватних структур.
3. Доступність туристичних послуг для всього населення, незалежно від віку, статті, доходу та ін.
4. Підвищення екологічної свідомості населення через еколого-просвітницьку діяльність.
5. Сприяння розвитку сфери послуг в регіонах.

6. Розробка нових туристичних маршрутів.
7. Виробництво та поширення місцевої продукції.
8. Поновлення етнічних традицій.
9. Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в сільській та приміській місцевості.
10. Організація зайнятості місцевого населення регіонів розвитку екотуризму.
11. Забезпечення раціонального використання природно-рекреаційних та культурно-історичних ресурсів.

Головними чинниками, що стримують розвиток екологічного туризму є організаційні та економічні. Слід наголосити на неточність розуміння екотуризму населенням, погану рекламу та застарілість матеріальних ресурсів, а також популяризацію туроператорами виїзного туризму та скорочення в'їзних туристів, що не

дають змоги розвиватись внутрішньому туристичному ринку [2, с. 128].

Головною проблемою на сучасному етапі становлення екотуризму в Україні є «greenwashing» або «зелене замилювання» коли суб'єкти туристичної діяльності видають свої послуги за екологічні, обманюючи споживачів, створюючи умови недобросовісної конкуренції [14].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток екологічного туризму в Україні – один з найперспективніших шляхів покращення стану природно-заповідного фонду та інших природних територій. Організація екологічного туризму допомагає збереженню природно-

заповідного фонду країни, створенню нових територій ПЗФ, підвищенню рівня екологічної культури туристів, позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне – не потребує значних інвестицій. Втім, для зацікавлення потенційної аудиторії потрібно розробити маркетингову стратегію, що дозволить популяризувати екотуризм. Адже, на сьогодні реклама екологічного туризму в країні майже відсутня. Тож, за умов постійного розвитку та вдосконалення цього напрямку, він може стати одним з конкурентоспроможних видів туризму країни.

THE PROSPECTS FOR ECOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Ivan Posokhov, Ph.D(Historical Sciences), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkov, Ukraine 61022, e-mail: ivanposokhov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

Anastasiya Sahaydachna, magistrate, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq, 6, Kharkov, Ukraine 61022, e-mail: anastasiya.vs@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5386-6025>

At the present stage of tourism development in the world, the ecological tourism is one of the priority directions of sustainable development of the territories. Ecological tourism in Ukraine is at an initial stage of its expansion, but due to the existing natural and recreational resources of the country, this type of tourism has all the chances to become one of the main types of travel and create all conditions for improving the socio-economic situation of the population.

The subject of the research is the prospects for the development of ecological tourism in Ukraine on the basis of the existing resource base. The goal of the paper is to substantiate the state and the prospects of the development of ecological tourism in Ukraine. The objective: to define the essence of the concept of "ecological tourism", to analyze the current state of the development of ecological tourism in Ukraine, to consider the features of regulatory and legal regulation of ecological tourism, to determine the prospects for the development of ecological tourism. In the article general scientific methods are used such as the analysis - for the research of separate components of ecological tourism; synthesis - to combine individual facts; statistical method - for the processing of statistical information and for qualitative evaluation of data; method of induction and deduction - helps to draw conclusions based on existing facts; systematic approach - for a holistic study of the prospects of ecological tourism relative to external factors of influence.

The following results were obtained: on the basis of the analysis, the theoretical aspects of the concept "ecological tourism" are investigated, the necessary resources for the development of ecological tourism in the country are identified and the main prospects for the development of ecological tourism of Ukraine are determined. Conclusions: the prospects for the development of ecological tourism reflect the positive effect of ecotourism in Ukraine, which indicates the importance of its organization and development in the domestic tourist market of the country.

Keywords: ecological tourism, eco-hotels, environment, nature reserves, sustainable tourism development, tourism activity, Blue Flag, Green Key.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Посохов Иван Сергеевич, канд. истор. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина 61022, e-mail: ivanposokhov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

Сагайдачная Анастасия Витальевна, магистрант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина 61022, e-mail: anastasiya.vs@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5386-6025>

На современном этапе развития туризма в мире, одним из приоритетных направлений устойчивого развития территорий стал экологический туризм. Экологический туризм в Украине находится на начальном этапе развития, но благодаря существующим природно-рекреационным ресурсам страны, этот вид туризма имеет все шансы стать одним из основных видов путешествий и создать все условия улучшения социально-экономического положения населения.

Предметом исследования статьи перспективы развития экологического туризма в Украине на основе существующей ресурсной базы. Цель статьи состоит в обосновании состояния развития и перспектив развития экологического туризма в Украине. Задача: определить сущность понятия «экологический туризм», проанализировать современное состояние развития экологического туризма в Украине, рассмотреть особенности нормативно-правового регулирования экологического туризма, определить перспективы развития экологического туризма. В статье используются общенаучные методы исследования: анализ - для исследования отдельных составляющих экологического туризма; синтез - для объединения отдельных фактов; статистический метод - для обработки статистической информации и для качественной оценки данных; метод индукции и дедукции - помогает сделать выводы на основе существующих фактов; системный подход - для целостного исследования перспектив экологического туризма относительно внешних факторов воздействия.

Получены следующие результаты: на основе проведенного анализа были исследованы теоретические аспекты понятия «экологический туризм», выявлены необходимые ресурсы для развития экологического туризма в стране и определены главные перспективы развития экологического туризма Украины. Выводы: обоснованные перспективы развития экологического туризма отражают положительный эффект от экотуристической деятельности в Украине, что свидетельствует о важности ее организации и развития на внутреннем туристическом рынке страны.

Ключевые слова: экологический туризм, эко-отели, окружающая среда, природно-заповедные территории, устойчивое развитие туризма, туристическая деятельность, BlueFlag, GreenKey.

References

1. Vyshnevs'kyj, V. I. (2015). *Ekologichnyj turizm: navchalnyj posibnyk*. Kyjiv: Interpres LTD. [in Ukrainian]
2. Vorobjova, O. A. (2012). *Ekologichnyj turizm jak chynnyk stalogo rozvytku pryrodno-zapovidnykh terytorij*. Kyjiv: Ekologichni nauky. [in Ukrainian]
3. Dmytruk, O. Ju. (2004). *Ekologichnyj turizm: Suchasni koncepciji menedzhmentu i marketynghu*. Kyjiv: Aljterpres. [in Ukrainian]
4. Sorokina, Gh. O. (2013). *Ekologichnyj turizm: navchalnyj posibnyk*. Lughans'k: Vyd-vo DZ «LNU im. Tarasa Shevchenko». [in Ukrainian]
5. Bochkareva, T. V. (2010). *Ekoturizm: analiz sushchestvuyushchego mezhdunarodnogo opyta*. Vzyato z http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm. [in Russian]
6. Mizhnarodna prohrama «Blue Flag». (2018). *Mizhnarodna prohrama «Blue Flag»*. Vzyato z <http://www.blueflag.global>. [in Ukrainian]
7. Mizhnarodna prohrama «Green Key». (2018). *Mizhnarodna prohrama «Green Key»*. Vzyato z <http://www.greenkey.global>. [in Ukrainian]
8. Derzhavne aghentstvo lisovykh resursiv. (2018). *Derzhavne aghentstvo lisovykh resursiv*. Vzyato z <http://dklg.kmu.gov.ua>. [in Ukrainian]
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2018). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Vzyato z <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian]
10. Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2018). *Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrainy*. Vzyato z <http://www.menr.gov.ua>.
11. Orghanizacija Ob'jednanykh Nacij v Ukraini. (2018). *OON v Ukraini*. Vzyato z <http://www.un.org.ua/ua/oon-v-ukraini>. [in Ukrainian]
12. Pryrodno-zapovidnyj fond Ukrainy. (2018). *Pryrodno-zapovidnyj fond Ukrainy*. Vzyato z <http://pzf.menr.gov.ua>. [in Ukrainian]
13. Chervona knygha Ukrainy. (2018). *Chervona knygha Ukrainy*. Vzyato z <https://redbook-ua.org>. [in Ukrainian]
14. Centr ekologhichnoji sertyfikaciji ta markuvannja. (2018). *Centr ekologhichnoji sertyfikaciji ta markuvannja*. Vzyato z <http://www.ecolabel.org.ua/pro-nas/politka-i-tsili>. [in Ukrainian]

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 9

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 24.06.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 21,06. Обл.-вид. арк. 21,51. Наклад 100 пр. Зам. № Безкоштовно

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32